

॥ अर्द्धम् ॥

श्री सिद्ध- हेमचन्द्र ब्दाशासनम्

“ सिद्धहेमसरस्वती ” वृत्तिविभूषितम्
(पञ्चाध्यायात्मकः प्रथमः खण्डः-)

श्रीवीरनिर्वाणसवत्
२४८३

श्रीविक्रमार्कसवत्
२०१३

— प्रकाशिका —
श्रीजैनसाहित्यवर्धकसभा

॥ वृत्तिकार ॥

शासनसम्राट्—तपागच्छाधिपति—भट्टारकाचार्यप्रवर—श्रीविजयनेमिसूरि-
श्वरमहाराज—पट्टालङ्कारशास्त्रविशारद—कविरत्न—पीयूषपाणि—पूज्यपादा-
चार्यवर्गश्रीविजयामृतसूरीश्वरमहापद्मविनयेरत्नविनयनिधानबयोवृद्ध-
पत्न्यासप्रवरश्रीपुष्पविजयजिह्वाणित्रये-शिष्य पं धुरन्धरविजयगणी

- ૩ આચાર્યશ્રી સરસ્વતી લબ્ધપ્રસાદ હતા
- ૪ આચાર્યશ્રી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી હતા
- ૫ વ્યાકરણની રચના માટે ઉપયુક્ત બાહ્ય સાધન-સામગ્રી યથોચિત સર્વ સુલભ હતી
- ૬ વ્યાકરણ કરવા માટે તેઓશ્રી સાકાંક્ષુ હતા
- ૭ રાજાને પણ વ્યાકરણ ટરાવવા માટે તીવ્ર તમન્ના હતી
- ૮ વ્યાકરણ જન્મતાં ચોક્કસ મૂકવાનું છે એટલે સ્પર્ધા ધરાવનારા પ્રતિસ્પર્ધિઓ જો ખામી હશે તો તે ખામીને ખૂબ મોટી કરી મૂકે એટલે ખામી ન આવે તેની પૂરી ઝાળજી હતી

આમ અનેક સાધન સામગ્રીની અનુકૂળતાને કારણે શ્રી સિદ્ધ જેમચન્દ્રશેખરાનુશાસન અન્ય વ્યાકરણ ગ્રંથો કરતા વિશિષ્ટ મન્યુ

- ૩ આચાર્યશ્રી સરસ્વતી લબ્ધપ્રસાદ હતા
- ૪ આચાર્યશ્રી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી હતા
- ૫ વ્યાકરણની રચના માટે ઉપયુક્ત બાહ્ય સાધન-સામગ્રી યથોચિત સર્વ સુલભ હતી
- ૬ વ્યાકરણ કરવા માટે તેઓશ્રી સાકાંક્ષુ હતા
- ૭ રાજ્યને પણ વ્યાકરણ કરાવવા માટે તીવ્ર તમન્ના હતી
- ૮ વ્યાકરણ જગત્પતા ચોકમા મૂકવાનું છે એટલે સ્પર્ધા ધરાવનારા પ્રતિસ્પર્ધિઓએ જો ખામી હશે તો તે ખામીને ખૂબ મોટી કરી મૂકે એટલે ખામી ન આવે તેની પૂરી ઝાણજી હતી

આમ અનેક સાધન સામગ્રીની અનુકૂળતાને કારણે શ્રી સિદ્ધ હેમચન્દ્રશબ્દાનુશાસન અન્ય વ્યાકરણ ગ્રંથો કરતા વિશિષ્ટ મન્યુ

આદ્યો વર્ષ ઉપરાંત વર્ષોથી આ વ્યાકરણ એક ધાર પાઠન-પાઠનમાં પ્રચલિત છે આ વ્યાકરણ ઉપર અનેક વિશિષ્ટ ટીકાઓ થઈ છે વિવરણો પણ ધણા થયા છે વ્યાકરણને અનુસરતા અનેક ગ્રંથો રચાયા છે આ સર્વમાં આ પ્રસ્તુત ગ્રંથ કોઈ જુદી ભાત પાડે છે, એ આ ગ્રંથ વાચનાથી વાચકને સમજાયા વગર નહિ રહે

પ્રસ્તુત ગ્રંથ ‘શ્રી સિદ્ધ હેમચન્દ્ર શબ્દાનુશાસન’ની ટીકા છે. આ ટીકા મોટામદ્દ છે આ ટીકાનું અભિધાન ‘શ્રી સિદ્ધહેમ-સન્નવતી’ રાખેલું છે

શ્રી સિદ્ધહેમચન્દ્ર શબ્દાનુશાસન ઉપર અનેક નાની મોટી ટીકાઓ હોવા છતાં આ રચનાની સાર્થકતામાં જે કેટલાક હેતુઓ હેતુબૂત બન્યા છે તે આ પ્રમાણે છે

(૧) આ દીકા શ્લોકખંદ છે

સામાન્ય રીતે વ્યાકરણ એ શબ્દશાસ્ત્ર છે એટલે તેમા કેવળ સમજાણથી ન ચાલે વ્યાકરણને તો ગોખવુ પડે ગોખવાની ક્રિયા-પ્રક્રિયામા ગદ્ય કરતા પદ્ય વિશેષ અનુકૂળ રહે છે આ દીકા શ્લોક ખંદ-પદ્ય છે એટલે ગોખવી-યાદ રાખવી સરસ છે વ્યાકરણ ગ્રન્થો વિશેષે કરીને ગદ્યમા છે પદ્યમા પણ છટક છટક પ્રયત્નો થયા છે પણ સંપૂર્ણ અષ્ટાધ્યાયી શ્લોકખંદ થયાનો આ પ્રથમ પ્રસંગ છે આ શ્લોકખંદ રચનામાં હૈમલધુપ્રક્રિયામા ગૂંચાએલ સગા પ્રકરણની શ્લોકખંદ રચના બીજમૂત બની છે

(૨) આ દીકા કાવ્યમયી છે-મગ્ન છે

વ્યાકરણનો વિષય શુષ્ક છે એટલે અન્ત પ્રવેશ ન થયો હોય ત્યાંસુધી એનું અભ્યયન ભાગ્યભૂત લાગતું હોય છે વ્યાકરણને વ્યાધિ કરણ ગબ્દથી સંબોધવામા તેના શુષ્કતા પ્રધાનપણે નિમિત્તરૂપ બને છે આ દીકામા એ ગુણકતા દૂર કરવાનો શન્ય પ્રયત્ન કર્યો છે આ દીકા શ્લોકખંદ હોવા સાથે કાવ્યમય ઉપદેશગોથી સમગ્ર છે ઉદાહરણોમા તે તે સૂત્રોના ઉપયુક્ત પ્રયોગોના ઉપયોગપૂર્વક ધમશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, ગૃહાગદિ નવગ્રંથો, ઉપમતિ અવકારો વૈત્તિક, જ્યોતિષ, આદિ ભિન્ન ભિન્ન અનેક દક્ષીકૃતો હૃદયમમ રીતે સાકાંતી લીધાં છે ને તે ઉદાહરણોમા ટૂંકલાક તો એવા છે કે જેનો અત્યોન્તગ્રન્થાસ રૂપે કહેવત રૂપે મુન્દર ઉપયોગ થઈ નહીં જે અને તે કહીમાં ગમી નહીં છે આમ આ દીકા કાવ્યમયી મગ્ન છે

(૩) આ દીકા વ્યુત્પત્તિસાચિન છે

વ્યાકરણશાસ્ત્રનું જ અભ્યયન કરીને ગમે તેવા વિદ્વાન થયા થયા છતાં વ્યવહારમાં તેનું મુખ્યાકરન વિપરીત રીતે થાય છે કે જે

વૈધાકરણિઓ ' પડિત મૂર્ખ ' ગણાય છે સરસ મ્લોકોકાનુ પણ અર્થો-
 ંધાટન કરવામા તેઓની મતિ મૂઝાઈ જાય છે એટલે વ્યાકરણના
 અધ્યયન બાદ તેને વ્યવહારક્ષમ બનાવવા માટે પચકાવ્યાદિનુ અધ્યયન
 અનિવાર્ય છે આ ટીકામા વ્યાકરણના અધ્યયનની સાથે ડાવ્યાદિનુ
 અધ્યયન અશત થઇ જાય છે અધ્યાપક કુશલ હોય તો આ ટીકાનુ
 અધ્યયન કરનારને એવો વ્યુત્પન્ન ડરી દે કે તે સ્વયં પચકાવ્યને
 બેસારી-લગાવી શકે

(૪) આ ટીકા મધ્યમલઘુ છે

શ્રી સિદ્ધહેમચન્દ્ર શબ્દાનુશાસન ઉપર અન્યાન્ય ધણી ટીકાઓ
 છે, પણ તેમા ધણીખરી પ્રમાણમા મોટી છે, તો કોઇકોઈ પ્રમાણમા
 ખૂમ નાની છે. આ ટીકા એક સૂત્રપર એક અનુષ્ટુપ્મ્લોક પ્રમાણ
 હોવાને કારણે પ્રમાણમા મધ્યમ છે જો કે એક જ મ્લોકમા કોઈ
 કોઈ ગભીર સૂત્રોના અર્થો ગૂંથી લેવામા દ્વિલ્પટતા આવી ગઇ છે
 ટિપ્પણમા એ દ્વિલ્પટતા દૂર કરી છે અધ્યાપક પણ સારી રીતે
 સમજવાને સરસતા લાવી શકે છે સ્થળ વિશેષમા રહેલી ગભીરતા
 એ પણ ભુદ્ધિ વૈશઘમા પ્રયોજનીશૂત બનાવે ગુણ રૂપે પરિણમી ગયે છે

(૫) આ ટીકા પરિપૂર્ણ છે.

શ્રી સિદ્ધહેમચન્દ્રશબ્દાનુશાસનપરના સ્વોપસ્ર વ્રત્તિઓ બાદ
 કરતા અન્ય વ્રત્તિઓ પ્રાય પ્રક્રિયાનુમારિણી છે એટલે તેમા બહુધા
 ઉપયુક્ત સૂત્રો સંગૃહિત કરવામા આવ્યા છે આ ટીકા અષ્ટાધ્યાયી
 ક્રમે છે એથી અષ્ટાધ્યાયી ક્રમથી વ્યુત્પત્તિ કેળવવામા સહજ શ્રમ ગહે
 છે, પણ એક પ્રકરણને લગતા સૂત્રો એક સાથે ક્રમમદ્દ આવી જતાં
 દોનાથી તે તે વિષયની મગલતા પણ રહે છે આ ટીકા સર્વ સૂત્રો
 ઉપર દોનાથી પરિપૂર્ણ છે

આ ગ્રંથમાં સાથે સાથે ગણપાઠ, ધાતુપાઠ, અકારાદિક્રમ આદિ ઉપયુક્ત વિષયો આપવાનો વિચાર હતો પણ આ ગ્રંથનું અધ્યયન કરનાર કરાવનારને વ્યાકરણના તે તે પુસ્તકો પામે રાખવા આવશ્યક છે એટલે તે તે પુસ્તકોમાં ઉપરોક્ત વિષયો અનેકશઃ છપાએલા છે માટે આ ગ્રંથમાં તેનું પુનઃ પ્રકાશન કરવું એ કદ માત્ર વધારવા જેવું જણાયાથી આપેલ નથી.

આ ગ્રંથમાં પ્રકાશ છે એ પ્રમાણે શરતચૂકથી અન્ધકાર પણ હશે ? એ અન્ધકાર તરફ પક્ષપાત જેઓ સજ્જનમાં પોતાની ગણતરી કરાવવા નથી ઇચ્છતા તેઓ જુદી રીતે રાખે છે અર્થાત્ તેઓ અન્ધકારને એમ એમ ગમીને અન્યોનું તે તરફ લક્ષ્ય દોરે છે ન્યારે જેઓ સજ્જન છે તેઓને પણ અન્ધકાર તરફ પક્ષપાત હોય જ છે પણ તેઓ તે અન્ધકારને અજવાળીને રૂડો કરી ખતાવે છે.

આ ગ્રંથ યથાર્થ બોધ ઉત્પન્ન કરવામાં જેટલો ઉપયોગી અને તેટલું શ્રેય છે — એજ

તા. ૧૦-૪-૫૭
સવત્ - ૨૦૧૩
ચત્ર શુકલૈકાદની શુવવાતઃ

પ. ધુન્ધર વિજયગણી
શ્રી અમૃતમૂર્તીશિવજી જ્ઞાનનાથા
દોલતનગર, બોલીવલી (પૂ.)

ॐ ह्रीं अर्हं भस्म

सकललब्धिसम्पन्नाय श्रीगौतमस्वामिने नमः ॥

शब्दब्रह्मणे स्वस्ति ॥

॥ कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरिभ्यो नमः ॥

शासनसम्राट्श्रीनेमिसूरीश्वरसद्गुरुभ्यो नमः ॥

सिद्धहेमचन्द्र-शब्दानुशासनम्

(पद्यबन्धवृत्तिबन्धुरम्)

। प्रथमाध्याये प्रथमः पादः ।

अर्हं पदं नमस्कृत्य, सिद्धशब्दानुशासनम् ॥

विव्रियते मुदाऽस्माभिः, पद्यबन्धेन बन्धुरम् ॥१॥

अर्हं ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥

प्रणिध्येयं सदा ध्येय-मर्हमित्येतदक्षरम् ॥

यतश्च जायते सिद्धिः, शब्दशास्त्रे प्रवीणता ॥१॥

सिद्धिः स्याद्वादात् ॥१॥१॥२॥

स्याद्वादादेव संसिद्धिः, सर्वत्र सज्जनैर्मता ॥

तस्मात् स्याद्वादसम्राजं, सेवध्वं तं दिवानिशम् ॥ २ ॥

नन्वाऽहं पद्यबन्धाय, विवृत्या रुचिरार्थकम् ॥

कगेभि विगट शब्द-शास्त्रयावाय टिप्पणम् ॥ १ ॥

सदा ध्येयम् अर्हमित्येतदक्षरं प्रणिध्येयमित्यन्वय । महत्सूत्रमिदम्

॥ १ ॥ म्याद्वाद-अनेकान्तवादस्ततः, संसिद्धिः शब्दानां निष्पत्तिर्ज्ञप्तिश्च ॥२॥

लोकात् ॥१॥१॥३॥

न्याया वर्णसमाम्नायाः, शब्दप्रमाणवेदिनाम् ॥

अन्तिकादिह विज्ञेया, जसिलोकादि लौकिकी ॥ ३ ॥

औदन्ताः स्वराः ॥१॥१॥४॥

साधुशब्दोपदेशाय, मतं शब्दानुशासनम् ॥

स्वतो विराजमानत्वात्, स्वराणामादिदेशनम् ॥ ४ ॥

एकद्वित्रिमात्रा ह्रस्वदीर्घप्लुताः ॥१॥१॥५॥

एकमात्रो द्विमात्रञ्च, त्रिमात्रोऽपि यथाक्रमम् ॥

ह्रस्वो दीर्घः प्लुतो ज्ञेयः, स्परेष्वेतद्विधीयते ॥ ५ ॥

अनवर्णा नामी ॥१॥१॥६॥

नामिसञ्ज्ञा भजन्ते ते, रग अवर्णवर्जिताः ॥

सति प्रयोजने माध्वी, वचनादेर्विभिन्नता ॥ ६ ॥

लृदन्ताः ममानाः ॥१॥१॥७॥

लृकागन्ताः समानाः म्यु-ग्कागद्या दशापि ते ॥

लृकारे दीर्घतामिद्विः, शास्त्रं युक्त्या विभाविता ॥ ७ ॥

ए ऐ ओ औ सन्ध्यक्षरम् ॥१॥१॥८॥

स्वराणां सन्धिभावेन, स्वरा एते स्थिति गताः ॥

तेन सन्ध्यक्षरत्वेन, ख्याता अन्वर्थसंज्ञकाः ॥ ८ ॥

अं अः अनुस्वार-विसर्गौ ॥१॥१॥९॥

अक्षरोपरि चिन्दुर्यः, स्यादनुस्वारसंज्ञकः ॥

अक्षरस्य पुरो चिन्दु-युग्मं विसर्गसंज्ञकम् ॥ ९ ॥

कादिव्यञ्जनम् ॥१॥१॥१०॥

ककाराद्या हकारान्ता, वर्णा व्यञ्जनसंज्ञकाः ॥

व्यज्यते स्वरयोगेना-र्थोऽत्रेति व्यञ्जनं मतम् ॥ १० ॥

अपञ्चमान्तस्थो धुट् ॥१॥१॥११॥

स्युर्वर्गपञ्चमान्तस्था-वर्जाः सर्वेऽपि कादयः ॥

चतुर्विंशतिसङ्ख्याका, धुट्संज्ञा हैमलक्षणे ॥ ११ ॥

पञ्चको वर्गः ॥१॥१॥१२॥

पञ्चसंख्यामितो वर्णो, वर्गा वर्णेषु कादिषु ॥

अन्वर्थमनुक्त्याय प्रसिद्धत्वाच्च गुरुसंज्ञाऽत्र समाहता ॥ अवर्णैर्वर्णयो-
चारान्तरा, अपर्णावर्णयानेर्नाकारयोक्त्यतिरिति ॥८॥ अ अ इत्युभयत्रा-
न्तरा नुगोचार्णाम् । अनुस्वारा नास्विक्य, विसर्गं कृष्य ॥९॥ क ख ग
घ ङ, च छ ज ष ण, ट ठ ड ढ ण, त थ द ध न, प फ ब भ म,
य र ऌ ऒ, श ष ण इति कादयः । व्यञ्जनेतिसंज्ञाऽन्वर्था प्रसिद्धा च ॥१०॥
प ण ण घ, च छ ज ष, ट ठ ड ढ, त थ द ध, प फ ब भ, श ष
म ह, इति धुट् ॥११॥ क ण ग घ ङ-वर्गा, च छ ज ष ण-वर्गः,
ट ठ ड ढ ण-वर्गः, त थ द ध न-वर्गः प फ ब भ म-वर्गः,

स्युर्वर्गाः कचटतपाः, पञ्चपञ्चाक्षरान्विताः ॥ १२ ॥

आद्यद्वितीयशपसा अघोषाः ॥१॥१॥१३॥

अघोषमंज्ञका वर्णा, आद्यद्वितीयमंयुताः ॥

वर्गाणां शपसा एवं, भवन्ति ते त्रयोदश ॥ १३ ॥

अन्यो घोषवान् ॥१॥१॥१४॥

अघोषेभ्योऽवशिष्टास्ते, गङ्गागद्याश्च विंशतिः ॥

घोषवन्त इह ज्ञेया, घोषप्रयत्नसंभवाः ॥ १४ ॥

यरलवा अन्तस्थाः ॥१॥१॥१५॥

अन्तस्थासंज्ञका एते, चत्वारो मध्यवर्तिनः ॥

वर्गोष्मणा तथा मंज्ञा-शब्दोऽयं भृम्नि च स्त्रियाम् ॥१५॥

अं अः २ क २० प शपसा शिट् ॥१॥१॥१६॥

अनुस्वारविमर्गा च, जिह्वामूल उगोद्भवः ॥

शपसा इत्यमी मन्त. शिट्मंज्ञया विवेचिताः ॥ १६ ॥

तुल्यस्थानास्यप्रयत्न स्व. ॥१॥१॥१७॥

म्यात् स्थानास्यप्रयत्नाभ्यां, तुल्यो वर्णः स्वमन्त्रकः ॥

कण्ठादिस्थानकान्यष्टौ, प्रयत्नश्चान्तरो मतः ॥ १७ ॥
 स्यौजसमौशस् टाभ्यांभिस् डेभ्यांभ्यसूडसिभ्यांभ्यस्
 ङसोसां ड्योस्सुपां त्रयी त्रयी प्रथमादिः ॥१॥१॥१८॥

स्यादीनां प्रत्ययानां स्यात्, त्रयी त्रयी यथाक्रमम् ॥

प्रथमा च द्वितीयादि-रेवं षष्ठी च सप्तमी ॥ १८ ॥

स्त्यादिर्विभक्तिः ॥१॥१॥१९॥

विभक्तिसंज्ञका ज्ञेयाः, स्यादयश्च तिवादयः ॥

सुवन्ताः स्यादयोऽन्येच, स्यामहिप्रमिताः समे ॥ १९ ॥

तदन्तं पदम् ॥१॥१॥२०॥

स्यादित्यादिविभक्त्यन्तं, पदं स्यात् तन्नमोऽस्तु ते ॥

वीतराग ? सदा पाया-दपायाद्भो भवोद्भवात् ॥ २० ॥

नाम सिद्यूव्यञ्जने ॥१॥१॥२१॥

सिप्रत्यये परे ज्ञेयं, नामापि पदसंज्ञकम् ॥

एवमेव यवर्जे स्याद्, व्यञ्जनादौ च प्रत्यये ॥ २१ ॥

इति स्थानान्यगं । अर्ण-कर्ण-हकार-विसर्गं कण्ठ्या । इर्ण-चवर्ग-यकार-
 गगाम्नाय या । कर्ण-टर्ण-रकार-प्रकारा मूर्द्धन्या । लवर्ण-तवर्ग-लकार-
 गगगा इत्या । उवर्ण-गवर्गपद्मानीया जोष्टया ॥१७॥ प्रथमा-द्वितीया-
 तृतीया-चतुर्थी-पञ्ची-षष्ठी-सप्तमीति प्रथमादि ॥१८॥ स्यादयो नानप्रयोज्या
 विभक्त्य, तिवादयो धातुप्रयाज्या विभक्त्य इति त्रिवे ॥१९॥ नमोऽस्तु ते
 न्यागुतात्तम् । हे वीतराग ? त-नुश्च नम अस्तु, (त) भवोद्भवात्-समारज-
 नान्, क्षायान्-आयत्ति मदा पायात्-रक्षतान् इत्यर्थ ॥२०॥सिति-भवदी-
 य, यान् व्यञ्जनादी-यान्याम, यकावर्जनात् वाच्यतीत्यत्र गचाभाव ॥२१॥

नं क्ये ॥१॥॥२२॥

नकागन्त पदं प्राहु-र्नाम क्ये प्रत्यये परे ॥

क्यन्-क्यङ्-क्यङ्पः क्यञ्छेन, ग्राह्याः शब्दानुशासने ॥२२॥

नस्तं मत्वर्थे ॥१॥१॥२३॥

सकारान्तं तकारान्तं, नाम मत्वर्थप्रत्यये ॥

पदं न तेन वर्चस्वि-तडित्वतत्प्रमुखं भवेत् ॥ २३ ॥

मनुर्नभोऽङ्गिरोवति ॥१॥१॥२४॥

मनुर्नभोऽङ्गिरो नैव, पदं वत्प्रत्यये परे ॥

मनुष्वच्च नभस्वच्च, स्यादङ्गिरोस्वदित्यपि ॥ २४ ॥

वृत्त्यन्तोऽसपे ॥१॥१॥२५॥

ममासाद्यवसानं हि, न भवेत् पदमञ्जरम् ॥

सस्य पत्वे विधातव्ये, भवेदव विनिश्चितम् ॥ २५ ॥

सविशेषणमाख्यातं वाक्यम् ॥१॥१॥२६॥

यविशेषणमाख्यातं, मम्ममेष्टास्यमञ्जरम् ॥

उभयत्र प्रयोगे वा, यस्मै रक्षतु चः सदा ॥ २६ ॥

अधातुविभक्तिवाक्यमर्थवन्नाम ॥१॥१॥२७॥

धातुविभक्तिवाक्येभ्यो, भिन्नमर्थयुतं च यत्न ॥

शब्दरूपं भवेन्नाम, वृक्षः प्लक्षः सुधीः प्रधि ॥२७॥

शिर्घुट् ॥१॥१॥२८॥

जशशसादेशरूपः शि-र्घुट्संज्ञः स्यान्नपुंसके ॥

पद्मानि सन्ति तानि त्वं, विलोकस्व सुलोचन ? ॥२८॥

पुंस्त्रियोः स्यमौजस् ॥१॥१॥२९॥

स्यमौजसो भवेयुर्घुट्-संज्ञकाः पुंसि च स्त्रियाम् ॥

राजानो ददते सौख्यं, सत्यसीमानमाश्रिताः ॥ २९ ॥

स्वरादयोऽव्ययम् ॥१॥१॥३०॥

स्वरन्तःप्रातरित्यादि, स्वरादयोऽव्ययाभिधाः ॥

भूर्भुवःस्वस्त्रयीशान-मार्हन्त्यं प्रणिदध्महे ॥ ३० ॥

चादयोऽसत्वे ॥१॥१॥३१॥

चादयोऽव्ययसंज्ञाः स्यु-र्द्रव्यार्थे चेन्न ते तथा ॥

ऋषभश्चाजितं वन्दे, नृनं वन्द्या जिनेश्वराः ॥ ३१ ॥

अधणूतस्वाद्याः शसः ॥१॥१॥३२॥

तम्वाढयः शमन्ता ये, धणवज्ज्जा अत्र प्रत्ययाः ॥

तदन्तमव्ययं नाम, देवा अर्जुनतोऽभवन् ॥ ३२ ॥

वृक्षान्-मायु धर्म वृत्त-इत्यादी नाति प्रमत्त ॥२७॥ हे सुलोचन ? पद्मानि सन्ति, त्वं तानि विलोकस्वत्यन्वय ॥२८॥ सत्यसीमानमाश्रिता राजान सौख्य ददते इत्यन्वय ॥२९॥ अव्ययाभिधा — अव्ययसंज्ञा, भूर्भुव स्वरिति क्रमेणाश्रित्योक्तं शानकमव्ययग्रन्थम् ॥३०॥ द्रव्याधेऽव्ययसंज्ञा नेत्यर्थ ॥३१॥ धणवज्जना पयिद्वेगानि ॥३२॥

विभक्तिथमन्ततसाद्याभाः ॥१॥१॥३३॥

विभक्तिप्रतिरूपाश्च, तसादितः थमन्तकाः ॥

प्रत्यया ये तदन्ताभा, अव्ययानि कथं कुतः ॥ ३३ ॥

वत्तस्याम् ॥१॥१॥३४॥

वत्तस्याप्रत्ययान्तं म्या-ढव्ययं मुनिवच्चरेत् ॥

उरस्तः क्षीरमापीय, पीन उच्चैस्तरा शिशुः ॥ ३४ ॥

क्त्वातुमम् ॥१॥१॥३५॥

अव्ययं संभवेत् क्तवान्तं, तुमन्तामन्तके अपि ॥

कृत्वा कर्तुं हितं धर्मं, यावज्जीव मुय वसेत् ॥ ३५ ॥

गतिः ॥१॥१॥३६॥

अव्यय गतिमज्ञ म्या-ददःकृत्यान्वदाचरेत् ॥

‘अतः कृमि,’ (२-३-५) सत्रेण, म्य मत्वं भवेन्नहि ॥३६॥

अप्रयोगीत् ॥१॥१॥३७॥

वर्णस्तत्प्रमुदायो वा, शास्त्र म्यान् प्रयोगकं ॥

उन्मज्जकः म विज्ञेय, गन्धते यजते जनः ॥ ३७ ॥

अनन्तः पञ्चम्याः प्रत्ययः ॥१॥१॥३८॥

पञ्चम्यर्याद्विहितोऽन्त-गञ्जानिदिष्टम्पकः ॥

प्रत्ययः स्याद्यथा 'नाम्नः, प्रथमे' (२-२-३१) त्यादि-

प्रत्ययाः ॥ ३८ ॥

डत्यतु संख्यावत् ॥१॥१॥३९॥

अत्वन्तं चापि डत्यन्तं, सङ्ख्याकार्यं भजेत् सदा ॥

कतिकश्चैव यावत्कः, संख्यावद्रूपभाग्भवेत् ॥ ३९ ॥

बहुगणं भेदे ॥१॥१॥४०॥

शब्दो बहुगणो भेद-वृत्ती सङ्ख्यावदामतौ ॥

बहुको गणको भेदे, वैपुल्ये सङ्ख्ये न चेत् ॥ ४० ॥

कसमासेऽध्यर्द्धः ॥१॥१॥४१॥

के प्रत्यये समासे चा-ध्यर्द्धः सङ्ख्यावदामतः ॥

स्यादध्यर्द्धकमध्यर्द्ध-ग्रूपं कर्पूरनिर्मलम् ॥ ४१ ॥

अर्धपूर्वपदः पूरणः ॥१॥१॥४२॥

पूरणप्रत्ययान्तोऽर्ध-पूर्वपदः कप्रत्यये ॥

स्यात् समासे च सङ्ख्यावत्, अर्धपञ्चमकं स्वकम् ॥४२॥

॥ प्रथमः पादः ॥

नरति, जागमादेने ॥३८॥ सप्तम् ॥३९॥ वैपुल्यार्ग बहुशब्द, सङ्घार्थो

पादः ॥४०॥ अध्यर्द्धशब्द के प्रत्यये समासे च सङ्ख्यावद् आमत

॥४१॥ स्व स्व धनमितियावत् ॥४२॥

॥ प्रथम पाद ॥

। अथद्वितीयः पादः ॥

समानानां तेन दीर्घः ॥१॥२॥१॥

समानानां समानेन, परेण सह दीर्घता ॥

जिनाधीश नमस्कृत्य, श्रीशो भा मधुदक ? ॥ १

ऋलृति ह्रस्वो वा ॥१॥२॥२॥

ऋति लृति परं ह्रस्वः, समानानां विभाषया ॥

चालकउयञ्च चालकुर्यो, होतृलृकारकादयः ॥ २

लृत ऋलृ ऋलृभ्यांवा ॥१॥२॥३॥

लृत कृता लृता मार्धं, ऋलृ म्याना विभाषया ॥

लृककारोऽपि ऋकारः, लृलृत लृदेवगादयः ॥ ३

ऋतो वा तौ च ॥१॥२॥४॥

ऋलृभ्याम् ऋत ऋलृ वा, ऋलृभ्यानामथापि वा ॥

पितृपभ ऋकपभः, पितृलृवाकृ पितृपभः । ४॥

ऋस्तयोः ॥१॥२॥ ५॥

लृकारस्य ऋकारस्य ऋलृभ्यां सह ऋभवेत् ॥

ऋषभो जयताद्विश्वे, होतृकारकलाकरः ॥५॥

अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल् ॥१॥२॥६॥

अवर्णस्य स्युरेदोदर, अल् इ-उ-ऋ-लृवर्णकैः ॥

प्रेक्षतेऽसौ नवोढा तं, बालपि सलुदञ्चितम् ॥६॥

ऋणे प्रदशार्णवसनकम्बलवत्सरवत्सतरस्यार् ॥१॥२॥७॥

आर् प्रादीनामवर्णस्य, ऋता सह ऋणे परे ॥

प्राणं दशार्णमित्यादि, वत्सतरार्णमादिशेत् ॥७॥

ऋते तृतीयासमासे ॥१॥२॥८॥

आर् तृतीयासमासे स्यादवर्णस्य ऋते परे ॥

गीतार्तः पटमादत्ते दुःखेनर्तश्च सान्त्वनम् ॥८॥

ऋत्यारूपसर्गरय ॥१॥२॥९॥

अवर्णम्योपमर्गस्य, धातोः ऋता सहाऽऽर्भवेत् ॥

प्रार्चति भगवन्तं यः क्वापि नैव स प्रार्च्छति ॥९॥

अपम इत्यत्र लृ-ऋपम इति मन्त्रिविलेप, हातृकार इत्यत्र होतृ-
लृकार इति मन्त्रिविलेप ॥ २ ॥ ५ ॥ अमो नयोढा सलुदञ्चित
न बालपि प्रेक्षन। लृता महेति न चामो उदञ्चित सलुदञ्चितस्तम् ॥६॥
न मृत्पगर्ग पूर्णमृत्पगर्ग ॥७॥ अन्यपि समाने चेतृतीया-समासे
न त्वाऽऽर् न, यथा पग्मने, समामाभावेऽप्यार् न यथा दुःखेनर्त ॥८॥
य भावत प्रार्चति-प्रत्यय पृथयति न क्वापि न प्रार्च्छति-प्रमुच्यतीत्यर्थ
मेदार्थं प्रच्छेत् ॥९॥

नाम्नि वा ॥१॥२॥१०॥

ऋढादौ नामधातो स्या-दाद् विकल्पेन पूर्ववत् ॥

प्रापं भीयति वृमोऽय, ककुब्जान् प्रपंभीयति ॥१०॥

लृत्त्यात्वा ॥१॥२॥११॥

नामधातो लृकागदौ, विकल्पेनालृ लृता सह ॥

उपाल्कागीयति ग्राम, उपल्कागीर्यति स्वरः ॥११॥

एदौन् मन्-यक्षणे. ॥१॥२॥१२॥

मन्-यक्षणेऽर्चयाम्य, णे औ स्याता यथाक्रमम् ॥

सेषाम्नि निर्बलेन्द्रो दिक्, सूर्यैर्जो यत्र प्रौन्ननम् ॥१२॥

उट्टा ॥१॥२॥१३॥

अवर्णम्य भवेत् सार्धम्. उट्टा पण औ. मदा ॥

पग्धाय पट् यौत्, जिनमचेतु यौत्तवान् ॥ १३ ॥

प्रस्येपेऽप्योदोदृष्टे स्त्रेण ॥१॥२॥१४॥

प्रावर्णम्य पण्येपा- द्विष्टु णे औ विभावितौ ॥

प्रपंशंयः प्रमोमंज्, न्य प्रौट्प्रौटिवाग्क. ॥१४॥

स्वैरस्वैर्यक्षौहिण्याम् ॥१॥२॥१५॥

स्वैरादिषु ह्यवर्णस्य, ऐ औ स्यातां स्वरेण तत् ॥

स्वैरं स्वैरी प्रयातीय-मक्षौहिणी कुरुस्थलम् ॥ १५ ॥

अनियोगे लुगेवे ॥१॥२॥१६॥

अनियोगे त्ववर्णस्य, एवे परे लुगीस्तिः ॥

इहेवास्व नियोगो न, इहैवास्व नियन्त्रितः ॥ १६ ॥

वौष्ठीतौ समासे ॥१॥२॥१७॥

लुग् अवर्णस्य ओष्ठौत्वोः, समासे स्याद्विभाषया ॥

स्पर्धते सुष्ठु बिम्बोष्ठी, बिम्बौष्ठयौष्ठेन तुल्यया ॥१७॥

ओमाडि ॥१॥२॥१८॥

ओमाडादेशपरयो-स्वर्णस्य तु लुग् भवेत् ॥

सोम् जंजपति जायऽसा-वयैवोढापि धार्मिकी ॥१८॥

इय स्वैरी अक्षौहिणी स्वैर कुरुस्थल प्रयाति इत्यन्वयः । स्वैरी-
स्वन्प्रचारिणी, अदन्तस्वशब्दाद् गौरादित्वाद् टी । एगो हत्थी एगो य
रथसो तिन्नि चैव प्रतुरगा ॥ पचेव य पाइफा, एसा पत्ती मुणैयव्वा ॥१॥
पत्ती सेणा सेणा-मुह च पुम्म च वाहिणी चैव ॥ पियणा चमू अण्णिणिणी,
दापुणिजा अक्खोहिणी होड ॥२॥ इति वचनादेन स्यामक्षौहिण्या गजाना
थानाग काटिदशकमश्वाना त्रिशत्कोटि पदातीनाञ्च पञ्चाशत्कोटिर्भवति
॥१५॥ इहेवास्व-अत्र तिष्ठान्यत्रवेति नियन्त्रण न, परम् इहेवास्वेत्यत्र
नियन्त्रणमस्ति, अत्रय तिष्ठ नान्यत्रेति ॥१६॥ आप्तेन तुल्यया बिम्बौष्ठया
विज्याष्टी तुष्ठु स्पर्धते इत्यन्वयः ॥ बिम्बौष्ठया-आप्तेन इत्यत्र ममासाभावात्
आप्तागऽविज्याष्टीरएव ॥१७॥ जाय एव जाडाऽविमाऽनौ धार्मिकी जाया ओ-
ज्जपति इत्यन्वयः । मा+आम्=सोम्, एव+आ+जडा=एजाटा इति विश्लेषः-

उपमर्गस्यानिषेधदोति ॥१॥२॥१९॥

धातोरेदोत्युपमर्गा-वर्णम्य लुगिणेश्चि न ॥

प्रेल्यति यथाकाम, प्रोपत्युपेति प्रैधते ॥ १९ ॥

वा नास्मि ॥१॥२॥२०॥

नामधातो विगल्पेन लुगवर्णम्य पृथक्त्वं ॥

उपेकीयति वेदान्त, मन्त्रोज्य प्रोपधीयति ॥ २० ॥

इवर्णादेरस्वे स्वेर यवरलम् ॥१॥२॥२१॥

स्युः-इ-उ-ऋ-लृवर्णानां, यथामद्वयं स्वेर परे ॥

अस्वे यरग्लाम्नेन, ग्निनि लिनि ममादिशब्द ॥ २१ ॥

ह्रस्वोऽपदे वा ॥१॥२॥२२॥

इवर्णादेः स्वेरऽप्ये वा ह्रस्वो भिन्नपदे भवेत् ॥

नदि गदा च न-इपा, नयो नय-र्यमागते ॥ २२ ॥

गोर्नाम्यवोऽक्षे ॥१॥२॥२८॥

पदान्तस्थस्य गोरोतः; परेऽक्षे नाम्यवो भवेत् ॥

साय स्थित्वा गवाक्षेऽसौ वाला गोऽक्षाणिप्रेक्षते ॥२८॥

स्वरे वाऽनक्षे ॥१॥२॥२९॥

गोरोतः स्यान् पदान्तस्या-नक्षे वाऽवः स्वरे परे ॥

गवेशोऽपि गवीशः स्या, -द्वगोऽक्षस्थितिकभाग्यतः ॥२९॥

इन्द्रे ॥१॥२॥३०॥

पदान्तस्थस्य गोरोत, इन्द्रस्थेऽवः स्वरे परे ॥

गवेन्द्रे खलु गोपाले, गोविलासो गृहे गृहे ॥ ३० ॥

वात्यसन्धिः ॥१॥३॥३१॥

गोरोतः स्यात् पदान्तस्या-त्यसन्धिर्नु विभाषया ॥

गोअग्र वा गवाग्रं वा, गोऽग्रं वेति गवेङ्गितिम् ॥३१॥

प्लुतोऽनितौ ॥१॥३॥३२॥

स्वरे परे प्लुतः सन्धि भजेन्नेतौ तु सम्भजेत् ॥

असौ वाला सायसमये गवाक्षे-वातायने स्थित्वा गोऽक्षाणि-गवामिन्द्र-
यानि अवयवल्पाणि, गोशकटानि वा प्रेक्षते । गोऽक्षाणीत्यत्र नामाभावान्नावादेशः
॥२८॥ गोऽक्ष स्थितिकभाग्यत -गोशकटस्थितिकरणादृष्टाद् गवेश -भूपतिरपि
गवीश -गोपाल स्यात्, यद्वा गोऽक्षेत्यस्य पृथ्वीचक्रसञ्चालनस्थितिकरण-
सुकृतत, गवेश -गोपालकाऽपि गवीश -पृथ्वीपति स्यादिति । अक्षवर्जनाद्
गोऽक्षेत्यत्रावाभावः ॥२९॥ गवेन्द्रे -भूपतौ, गोपाले-पृथ्वीपरिपालनकर्म कर्मठे
सति खलु-निश्चयेन गोविलास.-स्वर्गसदृशविलासः, गृहे गृहे प्रतिगृह भवतीति
भावः ॥३०॥ अतीतिकम् ? गवेङ्गितम् ॥३१॥ हे देवदत्त ३ इह तु आस्ते-

देवदत्त ३ इहान्वास्ते, सुश्लोकेतिकथां कुरु ॥३२॥

इ ३ वा ॥१॥२॥३३॥

इस्थानश्चेत् प्लुतोऽसन्धि, प्राप्नोति वा स्वरे परे ॥

लुनीहि ३ इति धान्यार्था, लुनीहीति प्रचक्षते ॥३३॥

ईदूदेद् द्विवचनम् ॥१॥२॥३४॥

द्विवचनान्तमीदूदे-दसन्धिभाग् स्वरे परे ॥

मुनी इह सदा साधू, ईक्षेते आत्मनो हितम् ॥३४॥

अदो मुमी ॥१॥२॥३५॥

अदःसत्कौ मुमी स्याता-मसन्धी तौ स्वरे परे ॥

प्राप्ता अमुमुईचाऽमी, अश्वा लक्षणलक्षिताः ॥३५॥

चादिः स्वरोऽनाङ् ॥१॥२॥३६॥

चादि स्वरो न सन्धिभाग्, आङ्विमुक्तः स्वरे परे ॥

अ अपेहि इ इन्द्रोऽयम्, उ उत्तिष्ठैहि सज्जन ? ॥३६॥

ओदन्तः ॥१॥२॥३७॥

स्वरे परे चकारादि-रोदन्तो नैव सन्धिभाग् ॥

अहो अत्र महाश्चर्यं, गीतं गायन्ति गर्दभाः ॥३७॥

जमि, हे सुश्लोक ३ इतिमन्धन्विनीं कथा कुरु । इतिप्रज्जनात् सुश्लोकेति-
गन्धि मन्नात् ॥३०॥ धान्यार्था — धान्यप्रना, कुर्यावला, लुनीहि ३ इति,
लुनाहीति प्रचक्षते-भाषन्त ॥३०॥ इह द्वौ साधू-मगीचीनौ मुनी सदा आत्मनो
हितम् इति धन्यन्त्य ॥३४॥ अमुमुईचाऽनेन जनेन जमी लक्षणलक्षिता अश्वा
प्राप्ता इति ॥३५॥ अ अपेहि, इ इयम् इन्द्र, उ उत्तिष्ठ हे सज्जन ?
॥३६॥ आ-इहि-एहि अत्र सूत्रेऽनादित्यमन्धभाष ॥३६॥ अहो ! अत्र
गर्दभा गीतं गायन्ति, तत् अत्र अयम् ॥३७॥

सौ नवेतौ ॥२॥१॥३८॥

स्यात् सिनिमित्त ओदन्तो-ऽसन्धिरितौ विभाषया ॥
पटो इति वदेद्विज्ञः, पटविति तु प्राकृतः ॥३८॥

ऊँ चोञ् ॥२॥१॥३९॥

उञ् चादिरितौ स्याद्वा-ऽसन्धिस्तत्र तु ऊँ इति ॥
दीर्घोऽनुनासिको वा स्यात्, उइति विति ऊँ इति ॥३९॥

अञ्जवर्गात् स्वरे वोऽसन् ॥२॥१॥४०॥

अञ्जवर्गतो वो वा, उञ् स्वरेऽसन् सचाभवेत् ॥
कुङ्ङ्वास्ते कुङ्ङ् आस्ते वा-ऽसच्चाद् द्वित्वमुदाहृतम् ॥४०॥

अ-इ-उ वर्णस्यान्तेऽनुनासिकोऽनीदादेः ॥२॥१॥४१॥

अन्तेऽनीदादिवर्णानां, वैतेषामनुनासिकः ॥

सामँ साम कुमारीं वा कुमारी किं गिरी अमी ॥४१॥

॥ द्वितीयः पादः समाप्तः ॥

विज्ञ — सन्धिविद्विशारदः पटो इति वदेत्, प्राकृतः-सामान्यसन्धिविज्ञ
तु 'पटविति' वदेदित्यर्थः ॥३८॥ उञ् इत्यत्र ञ् इत्सङ्गः ॥३९॥
द्वित्वं डकारस्य 'ह्रस्वाद् डणनो द्वे । १ । २ । २७ । इत्यनेन, चेद् वकारोऽसन्
न स्यात्तदा द्वित्वमपि न स्यादिति ॥४०॥ एतेषाम् अ-इ-उवर्णानाम् । अनी-
वादीति- 'ईदूदेद् द्विवचनम्' । १ । २ । ३४ इति सूत्रसम्बन्धि न इदादयः ॥४१॥

॥ इति द्वितीयः पादः ॥

॥ अथ तृतीयः पादः ॥

तृतीयस्य पञ्चमे ॥१॥३॥१॥

तृतीयस्य पदान्तस्य, पञ्चमे वाऽनुनासिकः ॥

ककुम्भण्डलमादित्यो-दये त्विङ्मञ्जुमञ्जुलम् ॥१॥

प्रत्यये च ॥१॥३॥२॥

प्रत्यये पञ्चमे नित्यं, तृतीयस्यानुनासिकः ॥

पण्णां दर्शनमुख्याना, वाङ्मयं विश्वभूषणम् ॥२॥

ततो हश्चतुर्थः ॥१॥३॥३॥

पदान्तस्थात् तृतीयाद् ह-श्चतुर्थः पूर्ववर्गकः ॥

विकल्पेन स वाग्धीनो, वाग्धोनकुलदीपकः ॥३॥

प्रथमादधुटि शश्छः ॥१॥३॥४॥

पदान्तप्रथमात् शस्या-धुटि स्याच्छो विभाषया ॥

वाक्छुरैः सह वाक्शूर-स्त्रिष्टुप् ऋधोतति वाक्छूतः ॥४॥

रः कखपफयोः × क × पौ ॥१॥३॥५॥

रूखे पफे यथासङ्ख्यं, × क × पौ वा स्तः पदान्तरः ॥

आदित्योदय सति ककुम्भण्डल-दिक्चक्र त्विङ्मञ्जुमञ्जुल-प्रभाभारभा-
नुरनत्यन्तमुन्दर भवतीति ॥१॥ आहत-साङ्ख्य-न्याय-वेदान्त-सौगत-चार्वा-
कैतिदर्शनपट्टम् ॥२॥ पूर्ववर्गक-पूर्व तृतीयाक्षर तस्य यो वर्गस्तद्वर्गीय इत्यर्थः
॥३॥ वाङ्मय सह यदा वाङ्मयं वाङ्मयो मिलति तदा त्रिष्टुप्-एकादशाक्षर-
पादात्मिका उन्दोजाति ऋधोतति-क्षरतीत्यर्थः । अधुटति किं-त्रिष्टुप्-न्यातति
॥४॥ पदान्तर-पदान्तस्यस्य रस्यत्यर्थः । कृष्ण. क २ सगे-पक्षिणा मध्ये धूर्त.

कः कृष्णः कः खगे धूर्तः—पिकपः फल्गुनीप्रियः ॥५॥

शपसे शपसं वा ॥१॥३॥६॥

पदान्तरो यथासङ्ख्यं, शपसे शपसाश्च वा ॥

कश्चेते कष्व आः कस्सन्, यः शीतः षण्मुखः सुधीः ॥६॥

चटते सद्वितीये ॥१॥३॥७॥

चटते सद्वितीये स्युः, शपसा रस्य नित्यशः ॥

कश्छश्च कष्ट इत्युक्ते, जडष्ठस्तस्थ इत्यवक् ॥७॥

नोऽप्रशानोऽनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्याधुत्परे ॥१॥३॥८॥

शपसा नोऽप्रशानोऽधुट्—परेषु चटतेषु च ॥

सद्वितीयेषु पूर्वस्य, ह्यनुस्वारानुनासिकौ ॥८॥

पुमोऽशिष्टघोषेऽख्यागि र. ॥१॥३॥९॥

पुमो रोऽन्तः स्मृतोऽघोषे—ऽधुटि शिष्टख्यागविवर्जिते ॥

क ? पिकप.—कोकिलवाल परिपालक क ? इति पञ्चत्रयमुत्तरन्तु फल्गुनीप्रिय —
काक इति ॥५॥ शेते क ? प क ? सन् क ? इति पञ्चत्रय तदुत्तराणि
क्रमशः य शीतं जडः स शेते, षण्मुखं—पः, सुधी—सन् इति ॥६॥ छं
क ? पुन ट क इति उक्ते—पृष्टे सति, जड.—मूर्ख. ठं, त, थ, इति
अवक्—उक्तवानित्यर्थ ॥७॥ न.—नकारस्य । उदाहरणार्थमयमपर. श्लोकः—
'वालाश्चुम्बति वालाऽसौ, रम्योऽश्विकोमलान् ॥ ताश्छेकोऽच्छत्रप-
त्राभा—ष्टं टं शब्दोऽष्टिटेप सा ' ॥ असौ वाला चिबुक्कोमलान् रम्यान् वालान्
चुम्बति, पुनं छेकान् छत्रपत्राभान् ट ट शब्दान्—टटमिति शब्द कुर्वतं तान्
सा टिटेप—नुनोद इत्यन्वय । प्रशान्तरः, भवान्तस्त्वक् इत्याद्युदाहरण प्रशान्-
वर्जनाधुत्परलकथनफलतया बोध्यम् ॥८॥ 'पुम्' इति पुसं सयोगलु-
क्यनुकरणम् । अशिटीति—पुशिर, अघोष इति पुदासं, अख्यागीति—पुख्यातः,

अनुस्वारानुनासिक्ये, पूर्वं पुंश्चलपुंश्चली ॥९॥

नूनः पेषु वा ॥१॥३॥१०॥

नृन्शसन्तस्य रोज्न्तः स्यात्, पकारे वानुनासिकः ॥

अनुस्वारश्च पूर्वस्य, नृं × पश्य नृं प्रपालय ॥१०॥

द्विः कानः कानि सः ॥१॥३॥११॥

शसन्तस्य किमः कानो, द्विरुक्तौ कान्परे भवेत् ॥

सान्तादेशः क्रमेण प्रा—गनुस्वारानुनासिकौ ॥११॥

स्सटि समः ॥१॥३॥१२॥

समः स्सटि परे सः प्रा—गनुस्वारानुनासिकौ ॥

आत्मसंस्करणं सम्य-गन्यसंस्करणेन किम् ? ॥१२॥

लुक् ॥१॥३॥१३॥

स्सटि परे समो लुक् स्यात्, पृथकरणाभिबर्तते ॥

पूर्वस्य तद्द्वयं ज्ञानं, सस्कर्तुं यत्नमाचर ॥१३॥

तौ मुमो व्यञ्जने स्वौ ॥१॥३॥१४॥

पदान्तमोऽपदान्तस्य, म्वागमस्य च व्यञ्जने ॥

पूर्वं भवेदनुस्वार—स्तथैव स्थानुनासिकः ॥१४॥

अधुन इति—पुक्षारः । पुक्ष्यपुक्षलीति पठ्यतितुल्यः समासः ॥९॥

मन्धिनिस्त्वानितोऽस्य व्यप्रत्यय मन्धिपद्मदशीति उन्नेय ॥१०॥ कास्कान्,

वस्त्वानितुदाहरणम् । सान् कान् पश्यतीत्यादौ द्विलाभावात् सूत्रप्राप्तिः

॥११॥ किम् ? ताड नन न स्मिपीत्यर्थः । स्सट्यति—संस्कृति ॥१२॥

प्रास्यनि—नृद्वयमनुस्वारानुनासिकविवक्षितम् ॥१३॥ चक्रम्यते, चङ्क्रम्यत इत्याद्यु-

दाहरणं सामूहिकम् ॥१४॥

मनयवलपरे हे ॥१॥३॥१५॥

मनयवलसंयुक्ते, हे परे मोऽनुनासिकः ॥

स्वोऽनुस्वारः पदान्ते कि-हनुते भवति किन् हनुते ॥१५॥

सम्राट् ॥१॥३॥१६॥

क्विवन्तराजतौ मस्य, समोऽनुस्वारता नहि ॥

भरतो भारते सम्राट्, साम्राज्यं येन शासितम् ॥१६॥

ङ्णोः कटावन्तौ शिटि नवा ॥१॥३॥१७॥

शिटि परे यथासङ्ख्यं, पदान्तङणकारयोः ॥

कटावन्तौ भवेतां वा, प्राङ्क्षयः प्राङ्क्षयः सुखी ॥१७॥

ङ्नः सः त्सोऽश्चः ॥१॥३॥१८॥

पदान्तस्थाङ्काराच्च, नकारात्सस्य त्सो भवेत् ॥

विकल्पेन न चेत् श्वस्थः षट्सेवां त्यजन्त्समः ॥१८॥

नः शि श्च ॥१॥३॥१९॥

पदान्तस्थनकारस्य, वाञ्छादेश श्ववर्जिते ॥

शकारेऽस्तु भवाञ्च् शूरो, भवाञ्च् शूरः शिवङ्गमी ॥१९॥

स्व इति पूर्वानुनासिकेनान्वेय, तत्र स्वत्व मादिना सम समवसेयमिति ॥१५॥ भरत-श्रीआदिजिनात्मज प्रथमश्चक्रवर्ती ॥१६॥ प्राङ् इति नपुसकप्राच्-शब्दस्य द्वितीयैकवचन, तेन पूर्वस्थान प्रति शय शयनकर्ता सुखी स्यादिति ॥१७॥ ण्णा-काम-क्रोध-मोह-मद-मात्सर्याणां, सेवा षट्सेवा ताम्, त्यजन् सम ^{समन्वितो} भवतीति शेष । अथ इति षट्स्थोतन्ति ॥१८॥ पदान्तन ^{श्व} स्यात्, वादेशो वा श्ववर्जिते ॥ भवाञ्च् शूरो भवा-ञ्छूरो, भवमभिभवेद्भवान्' (पाठा) शिवङ्गमी चेद् भवाञ्च् शूरो भवाञ्च् शूरोऽस्तु भवतु ॥ १९ ॥

अतोऽति रोरुः ॥१॥३॥२०॥

अतः परं पदान्तस्य, रोरुः स्यादति नित्यशः ॥

श्रेयोऽर्थी सेवते श्रेयः, प्रेयोऽर्थी प्रेयसी सदा ॥२०॥

घोषवति ॥१॥३॥२१॥

पदान्तेऽतः परं रोः स्या—दुकारो घोषवत्परे ॥

रक्षतादनिश धर्मं, धर्मो रक्षति रक्षितः ॥२१॥

अवर्ण—भो—भगो—अघोर्लुगसन्धिः ॥१॥३॥२२॥

अवर्णाद् भोभगोऽघोभ्यः, पदान्ते लुक् च रोर्भवेत् ॥

घोषवति ततोऽसन्धिः, श्रमणा घान्तु मङ्गलम् ॥२२॥

व्योः ॥१॥३॥२३॥

अतः परं पदान्तस्थ—व्योर्लुक् स्यात् घोषवत्परे ॥

स चासन्धिश्च वृक्षव् त्वं, वृक्ष गच्छति काननम् ॥२३॥

स्वरे वा ॥१॥३॥२४॥

अवर्णभोभगोऽघोभ्यः, स्याद् व्योर्लुक्वा स्वरे परे ॥

पदान्तयोः मचासन्धिः, देवा आयान्ति मन्दरम् ॥२४॥

गरिति उक्तानुबन्धस्य रस्य पष्ठप्रैकवचने, पुनरेत्यादावुत्वाभावः । अति—
अतिर पर इति ॥२०॥ पदान्तं वर्तमानस्येति शेषः, अतः परम्—अकारात्
परस्थस्येति । उत्तरमृत्रापवादमिदं सूत्रम् ॥२१॥ असन्धिरित्युत्तरार्थम् ॥२२॥
इति इति निष्प, इति—इमाचष्टे इति णौ अन्त्यस्वरादिलोपे वृक्षवयतीति
निष्प इति वृक्षव् । वृक्षव वनिच्यत्र घापरन्ताभावाद् वा लुगभावः ॥२३॥
मन्दर—मन्नामन्त उरुनिगिष्वन्तमिति ॥ २४ ॥

अस्पष्टाववर्णात्त्वनुजि वा ॥१॥३॥२५॥

ईषत्स्पृष्टतरो स्याता, वयादेशौ स्वरे परे ॥

पदान्ते भोभगोऽघोभ्य-श्चावर्णात्तौ तु वानुजि ॥२५॥

रोर्यः ॥१॥३॥२६॥

अवर्णभोभगोऽघोभ्यः, पदान्ते रोः स्वरे परे ॥

यादेशः स्यात् भगोयत्र, देवतायासते दिवि ॥२६॥

ह्रस्वान्डणनो द्वे ॥१॥३॥२७॥

ह्रस्वात् परस्य ङो णो नः, पदान्ते स्यात् स्वरे परे ॥

द्वित्वं कालः पचन्नास्ते, कुङ्डास्ते च सुगणिह ॥२७॥

अनाड्माङो दीर्घाद्वा छः ॥१॥३॥२८॥

आड्माड्वर्जिततो दीर्घात्, पदान्तस्थाद्विभाषया ॥

छस्य द्वित्वं भवेत्तेन, श्रीच्छलः श्रोच्छलं श्रितः ॥२८॥

प्लुताद्वा ॥१॥३॥२९॥

दीर्घस्थानात् पदान्तस्थात्, प्लुतात् छस्य द्विरूपकम् ॥

अवर्णभोभगोऽघोभ्यः, पदान्तस्थवयोः स्वरे ॥ ईषत्स्पृष्टतरो स्याता, व्यादेशौ वा भगोयिह ॥१॥ इति । अवर्णात् परयोर्व्योश्च, स्वरे उञ् वर्जिते परे ॥ अस्पष्टौ तौ भवेता वा, पटविहास्ति पाठवम् ॥ १ ॥ इति । (पाठान्तरद्वयम्) । भोयत्र इत्याद्युदाहरणमूढम् ॥ २५ ॥ भगो. अत्र, देवताः आसते इति विन्लेप ॥२६॥ ह्रस्वादेव विधानाद् दीर्घात् प्लुताच्च न द्वित्वम् । कुट् पक्षिविशेष कोच इति प्रसिद्ध ॥२७॥ अनाड्माडिति आच्छाया, मान्छिदत् इत्यादौ 'स्वरेभ्य' ॥१॥३॥०॥ इत्यनेन नित्यद्वित्वम् ॥२८॥ 'आगन्ठ भो देवदत्त ऽन्ठत्रमानत्र' इत्यादौ प्लुतस्य दीर्घस्थानीयत्वाभावात्

विकल्पेन मुनेश्छात्रं, मुनेश्छात्रं निबोधय ॥२९॥

स्वेरभ्यः ॥१॥३॥३०॥

पदान्तादपदान्ताच्च, स्वराच्छो द्विर्भवेत्खलु ॥

गच्छच्छात्र तरुच्छाया-माच्छाद्येतातपस्तया ॥३०॥

हार्दह्रस्वरस्यानु नवा ॥१॥३॥३१॥

स्वेरभ्यो रेफहाभ्या यो, रेफह्रस्वरवर्जितः ॥

वर्णः स द्विर्भवेद्वाऽनु, मृक्खर्षो मूर्खेण रञ्जितः ॥३१॥

अदीर्घाद्विरामैकव्यञ्जने ॥१॥३॥३२॥

अदीर्घस्वरतो वर्णो, रहस्वरविवर्जितः ॥

अयुक्तव्यञ्जने वा द्वि—विरामे चानु नृत्त्यति ॥३२॥

अत्र्यर्गस्यान्तस्थातः ॥१॥३॥३३॥

अन्तस्थातः परो वर्णो, वर्गीयो अविवर्जितः ॥

अनु द्विर्वा भवेदुल्का-मेघ उल्कामयं जगत् ॥३३॥

ततोऽस्याः ॥१॥३॥३४॥

अन्तस्थाया भवेद् द्वित्वं, परस्या वाऽअवर्गतः ॥

उत्स निन्यद्वित्वम् ॥३४॥ टात्र ' तरुच्छाया गच्छ, तथा-तरुच्छायया
जातर नच्छायत इत्यन्वय ॥३०॥ अनु—यदन्यत् कार्यं प्राप्नोति तस्मिन्
एव प-प्रतिपत्तिः । तत्र प्राप्नुनावेत्यादौ प्राप्नुन्तावेत्याद्यनिष्कृतापत्तिर्न
॥३१॥ नृत्त्यति, तर्ह, तर्ह इत्युदाहरणपूर्ति । -रहस्वरवर्जनात्, वर्णा,
रघ, तित्त इत्यादौ द्वे म्ये न ॥३२॥ उल्कामये-उल्काप्रधाने मेघे वर्पति सति
जगत् उल्कामय स्यादिति । नरज्जनात् हल्नकारो ॥३३॥ अत्र दधि,
अत्र अनु इति इति ना प्रत्यय-प्रत्ययम् अभूत ।

दध्यत्र खलु दध्यत्र, भो अशीत यथारुचि ॥ ३४ ॥

शिटः प्रथमद्वितीयस्य ॥१॥३॥३५॥

आद्यद्वितीययोर्द्वे वा, भवेतां परयोः शिटः ॥

किं करोषि तरुच्छेदं, तरुः फलति कालतः ॥ ३५ ॥

ततः शिटः ॥१॥३॥३६॥

आद्यद्वितीयवर्णाभ्या, परः शिड्द्विर्भवेन्नवा ॥

वत्सं मुञ्चत भो गोपा, वत्सः कृष्णीरं पिपासति ॥ ३६ ॥

न रात् स्वरे ॥१॥३॥३७॥

रात् परस्य शिटः स्थाने, द्वित्वं नैव स्वरे वरे ॥

विमर्शः किं जगज्जेत्रं, स्याद्वादाज्जैनदर्शनम् ॥ ३७ ॥

पुत्रस्यादिन्-पुत्रादिन्याक्रोशे ॥१॥३॥३८॥

क्रोशे पुत्रे न तो द्विः स्या-दादिन्-पुत्रादिनोः परे ॥

पुत्रादिन्यसि पापे ? त्वं, पुत्रपुत्रादिनी भव ॥ ३८ ॥

म्नां धुड्वर्गेऽन्त्योऽपदान्ते ॥१॥३॥३९॥

धुटि म्नामपदान्ते स्या-न्निमित्तान्त्योऽनु वर्गके ॥

तत इति वाच्यम् ॥३४॥ तरुच्छेदं किं करोषि ? मा कुरु तरुच्छेदम्, कालतः-
समयपरिपाक्तं तरु फलति, त्वरा विमुञ्चेत्यर्थः ॥३५॥ कृष्णीरम्-क्षीर-दुग्ध-
मिति यावत् ॥३६॥ स्याद्वादाद्-अनेकान्तवादतः, जैनदर्शनं जगज्जेत्रमित्यत्र
विमर्शः किम् ? अर्थान्नैव विचारावकाशः । 'हृद्' - १ । ३।३१ । इति विकल्पे
प्राप्तं प्रतिषेधः ॥३७॥ अयि पापे ? त्वं पुत्रादिनी असि, पुत्रपुत्रादिनी भवेत्या-
क्रोशवचनम् । पुत्रादिनी शिशुमारी, पुत्रपुत्रादिनी नागीत्यादावाक्रोशाभाद्वि-
कल्पेन द्वित्वं भवति ॥३८॥ धुटि इत्यस्य-वर्गके वर्गे इत्यनेन सम्बन्धः । म्नामिति

भो इयं कीदृशी लङ्का ? वीरमर्कटकम्पिता ॥३९॥

शिङ्हेऽनुस्वारः ॥१॥३॥४०॥

अपदान्तमनोः शिङ्हे-ऽनुस्वारोऽनु भवेत् किल ॥

वर्षासु भगवन् ? भान्ति, पथांसीव यशांसि ते ॥४०॥

रो रे लुग् दीर्घश्चादिदुतः ॥१॥३॥४१॥

लुप्यते रः परे रेफे, दीर्घमदिदुतां पुनः ॥

पुनाराभो वनं यायाद्, दूराज्यान्नीरतो भृशम् ॥४१॥

ढस्तङ्गे ॥१॥३॥४२॥

तन्निमित्तं ढकारे ढो, लुग् दीर्घोऽदिदुतामनु ॥

नवनीतं धृतं गृहं, लीढवानच्युतो ब्रजे ॥४२॥

सहिवहेरोच्चावर्णस्य ॥१॥३॥४३॥

सह्महस्तकस्य ढस्तङ्गे, लुगवर्णस्य चौदनु ॥

सोढा सम्यक् तपः कष्टं, वोढा सुखस्य सर्वदा ॥४३॥

उदः स्थास्तम्भः सः ॥१॥३॥४४॥

स्थास्तम्भयोस्तकारस्य, लुग् भवेदुत्परस्थयोः ॥

उत्तम्भितु स्मरारतिं, समुत्थाता स धार्मिकः ॥४४॥

नगर-नगराणामित्यर्थः । वीरधामो मर्कट हनुमान् तन कम्पितव्यर्थः ॥३९॥

शिङ्गे-शिङ्गि, हे न पर इत्यर्थः । हे भगवन् एत यशांसि वर्षासु पयासि

रा रगा रागिन्त्यावर्णमनय जलानि स्रज्ज प्रसगन्ति तया, भान्ति ॥४०॥

शान्तात्-पुण्ड्रमना, रागा-रागिक ॥ ४१ ॥ ढ इति केवल इव्यञ्जनस्य

पठ्येतात् तल उक्तस्ववि तदर्थः ॥ ४२ ॥ जनर्णस्यति किम् ? उद-

॥ ४३ ॥ स धार्मिक स्मरारति-स्मरणमरिम् उत्तम्भितु समुत्थाता ॥ ४४ ॥

तदः सेः स्वरे पादार्था ॥१॥३॥४५॥

तदः परस्य सेर्लुक् स्यात्, स्वरे चेत् पादपूरणम् ॥

सैष दाशरथी रामः, सैष राजा युधिष्ठिरः ॥४५॥

एतदश्च व्यञ्जनेऽनग्नञ्समासे ॥१॥३॥४६॥

एतत्तदोः परस्यस्य, सेर्लुक् स्याद् व्यञ्जने परे ॥

अकिं नो नञ्समासे स्या—देप याति स धावति ॥४६॥

व्यञ्जनात् पञ्चमान्तस्थायाः सरूपे वा ॥१॥३॥४७॥

लुप्यन्ते पञ्चमान्तस्थाः, सरूपे व्यञ्जनात्पराः ॥

वाऽदित्योऽयं सदा प्रात—रादित्यैर्वन्द्यने रविः ॥४७॥

धुटो धुटि स्वे वा ॥१॥३॥४८॥

लुग् व्यञ्जनात् परस्य स्वे, परस्थे वा धुटो धुटि ॥

प्रत्त प्रत्तं पुनः प्रत्त, प्रदत्तं नैव निष्फलम् ॥४८॥

तृतीयस्तृतीयचतुर्थे ॥१॥३॥४९॥

स्थान्यासन्नस्तृतीयः स्याद्, धुटः स्थाने तृतीयके ॥

पादपूरणाभावे तु नैतत्—सूत्रप्रवृत्तिः ‘स एष भरतो राजा, स एष नल भूतिः’ इत्यादिवत् ॥ ४५ ॥ अकिं नञ्समासे च न स्यादिति । तेन एकं करोति अनेपो गच्छतीत्यादौ लुगभावः ॥ ४६ ॥ आदित्योऽयमिति—अयं जन आदित्यापासक इति । आदित्योपासकं प्रातः सदा रविर्वन्द्यते । वन्द्यत इति सल्लभाभावाल्लुगभावपरमुदाहरणं बोध्यमिति ॥ ४७ ॥ व्यञ्जनात् परस्य धुटः स्वे धुटि परस्थे लुग्वेत्यन्वयः, भवेदिति शेषः । प्रत्तमिति—प्रपूर्वाद् ददातेरारम्भे क्ते ‘प्राद् दागस्त’ (४-२-२) इति तादेशे तकारत्रयान्वितं भवति, जनेन मध्यतकारस्य लुग् इति तकारद्वयम् ॥४८॥ लिख्यते इत्यादौ तृतीयचतुर्थपरत्वाभावाद्, क्लृप्त इत्यादौ च

चतुर्थे च परे राजन् ? सुदृध्युपास्यः सदा भव ॥४९॥

अघोपे प्रथमोऽशिटः ॥१॥३॥५०॥

शिङ्घर्जस्य धुटः स्थाने, आघोऽघोपे परे भवेत् ॥

दृषत्कल्पः स विज्ञेयो, यस्तत्त्वं नैव लिप्सति ॥५०॥

विरामे वा ॥१॥३॥५१॥

धुटः स्थाने विरामे वा-ऽशिटः स्यात् प्रथमाक्षरः ॥

दक्षिणार्के हि मासाः षट्, उत्तरार्के तथैव षड् ॥५१॥

न सन्धिः ॥१॥३॥५२॥

उक्तश्च वक्ष्यमाणश्च, सन्धिर्नो विस्ती भवेत् ॥

दधि अत्र भवान् लब्धा, तत्र संभ्राम्यते कुतः ॥५२॥

रः पदान्ते विसर्गस्तयोः ॥१॥३॥५३॥

पदान्तस्थस्य रेफस्य, विरामेऽघोपके परे ॥

विसर्गः स्याद् यथाकामं, फलेद्धर्मः पुनः पुनः ॥५३॥

ख्यागि ॥१॥३॥५४॥

पदान्ते वर्तमानस्य, रेफस्य ख्याक्परे भवेत् ॥

विसर्ग एव किं तेन, यः ख्यातो नैव भूतले ॥५४॥

पुत्रभावात् प्राप्ति ॥४९॥ नैव लिप्सति-उति य तत्त्व स दृषत्कल्प-लब्धुमि
फणात्तम वितीय इति ॥५०॥ दक्षिणार्के-दक्षिणायने सूर्ये, उत्तरार्के-उत्त-
रान्ते दूर प्रत्ये ॥५१॥ सन्धिर्नायार्थनिद सूत्रमय च श्लोक. समचीन-
नैवेदं- 'मद्विर्तत्यत्रे नित्या, नित्या प्रातृप्रमथयोः ॥ नित्या समासे वाम्ये तु,
या नैवशानरेन्त ॥५१॥' ॥५२॥ अर्क इत्यादौ पदान्तत्वाभावाद्विसर्गाभावः
॥५३॥ दूर प्राप्तावपि पृथक्पृथक् विज्ञानपूर्वस्य वाच. ॥५४॥

शिद्यघोषात् ॥१॥३॥५५॥

रः शिट्परे परेऽघोषे, पदान्ते स्याद्विसर्गकः ॥

वासः क्षौमं सदा सद्भि-र्दुकूलमिति गीयते ॥५५॥

व्यत्यये लुग् वा ॥१॥३॥५६॥

शिद्यघोषपरे रो लुक्, पदान्ते स्याद्विभाषया ॥

बुद्धि स्फुरति नो तस्य, समापं दधि योऽञ्नुते ॥५६॥

अरोः सुपि रः ॥१॥३॥५७॥

रुवर्जितस्य रेफस्य, रेफ एव सुवुत्तरे ॥

चतुर्षु पुरुषार्थेषु, मोक्षः खलु प्रशस्यते ॥५८॥

वाहर्पत्यादयः ॥१॥३॥५८॥

अहर्पत्यादयः शब्दा, निपात्यन्ते विभाषया ॥

गीर्पतिः गीःपतिस्तुल्यो-ऽहर्पतिः स्यादहःपतिः ॥५८॥

शिद्याद्यस्य द्वितीयो वा ॥१॥३॥५९॥

प्रथमस्य द्वितीयो वा, शिटि परे भवेत्किल ॥

फुल्लान्यब्जानि प्राङ्खण्डे, प्राङ्खण्डे भ्रमरा गता ॥५९॥

तवगस्य श्रवर्गष्टवर्गाभ्यां योगे चटवर्गौ ॥१॥३॥६०॥

तवर्गस्य श्रवर्गाभ्या, ष्टवर्गाभ्या क्रमात् किल ॥

सूत्रमिदं नियमार्थं, तेन सत्वपत्व-क)(पा न भवन्ति ॥५५॥

बुद्धि स्फुरति, बुद्धि स्फुरतीत्यपि बोध्यम् ॥५६॥ सुवुत्तरे-सुपि परे इत्यर्थः ॥५७॥

सूत्रे बहुवचनमाकृतिगणार्थम् ॥५८॥ प्राङ्खण्डे-पूर्वदिक्स्थितपद्मपण्डे अब्जानि

फुल्लानीति प्राङ्खण्डे-तत्र भ्रमरा गता इत्यन्वयः ॥५९॥ श्रवर्गाभ्याम्-शकार-

चटवर्गा भवेतां यच्च, शेते तट्टीकते कथम् ॥६०॥

सस्य शपो ॥१॥३॥६१॥

सस्य श्वर्गयोगे शः, ष्वर्गाभ्यां च पो भवेत् ॥

कङ्क्षाश्वतश्चतुष्टु ? यत्पद्मिर्न पराजितः ॥६१॥

न शात् ॥१॥३॥६२॥

शात् परस्य तवर्गस्य, चवर्गो नैव जायते ।

किमश्नामीति सम्प्रश्ने, मापमुष्टि समञ्जुवे ॥६२॥

पदान्ताट्टवर्गादनाम्-नगरी-नवतेः ॥१॥३॥६३॥

तवर्गस्य सकारस्य, टवर्गात् परतो न वै ॥

पदस्यान्ते टवर्गः पः, स्यान्नामादित्रये परे ॥६३॥

पि तवर्गस्य ॥१॥३॥६४॥

पदान्तस्य तवर्गस्य, टवर्गो न पः परे ॥

तीर्थकृत पोडशशान्ति-शक्रवर्ती च पञ्चमः ॥६४॥

लि लौ ॥१॥६५॥

स्थान्यासन्नौ लकारौ स्त-स्तवर्गस्य तु ले परे ॥

पदान्ते तेन सल्लङ्घनीं, भवॉल्लङ्घा शुभोदये ॥६५॥

॥ इति तृतीयः पादः ॥

॥ अथ चतुर्थः पादः ॥

अत आःस्यादा जस्भ्यांये ॥१॥४॥१॥

संभवेदत आः स्यादौ, जसि भ्यामि च ये परे ॥

वृक्षा आभ्यां हि विक्रीता, धनायर्णच्छिदे त्वरम् ॥१॥

भिस ऐस् ॥१॥४॥२॥

आत् परस्य भिसः स्यादे-नैसादेशः प्रकीर्तितः ॥

अतिजरैरहो जैनैः, श्रमणैः साध्यते शिवम् ॥२॥

इदमदसोऽप्येव ॥१॥४॥३॥

अकि सतीदमदसो-ऽभिसः स्यादैस् अतः परम् ॥

अमुकैः सद्गिराचीर्ण-मित्येभिश्चर्यते चिरम् ॥ ३ ॥

शुभोदये-सुकृतस्योदये सति भवान् सल्लङ्घनी लङ्घा इत्यन्वय ॥६५॥

॥ तृतीय पादः समाप्तः ॥

आभ्याम् ऋणच्छिदे धनाय तु-जर, शीघ्रमिति-हि वृक्षा विक्रीताः
इति ॥१॥ अतिजरै-अतिवृद्धै जैनैः श्रमणै शिव साध्यते इत्यहो ।
आथर्वमिति ॥२॥ नियमसूत्रमिदं तेन अकि सत्येव स्याद् ऐस् नान्यथा,
एवञ्च एभिरर्माभिरिति सिद्धम् ॥३॥

एद् बहुस्मोसि ॥१॥४॥४॥

सादौ भादौ बहुत्वे स्यात्, स्यादावोस्यत एत् किल ॥

नमोऽस्तु सर्वदेवेभ्यः, सर्वेषां ते सुखप्रदाः ॥४॥

टाडसोरिनस्यौ ॥१॥४॥५॥

आत् स्याद्योष्टाडसोःस्थाने, इनस्यौ स्तो यथाक्रमम् ॥

अतिजरेण वृक्षेण, वंशो वृक्षस्य रक्षितः ॥५॥

डेडस्योर्यातौ ॥१॥४॥६॥

डेडस्योः क्रमशः स्याद्यो-र्यातौ स्यातामकारतः ॥

स्वर्गादापतनं नून-मतो मोक्षाद्य यत्यताम् ॥ ६ ॥

सर्वादेः स्मैस्मातौ ॥१॥४॥७॥

स्मैस्मातौ ननु डेडस्योः, स्याता सर्वाद्यदन्ततः ॥

रुमात् स्वं देहि सर्वस्मै, सर्वस्मात् प्राप्यते हि तत् ॥७॥

डेः स्मिन् ॥१॥४॥८॥

स्याददन्तस्य सर्वादे-डेः स्थाने स्मिन्निति ध्रुवम् ॥

वर्त्यविषय सप्तागदौ भकारादौ प्रत्यये ओसि प्रत्यये च स्यादौ परे
अकारस्य एन् स्यात् इत्यर्थः ॥ ८ ॥ टाया इन ट सध्र स्य इति ॥५॥ टेप्रत्ययस्य
याग्दा, इन्ध आत् इति ॥ ॥ मव, विश्व, उभ, उभयद्, अन्य, त्वत्,
अन्यत्, इत्, उत्, उत्तन, त्व, नम मममिर्नो मवाद्यौ, पूर्व-परा-वर-
दात्ता-त्तग-गग-गणि व्यसथायाम्, स्मन् अज्ञातिघनाख्याम्, अन्तर
वर्तिगोपसज्जानरास्पृष्टि, न्यद्, तद्, यद्, अदम, इदम्, एतद्, एक, द्वि,
उनद्, अल्लद्, नस्तु, तिम, इत्यनराग मवादि ॥७॥ प्रियसर्वे इत्यादौ सर्व-

सर्वस्मिन्नस्ति चैतन्यं, तेन सर्वे सचेतनाः ॥ ८ ॥

जस इः ॥१॥४॥९॥

अकारान्तस्य सर्वादि-जस इरिति सम्मतः ॥

श्रेयो गच्छन्ति ते सर्वे, सेवन्ते ये वृषं सदा ॥ ९ ॥

नेमार्द्धप्रथमचरमतयायाल्पकतिपयस्य वा ॥१॥४॥१०॥

तयायप्रत्ययान्तस्य, नेमादेर्नाम्न इर्जसः ॥

अल्पादेश्व विकल्पेन, नेमे नेमा द्वये द्वयाः ॥ १० ॥

द्वन्द्वे वा ॥१॥४॥११॥

द्वन्द्वेऽदन्तस्य सर्वादि-जस इः स्याद्विभाषया ॥

पूर्वोत्तरे जनाः सर्वेः, पूर्वोत्तरा इतीष्यते ॥ ११ ॥

न सर्वादिः ॥१॥४॥१२॥

सर्वादिर्नैव सर्वादिः, समासं द्वन्द्वमाश्रितः ॥

दक्षिणोत्तरपूर्वाणा-मार्याणा जीवनं शुभम् ॥ १२ ॥

तृतीयान्तात् पूर्वावरं योगे ॥१॥४॥१३॥

पूर्वावरौ न सर्वादी, तृतीयान्तात् पदात्परौ ॥

योगे मासेन पूर्वाय, न रोचन्ते समावराः ॥ १३ ॥

सम्बन्धित्वाभावान्न स्मिन्जादेश ॥८॥ वृष-वममित्यय ॥९॥ नेमार्द्धप्रथम-
चरमाल्पकतिपया नेमादय शब्दाः, तयायौ प्रत्ययौ तदन्तस्येति ॥१०॥
उत्तरसूत्रेण निषेधे प्राप्त प्रतिप्रसवायो योग ॥११॥ दक्षिणा चोत्तरा च
च पूर्वा चेति द्वन्द्व ॥१२॥ योगे-सम्बन्धे सति । समाभि.-वर्षेण अवराः
समावरा, समशब्दो वषवाचकं ब्रूतुवे बहुतुवे च, तथा चाभिधानचिन्ता-
मणि.-‘ वर्ष हायनोऽद् समा. शरत् ’ (२-७३) इति ॥ १३ ॥

तीयं डित्कार्ये वा ॥१॥४॥१४॥

तीयान्तं वा डितां कार्ये, सर्वादित्वेन सम्मतम् ॥

द्वितीयस्मै द्वितीयाय, भिक्षुकाय प्रदीयताम् ॥ १४ ॥

अवर्णस्यामः साम् ॥१॥४॥१५॥

अवर्णान्तस्य सर्वादि-रामः साम् संभवेत्किल ॥

ममेपामेकजातानां समासां च समं समम् ॥ १५ ॥

नवभ्यः पूर्वैभ्य इस्मात्स्मिन् वा ॥१॥४॥१६॥

पूर्वादिभ्यो नवभ्यः स्यु-रिस्मात्स्मिनो यथास्थलम् ॥

चिरुल्पेन ततो ज्ञेयं, पूर्वे पूर्वाः परे पराः ॥ १६ ॥

आपो डितां यै-यास्-यास्-याम् ॥१॥१॥१७॥

आग्रन्तस्य डितां स्थाने, यै-यास्-यास्-याम् यथाक्रमम् ॥

कलायै रोचते चन्द्रः, कलायाः कल्पते कला ॥ १७ ॥

सर्वादिर्डस्पूर्वाः ॥१॥१॥१८॥

स्युगग्रन्तभ्य सर्वादि-डस्पूर्वास्ते यथायथम् ॥

अस्यै देव्यं नमोऽस्याः श्रीः, ग्राप्यतेऽस्या महो महत् ॥१८॥

टौस्येत् ॥१॥१॥१९॥

आबन्तस्य भवेदेत्वं, टायामोसि च प्रत्यये ॥

किन्तया हतया मत्या, धर्मे या न प्रतिष्ठते ॥ १९ ॥

औता ॥१॥१॥२०॥

औताऽऽबन्तस्य चैत्वं स्याद्, द्वयर्थे आद्यद्वितीययोः ॥

इमे देव्यौ समाघाते, माले प्रक्षिपतानयोः ॥ २० ॥

इदुतोऽस्त्रेरीदूत् ॥१॥४॥२१॥

औता सह स्त्रिवर्जं स्त, ईदूचमिदुदन्तयोः ॥

क्रमादिमौ मुनी साधू, मुनी साधू नमस्यत ॥ २१ ॥

जस्येदोत् ॥१॥४॥२२॥

परे जसि यथासङ्ख्य-मेदोताचिदुदन्तयोः ॥

मुनयो मुनिता प्राप्ताः, साधवः खलु साधुताम् ॥२२॥

डित्यादिति ॥१॥१॥२३॥

दिद्वर्जिते डिति म्यादौ, क्रमात् स्त इदुदन्तयोः ॥

एदोतौ रोचतेऽये श्री-रत्ननोरेस्तनूस्तनूः ॥ २३ ॥

या मतिर्धर्मे न प्रतिष्ठत, तथा हतया मत्या किम् ? न किमपीत्यर्थः ॥ १९ ॥

आद्यद्वितीययोः - प्रथमाप्रिभक्तिद्वितीयाविभक्तिसम्बन्धिनो, द्वयर्थे-द्विवचने ।

अनयोरिति पूर्वसृत्राग्रायौसि इत्यस्योदाहरण बोध्यम् ॥२०॥ अत्रेरिति-अतिस्त्रियौ

नरौ स्त पश्य वा ॥२१॥ इदन्तस्य एत्, उदन्तस्य च ओत् इति ॥२२॥

इशब्द कामाय तन, अये-कामाय श्री-लक्ष्मी रोचते तन्मातृत्वात् ।

अतनो - ए - अनन्तस्य कामस्य तनू.-मूर्ति तनू - वृत्तेश्चेत्यर्थः ॥२३॥

टः पुंसि ना ॥१॥१॥२४॥

इदुदन्तात् परं पुंसि, टो नादेशः स्मृतस्ततः ॥

अमुना मुनिना नित्यं, साधुना साध्यते शिवम् ॥२४॥

डिडौ ॥१॥४॥२५॥

सप्तम्येकवचोडेडा-विदुदन्तात्परं भवेत् ॥

मुनौ संप्रीणिते प्रीतिः, प्रभौ भवति निर्मला ॥२५॥

केवलसखिपतेरौ ॥१॥४॥२६॥

सखिशब्दात् तथा पत्यु-रिदन्तात् केवलान् डिरौः ॥

सख्यौ पत्यौ मृते साध्वी, ब्रह्मचर्यं चरेच्च चिरम् ॥२६॥

न ना डिदेत् ॥१॥४॥२७॥

मखिपतेः परं टो ना, डित्येत्त्वं च न केवलात् ॥

सख्या पत्या समं प्रीतिः, सख्ये पत्ये प्ररोचते ॥२७॥

स्त्रियां डितां वा दै-दाम्-दास्-दाम् ॥१॥४॥२८॥

दै दास् दास् दाम् डिता वा स्त्री-दुदन्तात्

प्राप्यं धेनोः पयो धेन्वा, बुध्याः स्वं बुद्धये

स्त्रीदूतः ॥१॥४॥२९॥

नित्यस्त्रीदूतपरेषा स्यु-डिता दायादयः -

सरस्वत्यै नमो देव्यै, तस्या देव्या वरो वरः ॥ २९ ॥

वेयुवोऽस्त्रियाः ॥१॥४॥३०॥

अस्त्रिया वेयुवः स्यादेः, स्त्रीदूतो दैमुखा ङिताम् ॥

श्रियां श्रियि शुभं सर्वं, श्रियै श्रिये श्रियाः श्रियः ॥

आमो नाम् वा ॥१॥४॥३१॥

स्यादियुवोऽस्त्रिया आमो, नाम् स्त्रीदूतः परं नवा ॥

अतिश्रियां भ्रुवां पातात्, श्रीणां भ्रूणां नतिर्भवेत् ॥३१॥

ह्रस्वापश्च ॥१॥४॥३२॥

स्याद् ह्रस्वान्तात्तथाऽऽवन्तात्, स्त्रीदूदन्ताच्च नाम् ध्रुवम् ॥

आमः किं जातु देवानां-प्रियो मोहं विमुञ्चति ॥३२॥

सङ्ख्यानां ण्याम् ॥१॥४॥३३॥

रेफान्तसान्तनान्ताना, संख्यानामाम् च नाम् भवेत् ॥

घण्णां तथैव पञ्चानां चतुर्णामेकमाप्नुहि ॥ ३३ ॥

त्रेस्त्रयः ॥१॥४॥३४॥

आम्सम्बन्धि त्रिशब्दस्य, त्रयादेशो भवेत् किल ॥

अष्ट ॥२९॥ इयुव-इयुवस्थानि, स्त्रीदूत स्याद् ङिता देप्रमुखाधत्वार
आदेशा वा स्यु, स्त्रीशब्दसम्बन्धिनो न स्युरिति । तेन स्त्रियै इत्याद्येव ॥३०॥

इयुव स्त्रीदूत पर स्यादे जाम नाम् वा स्यात्, स्त्रिया न इत्यर्थः ॥३१॥
मालाना, स्त्रीणा, वदूना-मित्याद्यपि बोध्यम् । देवानाप्रिय-मूर्ख मोह
जातु-नृदाञ्चिदपि किं विमुञ्चति ? नैवेत्यर्थः ॥३२॥ पण्णा-तपमा, पञ्चाना
महान्ताना, चतुर्णा-दानादिवमाणामिति यावत् ॥३३॥ उदाहरणमन्त्र-

“लक्षार्थं वात्मीकिरामायणे, तत्पूर्वाद्यं तु “ तत्र वा वैनतेयस्य, मास्तस्य

त्रयाणामेव भूतानां, शक्तिः सागरलघने ॥ ३४ ॥

एदोद्भयां डसिडसो रः ॥१॥४॥३५॥

रेफो डसिडसोः स्थाने, स्यादेदोद्भयां परस्थयोः ॥

मुनेर्गो रक्षतो धेनोः, हरेर्व्योस्तनयोऽभवत् ॥ ३५ ॥

खितिखीतीय उर् ॥१॥४॥३६॥

खितिसम्बन्धिनः खीती-सम्बन्धिन इवर्णजात् ॥

यतो डसिडसोरूर् स्यात्, सञ्चुः पत्युः सुखात् सुखम् ॥

ऋतो डूर् ॥१॥४॥३७॥

डसिडसोर्दुरादेशः, ऋकारात् परयोर्मतः ॥

पितुर्धनं सुतस्य स्यात्, मातुश्च दुहितुर्भवेत् ॥ ३७ ॥

तृ-स्वसृ-नप्तृ-नेष्टृ-त्वष्टृ-क्षत्तृ-होतृ-पोतृ-

प्रशास्त्रो घुट्यार् ॥१॥४॥३८॥

स्यात् तृच्-तृन्प्रत्ययान्तस्य, स्वसादेश्च ऋतो घुटि ॥

आरादेशोऽरिहन्तारं, स्मारं स्मारं स्मरं हरेत् ॥ ३८ ॥

अर्धो च ॥१॥४॥३९॥

डौ घुटि च ऋतः स्थाने-जरादेशो नित्यशः स्मृतः ॥

भक्षन् ॥ इति ॥३॥॥ मुने, गा धेनो रक्षत हरेस्तनामकस्य वृषस्य द्यो-
-त्पान् ननय जभस्त-जगतरदिति ॥३॥॥ इवर्णजात्-यत् -यकारादिति ।
गैर्नमेगियात् नत्वा नायात् ॥३॥॥ लृकारान्तादप्यनेन डसिडसोर्दुरादेशः,
ग्यात् उ, नन आप्लवशन्दस्य आपुर् इति रूपम् ॥३७॥ अरि-
हन्तारम्-हन्तम्, स्मार स्मार-सृत्वा सृत्वा, स्मर-काम, हरेदिति ।
हन्तार, हन्तारो = हन्तार इत्यादिभ्यसिद्धिर्नाथा ॥३८॥ ऋत-

पितरि पितरं वालो, मातरि मातरं नमेत् ॥ ३९ ॥

मातुर्मातः पुत्रेऽर्हे सिनाऽऽमन्त्र्ये ॥१॥४॥४०॥

प्रशंसायां सिनाऽऽमन्त्र्ये मातुर्मातो भवेत् सुते ॥

बहुव्रीहौ समासे हे-वामामात ? चिरं जय ॥ ४० ॥

ह्रस्वस्य गुणः ॥१॥४॥४१॥

आमन्त्र्ये वर्तमानस्य, ह्रस्वान्तस्य सिना समम् ॥

भवेद् गुणः समासत्रः, मुने ? साधो ? श्रुत पठ ॥४१॥

एदापः ॥१॥४॥४२॥

आमन्त्र्ये वर्तमानस्य, ह्रस्वान्तस्य सिना समम् ॥

एदन्तादेश आदेश्यो, वाले ? मानमपाकुरु ॥ ४२ ॥

नित्यदिद्विस्वराम्बार्थस्य ह्रस्वः ॥१॥४॥४३॥

द्विस्वराम्बार्थशब्दाना-मावन्ताना सदादिताम् ॥

चामन्त्र्येऽर्थे सिना ह्रस्व, आगोऽम्ब ? क्षम देवि ? मे ॥४३॥

अदेतः स्यमोर्लुक् ॥१॥४॥४४॥

सेस्तदादेशभूतस्या-मो लुक् सम्बोधने भवेत् ॥

शकारस्येति ॥३९॥ 'प्रशसाया' स्थाने 'प्रशसिते' इत्यपि पाठ । हे वामा-
मात ?-पार्श्वप्रभो ? । चेद् मातृद्वारा पुत्रस्य प्रशसा न तदा अरे गदसीमातृक ?
इति मातुर्मात इत्यदन्तादेशोऽपि न ॥४०॥ समासत्र - 'आसत्र' (७-६-१००)
इतिसूत्रविपर्ययाभूत इकारादेरेकारादिर्गुण स्यादिति ॥४१॥ अपाकुरु-दूरीकुरु
इति ॥४२॥ अम्बा, अफा, जत्ता, अल्ला इत्यावन्ता द्विस्वराम्बार्थशब्दा ।
सदादिता-नित्यदितामिति । आग-अपराधम् ॥४३॥ अम्-नपुसके संरमा-
देश । परमे ? परमा उत्कृष्टा, ई-स्त्रीर्यस्य स, तत्सम्बोधने हे परमे !

अदेदन्ताच्च हे देव !, परमे ! परमे वस ॥ ४४ ॥

दीर्घड्याव्व्यञ्जनात् सेः ॥१॥४॥४५॥

ड्याव्व्यां परस्य दीर्घाभ्यां, व्यञ्जनाच्च लुगिष्यते ॥

सेरस्तीयं परा देवी, राजा ता वन्दते सदा ॥ ४५ ॥

समानादमोऽतः ॥१॥४॥४६॥

लुक् समानात् परस्यामो-ऽकारस्य व्यपदिश्यते ॥

वन्देऽहम् ऋषभं शान्तिं, नेमिं पाश्वं च वीरपम् ॥४६॥

दीर्घो नाम्यतिसृचतसृषः ॥१॥४॥४७॥

आमादेशे परे नामि, स्यात् समानस्य दीर्घता ॥

तिसृ-चतसृ-प्रान्तानां, न जिनानां तपस्तपः ॥ ४७ ॥

नुर्वी ॥१॥४॥४८॥

समानस्य नृशब्दस्य, नामि दीर्घो विभाषया ॥

यौवनं धनमायुष्यं, नृणां नृणां विनश्चरम् ॥ ४८ ॥

शसोऽता सश्च नः पुंसि ॥१॥४॥४९॥

शसोऽकारेण दीर्घः स्यात्, समानस्य यथोचितः ॥

तथा पुंसि शमः सो नो, मुनीन् देवान्नृपाश्रय ॥ ४९ ॥

सङ्ख्यासायवेरहस्याहन् डो वा ॥१॥४॥५०॥

सङ्ख्याभ्यः सायशब्दाच्च, वेरहस्य परस्य डौ ॥

आदेशोऽहन् भवेद्वा तद्, द्वयहि द्वयहनि नो चिरम् ॥५०॥

निय आम् ॥१॥४॥५१॥

नियः परस्य डेः स्थाने, आमादेशो बुधैर्मतः ॥

सन्नद्धे सति सेनान्यां, सेना स्वर्गं जयेदपि ॥ ५१ ॥

वाष्टन आ स्यादौ ॥१॥४॥५२॥

स्वसम्बन्धन्यसम्बन्धि-स्यादौ वाष्टन आ भवेत् ॥

अष्टभिः कर्मभिर्भ्रान्ति-रष्टाभिर्मातृभिर्हता ॥ ५२ ॥

अष्ट और्जस्शसोः ॥१॥४॥५३॥

कृताच्यस्याष्टशब्दस्य, जस्शसोरौरुडाहृतः ॥

बुद्धेरष्टौ गुणाः सन्ति, सिद्धीरष्टौ नयन्ति ते ॥५३॥

द्वयहि, द्वयहनि इति रूपद्वय टौ-‘ईटौ वा’ (२-१-१०९) इति विकल्पजनितम्, अस्य विकल्पपक्षे तु द्वयहे इति तृतीय रूप हेयम्, एवमन्यत्रापि सायाहादौ ॥५०॥ सेनान्या-सेनापतो सन्नद्धे सति सेना स्वर्ग-मपि जयेदित्यन्वयः ॥ ५१ ॥ अष्टभिः कर्मभिः-ज्ञानावरणादिभिः जनिता भ्रान्ति-भवभ्रमणम् ज्ञाभिः मातृभिः पञ्चममिति-त्रिगुप्तिस्वरूपप्रचन-मातृभिः हता-अपाकृति ॥५०॥ ‘शुश्रूषा श्रण चें, ग्रहण धारण तथा ॥ ऊहाऽपोहोऽर्धेऽज्ञान, तत्त्वज्ञान च वीगुणा’ ॥१॥ इत्यभिवानचिन्तामणि-द्वितीयभाष्योक्ता अष्टौ बुद्धिगुणा । ‘लघिमा प्रशितशिल्, प्राप्ताम्य महिमाऽ-णिमा ॥ यत्रकामावमायित्व, प्राप्तिरैश्वर्यमष्टम्’ ॥ २ । ११२ ॥ इत्यष्टौ सिद्धय (अभि०) ॥५२॥

इतिष्णः सङ्ख्याया लुप् ॥१॥४॥५४॥

इतिषकारनान्ताना, सङ्ख्याना जसूशसोर्हि लुप् ॥

कत्यागच्छन्ति शालाया, षट् सप्त नव वा दश ॥५४॥

नपुंसकस्य शिः ॥१॥४॥५५॥

नपुंसकस्य शब्दस्य, जायते शिस्तु जसूशसोः ॥

कुण्डानि सन्ति कुण्डानि, पश्य तत्र पयांसि च ॥५५॥

औरीः ॥१॥४॥५६॥

नपुंसकस्य सम्बन्धी, भवेदौकार ईर्ध्वम् ॥

पयसी स्तो जले दुग्धे, कोपं नानार्थकं स्मर ॥ ५६ ॥

अतः स्यमोऽम् ॥१॥४॥५७॥

कलीवादन्तस्य शब्दस्य, स्यमोरम् जायते ततः ॥

गृहं वनं सुग्व दुःग्व, समस्त योगिनां समम् ॥५७॥

पञ्चतोऽन्यादेरनेकतरस्य दः ॥१॥४॥५८॥

दः कलीवान्यादिपञ्चाना, स्यमोरेकतरादृते ॥

चित्ते संचिन्तितं चान्यद्, दैवेनान्यत् पुरस्कृतम् ॥५८॥

शालाया कृति बाला आगच्छन्ति ? षट् सप्त नव दश वा बाला आगच्छन्ति इति ॥५४॥ तत्र पयामि च-चात् सन्ति पश्य चेति ॥५५॥ पयसी-स्तो जले दुग्धे इति द्विचन न तु सप्तम्येकचन प्रवृत्ते । ' पयो जले पय क्षीरम् ' इति नानार्थकं सोऽय ॥५६॥ कलीवादन्तस्य-जदन्त गुणस्त्विति । ' श्रयन्ता शान जन, जेन जयति शाननम् ' इति जेनानाजडि ॥५७॥ नपुंसकस्यान्यादिपञ्चस्य स्यमोदे स्यादेकतर वर्ज-नितेति अन्य-अन्यतर दत्त-जन एतन् अन्यन्यादय पञ्च नानावन्तवेति ॥५८॥

अनतो लुप् ॥१॥४॥५९॥

नपुसकानदन्तस्य, स्यमोर्लुब् विदुषा मते ॥

जीर्यति गोपयः सद्यो, दधि मासेन जीर्यति ॥ ५९ ॥

जरमो वा ॥१॥४॥६०॥

क्लीवस्य जरसन्तस्य, स्यमोर्लुब् वा प्रजायते ॥

अनिजरः कुलं पश्या-तिजरस कृतं सुरैः ॥ ६० ॥

नामिनो लुग् वा ॥१॥४॥६१॥

लुग्वा भवेत् स्यमोर्नाम्नो, नाम्यन्तस्य नपुंसके ॥

सिद्धे लुपव लुम्कारः; स्थानिवच्चार्यमिष्यते ॥ ६१ ॥

वान्यतः पुमाँष्टादौ स्वरे ॥१॥४॥६२॥

यो नाम्यन्तोऽन्यतः स्त्रीवः, स पुंवद्वा स्वरे परे ॥

टादौ स्यात् कर्तृणा कर्त्रा, कुलेन कर्म भुज्यते ॥६२॥

दध्यस्थिसक्थ्यक्ष्णोऽन्तस्यान् ॥१॥४॥६३॥

स्वान्यसम्बन्धिटादौ वा, स्वरे परे नपुंसके ॥

दध्यादीनामनादेशो, दध्नि दधनि सदृष्टम् ॥ ६३ ॥

अनामस्वरे नोऽन्तः ॥१॥४॥६४॥

आमवर्जिते स्वरे स्यादौ, नाम्यन्तस्य नपुंसके ॥

उरुमहत्वा लुप्स्वरण स्यमा स्थानिवद्भावेन यत् कार्यं तस्य प्रतिषेधार्थं, तत्
त्यदायत्व-सच्चादि न स्यादिति ॥५९॥ जरमान्शाभाञ्चतिजरमिति ॥६०॥ हे
वारे? हे वारि? इत्याद्युदाहरणमुन्नेयमिति ॥६१॥ अपुणे इत्यादौ अन्यत स्त्रीयत्वं
नेति नपुंसकापरिहारात् ॥६२॥ दध्नि-दधनि-दधिमित्रे घृत् नदु नत्व इदिति ॥६३॥ अना-

नोऽन्तः स्याद्धारिणा व्याप्तं, विश्वं वर्पति वारिदे ॥६४॥

स्वराच्छौ ॥१॥४॥६५॥

नोऽन्तः शौ जस्शसादेशे, भवेत् क्लीवात् स्वरान्ततः ॥

कुलानि सत्कुलान्येषु, सञ्जाता जनिरर्हताम् ॥६५॥

धुटां प्राक् ॥१॥४॥६६॥

नोऽन्तः स्वरान्तु धुड्जाति-स्तदन्तस्य नपुंसके ॥

प्राग् धुड्भ्यः शौ परे सन्ति, पयांसि सन्ति शर्मणे ॥६६॥

लो वा ॥१॥४॥६७॥

रेफलाभ्या च धुड्जाति-स्तदन्तस्य नपुंसके ॥

नोऽन्तः प्राग् धुटः शौ वा, सृजि सृजि कुलानि ते ॥६७॥

घुटि ॥१॥४॥६८॥

यावत् पादसमाप्ति यत्, कार्यं तद् घुटि संभवेत् ॥

यत्र विशेषता तत्र, वक्ष्यति सूत्रकृत् स्वयम् ॥ ६८ ॥

अचः ॥१॥४॥६९॥

धुडन्तस्याश्चतेर्धातो-नोऽन्तः स्याद् घुटि प्राग् धुटः ॥

स्वान्यसम्बन्धिनि शास्त्र, तर्कं प्राश्नः समाश्रिताः ॥६९॥

मिति-याग नाम ॥ ६४ ॥ अत इयेय मिद् स्वग्रहणमुत्तरार्थम् ॥ ६५ ॥ स्वरात्

परा या धुड्जातिस्तदन्तस्य नपुंसक शौ पर उन्त्य प्राग् नोऽन्त स्यादिति ।

सन्ति-न्मयानि, पयानि-वारीणि शर्मणे-सुराया सन्ति-विद्यन्त इत्यर्थः ॥ ६६ ॥

ऊर्जराणि राजादिनाम् विविध ऊर्ज, शाभना ऊर्ज. यषु तानि ॥ ६७ ॥

विशेषता तत्र वक्ष्यति सूत्रकृत् स्वयम् ॥ ६८ ॥ उन्तस्यायनधाता स्वान्यसम्बन्धिनि घुटि परे

धुटः प्राग् नाऽन्त स्यादिति ॥ ६९ ॥

ऋदुदितः ॥१॥४॥७०॥

ऋदुदितो धुडन्तस्य, स्वान्यसम्बन्धिघुटपरे ॥

नोऽन्तः स्वराद् धुटः प्राक् स्यात्, सुदनवालो भवेन् महान् ॥

युज्जोऽसमासे ॥१॥४॥७१॥

‘युज्जुंषी योग’ इत्यस्या-समासे प्राग् धुटो घुटि ॥

धुडन्तस्य भवेन्नोऽन्तो, युज्जौ हस्तौ मतोऽञ्जलिः ॥७१॥

अनडुहः सौ ॥१॥४॥७२॥

अनुडुहो धुडन्तस्य, स्वान्यसम्बन्धिसौ परे ॥

नोऽन्तो भवेद् धुटः पूर्वम-नडुवान् वृषभो महान् ॥७२॥

पुंसोः पुमन्म् ॥१॥४॥७३॥

स्वसम्बन्ध्यन्यसम्बन्धि-घुटि पुंसः पुमन् भवेत् ॥

पुभांस साच्चिरुं नन्ता, साच्चिकः संभवेत् पुमान् ॥७३॥

ओत औः ॥१॥४॥७४॥

ओकारस्य भवेदोतो, वहिते औः परे घुटि ॥

यद्गृहे गौश्वगावश्चद्, व्यर्था द्यौस्तस्य गोमतः ॥७४॥

मुदन्ति-शाभना दन्ता यस्यति ‘व्यसि दन्तस्य दत्’ (७-१-१०१)

इति दन्तादशत्वाद् ऋदित्वान् सूत्रप्राप्तिरिति ॥७०॥ असमास इति-अथयुग् ।

युजिच् समाधापित्यस्य न, प्रकृत त्रिगोपवचनात्, तेन युजमापन्ना मुनय

इति ॥७१॥ साविनि-अनडुवाहो ॥७२॥ सूत्रे पुमारिति उदिदन्वितस्य

स्यम्, वृत्तौ तु पुम इति पुनश्चान्य स्यात्प्रतिपत्त्यर्थमुदिद्विजितस्य स्यम्

आकारस्य ओत एव विहित घुटि पर औ भवेदिति । ओत इति-चित्रगु

॥७४॥

आ अम् शसोऽता ॥१॥४॥७५॥

स्यादम्शसोरकारेण, ह्योकारस्याः सतां मते ॥

निपीय गा जिनेन्द्रस्य, गच्छ व्यां भव्य ! सत्वरम् ॥७५॥

पथिन्मथिन्भुक्षः सौ ॥१॥४॥७६॥

पथिन्-मथिन्-ऋभुक्षिन् चे-त्येपामन्तस्य सौ परे ॥

नान्तानाम् आ भवेत् पन्था, गतो येन महाजनः ॥७६॥

ए ॥१॥४॥७७॥

पथ्यादीनाः च नान्ताना-मिकारस्य परे घुटि ॥

आकारः स्यात् सुपन्थानं, गन्ता मन्था हि कर्मणाम् ॥७७॥

थो न्थ् ॥१॥४॥७८॥

पथिनो मथिनश्चैव, नान्तयोस्थस्य घुट्परे ॥

न्थादेशो जायते नित्यं, पन्थान सौम्यमाश्रय ॥७८॥

इन् डीस्वरे लुक् ॥१॥४॥७९॥

पथ्यादीना च नान्ताना, लुप्यते इन्निति श्रुवम् ॥

डौ स्याद्यघुट्स्वरादौ च, यायात् स्त्री सुपथी पथा ॥७९॥

वोशनसो नश्चामन्त्र्ये सौ ॥१॥४॥८०॥

आमन्त्र्ये सौ परे स्याता-मुशनसश्च नश्च लुक् ॥

वान्तादेशावुशनन् हे, उशन ! शिक्षायासुरान् ॥८०॥

उतोऽनडुच्चतुरो वः ॥१॥४॥८१॥

चतुरोऽनडुहो नित्य-मामन्त्र्ये सौ परे उतः ॥

स्यात् सखरो वकारोऽमु, हेऽनड्वन् ? हलिनं स्मर ॥८१॥

वाः शेषे ॥१॥४॥८२॥

अनडुच्चतुरोःशेषे, घुट्युकारस्य वाः स्मृतः ॥

यस्य धर्मा न चत्वारः, सोऽनड्वानिति गीयते ॥८२॥

सख्युरितोऽशावैत् ॥१॥४॥८३॥

इदन्तसखिशब्दस्य, खान्यसम्बन्धिनीप्यते ॥

शेषे घुटि शि भिन्ने चे-दैकारान्तः सन्वाय ण ? ॥८३॥

ऋदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः ॥१॥४॥८४॥

ऋदुशनस्पुरुदंशो-ऽनेहोभ्यः सखिशब्दतः ॥

परस्य शेषसेर्डाः स्यात्, कर्ता कार्यमसौ सन्वा ॥८४॥

न तन्मागेण यायान् ॥७९॥ आमन्त्र्य वतमानस्य उशनम्शान्तस्य सौ परे 'न-लुक्' जन्तादेशो वा स्यातामिति । उशना शुभ । विमल्यपत्रे तु हे उशन इति ॥८०॥ हे अनड्वन् ? अमु हलिन-कर्मक स्मर, तत्र मुपदानृत्वान् । हे प्रियवच इत्यपि ॥८१॥ चत्वार-दान-शील-तपा-भाष्यम् ॥८२॥ ए मन्त्र इति मणि शब्दस्य सम्बोधनं ऋदुशब्दम् ॥८३॥ ऋदिति-ऋदन्तस्येति । उशना, पुरुदंशा, अनेहा इत्यप्युदाहरणानि ॥८४॥

नि दीर्घः ॥१॥४॥८५॥

शेषे घुटि परे यो नस्तस्मिन् प्राक्स्वरदीर्घता ॥

राजा धीमान् प्रजाप्रेमी, दयालुर्भुवि दुर्लभः ॥८५॥

न्स्महतोः ॥१॥४॥८६॥

शेषे, घुटि स्वरो दीर्घो, महतो नन्तसन्तयोः ॥

श्रेयो यशांसि वाञ्छन्तो, महान्तो यान्ति काननम् ॥८६॥

इन्हन्पूषार्यम्णः शिस्योः ॥१॥४॥८७॥

इनन्तस्य हनादीना, स्वरस्य शौ तथा च सौ ॥

शेषे दीर्घो भवेद् ढण्डी, वाग्मी नूनं न संशयः ॥८७॥

अपः ॥१॥४॥८८॥

अपः स्वरस्य शेषे तु, घुटि भवति दीर्घता ॥

आपः स्त्रीभूमि तोये स्यात्, स्वाप् सरोजाश्रितं सरः ॥८८॥

नि वा ॥१॥४॥८९॥

अपः स्वरस्य दीर्घो वा, नागमे सति घुटपरे ॥

सरासि स्वाप्पि चेत् स्नानं, स्वप्पि वा स्वस्थताप्रदम् ॥८९॥

अम्वादेरत्वसः सौ ॥१॥४॥९०॥

अत्यन्तासन्तयोर्भादि-वर्जितस्य स्वरस्य वै ॥

शेष इत्ययं, हे गान् ॥८५॥ महत्-मह-उद्दस्यति ॥८६॥

प्रजाप्रभुः ॥ दशहरणान्यहृगानि ॥८७॥ स्त्रीभूमि-स्त्रीलिङ्गे बहुवचने इति ।

यशांसि सरः स्यात् इति ॥८८॥ स्वाप्पि-स्वप्पि-शोभनजल-

वर्जितानि ॥८९॥ चन्द्रना दश भगान् नाति इत्यन्वयः ॥९०॥ प्राप्या-

दीर्घो भगति शेषे सौ, भवान् भातीव चन्द्रमाः ॥९०॥

क्रुशस्तुनस्तृच् पुंसि ॥१॥४॥९१॥

क्रुशः परं तुनः शेषे, घुटि तृच् पुंसि जायते ॥

क्रोष्टा पशोः कुले वृत्तो, नराणामिव नापितः ॥९१॥

टादौ स्वरे वा ॥२॥४॥९२॥

क्रुशः परं तुनष्टादौ, स्वरादौ तृञ् विभाषया ॥

पुंसि क्रोष्टा समुद्योगात्, रूपे सिंहो निपातितः ॥९२॥

स्त्रियाम् ॥१॥४॥९३॥

स्त्रीत्वेऽर्थे वर्तमानस्य, निनिर्मितं क्रुशः परम् ॥

तृजादेशस्तुनः क्रोष्ट्री, क्रोष्टोरपि खलायते ॥९३॥

इति चतुर्थः पादः ॥ प्रथमोऽध्यायः ॥

शृगाल ॥२१॥ क्रोष्ट्रा-शृगालेन समुद्योगात् सिंह रूपे निपातित इति
प्रसिद्धेय कथा ॥२२॥ क्रोष्ट्री-शृगाली । क्रोष्टो इति पूर्वसूत्रस्य वक्ष्य
मुदाहरणं नैयम् ॥२३॥

॥ चतुर्थः पादः समाप्तः ॥

॥ प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

। प्रथमः पादः ।

त्रिचतुरस्तिसृचतसृ स्यादौ ॥१॥१॥१॥

स्वान्यसम्बन्धिनि स्यादौ, क्रमात् त्रिचतुरोः स्त्रियाम् ॥
तिसृचतसृ इत्येतौ, चतस्रः श्रुतयो मताः ॥ १ ॥

ऋतो रः स्वरेऽनि ॥१॥१॥१॥

ऋतस्तिसृचतस्रोः स्या-न्नकाराविषये स्वरे ॥
स्यादौ स्येतरयोस्त्वं राज्ञस्तिस्रो हि शक्तयः ॥ २ ॥

जराया जरम् वा ॥१॥१॥३॥

स्वान्यसम्बन्धिनि स्यादौ, स्वरादौ परतो नवा ॥
जगया जरमादेशो, जरसा हीयते रतिः ॥ ३ ॥

अपोऽद्धे ॥१॥१॥४॥

अपः स्यादौ भकारादौ, स्वान्यसम्बन्धिनि ध्रुवम् ॥
उदादेशः सदा स्वद्विः, सरोभी राजते पुरम् ॥२॥१॥४॥

आ रायो व्यञ्जने ॥१॥१॥५॥

व्यञ्जनादौ परे स्यादौ, सम्यन्धिनि निजान्ययोः ॥

रशब्दस्य भवेदात्व-मन्ते रा राति योग्यताम् ॥५॥

युष्मदस्मदोः ॥१॥१॥६॥

युष्मदोऽस्मद इत्यस्य, चाकारान्तो भवेत् किल ॥

व्यञ्जनादौ परे स्यादौ, त्वां मां च शिवमाप्नुयात् ॥६॥

टाडयोसि यः ॥२॥१॥७॥

स्वसम्यन्ध्यन्यसम्यन्धि-स्यादिषु युष्मदस्मदोः ॥

टाडिओस्सु भवेद् योऽन्त-स्त्वघाऽध्येयं मया श्रुतम् ॥७॥

शेषे लुक् ॥२॥१॥८॥

आत्तयत्वनिमित्तान्य-स्यादौ स्याद् युष्मदस्मदोः ॥

अन्त्यस्य लुग् नु युष्मभ्य, शमस्मभ्य च रोचते ॥८॥

मोर्वा ॥१॥१॥९॥

शेषे स्यादौ परे मो लुक्, स्यान्मन्तयुष्मदस्मदोः ॥

वाऽस्मभ्य शतमस्मभ्यं, धारयति स निष्क्रान् ॥९॥

रा-यन योग्यता राति-ददाताति ॥५॥ पठ्या निदेशेऽन्त्यस्य फर्यमिति
कारस्य आकारादेशः । शिव हृन्, त्वा मा त्म ॥ ॥
टाडिओस्सु-दन्त्यन्य मन्त्यङ्गण सञ्चानिपत्यर्थम् । तया-मया च ध्रुतम्
अत्रयमिति ॥७॥ नु-यादपूरणार्थः । युष्मभ्यम् अस्मभ्य च श रावत
इति ॥८॥ युष्म, युष्मान् वा । आम, जस्मान् वा आचक्षणेन्या णिनि
मिति लुकि च-युष्मभ्यम्, उपन्यम् अस्मभ्यम्, अउन्यमिति ॥९॥

मन्तस्य युवाऽऽवौ द्वयोः ॥१॥१॥१०॥

युवावौ स्तो द्वयोरर्थे, मन्तस्य युष्मदस्मदोः ॥

स्वान्यस्यादौ यथासङ्ख्यं, युचामावां प्रबोधतम् ॥१०॥

त्वमौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन् ॥२॥१॥११॥

एकत्वे प्रत्यये स्यादौ, मान्तस्य युष्मदस्मदोः ॥

पदोत्तरे यथासङ्ख्यं, त्वमौ त्वा मां स रक्षतु ॥११॥

त्वमहं सिना प्राक् चाकः ॥२॥१॥१२॥

स्वान्यसम्बन्धिना सार्धं, सिना स्तो युष्मदस्मदोः ॥

त्वमहश्च यथासङ्ख्यं, प्रागकोऽहं स्तुवे जिनम् ॥१२॥

यूयं वयं जसा ॥२॥१॥१३॥

जसा सह क्रमाद् यूयं, वयं च युष्मदस्मदोः ॥

अरुः प्राक् चाऽधुना जात, यूयं यूय वयं वयम् ॥१३॥

तुभ्यं मह्यं डया ॥२॥१॥१४॥

तुभ्यं मह्यं डया साक, क्रमात् स्तो युष्मदस्मदोः ॥

तुभ्यं नमो जिनेन्द्राय, मह्यं देहि सुखं विभो ॥१४॥

तव मम डसा ॥२॥१॥१५॥

तमममौ डसा माकं, क्रमशो युष्मदस्मदोः ॥

तव स्वं मत्कृते भूयात्, मम स्वं त्वत्कृते क्वचित् ॥१५॥

अमौ मः ॥२॥१॥१६॥

मादेशो युष्मदस्मद्भ्याम्, अम्-औ इत्येतयोर्भवेत् ॥

त्वां च मां नीतवान् धर्मं, तेनावां खलु धार्मिकौ ॥१६॥

शसो न. ॥२॥१॥१७॥

शसो हि युष्मदस्मद्भ्यां, नादेशो जायते यतः ॥

युष्मान् ब्रूमो वयं सत्यं, यूयं सद् वदतास्तकान् ॥ १७ ॥

अभ्यं भ्यस. ॥२॥१॥१८॥

तुर्यावहोर्भ्यसोऽभ्यं स्या-युष्मदस्मत्परस्य तत् ॥

युष्मभ्यं दीयतेऽस्मभ्यं, शं जिनेन नमोऽर्हते ॥१८॥

इसेश्चाद् ॥२॥१॥१९॥

युष्मदस्मत्परस्य स्यात्, पञ्चम्याश्च भ्यसो इसेः ॥

अदादेशो वियुक्तास्तद्, मत्तस्ते युष्मदस्मदा ॥१९॥

आम आकम् ॥२॥२॥२०॥

युष्मदस्मत्परस्यामः, स्थाने आकं भवेद् युष्मम् ॥

तुष्टि ॥१५॥ तुदस्मद्भ्या परा अम्-औ इत्येतयोर्भवेत् भय
दित्यन्वयः । म न्वा मावः ममे प्रति नीतवान् तन जावा वार्मिकौ तद्
मगाताविति ॥१॥ युष्मदस्मद्भ्या परस्य शसः नादेशो जायते इति
॥१॥॥ युष्मदस्मत्परस्य तुर्यावहो-चतुर्थ्यावहोऽनन्त्य न्यम् 'अन्यम्'
इत्यादि स्यादिति । जिनेन युष्मभ्यम् अस्मभ्यं न श-अन्याण दीयते इति
अर्हति नमः ॥१८॥ त-इति षष्ठे नात्-न्यत् मत, युष्मद्-युष्मन्,
अस्मद्-अस्मन् त वियुक्त-विभाग प्राप्य ॥१९॥ हे इन् युष्मात्

युष्माकं वैरिणो येऽर्हन्-नस्माकं ते हि वैरिणः ॥२०॥

पदाद्युग्विभक्त्यैकवाक्ये वस्नसौ बहुत्वे ॥२॥१॥२१॥

बहुत्वे युग्विभक्त्यैक-वाक्ये चेद् युष्मदस्मदोः ॥

पदाद्वा वस्नसौ स्याता, धर्मो वो नोऽस्तु कामधुक ॥२१॥

द्वित्वे वाम्नौ ॥२॥१॥२२॥

द्वित्वेऽर्थे युग्विभक्त्यै-कवाक्ये वा युष्मदस्मदोः ॥

पदाद्वाम्नौ यथासङ्ख्यं, धर्मो वा नौ च रक्षतु ॥२२॥

डेडसा ते मे ॥२॥१॥२३॥

एकवाक्ये पदादूर्ध्वं, डेडसा युष्मदस्मदोः ॥

ते मे वा स्तः स श ते मे, दद्यात् श तेन तेऽस्तु मे ॥२३॥

अमा त्वा मा ॥२॥१॥२४॥

पदात्परं द्वितीयैक-वचसा युष्मदस्मदोः ॥

त्वा मा वा क्रमशस्त्वा मा, धर्मो रक्षति रक्षितः ॥२४॥

असदिवामन्त्र्यं पूर्वम् ॥२॥१॥२५॥

स्यात् प्रागमदिवामन्त्र्य, ताभ्या न स्यात्तथासति ॥

पूर्वोक्तं तेन भो माधो-ऽस्मभ्य शर्म प्रदीयताम् ॥२५॥

य मादादया वैरिण, त द्वि-निधयनास्माक वैरिण इति ॥२०॥ यमे व.-
ने पुनार अस्मा प्रति, युष्मन्म अस्मन्म, युष्माक्म अस्माक्य कामधुक
अमु इति, द्वितायाचनुर्धोपकीयुत्वेऽनुमन्धेयमर्थत ॥२१॥ ते-म,
उन्, नमम् । त-ने, तर-मन ॥२२॥ त्वा-जा, त्वा माम् ॥२४॥
तान्त-युष्मदस्मद्वता प्राह-पूर्वम्, आनन्त्र्यम् अनदिय स्यात्, तथासति
एवम् तत्तदि न स्यादित्यर्थ ॥२५॥

जसविशेष्यं वाऽऽमन्त्र्ये ॥२॥१॥२६॥

ताभ्या पूर्वं जसन्त त-द्विशेष्यं हि विशेषणे ॥

आमन्त्र्येऽसदिव स्याद्वा, जिना? धीरा च आश्रये ॥२६॥

नान्यत् ॥२॥१॥२७॥

ताभ्या पूर्वं जसन्तान्य-त्तदामन्त्र्यं विशेष्यकम् ॥

नैव विशेषणेऽसद्वत्, साधो? सन्? त्वा नमाम्यहम् ॥२७॥

पादाद्यो ॥२॥१॥२८॥

पदात् परं यदुक्तं तत्, पादादौ वस्नसादि न ॥

वीरो विश्वेश्वरो देवो, युष्माक कुलदेवता ॥२८॥

चाहहवैवयोगे ॥२॥१॥२९॥

चादिपञ्चक्रयोगे हि, वस्नमादि न जायते ॥

आत्मनीनः सदागध्यो, धर्मस्त्वां मां च रक्षतु ॥२९॥

दृश्यर्थैश्चिन्तायाम् ॥२॥१॥३०॥

चिन्तार्थैर्हि दृश्यैर्ध-र्मातुभिर्युष्मदस्मदोः ॥

वस्नसादि न जायेत, मनसा त्वा स पश्यति ॥३०॥

‘य’ इति वस्नसादिभ्योऽन्त्ये, पक्षे ‘युष्मा’ इति ॥ ० ॥

साधा ‘यन्’ जस चमन्तादन्यतानन्य विशेष्यमिति ॥ ० ॥ निदन्
परिमाणनात्रा-ज-प-पा ॥ तत्रादमृत्तम् ॥ य इति-याग वि-चे-रा
देवा, युष्माक कुलदेवता ॥ य एव नाया भगवा-नन्माह पापनाशन ॥
इति पूर्णं लक्ष ॥ ० ॥ ज्ञाना जीव्य न समियादादिना चाप कृष्ण-रो
वस्नसादि म्या ॥ ० ॥ प्रहृत ‘पश्यति’ इत्यन्य चिन्तयन्त्य ॥ ० ॥

नित्यमन्वादेशे ॥२॥१॥३१॥

किञ्चिदुक्त्वा वचस्तस्या-न्यदन्वादेश उच्यते ॥

वस्नसादि ध्रुवं तस्मिन्, त्वं सँस्तत्ते नमो नमः ॥३१॥

सपूर्वात् प्रथमान्ताद्वा ॥२॥१॥३२॥

सपूर्वात् प्रथमान्ताद्वा-ऽन्वादेशे वस्नसादयः ॥

त्वमसि सद्विनीतस्तद्, गुरुर्ज्ञानं ददाति ते ॥ ३२ ॥

त्यदामेनदेतदो द्वितीयाटौस्यवृत्त्यन्ते ॥२॥१॥३३॥

त्यदादेरेतदस्त्वन्या-देश एनदिति ध्रुवम् ॥

द्वितीयाटौस्यवृत्त्यन्ते-ऽस्त्येतदेनद् गृहाण भोः ॥३३॥

इदमः ॥२॥१॥३४॥

पूर्वगदिदमश्चान्वा-देशे एनदितीष्यते ॥

उद्दिष्टोऽयं पुराऽध्यायो-ऽधुनैनं विवृणोतु सन् ॥३४॥

अद्यञ्जने ॥२॥१॥३५॥

अन् स्यादौ व्यञ्जनादौ स्या-दन्वादेशे इदं खलु ॥

अस्माभ्यामधीतं स-न्थो आभ्यामधीयते ॥३५॥

अनक्त ॥२॥१॥३६॥

इदमद् व्यञ्जनादौ स्यात्, स्यादौ परेऽगुविवर्जितः ।
इदमेभिः कृतं तस्मा-देभ्यो दानं प्रदीयताम् ॥३६॥

टौस्यनः ॥२॥१॥३७॥

टायामोसि परेऽनः स्या-दिदमस्तन्न चाग्युजः ॥
अनयोक्तः श्रुतोऽनेना-नयोः पाठः स्थिरोऽभनत् ॥३७॥

अयमिय पुंस्त्रियोः सौ ॥२॥१॥३८॥

पुंसि स्त्रिया परे सौ स्या-दिदमोऽयं क्रमादियम् ॥
अय नेय च नारी त-इय भ्राता स्वसा त्वियम् ॥३८॥

दो मः स्यादौ ॥२॥१॥३९॥

इदमो दस्य मः स्यादौ, त्यदादेः खलु जायते ॥
इमौ शास्त्र पठेता चे-दिमौ ब्रूमो हि पण्डितौ ॥३९॥

किमः कस्तमादौ च ॥२॥१॥४०॥

ऋ आदेशः किमः स्यादौ, तमादौ च परे भवेत् ॥
को धर्मः ? यो दयामलः, के धीनः ? ये सत्यवञ्चिताः ॥४०॥

आद्वे ॥२॥१॥४१॥

स्वे स्यादौ च तसादौ च, तौ द्वौ परमधार्मिकौ ॥४१॥

तः सौ सः ॥२॥१॥४२॥

द्विपर्यन्तत्यदादीना, स्यादिसम्बन्धिसौ परे ॥

तकारस्य सकारस्स्यात्, स ण्य गतवान् शिवम् ॥४२॥

अदसो दः सेस्तु डौ ॥२॥१॥४३॥

त्यदादेः सौ परे दस्या-दसः सः सेस्तु डौः स्मृतः ॥

शान्तिप्रियो महात्माऽसौ, सदा शान्तिं समीहते ॥४३॥

असुको वाकि ॥२॥१॥४४॥

त्यदादेरदसः साको, दस्य सः सादतश्च उत् ॥

डौत्वाभावश्च सेर्वा स्यात्, गतोऽसुकोऽसकौ ? पुरम् ॥४४॥

मोऽवर्णस्य ॥२॥१॥४५॥

त्यदादेरदमोऽवर्णा-न्तस्य दस्य नु मो भवेत् ॥

अमु चोरावमी दीना, यतोऽमी ससृतिं श्रिताः ॥४५॥

वाऽदौ ॥२॥१॥४६॥

अद्रान्तेऽसौदस्य, संभवेन्मो विभापया ॥

अमुमुयडदद्रयङ्गो-ऽदमुयङ्गोऽमुमञ्चति ॥४६॥

मादुवर्णोऽनु ॥२॥१॥४७॥

अदसो मात्परस्य स्या-द्वर्णमात्रस्य सर्वतः ॥

पश्चादुवर्ण आदेशो, वन्देऽमुं जिनमास्फुरम् ॥४७॥

प्रागिनात् ॥२॥१॥४८॥

अदमो मादुवर्णः स्या-द्वर्णमात्रस्य प्रागिनात् ॥

अमुना कृतिना कार्यं, सत्कार्यं स्वात्ममुक्तये ॥४८॥

बहुष्वरीः ॥२॥१॥४९॥

स्याद् बहुष्वदसो मात्तु, परैकारस्य नूनमीः ॥

अमो बाला अमीषां त-दमीभ्यः स ददाति तान् ॥४९॥

धातोरिवर्णोवर्णस्येयुच् स्वरं प्रत्यये ॥२॥१॥५०॥

उवर्णोवर्णयोर्धातोः, स्वरादौ प्रत्यये परे ॥

ऽयुवौ स्तो यथाङ्गय, नेतारः श्रेयसा नियः ॥५०॥

इणः ॥२॥१॥५१॥

स्यादिणधातोर्ग्यादेशः, स्वरादौ प्रत्यये परे ॥

पान्थाः स्यनगरीमीयु-स्तस्माद् यन्तु पथाऽमुना ॥५१॥

सयोगात् ॥२॥१॥५२॥

उवर्णोवर्णयोर्धातोः, मयोगात् प्रत्यये स्वरं ॥

भवेतामियुवौ कामं, शिश्रियुः सश्रियं जनम् ॥५२॥

भूश्रोः ॥२॥१॥५३॥

स्वरादौ प्रत्यये भूश्नोः, संयोगादुव्विधीयते ॥

आप्नुवन्ति हि ते श्वभ्रं, भ्रान्ता ये सुभ्रुवा भ्रुवा ॥५३॥

स्त्रियाः ॥२॥१॥५४॥

स्त्रीवर्णस्य त्रियादेशः, स्वरादौ प्रत्यये परे ॥

संमारे चेत् स्त्रियो नस्यु-रीयुः सर्वेऽपि श्रेयसम् ॥५४॥

वाम्शसि ॥२॥२॥५५॥

व्यादेशः स्त्रियो वा स्या-दिवर्णस्यामि वै शसि ॥

न्त्रियं त्यज त्यजेत् स्त्री यत्, समीहन्ते स्त्रियः स्त्रियः ॥५५॥

योऽनेकस्वरस्य ॥२॥२॥५६॥

अनेकस्वरधातोरिव-वर्णस्य यः प्रजायते ॥

स्वरादौ प्रत्यये निन्यु-र्भोक्षं शथज्जिना जनान् ॥५६॥

स्यादौ वः ॥२॥१॥५७॥

अनेकस्वरधातोरु-वर्णस्य वो भवेत् परे ॥

स्वरादौ प्रत्यये स्यादौ. वस्त्रौ हि प्रममिच्छतः ॥५७॥

क्विप्वृत्तेरसुधियस्तौ ॥२॥१॥५८॥

सुधीर्जितक्विप्वृत्ते-खिणर्विण्योर्यवौ ॥

स्वरादौ प्रत्यये स्यादा-बुन्यः समीयुरुन्नतिम् ॥५८॥

दृन्पुनर्वर्षाकारैर्भुवः ॥२॥१॥५९॥

क्विप्वृत्तेर्दृन्पुनर्वर्षा-कारस्सह भुवश्च वः ॥

स्वरादौ प्रत्यये स्यादा, पुनर्भ्वो न पतिव्रताः ॥५९॥

णपमसत् परे स्यादिविधौ च ॥२॥१॥६०॥

उतः सूत्रात् समारभ्य, कार्यं यद्वं विधास्यते ॥

तस्मिन् स्यादिविधौ चासन्, णत्वं पत्वं च जायते ॥६०॥

क्तादेशोऽपि ॥२॥१॥६१॥

क्तस्यादेशः पभिन्नं चेत्, कार्यं स्यादिविधौ तथा ॥

कर्तव्येऽमन् म विज्ञेयः ! क्षामिमानेनसः सुखी ॥६१॥

पद्मोः कः मि ॥२॥१॥६२॥

पस्य ढस्य मकारं हि, ककारः क्रियते बुधः ॥

मृनि काञ्चनवर्णाभ-मद्राक्ष गहने वने ॥६२॥

भ्वादेर्नामिनो दीर्घो र्वोर्व्यञ्जने ॥२॥१॥६३॥

दीर्घः स्यान्नामिनो भ्वादे-स्तस्य रेफवकारयोः ॥

व्यञ्जनं स्यात्तद्ध्वं चेन्, मृच्छितो भुवि दीव्यति ॥६३॥

पदान्ते ॥२॥१॥६४॥

पदान्तभ्वादिमत्के रे, वकारे च परे भवेत् ॥

तस्यैव नामिनो दीर्घ, आशीर्वादोऽपि मङ्गलम् ॥६४॥

न यि तद्धिते ॥२॥१॥६५॥

न दीर्घो नामिनोर्वोः स्या-द्यकारादौ तु तद्धिते ॥

धुरं वहति धर्मस्य, धुर्यो धर्मधुरन्धरः ॥६५॥

कुरुच्छुरः ॥२॥१॥६६॥

रेफे परे न दीर्घः स्या-न्नामिनश्चेत् कुरुच्छुरोः ॥

कुर्याद्धर्मं यथाशक्ति, कुर्याच्च भवबन्धनम् ॥६६॥

मो नो म्वोश्च ॥२॥१॥६७॥

पदान्ते भ्वादिमान्तस्य, म्वोः परे चान्तिमस्य हि ॥

नोऽन्तः स्यात् २ लाघनीयोऽसौ, नूत्नेऽपि वयसि प्रशान् ॥६७॥

सन्सृध्वंमृक्वस्मनडुहो दः ॥२॥१॥६८॥

सकारान्तकसन्तस्य, सन्सृध्वंसनडुहा तथा ॥

अन्त्यस्य शब्दविच्छिन्नाभिः, पदान्ते दो विधीयते ॥६८॥

ऋत्विज्दिश्दृश्स्पृश्स्त्रज्दधृषुष्णिहो गः ॥२॥१६९

स्त्रज्दधृषुष्णिहश्चैव, ऋत्विजो दिश्दृशोः स्पृशः ॥

गोऽन्तादेशः पदान्ते स्यात्, सुदृक् गजा विराजते ॥६९॥

नशो वा ॥२॥१॥७०॥

पदान्ते गोऽन्त आदेशो, नशधातोर्जायते नवा ॥

जोवनग् जीवनङ् ज्ञेयो, यस्म धर्मो न रोचते ॥७०॥

युजञ्चक्रुञ्चो नो ड. ॥२॥१॥७१॥

युजादीना नकारस्य, पदान्ते डः प्रजायते ॥

युङ् चेन्मिलितः प्राङ्भ्यां, क्रुङ्पु कोलाहलो भवेत् ॥७१॥

सो रु. ॥२॥१॥७२॥

पदान्ते वर्तमानस्य, सकारस्य रुरुन्यते ॥

आशीर्नमःपदे वस्तु-निर्देशो मङ्गल त्रिधा ॥७२॥

मजुप ॥२॥१॥७३॥

स्यात् मजुषो रुगदेशः, पदान्ते शब्दलक्षणे ॥

मज्भ्यां ढम्पतीभ्या नौ, मजुषौ जनितौ सुतौ ॥७३॥

अहनः ॥२॥१॥७४॥

पदान्तेऽहो भवेद् सः सो-ऽसँश्च स्यादिविध परे ॥
अयि निदाघ ? दीर्घाह-स्तेऽहस्सु तप्यते जनैः ॥७४॥

रो लुप्यरि ॥२॥१॥७५॥

पदान्तेऽहश्च रोऽन्तः स्या-ल्लुप्यरेफे परे सदा ॥
नाहर्भुङ्क्ते तपस्वी य-दहोरात्रं तपस्यति ॥७५॥

धुटस्तृतीयः ॥२॥१॥७६॥

पदान्ते वर्तमानाना, तृतीयः स्याद् धुटा स्वकः ॥
वागीश्वरी सदा वाग्भि-र्जगज्जाड्यमपाकरोत् ॥७६॥
गडदवादेश्चतुर्थान्तस्यैकस्वरस्यादेश्चतुर्थः स्वोश्च
प्रत्यये ॥७७॥

गडदवादि तुर्यान्तै-कस्वरस्य चतुर्थकः ॥

अत्र 'णपमन्पर' । ३।१।१० । इत्यतोऽमन्पर स्यादिविधौ चेति
अनुवर्तत तत्र दीर्घाह निदाघ इत्यपि स्यात् । अयि दीर्घाहो निदाघ ? ते
इत्सु ननस्तप्यत इत्यन्यत्र ॥७४॥ लुपि सत्या पदान्तेऽहनशब्दस्य र.
न्तादशा नरति, अरफ पर-रफपर तु न भवतीत्यर्थ । पूर्वसूत्रापवादक-
त्वाद मूलम् । तपसा गदा जटने गुह्यत, यत् मोऽहोरात्रं तपस्यति, अह-
न्यत्र ज्ञातो द्वितीया । अत्रानेन रताभावे पूर्ण एवे निति अहोभुङ्क्ते
इति रफनिषेधाभावे अत्रानिलानिगनापनेत ॥७५॥ स्वक-यद्वर्गीयो धुट-
द्वर्गीय इत्यर्थः ॥७६॥ गडदवादीति-गडदवादे, तुर्यान्तस्य चतुर्थान्तस्य
एकस्वरस्यैक-भाताग्नित्यर्थः, भाताग्नित्यर्थः, कर्मधारय समास । चतुर्थक-

धातोरादेः पदान्ते स्यात्, सादौ ध्वादौ च प्रत्यये ॥७७॥

धागस्तथोश्च ॥२॥१॥७८॥

तुर्यान्तस्य ढधातेः स्या-अदिदस्य तथोः परे ॥

भादौ ध्वादौ चतुर्थो वै अत्ते धर्मः सुखे जनान् ॥७८॥

अधश्चतुर्थात् तथोर्ध्वः ॥२॥१॥७९॥

धाभिन्नधातुसंस्थित्यो-अतुर्थात् परयोस्तथोः ॥

भवेद् धकार आदेशो, ढोग्धा ङोग्नुं हि गामगात् ॥७९॥

नाम्यन्तात् परोक्षाद्यतनन्याशिपो धोढः ॥२॥१॥८०॥

रेफनाम्यन्तधातूना, परोक्षाद्यतन्याशिपाम् ॥

विभक्तीना वक्रागम्य, ढः भ्यादनीर्ध्वमभ्युधिम् ॥८०॥

हान्तस्थाञ्जीडः यां वा ॥२॥१॥८१॥

अन्तस्थातो हकागन्च, यां जिजिटी ततः परम् ॥

परोक्षादंर्धकागस्य, ढो वा ग्राहिह्वमुत्थान् ॥ ८१ ॥

हो धुट्-पदान्ते ॥२॥१॥८२॥

हस्य ढत्वं भवेन्नित्यं, पदान्ते वृटि प्रत्यये ॥

मधुलिङ् पद्मिनीसक्तो, वोढा दुःखमनीश्वरः ॥८२॥

भादेर्दादेर्घः ॥१॥१॥८३॥

दादेर्भादिर्हकारस्य, धुट्प्रत्ययपदान्तयोः ॥

घादेशो नहि केनापि, दग्धं दास्त्रिचमग्निना ॥८३॥

मुहद्रुहस्नुहस्निहो वा ॥२॥१॥८४॥

मुहद्रुहस्नुहा नद्रत्, स्निहश्च धुटि प्रत्यये ॥

पदान्ते हस्य घो वा स्यात्, द्रोग्धा द्रोढा समार्थकौ ॥८४॥

नहाहोर्धतौ ॥१॥१॥८५॥

नहेर्स्थानजाताहो, धातोश्च धुटि प्रत्यये ॥

क्रमात् धतौ पदान्ते चो-पानत्कल्पं क्रिमात्थ भोः ॥८५॥

चजः कगम् ॥२॥१॥८६॥

कगौ स्याता पदान्ते च, धुडादिप्रत्यये चजोः ॥

वक्ता सत्यं वदेत् सैव, त्यक्ता स्यात् पापमोचकः ॥८६॥

१८२. मधु लिङ् पद्मिनीसक्तो-प्रतिपाद्य ॥८२॥ केनापि अग्निना दास्त्रिच नहि दग्धमिति । दग्धं ताज्जमर्जुनन यत्किना, त्रिव्यत्रेमे मेवित, दग्धा वायु-
ज्जल राजपुगी, -, पुन स्वर्णभू ॥ दग्ध. पञ्चदश पिनाङ्गप्रतिना, तेना-
पुष्पा इति, दास्त्रिच तन्नादास्त्रिचमिद, केनापि दग्ध नहि ॥१॥ इति
प्रतिद्विष्टान्नास्त्रिचपुष्पास्त्रिचमिदम् ॥८३॥ समार्थकौ-समानार्थकौ इति ॥८४॥
नहेर्स्थानजाताहो, धातोश्च धुटिप्रत्यये पदान्त च क्रमात् यती स्यातामित्यर्थः ।
१८५. / उपात्तस्य-पादप्राणस्य नुष्ठं हिनात्य-वदति ॥८५॥ च वक्ता
नय तेषु न एव शानान्वत् त्यक्ता-त्यागी त्याग्य ॥८६॥

यजमृजमृजगजभ्राजभ्रम्जवश्चपग्विज ॥ १ ॥

॥१॥१॥८७॥

नजो य. पो यजार्जना, पदान्ते वृद्धि प्रत्यये ॥

द्वय यद्वा क्लृप्तांशो, चित्राद् सध्याद् प्रत्यये ॥८७॥

मयोगम्यादेः स्फोट्युक् ॥१॥१॥८८॥

मयोगम्यादेः स्फोट्युक् पदान्ते वृद्धि प्रत्यये ॥

नाने लङ्ग प्रभोर्भङ्गो, भृङ्गनि तपसा भृगु । ८८॥

पदस्य ॥१॥१॥८९॥

नयोगम्या ११११ लृ-गन्तादयो विहित ॥

पर म्यादिभिर्भो चागता, कृत्वन श्रेय गुमान मतान ॥८९॥

नाम्नो नोऽनहः ॥२॥१॥९१॥

पदान्ते वर्तमानस्य, नाम्नोऽनहो लुगिष्यते ॥

नस्यासन् स विधौ स्यादेः, राजा वाग्मी कचिद्भवेत् ॥९१॥

नाऽमन्त्र्ये ॥२॥१॥९२॥

आमन्त्र्ये वर्तमानस्य, नाम्नो नस्य न लुग् भवेत् ॥

राजन् ? प्रयततामात्म-ज्ञाने वै मुक्तिसाधने ॥९२॥

क्लीवे वा ॥२॥१॥९३॥

आमन्त्र्यविषये नाम्नो, नो लुक् क्लीवे विभाषया ॥

व्रते दशमुखो ब्रह्मन् ?, पाठः सम्प्रत्यसाम्प्रतम् ॥९३॥

मावर्णान्तोपान्त्यापञ्चमवर्गान्मितोर्मो वः ॥२॥१॥९४॥

मान्ताञ्च तदुपान्ताञ्चा-वर्णान्तात्तदुपान्ततः ॥

नाम्नोऽपञ्चमवर्गान्ताद्, मतोर्वो मम्य शवताम् ॥९४॥

नाम्नि ॥२॥१॥९५॥

मतोर्मस्य वक्राः स्यात्, संज्ञाया विदुषा मते ॥

अहन्तान्तर्य पदान्ते वर्तमानस्य नाम्ना नकारस्य लुक् स्यात्, म
वाता पर स्यादिति ॥९१॥ सप्तम् ॥९२॥ पक्षे हे वक्र ?
स्वयि । ॥१॥ नकारस्य नप नमन्मृष्णी वहि स्त्रीकृता, स्वत्य जस्य
रन्तत् ' जन्तत् ', नया नना वर्गिण ॥ गणा सहस्र नारद ' स्तुतिकथा-

अपञ्च पुन्युग । संज्ञाया न नन्तदय, स्वस्या न लङ्केश्वर ॥९॥
- ६११ स्मारकपुन्युपनिषद् ॥९॥ तदुपान्तात्-नापान्तान्, तदुपान्ततः-
॥१॥ गणा, नारा, नारा नमन्मृष्णी शनोमान्, वृषमान्, मालावान्,
॥१॥, नानान्, नानान् इत्यादिपदान्बुदादरणानि ॥९॥ अर्हान्याम्-

॥१॥ स्मारकपुन्युपनिषद् ॥९॥ तदुपान्तात्-नापान्तान्, तदुपान्ततः-
॥१॥ गणा, नारा, नारा नमन्मृष्णी शनोमान्, वृषमान्, मालावान्,
॥१॥, नानान्, नानान् इत्यादिपदान्बुदादरणानि ॥९॥ अर्हान्याम्-

अहीवत्या तर्हिष्वा-महीना ननु शासनम् ॥०५॥

चर्मण्यत्यष्टीवचक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वत् ॥२॥१॥१६॥

एते शब्दा मती नाम्नि, निपात्यन्ते नु शान्दिकैः ॥

चक्रीवान् गर्दभो यस्य, रुम्भकारः स भाग्यवान् ॥०६॥

उदन्यानर्थो च ॥२॥१॥१७॥

मतामुदकशब्दस्य, मुदन्निति निपात्यन्ते ॥

मजायामुद यो चय-मुदन्वन्त यट नय ॥०७॥

राजन्यान मुराज्ञि ॥२॥१॥१८॥

भवेन मुराज्ञि राज्ञान्, मती न लोपगणान् ॥

राजन्यनि भवेद् देशे, राजन्यनी प्रजापति ॥०८॥

नोर्म्यादिभ्यः ॥२॥१॥१९॥

उर्म्यादिभ्यः पर मस्य, मतीयो नैव जायते ।

‘नाम्नां नि’ प्रतियोग्य, ‘नमान् मयतो वक्षी ॥’ ।

मामनिशासनस्य शमादौ लुग्या ॥२॥१॥२०॥

मामनिशासनाना लुङ्, शमादौ व्याप्तिर न ॥

गीमे मामि निशि न्यस्य-मामनि र्ध्यापते नदि ॥२॥ ७॥

दन्तपादनासिकाहृदयासृग्यूपोदकदोर्यकृच्छकृतो -
दत्पन्नस्-

हृदसन्धूपन्नुदन्दोपन्यकञ्शकन् वा ॥२॥१॥१०२॥

दन्तपादादिशब्दानां, क्रमाद् दत्पन्नसादयः ॥

नमा स्यादौ शसादौ स्यु-र्दद्भ्यां दन्ती विशिष्यते ॥१०१॥

यस्वरे पादः पदणिक्यघुटि ॥२॥१॥१०२॥

यस्वरे णिक्यघुड्भिन्ने, पादित्येतस्य पद् भवेत् ॥

स्वस्त्यस्तु द्विपदे तस्मै, गाथा यग्निपदीं पठेत् ॥१०२॥

उदच उदीच् ॥२॥१॥१०३॥

यकारादौ स्वरादौ च, णिक्यघुड्वर्जिते परे ॥

उदचः स्यादुदीच् नित्य-मुदीची स्त्री कुलोत्तमा ॥१०३॥

अच्च् प्राग् दीर्घश्च ॥२॥१॥१०४॥

अचश्चो जायते यादौ, स्वरे चाणिक्यघुट्परे ॥

तथाच प्राक्स्वरो दीर्घः, प्राचः श्रीवृणुते म्वयम् ॥१०४॥

कसुष्मतौ च ॥२॥१॥१०५॥

णिस्यघुड्वर्जिते यादौ, स्वरादौ च मर्ता परे ॥

स्वम उप मभवेद्विश्वं, विदुषा नैव दुष्यते ॥१०५॥

पङ्क्ते दन्ता-नासिकादि । दन्त-दन्ता ॥१०१॥ द्विपद-नराय । त्रिपदी -तदप्रयानितम् ॥१०२॥ उदीर्घ-उत्तरा, उत्तमा वा ॥१०३॥ प्राच - प्रहर्षभाष । ॥१०४॥ उदन्त-उदचतुषं णि-स्व-उद्वज्जेनफट्ट रुहदृष्टे-रामगम् ॥१०५॥

न व मन्तसंयोगात् ॥२॥१॥१११॥

वान्तान्मान्ताच्च संयोगा-दनो नो लुगतो भवेत् ॥

सत्पर्वणा सुपर्वणः, सत्कर्माणः सुकर्मणा ॥१११॥

हनो ह्ना घ्नः ॥२॥१॥११२॥

हन्तेर्ह इति रूपस्य घ्नादेशो जायते यतः ॥

भ्रूणघ्नी नरकं याति, घ्नन्ति भ्रूणान् हि दुभगाः ॥११२॥

लुगस्यादेत्यपद ॥२॥१॥११३॥

अपदादावकारे चै-कारे च लुगतो भवेत् ॥

ते नयन्ति कथं कालं, शास्त्रं नैव पठन्ति ये ॥११३॥

डित्यन्त्यस्वरादेः ॥२॥१॥११४॥

अन्त्यस्वरादिभागस्य, लुग जायेत परे डिति ॥

मुनौ भयति माना स्यात्, स्वसा वा निखिलाः स्त्रियः ॥११४॥

अवर्णादिश्रोऽन्तो वातुरिड्योः ॥२॥१॥११५॥

ऽन्तोऽवर्णात् परस्यातु-रीडी प्रत्यययोर्नवा ॥

नापरस्य न जायेत, तुदन्ती तुदन्ती खरी ॥११५॥

॥ द्वितीयः पादः ॥

क्रियाहेतुः कारकम् ॥२॥८॥१॥

क्रियायाः कारणं शास्त्रे, भवेत् कारकसंज्ञकम् ॥

कर्तृकर्मादिभेदेन, पञ्चविधं तद्धि जायते ॥१॥

स्वतन्त्रः कर्ता ॥२॥२॥२॥

स्वातन्त्र्येण क्रियासिद्धौ, विवक्षा यस्य जायते ॥

सोऽर्थः कारकसंज्ञोऽपि, कर्ता शिष्येण पठ्यते ॥२॥

कर्तृव्याप्यं कर्म ॥१॥२॥३॥

आप्तुमिष्टतमं कर्तुः, क्रियाया कर्मसंज्ञकम् ॥

देवं भज नयात्मान, मोक्षं प्राप्नुहि सत्सुखम् ॥३॥

वाऽकर्मणामणिर्कर्ता णौ ॥२॥२॥४॥

अकर्मणामणिकर्ता, णौ सति कर्म वा भवेत् ॥

शिष्यः पठति शिष्येण, शिष्यं पाठ्यते गुरुः ॥४॥

ह्यग्नौ तन्म न तन्म, मन्त्रान्न तया च ॥ अयादानाधिकरणे, इत्याहुः
दण्डाणि पट् ॥५॥ इति-कर्तृत्वं ॥८॥ कर्म त्रिविधम्, निमित्तं त्रिकायं
शक्तिः, दृष्ट दण्डाः, दण्ड दहति, शान्तं शान्त्यादि ॥६॥ अकर्मणाम्-
धर्माः शिष्याणां शिष्याणां अजिज्ञा-जिज्ञा प्राप्ता न कर्ता स णौ सति कर्म
न नर ॥७॥

गतिबोधाहारार्थशब्दकर्मनित्याऽकर्मणामनी-
खाद्यदिह्याशब्दायक्रन्दाम् ॥२॥२॥५॥

धोगत्यभ्यवहारार्थ-शब्दकर्म-स्पर्शकर्मणाम् ॥

अन्यादीनामणौ कर्ता, णौ सति कर्म जायते ॥५॥

भक्षेहिंसायाम् ॥२॥२॥६॥

भक्षेहिंसार्थकस्याणौ, कर्ता णौ कर्म भवेत् ॥

भक्षयति चलीचर्दान, मस्य मत्रः पुपोषिषुः ॥६॥

वहे प्रवेय. ॥२॥२॥७॥

जणिर्कर्ता प्रवेयो णौ, वहः स्यात् कर्ममज्जरुः ॥

वाहयति चलीचर्दान, वाग वाहयिता जनः ॥७॥

हक्रोर्नवा ॥२॥२॥८॥

क्रोतेर्ह्रस्वेषाणो, कर्ता णौ कर्म वा भवेत् ॥

वाग्यन्ति रुट् नृत्य, नृत्येन ध्वामिनो जनाः ॥८॥

दृश्यमिवदोरात्मने ॥२॥२॥९॥

अभिपूर्वकवद्धातोः, पश्यतेश्चात्मनेपदे ॥

अणिकर्ता भवेत् कर्म, णौ वा दर्शयते शिञ्छून् ॥९॥

नाथः ॥२॥१॥१०॥

व्याप्यं स्यान्नाथतेः कर्म, विषये वाऽऽत्मनेपदे ॥

मर्षिपो नाथते सर्षि-घृतस्य कामुको जनः ॥१०॥

स्मृत्यर्थदयेशः ॥२॥२॥११॥

स्मरणार्थदयेशानां, व्याप्यं वा कर्मसंज्ञकम् ॥

मातुः स्मरति बालोऽय. मानर वा बुभुक्षितः ॥११॥

कृगः प्रतियत्ने ॥२॥२॥१२॥

करोतेः प्रतियत्नार्थ-कस्य व्याप्यं नु कर्म वा ॥

शतपत्रमुपस्कुर्या-च्छतपत्रस्य वा सगः ॥१२॥

रुजार्थस्याज्वरि सन्तापेर्भावे कर्तरि ॥२॥२॥१३॥

व्याप्यं कर्म रुजार्थस्य, भावे कर्तरि वा भवेत् ॥

ज्वरिसन्तापिभिन्नस्य, रुजोद्भोगः स्त्रिय स्त्रियः ॥१३॥

जासनाट् क्राथपिषो हिंसायाम् ॥२॥२॥१४॥

जासादीना तु हिंसाया, व्याप्यं वा कर्म संभवेत् ॥

उन्नाटयति चौरस्य, चौरं वा चतुगे जनः ॥१४॥

निप्रेभ्यो घ्न. ॥२॥२॥१५॥

ममस्त्वयस्तर्पयस्त निपाभ्या कर्म वा भवेत् ॥

हन्तेर्व्याप्यं तु हिमाया, गोगां निदन्ति निर्दयः ॥१५॥

विनिमेयश्रुतपण पणव्यवहो ॥२॥२॥१६॥

विनिमेयस्तथा श्रुत-पणो वा कर्ममत्तकः ॥

व्याप्य पणव्यवहोश्च, द्वौ त्रयाणा पणायति ॥१६॥

उपसर्गादु द्वि. ॥२॥२॥१७॥

नोपसर्गादिना व्याप्या-श्रुक्तौ वा कर्ममत्तकौ ॥

यस्यायुतस्य प्रयत्न, लक्ष तस्य न निवृत्त ॥१७॥

न ॥२॥२॥१८॥

नोपसर्गादिना व्याप्या-श्रुक्ता न कर्ममत्तकौ ॥

करणं च ॥२॥२॥१९॥

दीव्यतेः करणं कर्म-संज्ञं चात् करणं मतम् ॥

चाणस्यो मान्त्रिकैरक्षै-र्दीव्यत्थक्षान्तु नागरैः ॥१९॥

अथेः शीङ्स्थात आधारः ॥२॥२॥२०॥

अधिपूर्वकशीङ्स्थाऽऽसा-माधारः कर्मसंज्ञकः ॥

अधिशेते वनं ध्यान-मध्यमध्यामितो मुनिः ॥२०॥

उपान्वध्याङ्वसः ॥२॥२॥२१॥

उपान्वध्याङ्विशिष्टस्य, द्वाधारो वसतेर्भवेत् ॥

कर्मसंज्ञो महाग्राम-मावसेद् यः स नागरः ॥२१॥

वाऽभिनिविशः ॥२॥२॥२२॥

आधारो वा भवेत् कर्म-संज्ञोऽभिनिविशेरियम् ॥

व्यवस्थितविभाषा सोऽभिनिविष्टो दिवं सुखे ॥२२॥

कालाध्वभावदेशं वाऽकर्म चाकर्मणाम् ॥२॥२॥२३॥

कालाध्वभावदेशाना-माधारणामकर्मणाम् ॥

कर्मन्वं वाऽपि तत्पक्षे-ऽकर्मता मासमासते ॥२३॥

अपायेऽवधिरपादानम् ॥२॥२॥२९॥

अपायावधिभूत यत्, तदपादानकारकम् ॥

जीर्णं पर्णं पतेद् वृक्षात्, तथैव चेतनो भवात् ॥२९॥

क्रियाश्रयस्याधारोऽधिकरणम् ॥२॥२॥३०॥

ऋमणः कर्तुराधारो-ऽधिकरणं तदुच्यते ॥

दिवि देवा नरा भूमौ, पाताले सन्ति पन्नगाः ॥३०॥

नाम्नः प्रथमैकद्विवहौ ॥२॥२॥३१॥

स्यादेकद्वित्रहावर्थे, आद्या नाम्नः सतः परा ॥

सि-औ-जस्-लक्षणा शुक्लः, शुक्लौ शुक्ला गुणाः सताम्॥३१

आमन्त्र्ये ॥२॥२॥३२॥

आमन्व्येऽर्थं स्थितान्मानो, विभक्तिः प्रथमा भवेत् ॥

भगवन् ? भो महावीर !, रक्ष मा कर्मबन्धनात् ॥३२॥

गौणात् समयानिकपाहाधिगन्तराऽन्तरेणातियेन-

तेनैर्द्वितीया ॥२॥२॥३३॥

स्यान् ममयादिभिर्युक्ताद्, द्वितीया गौणनामतः ॥

अथ हिरेण्यं सोऽविविधं सोऽनेकविधा विपश्चावशाद्विहीयत्तदपादानं
रगतु । एष भगवन् प्रमाशति, चरन्त्यघ्रायत इत्यादि बोध्यम् ॥२९॥

मेगाधन एवा स्यात् द्वेन ता भवेन तदाधारऽभिरण स्यात् । स्यात्वा
एतत्तु वार्तान्यत्र द्वेना आधार ॥:॥ एत-द्वि-ब्रह्मार्थे सतो-वर्तमा-

॥ १॥ सत्य ॥३॥ निष्ठा गोश्वरं, ना ' नैव व्याधि, किं

समया सिद्धभूमिध, रम्या शत्रुञ्जयी नदी ॥३३॥

द्वित्वेऽधोऽध्युपरिभिः ॥२॥२॥३४॥

अधोऽध्युपरिभिर्युक्ताद्, द्वित्वे चेद्गौणनामतः ॥

द्वितीया, ह्यध्यधि ग्रामं, क्षेत्राणि सुखिनो जनाः ॥३४॥

सर्वोभयाभिपरिणा तसा ॥२॥२॥३५॥

सर्वादिभिस्तसन्तैः स्याद्, द्वितीया गौणनामतः ॥

वनानि सर्वतो ग्राम-मभितः परितस्तथा ॥३५॥

लक्षणवीप्स्येत्यंभूतेष्वभिना ॥२॥२॥३६॥

अभिना तेन यस्यार्था, वीप्स्येत्यंभूतलक्षणाः ॥

द्वितीया नामतो गौणा-द्विद्युद्विद्योततेऽभि तम् ॥३६॥

भागिनि च प्रतिपर्यनुभिः ॥२॥२॥३७॥

प्रतिपर्यनुभिर्युक्ताद्, भागिनो गौणनामतः ॥

जालम्, अन्तराऽन्तरेण वा निपथ नील च विदेहा अन्तरेण वर्म मुख
न, अतिवृद्ध कुरुन् महद् बलम्, येन पश्चिमा गत, तेन पश्चिमा नीत
इत्यादि । समया-निकपा-समीपार्थके, हा-शोन्यार्थम्, धिग्-निन्दार्थम्,
अन्तराऽन्तरेण-मथ्यार्थे, विनार्थमथ्यन्तरेण, अति-अतिव्रमार्थम्, येन तन-
हेत्यर्थे ॥३६॥ एवम् अधोऽधोग्रामम् । उपयुपरिग्राममित्याद्यवसेयम् ॥३४॥
सर्वादिभिस्तसन्तैरिति युक्तादिति शेष । एवमुभयत इत्यत्रापि बोध्यम् ॥ ५॥
यस्य वीप्साकर्म वीप्स्यम्, इत्यभूत किञ्चित्प्रकारमापन्न, लक्षण चिह्नम्,
एते अर्था भवन्ति तेन अभिना युक्ताद् गौणानामतो द्वितीया स्यात् । त-
प्रसिद्ध कवनभि विद्युद् विद्योतते । एव वृक्ष वृक्षमभिसेक । साधुर्मन्त्रो-
मातरमभि ॥३६॥ स्वीकार्योऽंशो भोगस्तत्स्वामी भागी तत उक्तार्थम्

चोक्तार्थेषु द्वितीया मां, प्रति भागः स दीयताम् ॥३७॥

हेतुसहार्थेऽनुना ॥२॥२॥३८॥

गौणानाम्नो द्वितीयाऽनु-युक्ताद् हेतुसहार्थयोः ॥

अन्यागच्छन् सुराः शान्तिं, सेनाऽन्ववसिता नगम् ॥३८॥

उत्कृष्टेऽनूपेन ॥२॥२॥३९॥

उत्कृष्टेऽर्थे स्थिताद्रौणाद्, द्वितीयाऽनूपसंयुतात् ॥

अनु मिदं बुधास्तूप, हेमचन्द्रं नु शाब्दिकाः ॥३९॥

कर्मणि ॥२॥२॥४०॥

द्वितीया नामतो गौणाद्, भवेत् कर्मणि कारके ॥

जिन नमति यो नित्यं, याति मोक्षमसंशयम् ॥४०॥

क्रियाविशेषणात् ॥२॥२॥४१॥

क्रियानिशेषणाद्रौणाद्, द्वितीया ननु नामतः ॥

मन्द याति स्रग्व शेने देवी गर्भभरालसा ॥४१॥

कालाध्वनोर्व्याप्तौ ॥२॥२॥४२॥

व्याप्तौ सत्यां द्वितीया स्यात्, कालाध्वगौणनामतः ॥

जीवनं सेवते धर्म, संसारात् सैव मुच्यते ॥४२॥

सिद्धौ तृतीया ॥२॥२॥४३॥

कालाध्ववाचिनः सिद्धौ, तृतीया गौणनामतः ॥

मासेनावश्यकं सर्व-मधीते ननु बुद्धिमान् ॥४३॥

हेतुकर्तृकरणेत्यंभूतलक्षणे ॥२॥२॥४४॥

हेत्वादिचतुर्थेषु, तृतीया गौणनामतः ॥

यशोऽर्हताऽऽप्तमात्मार्थ-सिद्ध्या सिद्धिश्च संगता ॥४४॥

सहार्थे ॥२॥२॥४५॥

सहार्थे नामतो गौणात्, तृतीया संभवेत् परा ॥

सहैव दशभिः पुत्रै-भारिं वहति गर्दभी ॥४५॥

यद्भेदैस्तद्वदाख्या ॥२॥२॥४६॥

यत्प्रकारैर्विशेषः स्यात्, तद्वतो गौणनामतः ॥

जीवन-जीवन यावत्, एवमध्वव्याप्तौ क्रोश गिरिरित्यन्तसयोगस्तदभावे तु मासस्य मासे वा ब्रह्म गुडधाना. ॥४०॥ सिद्धौ-फलनिष्पत्तौ द्योत्यायामन्यथा मासमधीत आचारो नानेन गृहीत इति ॥४३॥ आत्मासिद्ध्याऽहता यश आप्तम् अत्र प्रथमे हेतौ द्वितीये कर्तरि पुन आत्मासिद्ध्या सिद्धि सन्नतेत्यत्र करणे तृतीयाऽवसेया । इत्यम्भूतलक्षणे तु अपि त्वकमण्डलुना छात्रमद्राक्षीरित्यादौ ॥४४॥ उदाहरणलोकपूर्वार्धमेवम्, 'एकेनापि सुपुत्रेण, मिहं स्वपिति निर्भरम्' इति ॥४५॥ आख्येति प्रसिद्धिपरिग्रहार्थम्,

तृतीयाऽङ्गणा द्वि काणास्ते, पाद्वैः खड्गा मुग्धैः खराः ॥४६॥

कृताद्यैः ॥२॥२॥४७॥

कृताद्यैः प्रतिपदार्थ-स्वतीया, गौणनामतः ॥

कृतं गम्यते किं ॥, तेन मुग्धेण वार्यताम् ॥२॥२॥४७॥

काले भान्नवाऽऽधोर ॥२॥२॥४८॥

गम्यार्थकनक्षत्र-भान्नो नामतो नवा ॥

गदाधारे तृतीया ग्या-द्वान् पुद्गलेण पायसम् ॥४८॥

प्रसितोत्सुकावचन्द्रः ॥२॥२॥४९॥

प्रसितादिप्रिगिर्गुत्त-दाधारे गौणतो नवा ॥

गोया प्रसिताः केडोः, केडेषु गम्योचनाः ॥४९॥

व्याप्ये छिद्रोणादिभ्यो नीप्मायाम् ॥२॥२॥५०॥

छिद्रोणप्रगृह्यादीणा-भ्राम्भो व्याप्ये स्थिता नवा ॥

ग्यादीप्मायां तृतीयाऽन, छिद्रोणेन ददाति गः ॥५०॥

समो ज्ञोऽस्मृते वा ॥२॥२॥५१॥

ग्यान् मंर्गम्य जानाने-व्याप्यादा गौणनामतः ॥

१. तत्र द्वा द्वे न वा ॥४८॥ गम्यार्थकनक्षत्र-भान्नो नामतो नवा ॥
२. गदाधारे तृतीया ग्या-द्वान् पुद्गलेण पायसम् ॥४८॥
३. गोया प्रसिताः केडोः, केडेषु गम्योचनाः ॥४९॥
४. व्याप्ये छिद्रोणादिभ्यो नीप्मायाम् ॥२॥२॥५०॥
५. छिद्रोणप्रगृह्यादीणा-भ्राम्भो व्याप्ये स्थिता नवा ॥
६. ग्यादीप्मायां तृतीयाऽन, छिद्रोणेन ददाति गः ॥५०॥
७. समो ज्ञोऽस्मृते वा ॥२॥२॥५१॥
८. ग्यान् मंर्गम्य जानाने-व्याप्यादा गौणनामतः ॥

तृतीया स्मृतिभिन्नेऽर्थे, सञ्जानीते स गां गवा ॥५१॥

दामः सम्प्रदानेऽधर्म्य आत्मने च ॥२॥१॥५२॥

संदामः सम्प्रदानेऽर्थे—ऽधर्म्यरूपे नु नामतः ॥

स्यात् तृतीयाऽऽत्मनेरूपं, वृषल्या संप्रयच्छते ॥५२॥

चतुर्थी ॥१॥१॥५३॥

सम्प्रदाने स्थिताद्गौणा—चतुर्थी नामतो भवेत् ॥

शिष्येभ्यो ददतां विद्यां, कुशिष्याय न दीयताम् ॥५३॥

तादर्थ्ये ॥२॥१॥५४॥

तादर्थ्ये नामतो गौणा—चतुर्थी जायते ध्रुवम् ॥

षष्ठ्यपवादभूतेयं, यूपाय दारु नीयताम् ॥५४॥

रुचिकृप्यर्थधारिभिः प्रेयविकारोत्तमर्णेषु ॥१॥१॥५५॥

चतुर्थी नामतो गौणात्, रुचिकृप्यर्थधारिभिः ॥

प्रेयाद्यर्थे क्रमाज् ज्ञेया, धर्मो भव्याय रोचते ॥५५॥

प्रत्याङः श्रुवार्थिनि ॥१॥१॥५६॥

गौणान्नाम्नश्चतुर्थी स्यात्, प्रत्याङ्पूर्वश्रृणोतिना ॥

इच्छुके वर्तमानं चेत्, तस्मै प्रतिशृणोति गाम् ॥५६॥

गा गोवा सञ्जानाति स्मरतीत्यर्थे ॥५१॥ एतद्योगे सदाम आत्मनेपदता ।

पत्न्यै संप्रयच्छतीत्यादावधम्याभावान्न तृतीया ॥५२॥ सूत्रे स्पष्टे ॥५२॥५४॥

रुच्यर्थे कृप्यर्थधारिणा च योगे क्रमश्च प्रेयविकारोत्तमर्णतृतेर्गौणान्नामतश्च

तुर्थी । एव मूत्राय कल्पते यवागू, चेत्राय शत धारयतीत्यादि ज्ञेयम् ॥५५॥

एवम् आशृणोतीत्यत्रापि, याचितोऽयाचितो वा प्रतिजानीते इत्यर्थः ॥५॥

प्रत्यनोर्गृणाख्यातरि ॥१॥१॥५७॥

गौणान्नाम्नश्चतुर्थी स्यात्, प्रत्यनुभ्यां गृणातिना ॥
आख्यातरि स्थितात् साधु-गुर्ववेऽनुगृणात्ययम् ॥५७॥

यद्वीक्ष्ये राधीक्षी ॥१॥१॥५८॥

यत् सम्बन्धिनि वीक्ष्ये स्यात्, राधीक्षी तत्र नामतः ॥
तुर्पा राध्यति मित्राय, कामुकः स्त्रीभ्य ईक्षते ॥५८॥

उत्पातेन ज्ञाप्ये ॥१॥१॥५९॥

स्यादुत्पातेन विज्ञाप्ये, चतुर्थी गौणनामतः ॥
पीता वर्षाय विद्युत् स्यात्, दुर्भिक्षाय सिता भवेत् ॥५९॥

श्लाघ-हनु-स्था-शपा प्रयोज्ये ॥१॥१॥६०॥

ज्ञाप्ये श्लाघादिभिर्युक्ता-चतुर्थी गौणनामतः ॥
श्लाघते तिष्ठते सद्भ्यः, सज्जनः शपते हनुते ॥६०॥

तुमोऽर्थे भाववचनात् ॥१॥१॥६१॥

भवेत् स्वार्थे चतुर्थी ये, तुमोऽर्थे भाववाचिनः ॥

तदन्तानामतो गौणात्, याति लाभाय पत्तनम् ॥६१॥

गम्यस्याप्ये ॥१॥१॥६२॥

यद् गम्यस्य तुमो व्याप्यं, तुर्या तत्रत्यनामतः ॥

धर्माय याति-धर्मं स, याति श्रोतुमुपाश्रयम् ॥६२॥

गतेर्नवाऽनाप्ते ॥१॥१॥६३॥

असंप्राप्ते गतेराप्ये, तुर्या वा गौणनामतः ॥

मोक्षं गच्छति मोक्षाय, गुणस्थानक्रमान्मुनिः ॥६३॥

मन्यस्यानावादिभ्योऽतिकुत्सने ॥१॥१॥६४॥

तुर्या वा मन्यतेराप्ये-ऽनावादिभ्योऽतिकुत्सने ॥

न त्वा तृणाय मन्ये वा, तृणं सर्वतिरस्कृत ? ॥६४॥

हितसुखाभ्याम् ॥१॥१॥६५॥

तुर्या हितसुखाभ्यां वा, जायते गौणनामतः ॥

हितं लोकस्य लोकाय,, नूनं राज्ञा विधीयते ॥६५॥

तद्भद्रायुष्यक्षेमार्थार्थेनाशिषि ॥२॥१॥६६॥

हिताद्यर्थयुताद्रौणाद्, नाम्नस्तुर्या विभाषया ॥

स्पष्टम् ॥६१॥ धर्मेमिति-गम्याभावाद् द्वितीया ॥६२॥ प्राप्त तु
मोक्षं गत इति द्वितीयैव ॥६३॥ हे सर्वतिरस्कृत ? त्वा तृण वा न मन्य
इत्यन्वय । न त्वा नावमन्न शुक शृगाल काक वा मन्ये इत्यादौ नावादि-
वर्जनान्त चतुर्थी । कुत्सनाभावेतु न त्वा रत्न मन्ये इत्यादावपि न चतुर्थी
॥६४॥ एव मुख्यमित्यत्रापि ज्ञेयम् ॥६५॥ विकल्पपक्षे प्रजानामिति ।

आशिपि गम्यमानायां, प्रजाभ्यः स्तात् सदा शिवम् ॥६६॥

परिक्रयणे ॥१॥२॥६७॥

परिक्रोधातुना योगे, वेतनार्थकनामतः ॥

जेया तुर्या विभक्तिर्वा, परिक्रीतः श्रियै श्रिया ॥६७॥

शक्तार्थवपद्मनमःस्वस्तिस्वाहास्वधाभिः ॥२॥१॥६८॥

गौणान्नाम्नश्चतुर्थी स्याच्छक्तार्थैर्वपडादिभिः ॥

मोक्षाय ज्ञानिनः शक्ता, देवेभ्योऽस्तु नमो नमः ॥६८॥

पञ्चम्यपादाने ॥२॥२॥६९॥

पञ्चमी नामतो गौणात्, स्यादपादानकारके ॥

चैरो ग्रामान् समायाति, सरिता पतिता गिरेः ॥६९॥

आङ्गावधौ ॥२॥२॥७०॥

आङ् मर्यादाभिर्विध्योश्च-तद्योगे पञ्चमी मता ॥

आगिरेर्वाग्दिदो वृष्ट, आमुक्तेर्ननु संसृतिः ॥७०॥

पर्यपाभ्यां वर्ज्ये ॥२॥१॥७१॥

वर्ज्येर्त्यं वर्तमानाभ्या, पर्यपाभ्या नु पञ्चमी ॥

मिजेया नामतो गौणाद्, अनार्याः परि भारतात् ॥७१॥

यतः प्रतिनिधिप्रतिदाने प्रतिना ॥१॥१॥७१॥

प्रतिनिधौ प्रतिदाने, प्रतिना पञ्चमी भवेत् ॥

वैशेषिकः प्रति न्यायाद्, दौर्जन्यात् प्रति ताडनम् ॥७२॥

आख्यातर्युपयोगे ॥१॥१॥७३॥

प्रतिपादयितुर्नाम्न, उपयोगे नु पञ्चमी ॥

उपाध्यायादधीते सन्, शृणोति नर्तकस्य ना ॥७३॥

गम्ययपः कर्माधारे ॥१॥१॥७४॥

गम्यस्य यौ यवन्तस्य, कर्माधारौ ततो भवेत् ॥

पञ्चमी प्रेक्षते वृक्षाद्, सुडुक्ते सज्जन आसनात् ॥७४॥

प्रभृत्यन्यार्थदिक्शब्दबहिरारादितरैः ॥१॥१॥७५॥

प्रभृत्यन्यार्थदिक्शब्दै-बहिराराच्च पञ्चमी ॥

इतरेणापि विज्ञेया, ज्ञानं नैवात्पनो बहिः ॥७५॥

ऋणाद्धेतोः ॥१॥१॥७६॥

हेतुभूताद्यान्नाम्नो, नो तृतीया नु पञ्चमी ॥

अल्पायश्चेच्छताद् बद्धः, स्वल्पायुश्चितन्या तया ॥७६॥

सष्टम् ॥७७॥ ना-नर नर्तकस्य शृणोतीत्यत्रोपयोगाभावाद् पञ्चम्य
भाव, सत्युपयोगे तु भवेदिति ॥७८॥ वृक्षाद्-वृक्षमाह्वय । आसनाद्-
आसने उपविश्य ॥७४॥ तत प्रवृत्ति, ग्रीष्मादारभ्य, अन्यो भिन्नो वा
मेत्रात्, ग्रामात् पूर्वस्या वसति, उत्तरो विन्ध्यात् पारियात्र, पश्चिमो रामाद्
युधिष्ठिर, आरात्, इतरा वा ग्रामात् इत्यादि बोध्यम् ॥७५॥ तृतीयाऽ-
पवाद । अल्पलाभो यदि शताद् बद्धस्तदा तथा तत्कृतया चिन्तया स्वल्पायु
र्भवति ॥७६॥

गुणादस्त्रियां न वा ॥१॥१॥७७॥

पञ्चमी हेतुभूतात् स्यात्, वाऽस्त्रियां गुणवाचिनः ॥

जाड्याद् बद्धः स जाड्येन, प्रज्ञगा परिवर्जितः ॥७७॥

आरादर्थैः ॥१॥१॥७८॥

स्याद् दूरान्तिकयोरारात्, तदर्थे पञ्चमी नवा ॥

धनाद् धनस्य दारिद्र्यं, दूरं तिष्ठति निश्चयम् ॥७८॥

स्तोकारूपकृच्छ्रकृतिपयादसत्त्वे करणे ॥१॥१॥७९॥

असत्त्वे करणे स्तोका-दिभ्यो वा पञ्चमी मता ॥

अल्पेन मधुना मत्तो, हन्यतेऽल्पाट्टिपाजनः ॥७९॥

अज्ञाने ज्ञः षष्ठी ॥१॥१॥८०॥

अज्ञानार्थस्य जानातेः, करणे नामतो भवेत् ॥

षष्ठी गालः स जानीते, मधुनो मधुप्रियः ॥८०॥

शेषे ॥१॥१॥८१॥

नामार्थकाङ्काद्विन्नः सम्बन्धः शेष उच्यते ॥

तदर्थे नामतः षष्ठी. स्वामी धर्मस्य तीर्थकृन् ॥८१॥

स्त्रियानिति हि । प्राया परिवर्जित इति ॥७७॥ एवमन्तिरुमभ्याम
 न प्राया प्राप्स्य वा श्र्यान्ति ॥७८॥ अस्याय-यतो द्व्यं शब्दप्रवृत्ति-
 न गुणवत्तत्वा तनय वा न्येषानिनायमान श्र्यादि, तस्मिन् रस्ते
 नानात्वा स्तोकादिव्य पञ्चमी वा न्यान् । एव स्तोकात् स्तोकेन वा
 न न कृत्वा ॥ त्वेवता कृतिप्रय नानुत्त श्र्यादि वाच्यम् ॥७९॥
 नाना वरणात्तन प्राप्ति श्र्यन् । ज्ञान इति हि । स्वरेण पुत्र जानाति
 ॥८०॥ स्तोकादिनात्तद्विन्नोऽपि ॥८१॥

रिरिष्टात्स्तादस्तादसतसाता ॥१॥१॥८१॥

रिरिष्टात्प्रमुखान्ताना, योगे पष्ठी प्रजायते ॥

वृक्षस्योपरि शाखाया, मधा कूजति कोकिलः ॥८२॥

कर्मणि कृतः ॥१॥१॥८३॥

गौणान्नाम्नो भवेत् पष्ठी, कृदन्तस्य तु कर्मणि ॥

ज्ञाता विश्वस्य सर्वज्ञः, कर्ता ज्ञातैव कथ्यते ॥८३॥

द्विषो वाऽतृशः ॥१॥१॥८४॥

स्यादतृशप्रत्ययान्तस्य, द्विषः कर्मणि नामतः ॥

वा पष्ठी द्विषतो लोकान्, लोकानां शासिता प्रभुः ॥८४॥

वैकत्र द्वयोः ॥१॥१॥८५॥

द्विकर्मधातुभिः पष्ठी, वा कृदन्तैस्तु कर्मणि ॥

गौणे मुख्ये तु नित्यैव, नेताश्वस्य पुर पुरः ॥८५॥

कर्तरि ॥१॥१॥८६॥

गौणान्नाम्नो भवेत् पष्ठी, कृदन्तस्य तु कर्तरि ॥

मधौ—चैत्रे मामि, वसन्त वा । एवम् उपरिष्टात्, परस्तात्, पुरस्तात्, पुरः, दक्षिणत, उत्तराद् इत्यादियोगेऽप्युन्नेयम् ॥८२॥ 'सर्वभावेषु कर्तृत्व, ज्ञातृत्व यदि समतम । मत न सन्ति सर्वज्ञा, मुक्ता कायभृतोऽपि च' । ७।७। इति वीतरागस्तान्नदलाकोद्बोधकमुदाहरणम् ॥८३॥ प्रभु—राजा ॥८४॥ कृदन्तै—कृत्प्रत्ययान्तैर्द्विकर्मधातुभिर्यगि गौणे कर्मणि पष्ठी वा स्यादिति । पुर, पुर—अत्र रेफान्त पुर—शब्द । कर्मणा गौणता मुख्यता च विवक्षाधीनेति नेताऽश्व पुर इत्यपि ॥८५॥ आसिका—आमनस्थिति । कर्तेरीति

क्तयोरसदाधारे ॥१॥२॥९१॥

आधारवर्तमानार्था-अन्यक्तक्तवतुयोगिनः ॥

न पष्ठी कर्मणः कर्तुः, फल जग्धं वनं गतः ॥९१॥

वा क्लीवे ॥१॥१॥९२॥

क्लीवेऽर्थे विहितक्तस्य, कर्तुः पष्ठी भवेन्नवा ॥

नृत्तं मत्तमयूरस्य, वीक्ष्यैवानन्दित जनैः ॥९२॥

अकमेरुकस्य ॥२॥२॥९३॥

उकान्तस्याकमेर्नित्यं, भवेत् पष्ठी न कर्मणि ॥

स्त्रियः कामुकता मुञ्च, मोक्षं यद्यभिलाषुकः ॥९३॥

एष्यदृणेनः ॥२॥१॥९४॥

एष्यत्यर्थे ऋणे चैनो, णिनः पष्ठी न कर्मणि ॥

शत दायी गमी स्वर्ग, साधुदायी धनस्य च ॥९४॥

सप्तम्यधिकरणे ॥२॥१॥९५॥

स्यादधिकरणे गौणा-नामतो ननु सप्तमी ॥

तैलं तिलेषु चैतन्यं, तथैवात्मनि राजते ॥९५॥

नवा सुजर्थैः काले ॥२॥१॥९६॥

स्यादधिकरणे काले, वारार्थप्रत्ययान्तकैः ॥

असदाधार इति किम् ? राज्ञा पूजित, इदं सक्तत्वा पीतम् ॥९१॥
सूत्रत्रिक व्यवक्तार्यम् ॥९२॥९३॥९४॥ अधिकरणं पोढा वेपथिकौपलेपिका-
भिव्यापक-सामोप्यक्तेमिति कौपचारिकभेदात् । तत्र प्रस्तुते उदाहरणे
अभिव्यापकस्य । अन्यान्युदाहरणानि ऋमश-दिवि देवा, कटे आस्ते, वटे
गावः, मुद्गे सन्नद्यत, अङ्गुत्यग्र रुश्शतमिति ॥९५॥ काल इति किम् ?

अप्रत्यादावसाधुना ॥१॥१॥१०१॥

सप्तमी नामतो गौणा-दत्ताधुशब्दसंयुतात् ॥

प्रत्यादीनां प्रयोगे न, मैत्रोऽसाधुर्विमातरि ॥१०१॥

साधुना ॥१॥२॥१०२॥

साधुशब्दयुतान्नाम्नो-अप्रत्यादौ सप्तमी भवेत् ॥

साधव स्युः सुधर्मे ये, विश्वे ते हि सुसाधवः ॥१०२॥

निपुणेन चार्चायाम् ॥१॥१॥१०३॥

साधुनिपुणयोर्युक्ता-न्नाम्नोऽर्चाया नु सप्तमी ॥

मातरि निपुणः साधुः, पितरि सज्जनो जनः ॥१०३॥

स्वेशेऽधिना ॥१॥१॥१०४॥

ईशितव्ये तथेशे चा-धिना युक्तान्नु सप्तमी ॥

अध्यवन्तिषु प्रद्योतः, प्रद्योते त्वध्यवन्तयः ॥१०४॥

उपेनाधिकिनि ॥१॥१॥१०५॥

अधिकिनि स्थितान्नाम्नः, सप्तमी तृपसंयुतात् ॥

उपर्यार्या भवेद् द्रोणः, खार्या द्रोणोऽधिकाधिकः ॥१०५॥

यद्भावो भावलक्षणम् ॥१॥१॥१०६॥

एकया क्रिययाऽन्या चेत्, क्रिया यत्रैव लक्ष्यते ॥

प्रत्यादिना योगे तु असाधुर्मैत्रो विमातर प्राति, एव परि, अनु, अभि
योगेऽप्यवसेयमिति ॥१०१॥ स्पष्टम् ॥१०२॥ प्रत्यादियोगे नेति द्वेयमत्रापि
॥१०३॥ अवन्तिषु ईशितव्ये सप्तमी, प्रद्योत ईशे सप्तमी । प्रद्योतोऽवन्तीनाम
धीश ॥१०१॥ स्पष्टम् ॥१०५॥ जत्र गायनस्य गानकरणसमयो नियतस्तत्र

पञ्चमी सप्तमी च स्यात्, माषान्माषेऽधिकोऽक्षतः ॥१११॥

तृतीयाऽल्पीयसः ॥१॥१॥११२॥

अधिकेन तृतीया स्याद-ल्पीयोवाचिना मता ॥

द्रोणेन न्वधिका खारी, खारी द्रोणचतुष्टयम् ॥११२॥

पृथग् नाना पञ्चमी च ॥१॥१॥११३॥

पृथक्नानायुतान्नाम्न-स्तृतीया पञ्चमी तथा ॥

पृथक् धर्मेण संसारो, नानाऽधर्मात् भवेच्छिवम् ॥११३॥

ऋते द्वितीया च ॥१॥२॥११४॥

ऋतेयुक्ताद्भवेन्नाम्नो, द्वितीया चैव पञ्चमी ॥

अङ्गं स्वस्थमृते रोगम्, ऋते धर्मात् कुतः सुखम् ॥११४॥

विना ते तृतीया च ॥१॥१॥११५॥

विनायोगे द्वितीया स्याद्, तृतीया पञ्चमी तथा ॥

वातं वातेन वाताद्वा, विना जातु न जीवनम् ॥११५॥

तुल्यार्थैस्तृतीयापष्ठयौ ॥२॥२॥११६॥

तुल्यार्थैः संयुतात् पष्ठी, तृतीया गौणनामतः ॥

भवेत् पुत्रः पितुस्तुल्यः, पुत्री मात्रा समा मता ॥११६॥

द्वितीयापष्ठयावेनेनानञ्चेः ॥२॥२॥११७॥

एनान्तेन युतात् पष्ठी, द्वितीयाऽञ्चेः परं न चेत् ॥

इति मापशब्दात् पञ्चमी सप्तमी चानेनेति ॥१११॥ अधिकेन-युक्तादिति

शेष ॥११२॥ पृथग्-अन्य, नाना-विनार्यम् ॥११३॥ स्पष्टे॥११४॥११५॥

समा-समाना ॥११६॥ पूर्व्वेति-पूर्वात् 'अदूरे एन.' ॥१२॥१२२॥ इति एनः,

ग्रामं ग्रामस्य पूर्वेण, ग्रामान् प्राग् राजते गिरिः ॥११७॥

हेत्वर्थैस्तृतीयाद्याः ॥२॥२॥११८॥

हेत्वर्थः स्युस्तृतीयाद्याः, पञ्चापि ता विभक्तयः ॥

धनेन हेतुना हेतौ, धने श्राम्यति किङ्करः ॥११८॥

सर्वादेः सर्वाः ॥२॥२॥११९॥

हेत्वर्थः सयुतात् सर्वाः, सर्वादिः स्युर्विभक्तयः ॥

को हेतुर्हेतुना केन, कस्य हेतोरिदं कृतम् ॥११९॥

असत्त्वारादरथाद्वाडसिङ्ग्यम् ॥२॥२॥१२०॥

आरादरथादसत्त्वाद्वा-डसिङ्ग्यप्रत्यया मताः ॥

दूराद् दूरेण दूरे वा, दूरं मोहाद्वसेन्मुनिः ॥१२०॥

जात्याख्यायां नैवेकोऽसंख्यो बहुवत् ॥२॥२॥१२१॥

जात्याख्यायां भवेदेको-ऽसंख्यश्चेद्बहुवन्नवा ॥

सम्पन्नो व्रीहिरयत्वे-ऽधर्माधिक्यान्न जायते ॥१२१॥

अविशेषणे द्वौ चास्मदः ॥२॥२॥१२२॥

अस्मदा द्वयैकयोर्वा स्या-द्वहुत्वमविशेषणे ॥

एतन्तस्य 'अधन्' । ॥१॥१३२॥ अन्यव्ययत्वम् ॥१७॥ एव धनाय हेतवे,

नादे॥, अन्य ए॥ इत्यादि बोध्यम् । निनितादिभिरप्येवमेवेति ॥११८॥

ए॥ क० हेतुम्, कस्मिन् हेतौ, कस्मादेतो, कस्मिन् हेतावित्याद्युत्तरम् ॥११९॥

ए॥ विप्रकृष्टेनान्तिद्वयेनादि । अस्त्येति-दूरं पन्था इत्यादौ न ॥१२०॥

ए॥ इत्य-न-त-ति-द्वयव्युत्त । अस्मदा ग्रंथ इति वैकल्पिकमुदा-

हरणम् ॥१२१॥ अविशेषण इति किम् ? अत्रा गावो नृव, अहं चैवो

आवां ब्रूवो वयं ब्रूमो, वयं किलब्रवीम्यहम् ॥१२२॥

फल्गुनीप्रोष्ठपदस्य मे ॥१॥१॥१२३॥

फल्गुनीप्रोष्ठपदयो-र्नक्षत्रे वर्तमानयोः ॥

द्वित्वे ज्ञेयं बहुत्वं वा, पूर्वाः प्रोष्ठपदाः कदा ॥१२३॥

गुरावेकश्च ॥२॥२॥१२४॥

स्याद् गुरौ गौरवार्होऽर्थे, शब्दस्य द्वयेकयोर्नवा ॥

बहुत्वं मे इमे पूज्या, गुरवश्च गुरुस्तथा ॥१२४॥

॥ इति द्वितीयपादः ॥

ब्रवीमि ॥१२२॥ अभिन्ने तु-फल्गुनीषु जाते फाल्गुन्यौ कन्ये इत्यादि
॥१२३॥ स्पष्टम् ॥१२४॥

॥ इति द्वितीयपादः ॥

नमस्पुरसो गतेः कखपफि रः सः ॥२॥३॥१॥

स्यान्नमस्पुरसोर्नित्यं, शब्दयोर्गतिसंज्ञयोः ॥

कखपफेषु रेफस्य, सत्त्वं देवान्नमस्क्रुरु ॥ १ ॥

तिरसो वा ॥२॥३॥२॥

गतिसंज्ञतिरोरस्य, सो वा स्यात् कखयोः पफोः ॥

तिरस्करोति यो धर्मं, तिरःकर्ता स आत्मनः ॥ २ ॥

पुंसः ॥१॥३॥३॥

पुंसः शब्दस्य रेफस्य, सत्त्वं कखपफेषु वै ॥

पुस्कोकिलः कुहं कृत्वा, पान्थान् हन्ति वियोगिनः ॥३॥

शिरोऽधमः पदे ममासैक्ये ॥२॥३॥४॥

पदशब्दे ममासैक्यं, रः सत्त्वं शिरमोऽधसः ॥

कृत्वा शिरस्पदं पिण्ड-नीतवान् नमधस्पदम् ॥४॥

अतः कृकमिकंसकुम्भकुशाकर्णीपात्रेऽनव्ययस्य

॥२॥३॥५॥

अनव्ययस्य रेफस्या-त्परस्य कृकमादिषु ॥

सत्वं भवेत् समासैक्ये, पयस्पात्रमयस्कृतम् ॥ ५ ॥

प्रत्यये ॥२॥३॥६॥

अनव्ययस्य यो रेफ-स्तस्य सत्वं नु प्रत्यये ॥

कादौ पादौ यशस्कल्पं, जगज्जनः प्रबोधतात् ॥ ६ ॥

रोः काम्ये ॥२॥३॥७॥

अनव्ययस्य रेफस्य, रोरेव काम्यप्रत्यये ॥

सत्वं भवेन्नरो नूनं, यशस्काम्यन् हितं चरेत् ॥७॥

नामिनस्तयोः षः ॥२॥३॥८॥

काम्ये रोरेव कादौ षः, प्रत्यये रस्य नामिनः ॥

धनुष्पाशं धनुष्कल्प, धानुष्कः क्रमते धनुः ॥८॥

निर्दुर्वहिराविष्प्रादुश्चतुराम् ॥२॥३॥९॥

निरादीनां कपादौ नु, पत्वं रेफस्य जायते ॥

दुष्कृत चेद बहिष्कर्तु, वाञ्छस्याविष्कुर्व्यमम् ॥९॥

एव-यशस्काम, पयस्कृत, अयस्कृम्भ, अयस्कृशा, अयस्कृणी इत्यादि ।
अत इति वा पात्रम् । अनव्ययस्येति स्व कार । समासैक्य इति उपपद्य-
कारः ॥५॥ स्व पाशमित्यादावनव्ययत्वाभावात् सत्वं न ॥६॥ रोरेत्येव-अह-
काम्यति ॥७॥ प्रत्ययस्ये कल्पपि, रोरेव च काम्ये नामिन परस्य रस्य
षः स्यादिति सूत्रार्थः । नामिन इति अयस्कृत्यम् । रो काम्ये इति गी-
काम्यति ॥८॥ एव निर्धारग्रहम्, प्रादुष्कृतम्, चतुष्पात्रम् ॥९॥

सुचो वा ॥२॥३॥१०॥

कखपफि मुजन्ताना, रस्य पत्वं विभापया ॥

दिष्कुरु त्वं स त्रिष्कुर्यात्, कर्तव्यमसकृच्छुभम् ॥१०॥

वेसुसोऽपेक्षायाम् ॥२॥३॥११॥

स्यादिसुसप्रत्ययान्तस्य, रस्य पः कखयोः पफोः ॥

वाऽपेक्षायां धनी सर्पिष्, खादति वै धनुष्पतिः ॥११॥

नैकार्थेऽक्रिये ॥२॥३॥१२॥

एकार्थं चाक्रिये नस्यात्, पत्वं रेफस्य पूर्ववत् ॥

सपि ५ कालकमद्यानो, वपु ५ पीतं नु पाण्डुना ॥१२॥

समासेऽसमस्तस्य ॥२॥३॥१३॥

रस्येसुसप्रत्ययान्तस्य-पोऽसमस्तस्य ऋदिष्टु ॥

नित्यं तौ द्वौ समासे चेत्, मर्षिष्पान मधौ हितम् ॥१३॥

भ्रातृष्पुत्रकस्कादयः ॥२॥३॥१४॥

भ्रातृष्पुत्रादयः ऋस्का-दयो ज्ञेया निपातिताः ॥

ऋतपसाः ऋमात कस्को. भ्रातृष्पुत्रश्च पुत्रः ॥१४॥

नाम्यन्तस्थाकवर्गात् पदान्तः कृतस्य सः शिङ्गान्त-
रेऽपि ॥२॥३॥१५॥

नाम्यन्तस्थाकवर्गात् स्यात्, व्यवधानेऽपि नः शिङ्गः ॥
कृतस्य पदमध्यस्य, सस्य पो नृषु पौरुषम् ॥१५॥

समासेऽग्नेः स्तुतः ॥१॥३॥१६॥

अग्निशब्दात् समासे नु, सस्य पत्वं स्तुतो भवेत् ॥
स्यान्नूनं निर्भयो वह्ने-रग्निषु कर्मठो जनः ॥१६॥

ज्योतिरायुर्भ्यां च स्तोमस्य ॥२॥३॥१७॥

आयुषो ज्योतिषश्चाग्नेः, स्तोमस्य सस्य पो भवेत् ॥
आयुष्टोमं यजेदेव, ज्योतिष्टोमं च वेदविद् ॥१७॥

मातृपितुः स्वसुः ॥१॥३॥१८॥

समासे मातृपितृभ्यां, पत्वं सस्य भवेत् स्वसुः ॥
मातृष्वसा स्वसा मातुः, पितृष्वसा पितुः स्वसा ॥१८॥

अलुपि वा ॥१॥३॥१९॥

समासेऽलुपि पो वा स्यात्, मातृपितृपरस्वसुः ॥

मातुःष्वसा ससा मातुः, पितुःष्वसा पितुःस्वसा ॥१९॥

नाम्यन्तस्थाकवर्गेभ्य परस्य पदस्यान्तर्ग्रन्थे कृतस्य कृतस्थस्य वा सस्य
स्यात्, शिङ्ग नकारेण चान्तरऽपि इत्यर्थः । पदान्तरिति-दधितेक् ।
कृतस्थेति विसम् ॥१५॥ अग्निषु कर्मठो जन वह्ने निर्भयो नून स्यादि-
त्यन्वयः ॥१६॥ एवमग्निष्टोम इति । समासाभावे तु ज्योति स्तोम यानि
॥१७॥ सष्टम् ॥१८॥ विकल्पश्च मातृ स्वसेत्यादि ॥१९॥

निनद्याः स्नातेः कौशले ॥२॥३॥२०॥

स्यान्ननदीपरस्नातेः, सस्य पत्वं नु कौशले ॥

निष्णातः सोऽपि किं कुर्या-न्न नदीष्णो नदीरये ॥२०॥

प्रतेः स्नातस्य सूत्रे ॥२॥३॥२१॥

सूत्रमात्रे समासे स्यात्, प्रतेः स्नातस्य सस्य यः ॥

शुद्धं सूत्रं प्रतिष्णात शास्त्रे लोके नु सर्वथा ॥२१॥

स्नानस्य नाम्नि ॥२॥३॥२२॥

स्नानस्य सस्य पो नाम्नि, सूत्रस्य विषये प्रतेः ॥

वृत्तौ सूत्रं प्रतिष्णान, स्यात् प्रतिस्नानमन्यथा ॥२२॥

वेः सूत्रः ॥२॥३॥२३॥

वेः स्तृणातेः समासे पो, नाम्नि सस्य नु जायते ॥

विष्टरे विष्टरं कृत्वा, विस्तरं वचमा वद ॥२३॥

अभिनिःष्ठानः ॥२॥३॥२४॥

कृतपत्नोऽभिनिष्ठानो, वृत्तौ नाम्नि निपात्यते ॥

मिसर्गार्योऽभिनिष्ठानो, वर्णार्थः कस्यचिन्मते ॥२४॥

गवियुधेः स्थिरस्य ॥२॥३॥२५॥

वृत्तौ गवियुधीत्याभ्यां, नाम्नि स्थिरस्य सस्य षः ॥
धर्मान्मा नानृतं ब्रूते, गविष्टिरो युधिष्टिरः ॥२५॥

एत्यकः ॥२॥३॥२६॥

स्यात् क्वर्जितनाम्यन्त-स्थाक्वर्गान्नु सस्य षः ॥
समासे नाम्नि चैकारे, हरिषेणोऽभवन्नृपः ॥२६॥

भादितो वा ॥२॥३॥२७॥

सस्यैति नाम्नि षत्वं वे-कारान्तादुडुवाचिनः ॥
वृत्तौ रोहिणिषेणः स, भाति रोहिणिसेनवत् ॥२७॥

विकुशमिपरेः स्थलस्य ॥२॥३॥२८॥

विकुशमिपरेः सस्य, स्थलशब्दस्य पो भवेत् ॥
समासे विष्टलं वीना, पक्षिणा कुष्टलं मतम् ॥२८॥

कपेर्गोत्रे ॥२॥३॥२९॥

कपिशब्दात्परस्य स्या-द्गोत्रे स्थलस्य सस्य षः ॥
वीजी कपिष्टलो नाम, यस्य कापिष्टलः सुतः ॥२९॥

गोऽम्बाम्बसव्यापद्धिन्निभूम्यग्निशेकुशङ्कु-

कङ्गुमज्जिपुज्जिवर्हिः परमेदिवेः स्थस्य ॥२॥३॥३०॥

गोऽम्बादिभ्यः परं स्थस्य, समासे सस्य पो भवेत् ॥

वृत्तौ समाने, गवि-वाचि स्थिर इति गविष्टिरस्तनामनो नृप ॥२५॥
क्वर्जनाद्-विष्वक्सेन ॥२६॥ उडुवाचिन-नक्षत्रवाचिन इकारान्तात् पर
स्य सस्य षत्वं वा एकारे पर समाने नाम्नि । इत इति वमुषेण. ॥२७॥
एव शमिष्टल, परिष्टलम् ॥२८॥ वीजी-गोत्रप्रवर्तक, वत्सा ॥२९॥ द्विष्ट

दिविष्टोऽपि स भूमिष्टो, द्विष्टस्त्रिष्टश्चकुष्टकः ॥३०॥

निर्दुस्सोः सेधसन्धिसाम्नाम् ॥२॥३॥३१॥

निरादिभ्यः समासे स्यात्, सेधादीनां नु सस्य षः ॥

निःपेचः सर्वपापानां, कृतो येन सुपामवान् ॥३१॥

प्रष्टोऽग्रगे ॥२॥३॥३२॥

प्रात् परस्य सकारम्य, पत्वं स्थस्याग्रगे भवेत् ॥

अग्रगामी भवेत् प्रष्टः, प्रस्थो धान्यस्य मापकः ॥३२॥

भीरुष्ठानादयः ॥२॥३॥३३॥

भीरुष्ठानादयः शब्दाः, कृतपत्वा हि साधवः ॥

स्युः अ-सि-आ-उ-सा एते, पञ्चापि परमेष्ठिनः ॥३३॥

ह्रस्वान्नामनस्तिः ॥२॥३॥३४॥

नामतो विहिते तादौ, प्रत्यये सस्य पो भवेत् ॥

परस्य नामिनो ह्रस्वा-न्निष्टयो जातु न जातिमान् ॥३४॥

निसस्तपेरनासेवायाम् ॥२॥३॥३५॥

तादौ निसस्तपेः सस्या-नासेवाया नु पो भवेत् ॥

स्वर्णं शुद्धं न निष्टप्त, निस्तप्त ननु काञ्चनम् ॥३५॥

घस्वसः ॥२॥३॥३६॥

नाम्यन्तस्थाकवर्गात् स्याद्, वसेर्वसेश्च सस्य षः ॥

उपोपिता जना जक्षु-राहारं न चतुर्विधम् ॥३६॥

णिस्तोरेवास्वदस्विदसहः षणि ॥२॥३॥३७॥

प्यन्ताना स्तोश्च नाम्यादेः, सस्य षः षणि सन्परे ॥

स्वदस्विदसहा न तुष्टूषा, सिपेवधिषतां वरा ॥३७॥

सज्जेर्वा ॥२॥३॥३८॥

प्यन्तसज्जेः परे सन्पे, नाम्यादेः सस्य षो नवा ॥

सिषञ्जधिषति क्रूरो, मोह संसारपावकम् ॥३८॥

उपसर्गात् सुग्सुवसोस्तुस्तुभोऽष्टयप्यद्वित्वे ॥२॥३॥३९॥

उपसर्गस्थनाम्यादेः, सुग्सुवादेर्नु सस्य षः ॥

अडागमेऽपि न द्वित्वे, परिष्टौति बुधो बुधान् ॥३९॥

स्थामेनिसेधसिचसज्जां द्वित्वेऽपि ॥२॥३॥४०॥

उपसर्गस्थनाम्यादेः, स्थादीना मस्य षो भवेत् ॥

द्वित्वेऽप्यटाज्जरेणापि, म्रढं प्रत्ययिपेधिषत् ॥४०॥

अडप्रतिस्तव्यनिस्तव्ये स्तम्भ ॥२॥३॥४१॥

डप्रतिस्तव्यनिस्तव्यान्, त्यक्त्या स्तम्भस्य मस्य षः ॥

भूयस्तप्तमिति ॥२५॥ अशन-पान-सादिन-स्यादिननेदादाहार-अनुविध ॥३॥

स्यम् ॥२७॥ पक्षे नितञ्जयति ॥२८॥ अद्वित्य इति किम् ? अभिमुसृति

॥२९॥ स्यम् ॥३०॥ पृत्रदिति-उपमगस्थात्राभ्यां द्वित्वेऽप्यद्वि

पूर्ववत् स्यात् वितष्टम्भ, वादे वाचः स वादिनाम् ॥४१॥

अवाचाश्रयोर्जाविदूरे ॥१॥३॥४२॥

गम्यमानाश्रयाद्यर्थे, स्तम्भस्य सस्य पो न्ववात् ॥

द्वित्वेऽप्यट्यपि डश्चेन्नो, सोऽवष्टम्भान्महापुरम् ॥४२॥

व्यवात् स्वनोऽशने ॥१॥३॥४३॥

द्वित्वे डेऽट्यपि सः पः स्याद्, स्वनोऽशने च वेरवात् ॥

विष्वणति म भुङ्क्ते वा, भुङ्क्ते नु शब्दपूर्वकम् ॥४३॥

सदोऽप्रतेः परोक्षायां त्वादेः ॥२॥२॥४४॥

उपसर्गस्थनाम्यादे-द्वित्वेऽप्यट्यपि सदोऽप्रतेः ॥

मस्य पस्तु परोक्षाया-मादेर्मृदो विपीदति ॥४४॥

स्वञ्जश्च ॥१॥३॥४५॥

उपसर्गस्थनाम्यादेः, स्वञ्जेः सस्य पो भवेत् ॥

द्वित्वेऽप्यट्यपि परोक्षाया-मादेरेवाभिपस्वजे ॥४५॥

परिनिवेः सेवः ॥२॥३॥४६॥

परिनिव्युपसर्गस्थानात् . सेवतेः सस्य पो भवेत् ॥

द्वित्वेऽप्यटचपि चाञ्चल्या-नष्टोऽध्रुवं निषेविता ॥४६॥

सयसितस्य ॥२॥३॥४७॥

सयसितोभयोः सस्य, पत्वं परिनिवेः परम् ॥

रूपगन्धरसस्पर्श-शब्दाश्च विषया अमी ॥४७॥

असोडसिवूसहस्सटाम् ॥२॥३॥४८॥

परिनिवेः परं सस्य, सडागमसिवूसहाम् ॥

पत्वं सिवूसहौ स्तश्चे-दसोडौ विष्किरः खगः ॥४८॥

स्तुस्वञ्जश्चाटि नवा ॥२॥३॥४९॥

परिनिवेः स्तुवः स्वञो-ऽसोडसिवूसहस्सटाम् ॥

सकारस्याटि वा पत्वं, पर्यष्टौत् स्वामिनं जनः ॥४९॥

निरभ्यनोश्च स्यन्दस्याप्राणिनि ॥२॥३॥५०॥

अप्राणिकर्तृकेऽर्थे वा, परिनिवेर्निरभ्यनोः ॥

परं सस्य नु पः स्यन्दे, तैलं निःष्यन्दते तिलात् ॥५०॥

वेः स्कन्दोऽक्तयोः ॥२॥३॥५१॥

विपूर्वात् स्कन्दतेर्धातोः, सस्य पत्वं विभाषया ॥

न चेत् क्तकवत् स्याता, विष्कन्तैनः स भाग्यवान् ॥५१॥

॥५१॥' इति लोफोद्बोधमुदाहरणम् ॥८२॥ एव निपिताद्युन्नयमिति ॥४७॥

परिपीव्यति, परिपहते इत्याद्यवसेयम् । अमाटेति परिसाड, मापरिर्मापिवदि-

त्यादौ पत्वं न ॥८८॥ एतत्सम्भवोदाहरणसमूहः समूहः । विक्लपक्षे पर्यस्तो

दित्यादि ॥८९॥ विक्लपे तु नि स्यन्दत इत्यादि । प्राणिनि तु परिस्यन्दत

मत्स्य इत्येव, न पत्वं ॥५०॥ च. एन-पाप विष्कन्ता स भाग्यवानिति ।

विक्लपे विस्कन्तस्यादि । अक्तयोरिति निस्कन्न, विस्कन्नवान् ॥५१॥

परः ॥२॥३॥५२॥

परः परस्य वा स्कन्देः, सस्य पः स्यात् कयोरपि ॥

परिष्कन्ता परिस्कन्ता, मूलं शास्त्रस्य दुर्जनः ॥५२॥

निर्नेः स्फुरस्फुलोः ॥२॥३॥५३॥

पो वा स्फुरस्फुलोः सस्य, निनिर्भ्यां परयोर्भवेत् ॥

निष्फुलति च निःस्फुल्लो, निष्फुरेदथ निस्फुरः ॥५३॥

वेः ॥२॥३॥५४॥

स्फुरस्फुलोर्विकल्पेन, वेः परस्य नु सस्य पः ॥

विष्फुरेद्विष्फुरेद्वपि, जानं जानिजने सदा ॥५४॥

स्कम्भः ॥२॥३॥५५॥

स्कम्भातेर्वेः परस्य स्यात्, पत्वं सम्य नु नित्यशः ॥

विष्कम्भकं विना नय, सम्यं भवति नाटकम् ॥५५॥

निर्दुःसुवेः समसूतेः ॥२॥३॥५६॥

समसूत्याः मकारस्य, पत्वं निर्दुःसुवेः परम् ॥

सुपूतिरपि दुःपूति-द्विपमे सुपमेऽन्यथा ॥५६॥

अवः स्वपः ॥२॥३॥५७॥

गोऽजितन्य स्वपेर्निर्दुः-सुविभ्यः मस्य पो भवेत् ॥

सुपुप्ता जानिनो जाड्ये, दुःपुप्ताः सत्यथे जडाः ॥५७॥

पुष्पस्य स्वपम् ॥२॥३॥५७॥ गो 'वृत्तमतिष्ठनाजाना, कयाशाना
निर्दुः ॥ ५७॥ ५७॥ ५७॥ विष्कम्भ, गान्धर्वस्य दर्शित. ॥६॥५५॥

' (ग ६) दन्तु-पुप्ता विष्कम्भ ॥५५॥ एव नि यन, विपन. द्यादि
पुष्प ॥५५॥ न ॥ ५७॥ ५७॥ ५७॥ ५७॥ ५७॥

प्रादुरूपसर्गाद्यस्वरेऽस्तेः ॥१॥३॥५८॥

प्रादुस्त उपसर्गाच्च, नाम्यन्ताद्यस्वरे परे ॥

सस्य पोऽस्तेर्भवेत् प्रादुः, प्राःदुष्यादभिपन्ति ते ॥५८॥

न स्सः ॥२॥३॥५९॥

कृतद्वित्वसकारस्य, सस्य पत्वं न जातुचित् ॥

दधिस्पन्तः सुपिस्स्यन्ते, मधुस्यञ्च सुतुस्स्यते ॥५९॥

सिचो यडि ॥१॥३॥६०॥

सिञ्चेतस्तु सकारस्य, पत्वं न यडि प्रत्यये ॥

सेसिच्यते तु पुष्पस्या-ऽऽलवालं मालिको जनः ॥६०॥

गतौ सेधः ॥२॥३॥६१॥

सकारस्य न पत्वं स्या-द्वत्यर्थकस्य सेधतेः ॥

शिशून् विसेधतो गङ्गा, निपेधन्ति हितैषिणः ॥६१॥

सुगः स्यसनि ॥२॥३॥६२॥

सुनोतेः सस्य पत्वं न, स्याच्च स्ये सनि प्रत्यये ॥

यदि नो मानसं पूतं, कथं त्वमभिमोष्यसि ॥६२॥

प्रादु-प्रकाश प्रादुष्यान् । तेऽभिपन्ति । यस्त्वं इति किम् ?
प्रादुस्त ॥५८॥ दधि अतुमिन्तन्ता न्रिस्स्यन्त एव मधु अतुमिन्तन्
मधुस्यन् स्पष्टमन्यत् ॥५९॥ स्पष्टम् ॥६०॥ सिञ्चेत प्रविशत द्वत्यर्थं शेष
स्पष्टम् ॥६१॥ अभिमोष्यसि-शुद्धो नविष्यतीत्यर्थः । नुस्यति-सनि ॥६२॥

रपृवर्णान्नो ण एकपदेऽनन्त्यस्यालचटवर्ग-
शसान्तरे ॥२॥३॥६३॥

रपृवर्णात् परं नस्या-नन्त्यस्यैकपदे भवेत् ॥

णत्वं लादिव्यवाये नो, नृणा न्याय्यं धनार्जनम् ॥६३॥

पूर्वपदस्थान्नान्यगः ॥२॥३॥६४॥

रपृभ्यः प्राक्पदस्थेभ्यो ऽगान्तेभ्य उत्तरे पदे ॥

नस्य णत्व भवेच्चन्द्र-गखा नारी मुलक्षणा ॥६४॥

नसस्य ॥२॥३॥६५॥

रपृभ्यः प्राक्पदस्थेभ्यो, नसशब्दस्य नस्य णः ॥

प्रणसा तरुणी काम, शोभते नैव निर्णसा ॥६५॥

निष्प्रागेऽन्तःखदिरकाश्याग्रशरेक्षुलक्षपीयूक्षाभ्यो

वनस्य ॥२॥३॥६६॥

निराद्यैकादशभ्यः स्या-द्वनशब्दस्य नस्य णः ॥

वसन्ते कोकिलाकीर्णं, विभात्यान्नचणं ननम् ॥६६॥

वित्रिस्वरौपधिवृक्षेभ्यो नवानिरिकादिभ्यः

॥२॥३॥६७॥

द्वित्रिभ्यर्गोपधिवृक्ष-वाचिभ्योऽनिरिकादितः ॥

वनस्य नस्य णत्वं वा, दृर्वावण सदाहितम् ॥६७॥

गिरिनिद्यादीनाम् ॥१॥३॥६८॥

गिरिनिद्यादिशब्दानां, नस्य णत्व विभाषया ॥

गिरिणिद्यां जलं प्रायो, वर्षास्वेवावतिष्ठते ॥६८॥

पानस्य भावकरणे ॥१॥३॥६९॥

भावे च करणे पूर्व-पदस्थरपवर्णतः ॥

पानस्य नस्य णत्वं वा, क्षीरपाणं बलप्रदम् ॥६९॥

देशे ॥१॥३॥७०॥

रपृभ्यः प्राक्पदस्थेभ्यो, नित्यं पानस्य नस्य णः ॥

देशेऽर्थे समुदायश्चेत्, क्षीरपाणा उशीनराः ॥७०॥

ग्रामाग्रान्नियः ॥२॥३॥७१॥

ग्रामाग्रभ्या परं नस्य, नियो णत्वं भवेद् व्रुणम् ॥

ग्रामणीः ममभावेन, त्वग्रणीर्जायते जनः ॥७१॥

वाह्याद्वाहनस्य ॥१॥३॥७२॥

बोढव्यवाचिनः पूर्व-पदाद्रादिमतो मतः ॥

नस्य णो वाहनस्येक्षु-वाहण क्लेशभञ्जनम् ॥७२॥

अतोऽहस्य ॥२॥३॥७३॥

पूर्वपदादकारान्ता-द्रादितोऽहस्य नस्य णः ॥

वर्जनामिरिक्कानदित्यादी णन्व न ॥ ७॥ नित्यपक्षे गिरिनिद्यादि ॥ ८॥

क्षीरपानमिन्यादि मिश्रपक्षे ॥ ९॥ दशाभावे तु क्षीरपाणा गानुद् गी ॥ १०॥

स्वप्नम् ॥ ७१ ॥ वाघादिति चिम १ मुग्धाहनम् ॥ ७२ ॥ न १ गी

प्राह्मपराह्ममध्याह्वा-स्त्रिसन्ध्यं कालसन्धिना ॥७३॥

चतुस्त्रेर्हायनस्य वयसि ॥२॥३॥७४॥

वयसि गम्यमाने त्रि-चतुर्भ्यां हायनस्य नः ॥

णः स्यान्त्रिहायणो वत्सः, स्याच्चतुर्हायणः क्रमात् ॥७४॥

वोत्तरपदान्तस्यादेर्युवपक्वाहः ॥२॥३॥७५॥

स्यादुत्तरपदान्तस्य, स्यादेश्च नागमस्य वा ॥

नस्य णोऽयुवपक्वाहः, पूर्वम्द् व्रीहिवापिणः ॥७५॥

कवर्गेकस्वरवति ॥२॥३॥७६॥

रादेः परं कवर्गेक-स्वरभाज्युत्तरे पदे ॥

पूर्वम्द् नस्य णत्वं नो-ऽपञ्चस्य स्वर्गकामिणः ॥७६॥

अदुरुपसर्गान्तरो णहिनुमीनानेः ॥२॥३॥७७॥

स्याद् दुर्वर्जोपसर्गस्थाऽन्तःशब्दस्थरपादितः ॥

णो णोपदेशधातूना, हिन्वादेर्नस्य प्राणमत् ॥७७॥

नशः शः ॥२॥३॥७८॥

म्याद् दुर्भिन्नोपसर्गस्था-न्तः शब्दस्थरपादितः ॥

नशः शान्तम्य णो नस्य, विश्वस्तो नु प्रणश्यति ॥७८॥

नेङ्गादापतपदनदगदवपीवहीशमूचिग्यातिवाति-
द्रातिप्सातिस्यतिहन्तिदेग्धौ ॥१॥३॥७९॥

पूर्ववद्रादितो ज्ञेयं, णत्वं नेर्नस्य नित्यशः ॥

मादापतपदाद्येषु, प्रणिद्रात्यलसो जनः ॥७९॥

अकखाद्यपान्ते पाठे वा ॥१॥३॥८०॥

पाठेऽकखाद्यपान्ते वा, धातो नेर्नस्य णो भवेत् ॥

स्याददुरुपसर्गान्तिः—स्थाद्रादेः प्रणिपात्यते ॥८०॥

द्वित्वेऽप्यन्तेप्यनितेः परेस्तु वा ॥१॥३॥८१॥

द्वित्वेऽद्वित्वेऽप्यनन्तेऽन्ते, उपसर्गस्थरादितः ॥

अनितेर्नस्य णोऽन्तस्तो, वा परेऽदुरः पराण् ? ॥८१॥

हनः ॥१॥३॥८२॥

स्याददुरुपसर्गान्तिः—स्थाद्रादेर्नस्य णो हनः ॥

प्रहण्यते सदा मद्भिर्दुःकृतं नैव मत्कृतम् ॥८२॥

वमि वा ॥१॥३॥८३॥

स्याददुरुपसर्गान्तिः—स्थाद्रादेर्वै च मे परे ॥

हन्रधातोर्नस्य णो वाऽहं, प्रहणिम कर्म धर्मतः ॥८३॥

— सष्टम् ॥७९॥ जस्रग्रादीति प्रनिगति, प्रनिगनति । अपान्ति ।
प्रनिद्वेष्टि । पाठ इति प्रनिचकार प्रित्यपक्षे प्रणिपात्यते ॥८०॥ हे परण ।
हे पर्यन् ? इत्याद्यवमेयम् ॥८१॥ सष्टम् ॥८०॥ प्रित्यपक्षे प्रह्णिम
इत्यादि ॥८३॥

निसनिक्षनिन्दः कृति वा ॥१॥३॥८४॥

स्याददुरुपसर्गान्तः—स्थाद्रादेर्नस्य णो नवा ॥

कृति निसादिधातूना, प्रणिन्दनं प्रणिंसनम् ॥८४॥

स्वरात् ॥१॥३॥८५॥

स्याददुरुपसर्गान्तः—स्थाद्रादितः कृतश्च नः ॥

स्वरात् परस्य णो नित्य, प्रघाणं त्वरितं शुभम् ॥८५॥

नाम्यादेरेव ने ॥१॥३॥८६॥

स्याददुरुपसर्गान्तः—स्थाद्रादेर्नागिमे सति ॥

नाम्यादेः स्वरतः कृतो, णत्वं तु प्रेह्ण मधौ ॥८६॥

व्यञ्जनादेर्नाम्युपान्त्याद्वा ॥२॥३॥८७॥

नम्य णो व्यञ्जनादेश्च, नाम्युपान्त्याद्विभाषया ॥

पूर्वम् दुर्गति दत्तं, प्रकोपिनां प्रकोपणम् ॥८७॥

णेर्वा ॥१॥३॥८८॥

प्यन्तात् कृतस्य णत्व वा, स्वरात् पर कृतो भवेत् ॥

पूर्ववत् सर्वशान्तिषु, प्रमापणं परीक्ष्यते ॥८८॥

निर्विण्णः ॥२॥३॥८९॥

मत्ताल्लभविचारार्थाद्, निर्विदेः कृतस्य नस्य णः ॥

निपात्यते स निर्विण्णः, प्रात्राजीन् मुनिसन्निधौ ॥८९॥

न ख्यापूग्भूभाक्रमगमप्यायवेपो णेश्च ॥१॥३॥९०॥

प्यन्तेभ्यः ख्यादिकेभ्यश्च, कृतो नो णो न पूर्ववत् ॥

प्राख्यानं सुन्दरं तेषां, भवेयुर्ये प्रभाविनः ॥९०॥

देशेऽन्तरोऽयनहनः ॥१॥३॥९१॥

देशार्थेऽन्तःपरं हन्ते-श्वायनस्य न नस्य णः ॥

देशोऽन्तरयनो वान्त-हैननो विषयोऽवरः ॥९१॥

पात् पदे ॥१॥३॥९२॥

पदे परे पकारात् स्या-न्निमित्तान्नस्य णो न वै ॥

सर्विष्पान यजुष्पानं, दुष्पान कथमुच्यते ॥९२॥

पदेऽन्तरेऽनाड्यतद्धिते ॥१॥३॥९३॥

आडन्तं तद्धितान्तं च, त्यस्त्वाऽन्यस्मिन् पदे परे ॥

व्यवधाने न णो नस्य, रोपभीममुखेन किम् ? ॥९३॥

हनो घि ॥१॥३॥९४॥

हन्तेर्धे नस्य नो णत्वं, स्यान्निमित्तनिमित्तिनोः ॥

अन्तरे सति वृत्रन्नः, शत्रुघ्नता हि युज्यते ॥९४॥

ससारोऽमार इति रिचाग्तस्तत्यागाय तस्य ॥८९॥ अस्याथ -अदुःखमगन्त -

स्थाद् राट् परेभ्य रयादिभ्याऽप्यन्त-त्यन्तभ्य परस्य कृता ना पुन स्यादिति ॥९०॥ दश इति किम् ? अन्तग्यणम्, अन्तृष्यत् ॥९१॥ पद्माभां तु

सर्पेष्केषेभ्योऽदि ॥९२॥ अनाडाति किम् ? प्राणद्वय, अनादि इति किम् ?

आर्द्रगोमयेण ॥९३॥ नष्टम् ॥९४॥

नृतेर्यडि ॥२॥३॥९५॥

नृतेर्धातोर्नकारस्य, णत्वं यङ्विषये न वै ॥

वर्षासु व्याकुलं वर्ही, नर्नन्ति न शस्त्वस्थितौ ॥९५॥

क्षुम्नादीनाम् ॥१॥३॥९६॥

क्षुम्नादीना नकारस्य, णत्वं नैव प्रजायते ॥

आचार्य्यानी मुशिष्याणा-मपि पूज्या यथा गुरुः ॥९६॥

पाठे धात्वादेर्णो नः ॥१॥३॥९७॥

पाठस्य विषये धातो-राद्यस्य णस्य नो भवेत् ॥

बुधा नयन्ति सत्कार्य-मात्मानं नतु दृक्कृतौ ॥९७॥

पः सोऽष्टयैष्टिवज्ज्वक्ः ॥२॥३॥९८॥

धात्वादेनु पकागस्या-ष्टयैष्टिवज्ज्वक्कयोगिनः ॥

सत्यं सिञ्चत भो लोकाः, पीयूषवचसा सदा ॥९८॥

ऋलृलृलं कृपोऽकृपीटादिषु ॥२॥३॥९९॥

ऋष्धातोर्कृपीटादौ, ऋतो रस्य च लृञ्च लः ॥

गर्मणेऽध्ययनं क्लृप्तं, भक्तिर्ज्ञानाय कल्पते ॥९९॥

उपसर्गस्यायौ ॥२॥३॥१००॥

उपसर्गस्य लो रस्य, धातायि गतौ परे ॥

क्लीवः पलायते युद्धा-न्न शरः क्षतचिक्षतः ॥१००॥

ग्रो यङि ॥१॥३॥१०१॥

गिरते रस्य लत्वं स्यात्, प्रत्यये यङि नित्यशः ॥

किं निजेगित्यते नासन्, स निगिरति गर्हितम् ॥१०१॥

नवा स्वरे ॥२॥३॥१०२॥

गिरते रस्य लत्व वा, स्वरादौ प्रत्यये परे ॥

गिरेद् गिलेद् महामत्स्यो, मत्स्यान् पापेन जन्मना ॥१०२॥

परेर्घाङ्कयोगे ॥२॥३॥१०३॥

परे रेप्स्य वा लत्व-मङ्के घे च परे भवेत् ॥

पलियोऽस्त्रं न पल्यङ्कः, पर्यङ्गोऽङ्कस्तथामनम् ॥१०३॥

ऋफिडादीनां डञ्च लः ॥२॥३॥१०४॥

ऋफिडेत्यादिशब्दानां-मृरो लृलौ विभाषया ॥

डकारस्य च लत्वं स्याद्, लृफिडः ऋफिलः समौ ॥१०४॥

जपादीनां पो वः ॥१॥३॥१०५॥

जपादीनां पकारस्य, वकार स्याद्विभाषया ॥

कपाटः स्यात् कवाटाजि, त्रिविष्टप त्रिविष्टवम् ॥

॥ इति तृतीयः पादः ॥

पलायत, पल्ययत प्रमुनाभायेयम् ॥१००॥ म्यम् ॥१०१॥ उदाहरणं गमा

यणीयलोत्तममुद्रा गति-तथाङि-‘ अग्नि नम्यस्तिमिनाम्, तथानाम्नि
तिमित्ति ॥ तिमित्तिर्निगड्यस्मि, नर्दान्तोऽयस्ति लक्ष्मण ॥१॥१०२॥

विष्टपपक्षे पश्चि । पल्यग, पश्चिग इति गमागदाहरणम् ॥१०३॥

ऋफिडाद्या जपाद्या । गमाङ् ॥ जिते ॥१०४॥१०५॥

॥ इति तृतीयः पादः ॥

स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्डीः ॥१॥४॥१॥

नाम्नो नान्तादृदन्ताच्च, स्वस्रादिवर्जितात् स्त्रियाम् ॥
प्रत्ययो डोर्भवेद्राज्ञी, छत्रिणी नतु दण्डिनी ॥१॥

अधातूदितः ॥१॥४॥२॥

प्रत्ययोऽप्रत्ययो वोदि-दृदिच्च धातुवर्जितः ॥
डीस्तदन्तान् स्त्रिया नाम्नो, भवती विदुषी ध्रुवम् ॥२॥

अञ्चः ॥२॥४॥३॥

अञ्चन्तान्नामतः स्त्रीन्वे, प्रत्ययो डीर्नु जायते ॥
विपरीता प्रनीचीतो, ज्ञेया प्राची सदा त्वया । ३॥

णस्वराघोषाद् वनो रश्च ॥१॥४॥४॥

णान्तान् स्वरान्ततोऽघोष-प्रान्ताघो वन् तदन्ततः ॥
स्त्रिया डी रो मनोऽन्तस्य, धीवरी पापपीचरी ॥४॥

वा बहुव्रीहेः ॥१॥४॥५॥

णस्यगघोषतो यो न्न, बहुव्रीहेस्तदन्ततः ॥
स्त्रिया डीर्नी भवेदोऽन्तः, स्ववाचा स्त्री स्ववाचरी ॥५॥

वा पादः ॥१॥४॥६॥

बहुव्रीहिनिमित्तादि, पादान्ताद् डीः स्त्रिया भवेत् ॥
स्याद् द्विपदी द्विपाद्युक्तो, द्विपदोऽपि चतुष्पदः ॥६॥

ऊनः ॥१॥४॥७॥

ऊधस ऊधनन्ताद् डी-बहुव्रीहेः स्त्रिया भवेत् ॥
कुण्डोऽध्न्यः पीवरोऽध्न्यश्च, गावोऽभूवन् नु भारते ॥७॥

अशिशोः ॥२॥४॥८॥

अशिशोस्तु बहुव्रीहेः, स्त्रिया डीः प्रत्ययो भवेत् ॥
न विद्यते शिशुर्यस्याः साऽशिश्वी वनिता मता ॥८॥

सह्यादेर्हायनाद् वयसि ॥१॥४॥९॥

सह्यादेर्हायनान्ताद् डी-बहुव्रीहेः स्त्रिया भवेत् ॥
वयोगम्ये प्रभूते सद्-गवी प्रायस्त्रिहायणी ॥९॥

दाम्नः ॥१॥४॥१०॥

सह्यादेर्दामनन्ताद् डी-बहुव्रीहेर्भवेत् स्त्रियाम् ॥
कण्ठे द्वे दामनी यस्या, छिदाम्नी श्रीमती मदा ॥१०॥

अनो वा ॥१॥४॥११॥

डीर्वाऽनन्ताद् बहुव्रीहेः, स्त्रियामुपान्त्यलोपिनः ॥

पक्षे द्विपाद्, द्विपदी नागि तस्या द्विपादो लान्ता डुरा द्विपा
नगाऽपि चतुष्पद एव स्यादित्युदाहरणार्थे, पाणिनी नान्यत्र न पदुर्भा-
तीतिभावात् ॥१॥ स्पष्ट ॥३॥८॥ त्रिपादो त्रिपाद एव तदुदाहरणार्थं
॥९॥ मदापादेऽन्विता उगमानन-गच्छ ॥१०॥ स्पष्ट ॥११॥११॥

बहुराज्ञी प्रजा दुःख, बहुराजतयाऽऽप्नुयात् ॥११॥

नाम्नि ॥१॥४॥१२॥

डीरन्ताद्बहुव्रीहेः, संज्ञाया नित्यशः स्त्रियाम् ॥

अधिराज्ञी सुराज्ञी च, ग्रामस्तन्नामकः श्रुतः ॥१२॥

नोपान्त्यवतः ॥२॥४॥१३॥

डीर्नोपान्त्यवतोऽन्नन्ताद्, बहुव्रीहेः स्त्रियां भवेत् ॥

सुपर्वा च सुशर्मा स्या-त्तपस्विनी सदात्मिका ॥१३॥

मनः ॥२॥४॥१४॥

स्त्रिया डीप्रत्ययो नाम्नो, मन्तान्नैव जायते ॥

यः सीमानमतिक्रान्तः, पामा तस्य नु जायते ॥१४॥

ताभ्यां वाऽऽप् डित् ॥१॥४॥१५॥

मन्तान्नामतोऽन्नन्ताद्, बहुव्रीहेर्डिदाप् स्त्रियाम् ॥

निरूपेण सुपर्वे ये, सुपर्वाणौ भविष्यतः ॥१५॥

अज्ञादेः ॥१॥४॥१६॥

त्रियामज्ञादिशब्देभ्य, आप्प्रत्ययो निधीयते ॥

मुग्धा बाला भवेन्मन्दा, मध्या लोलविलोचना ॥१६॥

ऋचि. पादः पात् पदे ॥१॥४॥१७॥

ह्रस्वाद्वाऽपान्-उद्ध-स्यान्तम्य ऋचि श्रवम् ॥

पात् पदे द्वे निपात्येते, गायत्री त्रिपदा त्रिपान् ॥१७॥

आत् ॥१॥४॥१८॥

अकारान्तात् स्त्रिया नाम्नः, आप्रत्ययो विधीयते ॥

विप्रयुक्ता सती या सा, माध्वो खट्वां न सेवते ॥१८॥

गौरादिभ्यो मुख्यान् डीः ॥१॥४॥१९॥

गौरादिगणनिक्षिप्ताद्, डीः स्त्रिया मुख्यनामतः ॥

परत्र बन्धकी नारी दासी चेष्टी च भिक्षुकी ॥१९॥

अणजेयेकण् नञ्स्नज्जटिताम् ॥१॥३॥२०॥

अणादिप्रत्ययाना योऽकारो नाम्नस्तदन्ततः ॥

डीस्तेषामेव वाच्याया, स्त्रिया शस्ता नु तापसी ॥२०॥

वयस्यनन्त्ये ॥१॥४॥२१॥

वयोऽदन्तात् स्त्रिया नाम्नो, डीस्त्यक्त्वा चरमं वयः ॥

वृद्धा स्यात्तरुणी निष्टु-चञ्चलं ननु यौवनम् ॥२१॥

द्विगोः समाहारात् ॥१॥४॥२२॥

समाहारद्विगोर्नाम्नोऽकारान्ताद् डीः स्त्रिया भवेत् ॥

द्विपाद्, द्विपदी ॥१७॥ आदिति, सामपा स्त्री, दृषद्, समिदित्यादि । आ

दित्यकाराऽप्येऽपि यथासम्भवं याजनीय ॥१८॥ मुख्यान्त्यधिकार । गौरा-

दिभ्य इति बहुवचनमाहृतिगणार्थम् ॥१९॥ अन्-पदी, एयन्-सौपण्यी,

ण्-आलिङ्गी, नन्-स्त्री, स्तन्-पौष्णी, टित्-चानुप्री ॥२०॥ जयान्त-

यासालङ्कृत्यलङ्कृतमुदाहरणम् ॥२१॥ वास्यद्वयात्मकमुदाहरणम्, तत्र यदि

त्रिलोकी गणयेन्नालं, सङ्ख्यातुमर्हतो गुणान् ॥२२॥

परिमाणात्तद्धितलुक्प्रविस्ताचितकम्बल्यात्

॥२॥४॥२३॥

प्रस्थादिपरिमाणान्ताद्-दन्ताद् डीः स्त्रियां द्विगोः ॥

तद्धिते लुक्प्रविस्तादे-द्व्याद्वकी त्र्याद्वकीं नय ॥२३॥

काण्डात् प्रमाणादक्षेत्रे ॥२॥४॥२४॥

प्रमाणवाचिनः काण्ड-श दान्ताद् डीः स्त्रियां द्विगोः ॥

तद्धिते लुकि न क्षेत्रे, त्रिकाण्डौ रज्जुमानय ॥२४॥

पुरुषाद्वा ॥२॥४॥२५॥

पूर्वमर्द्धे स्त्रिया डीः स्यात्, पुल्लान्ताद्विभाषाया ॥

इयं द्विपुरुषा वापी, त्रिपुरुषा तु खन्यताम् ॥२५॥

रेवतरोहिणाद्वे ॥२॥४॥२६॥

रेवतरोहिणाभ्या डी नक्षत्रेऽर्थे स्त्रिया भवेत् ॥

शुक्रं स्याद् रेवती मन्दे, रोहिण्यमृतसिद्धिदा ॥२६॥

नीलात् प्राण्यौषध्योः ॥१॥४॥१७॥

प्राण्यौषध्योः स्त्रियां नील-शब्दाद् डीप्रत्ययो भवेत् ॥
नीली गौः शाटिका नीला, नीली स्यान्मधुपर्णिका ॥२७॥

क्ताच्च नाम्नि वा ॥१॥४॥१८॥

क्तान्ताच्च नीलशब्दाच्च, संज्ञायां डीः स्त्रिया नवा ॥
स्यात् प्रवृद्धचित्तूनी वै, नीली नीलाऽभिधाऽवला ॥२८॥

केवलमामकभागधेयपापापस्समानार्यकृतसुम-
ङ्गलभेषजात् ॥१॥४॥१९॥

केवलादिनवभ्यः स्याद्, डीः संज्ञाया तु नित्यशः ॥
केवली ज्योतिषो नाम, मामकी मातुली मता ॥२९॥

भाज-गोण-नाग-स्थल-कुण्ड-काल-कुश-कामुक-
कट-कवरात् पक्वाऽवपन-स्थूलाऽकृत्रिमा-मन्न-कृष्णाऽऽ
यसी-रिंसु-श्रेणिकेशपाशे ॥२॥४॥३०॥

भाजादिभ्यो दशभ्यो डीः, पक्वाद्यर्थे यथाक्रमम् ॥
स्त्रिया काली घनश्यामा, कचरी केशपाशरुः ॥३०॥

मधुपर्णिनाऽमृतौषधि (गलो इति भाषायाम्) ॥२७॥ प्रवृद्धचित्तूनी
विकल्पपक्षे ओषधिरिशेषराचरोऽयमखण्डशब्दः ॥२८॥ भागधेयी-यस्त्रि ,
पायपथ्या-ओषध्यो, समानी-उन्द् , आर्यकृती-त्रियाविशेष , नुमाली-उन्द्
आपधिर्या, भेषजी-ओषधिरिति ॥२९॥ एव भाजीप्रमुख तत्तदर्थे रोध्यम् ,
स्ताथाभावे तु भाजेत्यादि ॥३०॥

नवा शोणादेः ॥२॥४॥३१॥

शोणादिगणतः स्त्रीत्वे, डीर्विकल्पेन जायते ॥

शोणी स्यादरुणा शोणा, चण्डी चण्डातिकोपना ॥३१॥

इतोऽन्यथात् ॥२॥४॥३२॥

इदन्तानामतः स्त्रीत्वे-अन्यथान्तात् डीर्विभाषया ॥

अरणी चारणिर्दारु, सरणी सरणिः सृतिः ॥३२॥

पद्धते. ॥२॥४॥३३॥

स्त्रिया पद्धतिशब्दाद् डी-र्विकल्पेनैव जायते ॥

पद्धती या मुनीशाना, तामनुस्मर पद्धतिम् ॥३३॥

शक्ते. शस्त्रे ॥२॥४॥३४॥

शक्त्यर्थे शक्तिशब्दाद् डी-र्विकल्पेन स्त्रिया भवेत् ॥

शक्तिः शक्ती कुरु यम्य, तस्य शक्तिर्जगज्जये ॥३४॥

स्वरादुतो गुणादखरोः ॥२॥४॥३५॥

स्वराद्धर्ममुक्तागे यो, रणेकान्तगतिस्ततः ॥

गुणादखरुनाम्नो ङीः, स्त्रिया नन्वी तनुर्वरा ॥३५॥

श्येतैतहरितभस्तरोहिताद् वर्णात्तो नश्च ॥१॥४॥३६॥

एभ्यः स्याद्धर्णवाचिभ्यः, स्त्रियां ङीस्तस्य नो नना ॥

वर्णसु नूतनैः शस्यै-हरिणी हरिता हरित् ॥३६॥

कनः पलितासितात् ॥१॥४॥३७॥

स्यात् पलितासिताभ्या ङीः, कनस्तकारम्य वा स्त्रियाम् ॥

पलिवनी पलिता वृद्धा-ऽसिकन्त्यन्तःपुरचारिणी ॥३७॥

असहनञ्जविद्यमानपूर्वपदात् स्वाङ्गादक्रोडादिभ्यः

॥२॥४॥३८॥

सहनञ्जविद्यमानेभ्यो, भिन्नात् पूर्वपदात् स्त्रियाम् ॥

वाऽक्रोडादेरदन्ताद् ङीः, स्वाङ्गात् पीनस्तनी नरी ॥३८॥

नासिकोदरोष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाङ्गात्रकण्ठात्

॥१॥४॥३९॥

ङीर्वा स्यान्नासिकादिभ्यः, स्वाङ्गेभ्यः पूर्वपत् स्त्रियाम् ॥

नियमार्थमिदं बोध्यं, कृञोदरी ऋञोदरा ॥३९॥

॥१॥ इति, प्रत्युदाहरणमूयम् ॥.५॥ यणादिति-इत्येतत्त्यादि ॥२॥ विह-
त्यपक्षेऽमिता ॥२७॥ सट्न्जविद्यमानवर्णनात्, सप्तदेशा, अङ्गशा, विद्यमान-
केशेत्यादि । स्वात्तदिति-बहुयवा । ऋङादिगृह्णित्वा, तन् प्रयाप्रयात
साधनीयम् । स्वात्तलक्षणं चम् 'जवितारोऽङ्गं मूर्तं, प्राणिस्थ ग्वाङ्गमुच्यते ।
च्युतं च प्राणिनस्तत्त-न्निभं च प्रतिमादिषु ॥१॥, ऋङात्ता ऋङात्ता, ऋ-
जाना, दीर्घमुत्ता शाय इत्यादी तत्तद्विशेषणार्थमनन्तरमिति ॥.८॥
पञ्च सिद्धे नियमार्थमिदम्, तन्नात्तातिगतिरनुव्यगमयोगोपात्तव्या ङीर्वा ॥.२॥

नखमुखादनाम्नि ॥१॥४॥४०॥

स्वाङ्गनखमुखाभ्यां ङी-र्वाऽनाम्नि पूर्ववत् स्त्रियाम् ॥

शूर्पनखी भवेच्चन्द्र-मुखी शूर्पणखा नु किम् ॥४०॥

पुच्छात् ॥२॥४॥४१॥

पूर्ववत् स्वाङ्गतः पुच्छात्, स्त्रिया ङीः स्याद्विभाषया ॥

वडवा दीर्घपुच्छीयं, दीर्घपुच्छा च वानरी ॥४१॥

कवरमणिविपशरादेः ॥१॥४॥४२॥

नित्यमेव स्त्रिया पुच्छाद्, ङीः कवरादिपूर्वकात् ॥

मणिपुच्छी भवेत् ऋचिद्, विपपुच्छी च वृश्चिकी ॥४२॥

पक्षाचोपमानादेः ॥१॥४॥४३॥

भ्यादुमानपूर्वाद् ङीः, स्त्रिया पक्षाच पुच्छतः ॥

इयमुलूकपर्क्षा चो-लूकपुच्छी च शटिका ॥४३॥

क्रीतात् करणादेः ॥१॥४॥४४॥

क्रीतान्तान्नामतोऽदन्तात्, करणादेः स्त्रिया नु ङीः ॥

अद्वकीनी धनक्रीती, मुक्रीता स्याद्गरीयमी ॥४४॥

क्तादत्ते ॥१॥४॥४५॥

रुणादेः स्त्रिया ङीः स्या-दल्पेऽर्थं कान्तनामतः ॥

इयमभ्रविलिप्ती द्यौः, मयर्षेद्वाग्निं जातुचिन् ॥४५॥

स्वाङ्गादेस्कृतमितजातप्रतिपन्नाद्बहुव्रीहेः ॥२॥४॥४६॥

कृतादिवर्जितात् कान्ताद्-बहुव्रीहेः स्त्रिया नु डीः ॥

स्वाङ्गादेः शङ्खभिन्नीय-मृगभिन्नी च कामिनी ॥४६॥

अनाच्छादजात्यादेर्नवा ॥२॥४॥४७॥

आच्छादभिन्नजात्यादेः, स्त्रिया डीर्वा नु पूर्ववत् ॥

पलाण्डुभक्षिनी नारी, पापा पलाण्डुभक्षिना ॥४७॥

पत्युर्नः ॥२॥४॥४८॥

पत्यन्तात् स्याद् बहुव्रीहेः, स्त्रियां डीर्वा तथाच नः ॥

अन्त्यस्य स्थिरपत्नीय, स्थिरपतिः सदासुखा ॥४८॥

सादेः ॥२॥४॥४९॥

सपूर्वात् पतिशब्दान् डीः, स्त्रिया वाऽन्त्यस्य नो भवेत् ॥

भूपत्नी भूपती राज्ञी, भाग्येनैव भवेत् स्वचित् ॥४९॥

सपत्न्यादौ ॥२॥४॥५०॥

सपत्नीप्रमुखाः शब्दा, ड्यन्ता नान्ताश्च नित्यशः ॥

समानः स्यात् पतिर्यामा, सपत्न्यस्ताः परस्परम् ॥५०॥

दन्तकृता, दन्तमिता, दन्तजाता, दन्तप्रतिपन्नत्यादौ न डी कृतादि-
वर्जनात् ॥४९॥ पूर्ववदिति-कृतादिवर्जितान् स्तान्ताद्-बहुव्रीहेरिति । आच्छाद-
जनात्-उत्पद्यता । जात्यादिरिति मासयाता ॥५०॥ सप्तम ॥४८॥ गादे-
रिति पतिग्नियम्, ग्रामस्य पतिग्नियमित्येव न तु पत्नी ॥४९॥ एवम् एव-
त्नीप्रमृति ॥५०॥

ऊढायाम् ॥२॥४॥५१॥

ऊढाया केवलात् पत्यु-र्डीः स्यादन्त्यस्य नः स्त्रियाम् ॥

पत्न्यस्तु भ्रातृवर्गस्य, भवेयुर्यातिरो मिथः ॥५१॥

पाणिगृहीतीति ॥२॥४॥५२॥

सुरुढाया स्त्रिया पाणि-गृहीत्याद्या निपातनात् ॥

इयन्ताः पाणिगृहीतीय, सौभाग्येन विशिष्यते ॥५२॥

पतिवत्न्यन्तर्वन्त्यौ भार्यागर्भिण्योः ॥२॥४॥५३॥

भार्या चेत् पतिवर्त्नी स्या-दन्तर्वन्ती च गर्भिणी ॥

निषान्येत उभौ शब्दौ, पृथ्वी पतिमती मता ॥५३॥

जातेरयान्तनित्यस्त्रीशूद्रात् ॥२॥४॥५४॥

स्याज्जातिराचिनोऽजन्ता-न्नाम्नोऽयान्तात्त्रियां नु डीः ॥

नित्यर्माशद्रभिन्नान्च, नयरी ब्राह्मणी कथी ॥५४॥

पाककर्णपर्णवालान्तात् ॥२॥४॥५५॥

नामतो डीः स्त्रिया नित्य, पाकादेर्जातिराचिनः ॥

क्षणपाक्ती तथा ऊढ-ऊढ्याद्या लोपधिर्मता ॥५५॥

अमत्काण्डग्रान्तशतकात्र-पुष्पात् ॥२॥४॥

र्जीर्जातिराचिनः प्रपात . मदादिभिन्नप्रकात ॥

स्त्रियां सुवर्णपुष्पी सत्-पुष्पाद्याः कानने लताः ॥५६॥

असंभस्त्राजिनैकशणपिण्डात् फलात् ॥२॥४॥५७॥

असंभस्त्रादिपूर्वाद् वै, फलान्ताज्जातिवाचिनः ॥

स्त्रियां डीर्जायते दासी-फली पूगफली लता ॥५७॥

अनञो मूलात् ॥२॥४॥५८॥

नञ्भिन्नपूर्वतो मूलात्, स्त्रियां डीर्जातिवाचिनः ॥

अमूला दर्ममूली च, शीर्षमूली लता क्वचित् ॥५८॥

धवाद्योगादपालकान्तात् ॥१॥४॥५९॥

अकारान्ताद् धवाद् योगात्, पालकान्तान्यनामतः ॥

स्त्रिया डीः प्रवरी प्रष्टी, कौमारी पशुपालिका ॥५९॥

पूतक्रतुवृषाकप्यग्नि कुसित कुसिदादै च ॥१॥४॥६०॥

पूतक्रत्वादिनामभ्यो, वार्यभ्यः स्त्रिया नु डीः ॥

ऐच्चान्तस्य भवेत् पूत-क्रतायीय वृषाकपिः ॥६०॥

मनोरौ च वा ॥१॥४॥६१॥

धवाद् योगात् मनोः शब्दात्, स्त्रिया डीर्जा तथा च औत् ॥

ऐच्चान्त्य मानवी ज्ञेया-मनायी स्त्री मनोर्मनुः ॥६१॥

वरुणेन्द्ररुद्रभवशर्वमृडादान् चान्तः ॥२॥४॥६२॥

धवनामभ्य एभ्यो डी-स्तथा चानन्त आगमः ॥

सनादिउज्ज्वलं मण्डलेत्यादि ॥५७॥ मण्ड सूर्यश्च ॥ ८॥१२॥ द्वास्त्रि
रिति धातुनामने स्वतन्त्र नाम । 'दृगिणूपास्त्री' इत्यत्र त्र्यानाया
नात्र विवक्षितेति ॥५०॥ सप्तम् ॥२॥१॥ एष उदयार्ता, दृगणी, नाना,

स्त्रियामिन्द्रस्य भार्येय-मिन्द्राणी दिवि राजते ॥६२॥

मातुलाचार्योपाध्यायाद्वा ॥२॥४॥६३॥

मातुलादेधवान्नाम्नो, डीश्चानन्तो विभाषया ॥

भाचार्यान्यथवाऽऽचार्यो, मातुलानी च मातुली ॥६३॥

सूर्यादेवतायां वा ॥२॥४॥६४॥

देवताया धमात् सूर्यात्, डीर्वाऽऽनन्तः स्त्रियां भवेत् ॥

सूर्याणी सूर्यभार्येयं सूर्या रत्नाभिधा श्रुता ॥६४॥

यवयवनारण्यहिमाद्रोपलिप्युरुमहत्त्वे ॥१॥४॥६५॥

दोषाद्यर्थे यवादिभ्यो, डीश्चानन्तः स्त्रिया क्रमात् ॥

दृष्टो यवो यवानी स्यात्-दरण्यानी महावनम् ॥६५॥

अर्यक्षत्रियाद्वा ॥१॥४॥६६॥

अर्यक्षत्रियशब्दाभ्या, डीरानन्तश्च वा स्त्रियाम् ॥

अर्याण्यर्या च भार्याज्यी, क्षत्रियाणी च क्षत्रिया ॥६६॥

यजो डायन् च वा ॥२॥४॥६७॥

यज्ञप्रत्ययान्ततो दीः स्यात्, डायन् चान्तः स्त्रियां नवा ॥

गार्गी गार्ग्यायणी गार्गी गार्ग्यी गार्ग्यायणी गार्गी ॥६७॥

लोहितादिशकलान्तात् ॥२॥४॥६८॥

लोहितादिशकलान्ताद्, यजन्ताद् डीः स्त्रियां ध्रुवम् ॥

डायनन्तश्च लौहित्या-यनी कात्यायनी भवेत् ॥६८॥

पावटाद्वा ॥२॥४॥६९॥

पान्तादवटशब्दाच्च, यजन्ताद् डीः स्त्रिया नना ॥

डायन् चान्तस्तथाचट्या-यन्यउटयाऽप्रला बला ॥६९॥

कौरव्यमाण्डूकासुरैः ॥२॥४॥७०॥

कौरव्यादेः स्त्रिया डीः स्याद्, डायन् चान्तस्तथा सति ॥

स्त्री कौरव्यायनी माण्डू-कायनी चासुरायणी ॥७०॥

इज इतः ॥२॥४॥७१॥

इकारान्तादिजन्ताद् डी-प्रत्ययो जायते स्त्रियाम् ॥

मौनिचित्ती तथा सौत-गमी तद्वित्तमीक्षते ॥७१॥

नुर्जातेः ॥२॥४॥७२॥

इकारान्तानृजातेर्डी-प्रत्ययो जायते स्त्रियाम् ॥

कुन्धवन्ती तथा दाक्षी प्लाक्षी च ग्लुडुकायनी ॥७२॥

उतोऽप्राणिनञ्चायुरज्ज्वादिभ्य ऊङ् ॥२७४॥७३॥

नृजात्यप्राणिजातिभ्य, उदन्तेभ्यः स्त्रिया ननूङ् ॥

ग्रन्तरज्ज्वादिक्केभ्यो नो-ज्जावूः कुरूर्ववूः पडुः ॥७३॥

वाहन्तकद्रुकमण्डलोर्नाग्नि ॥१॥४॥७४

कद्रुकमण्डलुभ्या च, वाहुशब्दान्ततः स्त्रियाम् ॥

ऊङ् नाग्नि भवेद् भद्र-वाहः कद्रुः कमण्डलुः ॥७४॥

उपमानसहितसंहितसदृशफवामलक्ष्मणाद्युरोः

॥१॥४॥७५॥

ऊरुशब्दान् स्त्रियामृद् स्या-दुपमानादिपूर्वकात् ॥

गीतगगं न चामोर, रंभोरुगपि कवति ॥७५॥

नारी-सखी-पङ्गु-श्वश्रू ॥२॥४॥७६॥

श्वश्रू पङ्गु सखी नागी द्यन्तोडन्ताश्च साधवः ॥

नारी यं नरकटारं, या सखीवावभामते ॥७६॥

यूनस्ति ॥२॥४॥७७॥

युनश्चब्दान् स्त्रिया तिः स्यात्, टीप्रत्ययं स वाचते ॥

युवनिर्गुमती गमा गमा प्रतीपदर्शनी ॥७७॥

अनार्षे वृद्धेऽणिजौ बहुस्वरगुरूपान्त्यस्यान्तस्य

ष्यः ॥२॥४॥७८॥

वृद्धेऽनार्षेऽणिजौ यौ स्त-स्तदन्त चेद् बहुस्वाम् ॥

गुरूपान्त्यं च तन्नाम्नो-ऽन्त्यस्य प्यो देवदन्त्यका ॥७८॥

कुलाख्यानाम् ॥२॥४॥७९॥

वृद्धेऽनार्षे कुलाख्यस्या-ऽणिजन्तस्य स्त्रिया भवेत् ॥

प्यादेशोऽन्त्यस्य पौणित्र्यां, भौणित्र्यां नय गौतमीम् ॥७९॥

क्रौड्यादीनाम् ॥२॥४॥८०॥

क्रौड्यादीनामणन्ताना-मिजन्तानामनन्तरे ॥

स्त्रियां प्योऽन्त्यस्य विज्ञेयः, क्रौड्यालाड्या दयोमताः ॥८०॥

भोजसूतयोः क्षत्रियायुवत्योः ॥२॥४॥८१॥

ष्यः क्षत्रियायुवत्योः स्या-दन्त्यस्य भोजसूतयोः

भोज्या स्याद् भोजवंशीया, मृत्या संप्राप्तयौवना ॥८१॥

दैवयज्ञिशौचवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्डेविद्धेर्वा

॥२॥४॥८२॥

एषामिजन्तशब्दानां, प्यादेशोऽन्त्यस्य ना स्त्रियाम् ॥

दैवयज्ञ्या भवे दैव-यज्ञ्यपि दैवयद्रसुता ॥८२॥

अनाय इति वशान्नित्रा, गृह इति रागाहा प्रथमापत्यम् ॥७८॥ गौत

माति प्रत्युदाहृण्यनार्षेत्यान्त प्योऽन्त्य ॥७९॥ क्रौड्यादिगृह्णितानि ॥८०॥ उक्ता-

थाभावे तु भोज्या मुता ॥८१॥ शेषत्रयं न्यामूत्रनखसंयम् ॥८२॥

ष्या पुत्रपत्योः केवल्योरीच् तत्पुरुषे ॥२॥४॥८३॥

आमन्तः प्यः प्रधाने स्या-दीच् पुत्रपतिशब्दयोः ॥

तत्पुरुषे नु कारीप-गन्धीपनिरयं भवेत् ॥८३॥

वन्धौ बहुव्रीहौ ॥२॥४॥८४॥

वन्धुशब्दं बहुव्रीहौ, प्यावन्त ईज् भवेद् ध्रुवम् ॥

मृत्प्येऽर्थे ननु कारीप-गन्धीवन्धुरुदाहृतः ॥८४॥

मातमातृमातृके वा ॥२॥४॥८५॥

आमन्तः प्यो बहुव्रीहौ, वा मातमातृमातृके ॥

मृत्प्येऽर्थे ननु कारीप-गन्धीपानः समौरभः ॥८५॥

अस्य ड्यां लुक् ॥२॥४॥८६॥

लुग् अरुणस्य पूर्वस्य, भवेद् डीप्रत्यये परे ॥

कुरुचरी तथा मद्रचरी कर्त्री च ऽणिङनी ॥८६॥

मत्स्यस्य यः ॥२॥४॥८७॥

मत्स्यमग्न्यन्योनो यम्य, लुप् स्याद् डीप्रत्यये परे ॥

महोदगी मरामत्सी, म्याद्गशतयोजना ॥८७॥

व्यञ्जनात् तद्धितस्य ॥२॥४॥८८॥

व्यञ्जनात् तद्धितस्य डया, यकारस्य नु लुरु भवेत् ॥
गार्गी च मनुषी मौमी, तथौचिनी च चातुरी ॥८८॥

सूर्यागस्त्ययोरीये च ॥२॥४॥८९॥

अनयोर्यस्य लुग नित्य, डया तथैवेयप्रत्यये ॥
सूर्यभार्या नगे रूरी, प्रभा सौरी तमोऽपहा ॥८९॥

तिष्यपुष्ययोर्भाणि ॥२॥४॥९०॥

नक्षत्रेऽण्यनयोर्यस्य, सर्वदा लुग त्रिधीयते ॥
पुष्येण संयुता गक्रा, पोषी तपस्तद्वित्तः ॥९०॥

आपत्यस्य क्यच्छयो. ॥२॥४॥९१॥

यस्याऽऽपत्यस्य लुक् स्यञ्चौ, व्यञ्जनात् परवर्तिनः ॥
गार्गीभृता तथा गार्गी-यनीय गार्ग्यमिच्छति ॥९१॥

तद्धितयस्वरेऽनाति ॥२॥४॥९२॥

लुग् यस्य व्यञ्जनादाप-त्यस्य यादा च तद्धिते ॥
अनात् स्वगदिके गार्ग्यो, गार्गीयोऽय ऋमण्डलुः ॥९२॥

वित्वकीयादेगीयस्य ॥२॥४॥९३॥

वित्वकीयादिशब्दानां, लुरु स्यात् तद्धितयस्वरे ॥

अथ चैवकायाः स्युर्गिर्यादयो नदादिषु ॥३॥

न राजन्यमनुष्ययोग्कं ॥२॥४॥१,४॥

नाहं परं यद्वागम्य, लुक् गज्जन्यमनुययोः ॥

गन्धकं समप्रदः स्यात्, मानुष्यकं तथैव हि ॥१४॥

इत्यादगोणस्यान्विपमञ्जितलुक्प्रयोगोऽस्मिन्त्योः

1171819, 411

अस्मिन्तस्य गौगस्य, श्यादंलुक् नद्विते लुकि ॥

गौणो गृह्योर्न गालोऽयं, पञ्चन्द्रः पञ्चदशमासः ॥१॥

गोप्यान्ने हस्योऽनभिगममामेयोवहर्ब्राह्म ॥२॥४॥१६॥

इत्यादनाम्य च गौतम्या-स्त्रियो गौर्हष्यता भवेत् ॥

नाम्नाञ्जं प्रियमाणयो-मृदुमोक्षोर्न चित्रपुः ॥७६॥

कर्त्तव्ये ॥२॥४॥९७॥

इत्यन्ता ज्ञायन् नाम्नः, स्वगन्तव्यं नष्टमङ्गे ॥

इत्थं सोऽप्यत्र सन्निभः, ग्रामण्यनिर्यतिः वा ॥७॥

बहुतोन्नययमृदीज्जीयः पदे ॥२॥४॥१८॥

प्रादुर्भासः स्यात्, वेदतोऽस्ती न चात्र्यग्री ॥

ईश्वरूपौ गृह्यतु च डीरूपा-विषुवस्थानौ च लङ्मिकः ॥९८॥

डयापो बहुलं नाम्नि ॥१॥४॥९९॥

ह्रस्वो ड्यावन्तयोर्नाम्नि, बहुलमुत्तरे पदे ॥

महिदत्तो महित्रानः क्वचिन्नित्यं क्वचिन्नवा ॥९९॥

त्वे ॥२॥४॥१००॥

स्याद् ड्यन्तावन्तयोर्ह्रस्वो, बहुलं त्वे नु प्रत्यये ॥

राहिणित्वमजत्वं वा, भावोऽजाया न नश्वरः ॥१००॥

भ्रुवोऽच्च कूंमकुट्योः ॥२॥४॥१०१॥

कुंसकुट्योर्भवेद्भ्रस्वो-ऽकारश्चापि भ्रुवो ड्रुवम् ॥

भ्रकुंसञ्च भ्रकुसञ्च, भ्रकुटिर्भ्रकुटिस्तथा ॥१०१॥

मालेपीकेष्टकस्यान्तेऽपि भारितूलचिते ॥२॥४॥१०२॥

मालादीना यथासङ्ख्यं, तदन्तानाञ्च ह्रस्वता ॥

भारितूलचितेषु स्या-दुत्पलमालभारिणी ॥१०२॥

गोण्या मेये ॥२॥४॥१०३॥

स्यान्मेये वर्तमानस्य, गोणीशब्दस्य ह्रस्वता ॥

गोण्यामितो भवेद्गो-र्गो गी सा ननु केवला ॥१०३॥

३५ यत्रि ॥९८॥ ऋग्निते रग्निते रयादि ॥९९॥ बहुन्मिति अजा-
चमिन्याद्यपि ॥१००॥ सप्तम् ॥१०१॥ एवमिरीकृतमिदृक्चिन्नित्यादि
॥१०२॥ सप्तम् ॥१०३॥

ड्यादीदूतः के ॥२॥४॥१०४॥

स्मृत्यये परे दूतो, ड्यादीदूतां नु नित्यशः ॥

लक्षिमका वधुका विष्णोः, पट्टिचका सुकुमारिका ॥१०४॥

न कचि ॥२॥१०५॥

ड्यादीदूता भवेन्नैव, ह्रस्वता कचि प्रत्यये ॥

अद्यत्वे बहुलस्मीका, मनुजा मानभाजनम् ॥१०५॥

न वापः ॥२॥४॥१०६॥

आनन्तस्य कचि ज्ञेया, ह्रस्वता नु विभाषया ॥

मित्रयी बहुमालाको जायते बहुमालकः ॥१०६॥

इच्चापुंगोऽनित्स्याप्परे ॥२॥४॥१०७॥

अपुलिङ्गार्थशब्दादौ स्यादनित्स्याप्परे नवै ॥

आपो ह्रस्व इकादयः, खट्विका खट्विकादयः ॥१०७॥

स्वज्ञाजभस्त्राधातुत्ययकात् ॥२॥४॥१०८॥

भवेत् स्वज्ञाजभस्त्रेभ्यो, धातुत्यभिन्नतो यकात् ॥

आपः स्याने इकागे वा-जनिर्ऋ आप्परतः स्त्रिका ॥१०८॥

विष्णोः वृद्धा लक्षिमका पट्टिचका, सुकुमारिका चेत्यन्वयः ॥१०४॥

वृद्धा लक्षिमका, वृद्धा लक्षिमका, वृद्धा लक्षिमका इत्यादि ज्ञेयम् ॥१०५॥

मित्रयी ॥१०६॥ मनुजा मनुजा, मानभाजनं दुर्गता, आप्पर इति प्रिय-

गदा ल, आपर् इति मनुजा ॥१०७॥ विष्णोः स्त्रिका । एव इति विष्णो-

ः । पट्टिचकादयः खट्विकादयः ॥१०८॥

द्वयेपसूतपुत्रवृन्दारकस्य ॥२॥४॥१०९॥

द्वयेपसूतादिशब्दानां, स्यादनिक्वाप्परे नवा ॥

ङ्कारः स्तिका वृन्दा-रिका वृन्दारकादयः ॥१०९॥

यौ वर्तिका ॥२॥४॥११०॥

विहायस्यभिधेये वा, वर्तिकेत्वेन जायते ॥

वर्तिका वर्तकश्चोभौ, डयेने तौ विहायमि ॥११०॥

अस्यायत्तक्षिपकादीनाम् ॥२॥४॥१११॥

अयत्तत्क्षिपकादेरि-दस्यानित् क्वाप्परे भवेत् ॥

कारिका राचिका नौका नन्दका वहुमद्रका ॥१११॥

नरिकाामिका ॥२॥४॥११२॥

रुकारे प्रत्ययस्थे वै, आप्परे नरकस्य च ॥

मामरुस्य भवदित्त्व, नरिका मामिका तथा ॥११२॥

तारकावर्णकाष्टका ज्योतिस्तान्तपितृदेवत्ये

॥२॥४॥११३॥

तारकाद्या निनेकार, कमशो ज्योतिरादिषु ॥

निपात्यास्तारका ज्योति-स्तारा चेन्ननु तारिका ॥११३॥

॥ इति चतुर्थःपादः ॥ द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

एष द्विके, द्रु, एयिका, एयता, सुता, पुत्रिका, पुत्रता इत्यादि ॥१०९॥

विहायमि-यभिषात्यर् । विहार्यास गगन इत्यत्र । पश्यमात्र तु रतिता नागुरि

॥११०॥ उदाहरणपत्रके द्वयमुदाहरण नत्र प्रन्युत्तरणम् । यदादिता-नान्

यक्षा, मत्ता इतिभ्यदि ॥१११॥ स्वयम् ॥११२॥ उणता नान्तामिति

प्रारणविशेष, अष्टका पितृदेवत्य म् ॥११३॥

इति चतुर्थे पाद ॥ द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ अथ तृतीयोऽध्यायः

धातोः पूजार्थस्वतिगतार्थाधिपर्यतिक्रमार्थातिवर्जः

प्रादिरुपसर्गः प्राक् च ॥३॥१॥१॥

धातोः प्रयुज्यते प्रादिः, प्रागुपसर्गसंज्ञकः ॥

सती प्रविषी चार्ति, त्यक्तोक्तार्थान् निषिञ्चिनि ॥१॥

ऊर्गद्यनुकरणच्चिडाचश्च गतिः ॥३॥१॥२॥

ऊर्गद्यनुकृतिच्यन्त-डाजन्ता गतिमंजकाः ॥

भवेयुक्तमर्गश्च, धातोः प्रागुपसर्गः ॥२॥

कारिका स्थित्यादौ ॥३॥१॥३॥

गतिः स्यात् कारिकाजञ्ठः, स्थितियन्त्रकार्यकः ॥

प्राग् धातोः कारिकावृत्त्या-यायं कृत्वा नु कारिकाम् ॥३॥

भूपादक्षेपेऽलमदमत् ॥३॥१॥४॥

अलमदमतो भूपा-दक्षेपर्यकाः क्रमात् ॥

गतिमजा अलङ्घ्य, मन्कृत्य कलमादिशेत् ॥४॥

अग्रहानुपदेशेऽन्तरदः ॥३॥१॥५॥

गता अन्तरदः शब्दा-अग्रहानुपदेशयोः ॥

अन्तर्हन्त्यातगन् शब्दः, अदः अन्तर्हन्त्यातगन् ॥५॥

उपाजेऽन्वाजे ॥३॥१॥१२॥

वाऽलस्य बलाधाने, गतिसंज्ञे इमे कृगा ॥

उपाजेकृत्य वोपाजे-कृत्वा कीर्तिमुपार्जय ॥१२॥

स्वाम्येऽधिः ॥३॥१॥१३॥

स्वामित्वेऽर्थे कृगो योगे, वाऽधीत्येतद्गतिमवेत् ॥

प्राप्त्र ग्रामेऽधिकृत्वाधिकृत्वा वा सुखमाप्नुत ॥१३॥

साक्षादादिश्च्यर्थे ॥३॥१॥१४॥

म्युः साक्षादादयः शब्दा-श्च्यर्थे कृग्योगिनो नवा ॥

गतिमंज्ञाः परं साक्षान्-कृत्यात्मानं शिवं ब्रज ॥१४॥

नित्यं हस्तेपाणाबुद्धौ ॥३॥१॥१५॥

हस्तेपाणाविमौ शब्दौ, गती स्तो दाग्नर्मणि ॥

गम्यमाने कृगा योगे, पाणौकृत्य द्रत चर ॥१५॥

प्राध्वं वन्धे ॥३॥१॥१६॥

प्राध्वंशब्दः कृगो वातोः, मग्नन्धी गतिमंजकः ॥

चन्द्रमुल्लग्नधार्ये, प्राध्वकृत्य गृहीकृताः ॥१६॥

जीविकोपनिषदापम्ये ॥३॥१॥१७॥

जीविकोपनिषद्शब्दौ, भवेता गतिमंजकौ ॥

औपम्येऽर्थे कृगा धर्मं, जीविकाकृत्य रक्ष्यताम् ॥१७॥

नाम नाम्नैकार्थ्ये समासो बहुलम् ॥३॥१॥१८॥

नाम नाम्ना सहैकार्थ्ये, समाससंज्ञकं भवेत् ॥

ना विविक्तकपायश्चेद्, भवेन्निपुणपण्डितः ॥१८॥

सुज्वार्थे संख्या संख्येये संख्यया बहुव्रीहिः

॥३॥१॥१९॥

स्यात् सङ्ख्यावाचिना सङ्ख्या-वाचि सुज्वार्थनाम चेत् ॥

कार्थ्य वै बहुव्रीहिः, समासाः सन्ति पञ्चपाः ॥१९॥

आसन्नादूराधिकाध्यर्धाधार्धादिपूरणं द्वितीयाद्यन्यार्थे

॥३॥१॥२०॥

स्यादासन्नादिक नाम, समस्त मङ्गयया समम् ॥

नाम्नैकार्थ्ये द्वितीयाद्य-न्यार्थेऽदृश इमे ॥२०॥

अव्ययम् ॥३॥१॥२१॥

अव्ययं नाम मङ्गयाया, वाचकेन समस्थते ॥

अन्यच्च पृथक् ज्ञेय-मुपविज्ञा जनेरुजः ॥२१॥

एकार्थं चानेकं च ॥३॥१॥२२॥

अनेक पुनरेकं चै-कार्थं नामाव्ययं तथा ॥

नाम्ना ममस्यते त्वन्यत्, पूर्ववत् प्राप्तमङ्गलः ॥२२॥

उष्ट्रमुखादयः ॥३॥१॥२३॥

उष्ट्रमुखादयः शब्दा, बहुव्रीहिसमासकाः ॥

बहुल्येन निपात्यन्ते, हरिणाक्षी स्थिरा क्वचित् ॥२३॥

सहस्तेन ॥३॥१॥२४॥

तुल्ययोगे तथा विद्य-मानार्थं नु सहाव्ययम् ॥

वर्तमानेन प्राग्वत् तद्, बहुव्रीहिः सपक्षकः ॥२४॥

दिशो रूढयान्तराले ॥३॥१॥२५॥

अन्तर्गले दिशो नाम, रूढ्या दिग्वाचि यद्भवेत् ॥

दिशो नाम्ना ममन्त दिग्, आग्नेयी पूर्वदक्षिणा ॥२५॥

तत्रादाय मिथस्तेन प्रहृत्येति सरूपेण युद्धेऽव्ययीभावः

॥३॥१॥२६॥

नाम्ना ममानुरूपेण, सप्तम्यन्तं रणे सति ॥

सप्तम्यन्तं प्रहृत्येत्य-व्ययीभावः कचाकचि ॥२६॥

नदीभिर्नाम्नि ॥३॥१॥२७॥

नाम समस्यते नाम्नि, नदीवाचरूनामभिः ॥

अव्ययीभावसंज्ञं तत्, तूष्णीं गङ्गा तु पूर्ववत् ॥२७॥

संख्या समाहारे ॥३॥१॥२८॥

सङ्ख्यावाचि समस्तं स्यान्नदीवाचरूनामभिः ॥

समाहारेऽव्ययीभाव-संज्ञं पञ्चनद वरम् ॥२८॥

वंश्येन पूर्वार्थे ॥३॥१॥२९॥

सङ्ख्यावाचि समस्तं स्याज्जाम्ना वंश्याभिव्याधिना ॥

पूर्वस्यार्थेऽव्ययीभावो, द्विगुनि त्रिगुनि श्रुतम् ॥२९॥

पारेमथ्येऽग्रेऽन्तः पष्ठया वा ॥३॥१॥३०॥

पारेमथ्येऽन्तर्ग्रे वा, पष्ठ्यन्तेन समस्यते ॥

त समासोऽव्ययीभावः, पारेभव गम्यदम् ॥३०॥

यावदियत्त्वे ॥३॥१॥३१॥

समस्यते सम नाम्ना, यावदित्यन्तर्भाग् ॥

म ममामोऽव्ययीभावो, भोजय याद्वदोऽन्तम् ॥३१॥

पर्यपाङ्गवहिरच् पञ्चम्या ॥३॥१॥३१॥

पर्यादानि समं नाम्ना, पञ्चम्यन्तेन सर्वदा ॥

ममस्यन्तेऽप्ययीभावः, आग्रामं वारि वर्षति ॥३२॥

लक्षणेनाभिप्रत्याभिमुख्ये ॥३॥१॥३३॥

अभिप्रती समस्येते, साम्मुख्ये चिह्नवाचिना ॥

स ममामोऽप्ययीभावः, प्रत्यग्नि शलभा गताः ॥३३॥

दैव्येऽनु. ॥३॥१॥३४॥

लक्षणवाचिना नाम्ना, दैव्येऽन्विति समस्यते ॥

ममागः सोऽप्ययीभावः, काननमनुनर्मदम् ॥३४॥

समीपे ॥३॥१॥३५॥

अनुनाम समीपेऽर्थ, नाम्ना समीप्यवाचिना ॥

ममस्येतेऽप्ययीभावो-ऽनुवनमशनिर्गता ॥३५॥

तिष्ठद्गुणित्यादयः ॥३॥१॥३६॥

तिष्ठद्गुणप्रभृताः शब्दा, अप्ययीभासंज्ञकाः ॥

निरात्यन्ते ममासे यद्, बहद्गु चायतीगवम् ॥३६॥

नित्यं प्रतिनाऽपे ॥३॥१॥३७॥

अनेऽर्थ प्रतिना नाम्ना, नाम नित्यं समस्यते ॥

स समासोऽव्ययीभावो, जनप्रति जनाल्पता ॥३७॥

संख्याक्षशलाकं परिणा द्यूतेऽन्यथावृत्तौ ॥३॥१॥३८॥

परिणा हि समस्यन्ते, शब्दाः सङ्गन्यादयस्त्रयः ॥

अव्ययीभावता द्यूते-ऽन्यथावृत्तौ चतुष्परि ॥३८॥

विभक्तिसमीपसमृद्धिवृद्धयर्थाभावात्ययाऽसंप्रति-
पश्चात्क्रमख्यातियुगपत्सदृक्संपत्साकृत्यान्तेऽ

व्ययम् ॥३॥१॥३९॥

समस्यते विभक्त्याढा-वर्थे नाम्ना महाव्ययम् ॥

स समासोऽव्ययीभावो, लघ्विस्त्रि वर्तते गृहम् ॥३९॥

योग्यतावीप्सार्थानतिवृत्तिसादृश्ये ॥३॥१॥४०॥

योग्यताया च वीप्सार्थे, सादृश्येऽनतिवृत्तिके ॥

समस्यतेऽव्यय नाम्ना-ऽव्ययीभावो यथावलम् ॥४०॥

यथाऽथा ॥३॥१॥४१॥

समस्यते समं नाम्ना, थान्तमिन्नं यथाव्ययम् ॥

स समासोऽव्ययीभावो, यथारूपं विचेष्टते ॥४१॥

गतिवन्धस्तत्पुरुषः ॥३॥१॥४२॥

नित्यं नाम्ना समस्यन्ते, वच्ययं गतिसज्ञकाः ॥

अन्यलक्षणहीनोऽयं, तत्पुरुषः कटुष्णकम् ॥४२॥

दुर्निन्दाकृच्छ्रे ॥३॥१॥४३॥

निन्दायामथ कृच्छ्रेऽयं समस्यते दुर्व्ययम् ॥

तत्पुरुषः समासोऽयं, दृष्टपुरुषेण दृष्टान्तम् ॥४३॥

सुः पूजायाम् ॥३॥१॥४४॥

अव्यय स्थिति पूजाया नित्य नाम्ना समस्यते ॥

तत्पुरुषः समासोऽयं, सुराजा शास्ति सत्प्रजाः ॥४४॥

अतिरतिक्रमे च ॥३॥१॥४५॥

अतिक्रमे च पूजाया-मन्यव्ययं समस्यते ॥

तत्पुरुषः समासोऽयं, नातिस्ततमन्तीकृतये ॥४५॥

आडल्पे ॥३॥१॥४६॥

आडित्यव्ययमल्पेऽर्थे, नाम्ना नित्यं समस्यते ॥

तत्पुरुषः समासोऽय-मापिङ्गलोऽल्पपिङ्गलः ॥४६॥

प्रात्यवपरिनिरादयो गतक्रान्तक्रुष्टगलानक्रान्ता-

द्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः ॥३॥१॥४७॥

प्रादयः प्रथमाद्यन्तै-र्गतद्यर्थेष्वनुक्रमम् ॥

नामभिस्तैः समस्यन्ते, प्राचार्यश्चावकोकिलः ॥४७॥

अव्ययं प्रवृद्धादिभिः ॥३॥१॥४८॥

समस्यन्तेऽव्ययं नाम, प्रवृद्धादिकनामभिः ॥

तत्पुरुषः समासः स, पुनरुक्तं वचोऽनवः ॥ ४८ ॥

डस्युक्त कृता ॥३॥१॥४९॥

डस्युक्तं तु ऋदन्तेन. नाम्ना नित्यं समस्यते ॥

प्रथमं योऽङ्गोत् कुम्भं, कुम्भकार इतीश्वरः ॥४९॥

तृतीयोक्तं वा ॥३॥१॥५०॥

तृतीयोक्तं समस्तं स्या-न्नाम नाम्ना कृता नया ॥

तत्पुरुषः स पाञ्चोप-पीड अन्ते निगमयः ॥५०॥

नञ् ॥३॥१॥५१॥

समस्यते नजित्येत-न्नाम नाम्ना समं ध्रुवम् ॥

अनुच्चैरुच्यता लोको, वचो न स्याद्यतोऽसुखः ॥५१॥

पूर्वापराधरोत्तरमभिन्नेनांशिना ॥३॥१॥५२॥

अभिन्नेनाशिना पूर्वा-दयः शब्दा नु पूर्ववत् ॥

समस्यन्तेऽप्यगो नाभे-रचरनाभिरुच्यते ॥५२॥

सायाहनादयः ॥३॥१॥५३॥

साहाह्वप्रमुखाः शब्दा-स्तत्पुरुषेण चाशिना ॥

जायन्ते साधनः माय-महः सायाह्व उच्यते ॥५३॥

समेऽंशेऽर्धं नवा ॥३॥१॥५४॥

अभिन्नेनाशिना नाम्ना, वार्धं समाशवाचकम् ॥

समस्यते हि पिप्पल्या, अर्धं स्यादर्धपिप्पली ॥५४॥

जरत्यादिभिः ॥३॥१॥५५॥

अर्धशब्दो जरत्याद्य-रभिन्नरशिभिन्ना ॥

समस्यन्तेऽर्धो मध्याया, अर्धमध्याऽर्धलोक्तिम् ॥५५॥

अभिन्नेनाशिना ग म्युः, समस्तास्तुर्यमिक्षणम् ॥५६॥

कालो द्विगौ च मेयैः ॥३॥१॥५७॥

नामैकवचनान्तं नु, कालवाचि द्विगौ पुनः ॥

मेयनाम्ना समस्तं स्या-न्मासजातो हरिर्हरिः ॥५७॥

स्वयंसामी क्तेन ॥३॥१॥५८॥

समस्येते स्वयंसामी, नाम्ना क्तान्तेन नित्यशः ॥

पूर्ववत्तु सामिधौनिः, स्वायद्भूतिर्भवेन्नया ॥५८॥

द्वितीया खट्वा क्षेपे ॥३॥१॥५९॥

खट्वानाम द्वितीयान्तं, नाम्ना क्तान्तेन नित्यशः ॥

क्षेपं समस्यते खट्वा-स्तु जाल्मञ्चलन्नपि ॥५९॥

काल. ॥३॥१॥६०॥

कालवाचि द्वितीयान्तं, नाम्ना सह ममस्यते ॥

यो माम प्रमितो मास-प्रमितः प्रतिपद्विभुः ॥६०॥

व्याप्तौ ॥३॥१॥६१॥

भवेद् व्याप्तिद्वितीयान्तं, कालार्थं नाम पुरम् ॥

व्यापकवाचिना नाम्ना, ममन्त्यान्मुञ्चन्तम ॥६१॥

श्रिनादिभि ॥३॥१॥६२॥

ममस्यते द्वितीयान्तं, नाम नामश्रिनादिभिः ॥

धर्मश्रितः स संसारा-तीतोऽभवदसंशयम् ॥६२॥

प्राप्तापन्नौ तथाच्च ॥३॥१॥६३॥

प्रथमान्ताविमो गन्धौ, ममस्येते द्वितीयया ॥

अत्वमन्तेऽनयोः स्यादा-पन्नसन्त्वा नु सीदति ॥६३॥

ईपद् गुणवचनैः ॥३॥१॥६४॥

समस्यते गुणाख्यैर्य-दीपदित्येतदव्ययम् ॥

कोपेपल्लोहितेऽपीजे, किङ्करा ननु विभ्यति ॥६४॥

तृतीया तत्कृतैः ॥३॥१॥६५॥

तृतीयान्त गुणाख्यैस्तत्-कृतैः सह समस्यते ॥

अन्तर्भूतकृतार्थाज्यं, शिशुः शाम्भ्रपटुः पटुः ॥६५॥

चतस्राऽर्धम् ॥३॥१॥६६॥

समं चतसृशब्देन, ममामोऽर्धस्य पूर्णम् ॥

मात्रार्धचतस्रोऽर्ध-चतस्रः शाटिकाः कृताः ॥६६॥

ऊनार्धपूर्वाद्यैः ॥३॥१॥६७॥

पूर्वादिभिस्तथोनाय-स्तृतीयान्तं ममस्यते ॥

मायाधिकं च मापोन, बालोऽयं वत्सराचरः ॥६७॥

कारकं कृता ॥३॥१॥६८॥

ममस्यते तृतीयान्तं, कर्तुं वा कृण कृता ॥

परकृत फलेन्नात्म-कृत स्यात् कृतमात्मना ॥६८॥

नविंशत्यादिनैकोऽचान्तः ॥३॥१॥६९॥

तृतीयान्तैरुशब्दस्य, नविंशत्यादिनामभिः ॥

समासोऽन्ते तयैरुस्या-दिति चैकान्नविंशतिः ॥६९॥

चतुर्थी प्रकृत्या ॥३॥१॥७०॥

विकृत्यर्थं चतुर्थ्यन्तं, नाम्ना प्रकृतिमाचिना ॥

समस्यते नु गृपाय, दारु स्यान्नृपदारुकम् ॥७०॥

हितादिभिः ॥३॥१॥७१॥

हितादिभिश्चतुर्थ्यन्तं, तत्पुरुषे समस्यते ॥

गोहित गोसुख सिद्ध, नाट्यगालाऽऽत्मनेपदम् ॥७१॥

तदर्थार्थेन ॥३॥१॥७२॥

तुर्थीर्थेनार्थशब्देन, चतुर्थ्यन्ते समस्यते ॥

तपः कर्मक्षयार्थं म्या-न्नोक्षार्थः कर्ममक्षयः ॥७२॥

पञ्चमी भयाद्यैः ॥३॥१॥७३॥

भयाद्यैर्नामभिः मारु, पञ्चम्यन्तं समस्यते ॥

स्थानभ्रष्टा वने गाला, जयभीता नु वेषतं ॥७३॥

स्तेनाऽमत्वे ॥३॥१॥७४॥

नाम्ना क्तान्तं मायं नु, पञ्चम्यन्तं समस्यते ॥

असत्त्वे पञ्चमीयं चेत्, स्तोकान्मुक्तोऽपि भाग्यवान् ॥७४॥

परःशतादिः ॥३॥१॥७५॥

पञ्चम्यन्तसमासास्तत्-पुरुषाः स्युर्निपातिताः ॥

परःशतादयः शब्दाः, परोलक्षाः परःशताः ॥७५॥

पष्ठययत्नाच्छेषे ॥३॥१॥७६॥

‘शेषे’ ‘पष्ठी’ तदन्तं नु, नाम नाम्ना समस्यते ॥

शेषोऽयत्नकृतो ग्राह्य-श्चित्सुख मातुगीशितम् ॥७६॥

कृति ॥३॥१॥७७॥

कृत्तिमित्तरूपयन्तं, नाम नित्यं समस्यते ॥

नाम्ना गणवरोक्तिः म्यान्, सर्वदा पापशातना ॥७७॥

याजकादिभिः ॥३॥१॥७८॥

समस्यते मम नाम, पष्ठयन्त याजकादिभिः ॥

भवेद् गुरुममः सोऽपि, यो नित्यं गुरुपूजकः ॥७८॥

पत्तिरथा गणकेन ॥३॥१॥७९॥

पत्तिरथा समस्यते, पष्ठयन्तो गणकेन वै ॥

स्यात्रयगगक तेना-पती रयस्य दर्शकः ॥७९॥

सर्वपश्चादादयः ॥३॥१॥८०॥

पृष्ठातत्पुरुषाः सर्व-पश्चादित्येवमादयः ॥

साधनो लक्षणे सर्व-पश्चात् सर्वचिरादयः ॥८०॥

अकेन क्रीडाऽऽजीवे ॥३॥१॥८१॥

नाम्नाऽऽप्रत्ययान्तेन, पठ्यन्तं नु समस्यते ॥

चेत् क्रीडाजीवयोः शाल-भञ्जिका नग्वलेखकः ॥८१॥

न कर्तरि ॥३॥१॥८२॥

कर्तृविहितपठ्यन्त, नाम नैव समस्यते ॥

नाम्नाऽऽप्रत्ययान्तेन भवतः शायिका शुभा ॥८२॥

कर्मजा तृचा च ॥३॥१॥८३॥

कर्तृविहितपठ्यन्त, कर्तर्याऽऽ-तृचा समम् ॥

नाम्ना समस्यते नैव, मरुतृना पायको रली ॥८३॥

तृतीयायाम् ॥३॥१॥८४॥

कर्तरि या तृतीयाऽऽप्ते, तस्या ण्यी नु कर्मजा ॥

न च समस्यतेऽगौर-गवा दोष्टो नु चिरम् ॥८४॥

तृतार्थपूष्णाद्वययाऽतृशृशत्रानशा ॥३॥१॥८५॥

तृताय पूष्णे शत्र-नशन्तेऽन्यथा ॥

न समासोऽवृश्नतैश्च, पृथयन्तस्यान्तिमोऽर्हताम् ॥८५॥

ज्ञानेच्छार्चार्थाधारक्तेन ॥३॥१॥८६॥

ज्ञानेच्छार्चार्थाधार्य, आधारे क्तस्तदन्तकैः ॥

नामभिर्नैव पृथयन्त, समस्यते न सनां मतः ॥८६॥

अस्वस्थगुणैः ॥३॥१॥८७॥

ममस्यते न पृथयन्त—मनात्मगुणनामभिः ॥

सौरभं ज्ञातपत्राणां, गन्धवाहेन नीयते ॥८७॥

सप्तमी शौण्डाद्यैः ॥३॥१॥८८॥

सप्तम्यन्तं ममस्त्वं म्यान्, शौण्डाद्यैर्नामभिः समम् ॥

वेदान्तपण्डितः पान—शौण्डो हृच्चपलो जनः ॥८८॥

सिंहाद्यैः पूजायाम् ॥३॥१॥८९॥

सिंहार्चैर्नामभिर्नाम, सप्तम्यन्तं ममस्यते ॥

पूजाया कालिकाचार्यो, नूनं कलियुधिष्ठिरः ॥८९॥

काकाद्यैः क्षेपे ॥३॥१॥९०॥

काकाद्यैर्नामभिर्नाम, सप्तम्यन्तं ममस्यते ॥

क्षेपे गन्धे कलां काले, तीर्थकाकाः पदे पदे ॥९०॥

पात्रेसमितेत्यादयः ॥३॥१॥९१॥

सप्तम्यन्ताः समासेन, स्युः पात्रेसमितादयः ॥

निपातिता नु निन्दायां, गेहेशूरो भयद्रुतः ॥९१॥

क्तेन ॥३॥१॥९२॥

क्षेपे क्तान्तेन नाम्ना नु, सप्तम्यन्तं समस्यते ॥

चेद् भस्मनिद्रुत तेन, प्रवाहेमृत्रित त्वया ॥९२॥

तत्राहोरात्रांशम् ॥३॥१॥९३॥

सप्तम्यन्ताः समस्यन्ते-ऽहोरात्राशाश्च तत्र च ॥

क्तान्तेन सह पूर्वाह्ण-भुक्त तत्रकृत वरम् ॥९३॥

नाम्नि ॥३॥१॥९४॥

सप्तम्यन्तं नु संज्ञायां, नाम नाम्ना समस्यते ॥

अरण्येतिलकाः स्तूपे-शाणः कूपेपिशाचिकाः ॥९४॥

कृद्येनावश्यके ॥३॥१॥९५॥

अर्थे आवश्यके गम्ये, सप्तम्यन्तं समस्यते ॥

कृद्यान्तेन सदा प्रात-रध्येय पठता हितम् ॥९५॥

विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च ॥३॥१॥९६॥

समस्यते विशेष्येण, नामैकार्थं विशेषणम् ॥

स्पष्टे ॥९१॥९२॥ घट कृतम्, शुक्लक्षे कृतम्, अहि भुक्तम्, निशि
वृत्तमित्यादौ तत्राहोरात्राशाभावान् समास ॥९३॥ अरण्येतिलकादयो
नामविशेषा इति ॥९४॥ कृदिति मासे पित्र्यम् ॥९५॥ एकार्थमिति दृढ

तत्पुरुषः न नीलानन्द-स्तथैव कर्मधाम्यः ॥९६॥

पूर्वकालेकमवजस्तपुराणनवकेवलम् ॥३॥१॥९७॥

पूर्वाहालाशंकं नार्म-कादीन्यैकार्थान्ति च ॥

गान्ना समं समन्ते, पार्थ मन्कधनुर्धरः ॥९७॥

दिग्भिकं संज्ञातद्धितोत्तरपदे ॥३॥१॥९८॥

दिग्भिकमभिकमित्येतत्, संज्ञायामृत्तरे पदे ॥

तद्धिते च समन्तं स्या-दन्ते दक्षिणकौशलाः ॥९८॥

संख्या समाहारे च द्विगुश्चानामन्ययम् ॥३॥१॥९९॥

संख्या ॥ नि समन्तं स्यात्, समाहारे तु पूर्वम् ॥

अंगानां द्विगुश्चाय, द्वैमातुरो विनायकः ॥९९॥

निन्द्यं कुत्सनैरपापाद्यैः ॥३॥१॥१००॥

निन्द्याच ह्येहानै-मपापाद्यैर्दु कुत्सनेः ॥

ममस्यते गुप्ती-गुर्ता, नृजान्मः कचित्स्करः ॥१००॥

उपमानं सामान्यः ॥३॥१॥१०१॥

उपमानं गर्दहानं, सामान्यवाचिनामभिः ॥

समस्तं सुसुदृश्येनी, काकबन्ध्याल्पशोभना ॥१०१॥

उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ ॥३॥१॥१०२॥

एकार्थमुपमेयं चेद्, व्याघ्रादिभिः समस्यते ॥

सामानस्याप्रयोगे तु, राजलक्ष्मीर्नरर्षभः ॥१०२॥

पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीरम्

॥३॥१॥१०३॥

पूर्वादीनि समस्यन्ते, नाम्नैकार्थानि लक्ष्यताम् ॥

दीनाना पालको वीर-पुरुषो न तु पीडकः ॥१०३॥

श्रेण्यादि कृताद्यैश्च्यर्थे ॥३॥१॥१०४॥

श्रेण्यादयः समस्यन्ते, कृताद्यैर्नामभिः समम् ॥

च्यर्थे गम्ये सदेकार्था, इन्द्रकुताः पट्टकुताः ॥१०४॥

क्तं नज्रादिभिर्नैः ॥३॥१॥१०५॥

क्तान्तं समस्यते नाम, तैरेव संयुतैर्नजा ॥

भुक्तं च तदभुक्तं च, भुक्तः भुक्तं कृताकृतम् ॥१०५॥

सेडनाऽनिटा ॥३॥१॥१०६॥

पूर्वं चेन्नाम सेट् क्तान्तं, नानिट्केन समस्यते ॥

इत्यादौ कभश्च उपमानमामान्याभावात् समास ॥१०१॥ साम्यानुक्ताविति
किं ? पुरुषव्याघ्र शूर इति सा भूत् ॥१०२॥ एव पूर्वपुरुष इत्यादयो बोध्या
॥१०२॥ इ द्रष्टा इत्यादौ समासेनैव न्ययौ लक्ष्यते । पट्टकुता इत्यादयश्च्य-
न्ता एव ॥१०४॥ क भिति-स्तन्यमस्तन्यञ्च । नज्रादिभिर्नैरिति-कृत प्रकृतम्,
कृत चादिहितञ्च ॥१०५॥ सष्टम् ॥१०६॥

तेन क्लिशितमक्लिष्टं, क्लिष्टाक्लिशितमात्मना ॥१०६॥

सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टं पूजायाम् ॥३॥१॥१०७॥

सदादीनि समस्यन्ते, पूजाया नामभिः समम् ॥

एकार्थानि महामान्यो, जगत्या सज्जनो जनः ॥१०७॥

वृन्दारकनागकुञ्जरैः ॥३॥१॥१०८॥

पूज्यं समस्यते वृन्दा-रकनागकुञ्जरैः ॥

वृषवृन्दारको हस्ति-नागस्तुरगकुञ्जरः ॥१०८॥

कतरकतमौ जातिप्रश्ने ॥३॥१॥१०९॥

जातिप्रश्ने समस्येते, कतरकतमौ समम् ॥

जात्या कनमकालापः, कतरः कृतमः सितः ॥१०९॥

किं क्षेपे ॥३॥१॥११०॥

निन्दाया नु किमित्येत-न्नामकार्यं समस्यते ॥

क्षिप्यमाणार्थशब्देन, किराजा यो न रक्षति ॥११०॥

पोटायुगलिनोकरुतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्वक्त्रयणी

प्रमत्तृश्रोत्रियाभ्यापकधूर्नप्रशंसारूढेर्जातिः

प्रशसारूढशब्दैश्च, महेभ्ययुवती रमा ॥१११॥

चतुष्पाद् गर्भिण्या ॥३॥१॥११२॥

समस्त नाम गर्भिण्या, चतुष्पाज्जातिवाचकम् ॥

शार्दूलगर्भिणी वाजि-गर्भिणी गजगर्भिणी ॥११२॥

युवाखलतिपलितजरद्वलिनैः ॥३॥१॥११३॥

युवन्नित्येतदेकार्थं, खलत्याद्यैः समस्यते ॥

पादपमातपातप्तो, युवखलतिराश्रितः ॥११३॥

कृत्यतुल्याख्यमजात्या ॥३॥१॥११४॥

कृत्यान्तं तुल्यपर्याय-मजातिवाचिना समम् ॥

समस्तं जायते भोज्य-तिक्त पानीयशीतलम् ॥११४॥

कुमारः श्रमणादिना ॥३॥१॥११५॥

भवेत् कुमार इत्येतत्, समस्त श्रमणादिना ॥

कुमारश्रमणा नूनं, धर्मकार्येषु तत्पराः ॥११५॥

मयूरव्यंसकेत्यादयः ॥३॥१॥११६॥

तत्पुरुषे निपात्यन्ते, मयूरव्यंसकादयः ॥

मयूरव्यंसको वाग्मी, निश्चप्रचं नृवञ्चकः ॥११६॥

गोमतल्लिका, गोप्रकाण्डम् ॥१११॥-जातिरित्येव कालाक्षी-गर्भिणी ॥११२॥

एव युवपलितः, युवजरन्, युववलिनः, इत्यादि ॥११३॥ अजात्येति भोज्य

ओदनं ॥११४॥ स्पष्टम् ॥११५॥ आकृतिगणोऽयम् । शाकपार्थिवाद-

योऽप्यत्र ॥११६॥

चार्थे द्वन्द्वः सहोक्तौ ॥३॥१॥११७॥

सहोक्तिविषये चार्थे, नाम नाम्ना समस्यते ॥

द्वन्द्वसंज्ञः समासोऽयं, वन्देऽहं वृषभाजितौ ॥११७॥

समानामर्थेनैकः शेषः ॥३॥१॥११८॥

समानार्थकशब्दानां, मध्ये एकरञ्च शिष्यते ॥

सहोक्तौ गम्यमानाया, चक्रदण्डौ सिनास्तथा ॥११८॥

स्यादावसङ्ख्येयः ॥३॥१॥११९॥

शब्दानां तुल्यरूपाणां, स्यादावेकरञ्च शिष्यते ॥

अमलयेयः सहोक्तिश्चे-द्वक्षाः पादाः नरा द्विजाः ॥११९॥

त्यदादिः ॥३॥१॥१२०॥

त्यदादिना तथाज्येन, त्यदादिः शिष्यते ततः ॥

एक एव स चान्यस्तौ, भवन्तौ कृता हितम् ॥१२०॥

भ्रातृपुत्राः स्वसृष्टुहितृभिः ॥३॥१॥१२१॥

दृष्टिर्भ्येन पुत्रार्थः, स्वस्र्येन महोदरः ॥

महोक्तौ शिष्यते द्व्येकः स्वसा भ्राता च भ्रानरौ ॥१२१॥

पिता मात्रा वा ॥३॥१॥१२२॥

पितृशब्दः सहोक्तौ वा, मातृशब्देन शिष्यते ॥

पितरौ स्तः पिता माता—ऽमू मातापितराविमौ ॥१२२॥

श्वशुरः श्वश्रूभ्यां वा ॥३॥१॥१२३॥

श्वशुरः शिष्यते श्वश्रू—नाम्ना वा चेत् सहोक्तता ॥

तौ श्वश्रूश्च श्वशुरौ तस्यास्तस्येमौ श्वशुरौ मतौ ॥१२३॥

वृद्धो यूना तन्मात्रभेदे ॥३॥१॥१२४॥

वृद्धो यूना सहैकोक्तौ, वृद्धवाचि न शिष्यते ॥

यदि तन्मात्रभेदः स्या—द्गार्ग्यौ गार्ग्यश्च तत्सुतः ॥१२४॥

स्त्री पुंवच्च ॥३॥१॥१२५॥

वृद्धस्त्रीवाचिशब्दस्तु, शिष्यते युववाचिना ॥

पुंवच्च स च तन्मात्र—भेदे गार्ग्यौ सुतः सुता ॥१२५॥

पुरुषः स्त्रिया ॥३॥१॥१२६॥

स्त्रीवाचिना सहोक्तौ पुं—शब्द एकश्च शिष्यते ॥

चेत् स्यात् तन्मात्रभेदोज्ज, नरौ पुरुषयौपितौ ॥१२६॥

ग्राम्याशिशुद्विशफसङ्गे स्त्री प्रायः ॥३॥१॥१२७॥

ग्राम्याणामशिशूना द्वि—शफाना पशुप्राणिनाम् ॥

स्पष्टे ॥१२२॥१२३॥ गर्गगार्ग्यायणी, गार्ग्यगर्गो, गार्ग्यवात्स्यायना-
वित्यादौ वृद्धयुवतन्मात्रभेदाभावाच्चैकशेष । तत्सुत—गार्ग्यायण ॥१२४॥
गार्गी च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ ॥१२५॥ पुरुषाभावे तु तीर नदनदीपते ।
तन्मात्रभेदाभावे तु स्त्रीपुसौ ॥१२६॥ अजाश्च स्त्रिय, अजाश्च नरा इति इमा

दधिघृतं प्रियं चेत्ते, गोमहिषं प्रपाल्यताम् ॥१३२॥

तरुतृणधान्यमृगपाक्षिणां बहुत्वे ॥३॥१॥१३३॥

तर्वादीनां बहुत्वे स्वै-द्वन्द्वैकार्थो विभाषया ॥

तिलमापं तथा हस-चक्रवाक पुरः स्थितम् ॥१३३॥

सेनाङ्गक्षुद्रजन्तूनाम् ॥३॥१॥१३४॥

सेनाङ्गक्षुद्रजन्तूनां, द्वन्द्वैकार्थो बहौ ध्रुवम् ॥

हस्त्यश्वरथपादात्, पश्य कीटपिपीलिकम् ॥१२४॥

फलस्य जातौ ॥३॥१॥१३५॥

बहुत्वे वर्तमानानां, शब्दानां फलवाचिनाम् ॥

जातौ स्वैद्वन्द्वैकार्थो, वदरामलकं चित्तु ॥१३५॥

अप्राणिपश्वादेः ॥३॥१॥१३६॥

भवेदप्राणिपश्वादेः, शब्दस्य जातिवाचिनः ॥

द्वन्द्वैकार्थवद्भाषो, नारोह तरुपर्वतम् ॥१३६॥

प्राणितूर्याङ्गाणाम् ॥३॥१॥१३७॥

प्राणितूर्याङ्गशब्दानां, द्वन्द्वैकार्थः प्रजायते ॥

दन्तोष्ठं वाद्यता भेरी, - मृदङ्ग रङ्गमण्डपे ॥१३७॥

गोमहिषावित्यादि ॥१३२॥ पक्षे तिलमापा इत्यादि ॥१३३॥ स्थम् ॥१३४॥ जाताविति एतानि वदरामलकानि सन्ति ॥१३५॥ पश्वादेरिति-
पशुव्यञ्जनानाम् ॥३१॥१३२॥ इत्यत आरभ्य सूत्रचतुष्कोक्तशब्दानाम् ॥१३३॥
स्वैरिति शेषः, तथा च प्राणिपश्वावित्यादी न ॥१३७॥

चरणस्य स्थेणोऽद्यतन्यामनुवादे ॥३॥१॥१३८॥

अद्यतनीपरस्थेणो-र्योगेऽनुकथने भवेद् ॥

एकार्थश्चरणार्थस्य, प्रत्यष्टात् कटकौशुमम् ॥१३८॥

अक्लीवेऽध्वर्युकृतोः ॥३॥१॥१३९॥

अनपुमकृतोनाम-ध्वर्युकृतवाचिनाम् ॥

भवेत् स्वद्वन्द्व एकार्थः, पौण्डरिकातिरात्रकम् ॥१३९॥

निकटपाठस्य ॥३॥१॥१४०॥

एकार्थः स्वर्भवेद्वन्द्वे, समीपपाठवाचिनाम् ॥

पदरुनामकं चैव, भवेत् क्रमकवार्तिकम् ॥१४०॥

नित्यवेरस्य ॥३॥१॥१४१॥

स्वाभात्रिकनिरोधाना, शब्दाना द्वन्द्व एकता ॥

माज्जारमूपिक नाग-नकुल देवदानवम् ॥१४१॥

नदीदेशपुरां विलिङ्गानाम् ॥३॥१॥१४२॥

विभिन्नलिङ्गशब्दाना, नदीदेशपुरा भवेत् ॥

एकार्थो द्वन्द्व उद्वेरा-चनि सौराष्ट्रमालवम् ॥१४२॥

पात्र्यशूद्रस्य ॥३॥१॥१४३॥

पात्र सम्पात्मासाय, यथेष्टं शुद्धता व्रजेत् ॥

तच्छूद्रवाचिनां द्वन्द्वै-कार्थः किष्किन्धगन्धकम् ॥१४३॥

गवाश्वादिः ॥३॥१॥१॥४४॥

एकार्थो जायते द्वन्द्वे, गवाश्वप्रभृतिः सदा ॥

कुब्जकैरांतक तद्वत्, गवाश्वं कुब्जवामनम् ॥१४४॥

न दधिपयआदिः ॥३॥१॥१४५॥

दधिपयःप्रमुख्याणा-मेकार्थो नैव जायते ॥

सूर्याचन्द्र-सौ राम-लक्ष्मणौ हरिवासवौ ॥१४५॥

सङ्खयाने ॥३॥१॥१४६॥

इयत्तायाः परिच्छेदे, शब्दानां वर्तिवाचिनाम् ॥

एकार्थो न भवेद् द्वन्द्व, दश गोमहिषाः गृहे ॥१४६॥

वान्तिके ॥३॥१॥१४७॥

सङ्खयानस्य तु सामीप्ये, एकार्थः स्वाद्विभाषया ॥

द्वन्द्वे उपदशं दन्तो-ष्ठं तथोपदशाश्च ते ॥१४७॥

प्रथमोक्तं प्राक् ॥३॥१॥१४८॥

समासे प्रथमान्तेन, निर्दिष्टं प्राक् प्रयुज्यते ॥

यूपदारु मवीपात्रं, सप्तगङ्ग सुखश्रितः ॥१४८॥

राजदन्तादिषु ॥३॥१॥१४९॥

राजदन्तादिशब्देषु, शब्दाः पूर्वनिपातनम् ॥

-जनज्ञमयुक्ता ॥१४३॥ सूत्रपञ्चकमतिरोहितार्थकम् ॥१४४॥१४५॥१४६॥

॥१४७॥१४८॥ दन्तानां राजा राजदन्त एवमन्यत्रापि, अनुप्रयोगार्हा

भजन्तेऽनुप्रयोगार्हा, राजदन्तो भवेन्महान् ॥१४९॥
 विशेषणसर्वादिसंख्यं बहुव्रीहौ ॥३॥१॥१५०॥
 सहायावाचि च सर्वादि, तथा नाम विशेषणम् ॥
 पतेत् पूर्वं बहुव्रीहौ, चित्रगुः स्वधनो द्विकः ॥१५०॥
 क्ताः ॥३॥१॥१५१॥

सर्वं पूर्वं बहुव्रीहौ, क्तान्त नाम पतेद् ध्रुवम् ॥
 भिक्षुभिक्षितभिक्षोऽयं, सम्यगधीतलक्षणः ॥१५१॥
 जातिकालसुखादेर्नवा ॥३॥१॥१५२॥
 जातिकालसुखादिभ्यो, बहुव्रीहौ क्तप्रत्ययम् ॥
 पूर्वं शाङ्गरजग्भी वा, कुमारी जग्धशाङ्गरा ॥१५२॥
 आहिताग्न्यादिषु ॥३॥१॥१५३॥
 आहिताग्न्यादिषु क्तान्त, बहुव्रीहिषु वा पतेत् ॥
 पूर्वं स जात दन्नोऽय, दन्नजानश्च गार्पिकः ॥१५३॥

प्रहरणात् ॥३॥१॥१५४॥
 प्रहरणार्थशब्देभ्यो बहुव्रीहौ क्तप्रत्ययम् ॥
 पूर्वं वा धृनधन्वाऽमौ, ग्णे शूने धनुर्मृतः ॥१५४॥
 न सप्तमीन्द्वादिभ्यञ्च ॥३॥१॥१५५॥

ममम्पन्तं बहुव्रीहा-न्दिवादेऽन्वावाचिनः ॥
 पूर्वं न म्याद् धनुष्पाणि-चक्रपाणीन्दुजोत्तराः ॥१५५॥

गङ्गादिभ्यः ॥३॥१॥१५६॥

सप्तम्यन्तं बहुव्रीहौ, गङ्गादिभ्यो विभाषया ॥

पूर्वं पतति गुर्वन्त-श्चान्तेगुरुर्वहेगङ्गुः ॥१५६॥

प्रियः ॥३॥१॥१५७॥

प्रियशब्दो बहुव्रीहौ, पतेत् पूर्वं विभाषया ॥

श्रेयःप्रियः प्रियश्रेयाः, प्रियचत्वाश्चतुष्प्रियः ॥१५७॥

कडारादयः कर्मधारये ॥३॥१॥१५८॥

वा कडारादयः शब्दाः पूर्वं स्युः कर्मधारये ॥

यो जैमिनिकडारः स्यात्, स स्यात्कडारजैमिनिः ॥१५८॥

धर्मार्थादिषु द्वन्द्वे ॥३॥१॥१५९॥

धर्मार्थादिषु पूर्वं वा, द्वन्द्वे यत् प्राप्तपूर्वरूपम् ॥

धर्मार्थावर्थधर्मौ वा, चन्द्रार्कावर्कचन्द्रकौ ॥१५९॥

लघ्वक्षरासखीदुत्स्वराद्यदल्पस्वराच्यमैकम्

॥३॥१॥१६०॥

लघ्वक्षरं सखि त्यक्त्वे-दुदन्तं च स्वराल्पकम् ॥

स्वराद्यदन्तमच्यं च, द्वन्द्वं पूर्वं बधूवरौ ॥१६०॥

पक्षे गङ्गवह ॥१५६॥ व्यक्तं सूत्रत्रयम् ॥१५७॥१५८॥१५९॥

शरशीपेम्, अग्नीपोमौ, वायुतोयम्, अन्नशस्त्रम्, प्लक्षन्यग्राधौ, धृद्धामेधे
इत्युदाहरणतया, सुतसखायौ, कुक्कुटमयूरो-मयूरकुट्टौ, शतदुन्दुभिर्वीणा,
विस्पष्टपट्टरिति प्रत्युदाहरणत्वेनावसेयम् ॥१६०॥

मासवर्णभ्रात्रनुपूर्वम् ॥३॥१॥१६१॥

मासग्राचि तथावर्ण-ग्राचि च भ्रातृवाचिकम् ॥

द्वन्द्वे पूर्वं यथापूर्वं, त्र्येष्टापादौ बलाच्युतो ॥१६१॥

भर्तुतुल्यस्वरम् ॥३॥१॥१६२॥

तुल्यस्वर यथापूर्वं, भग्राचि ऋतुवाचिकम् ॥

द्वन्द्वे पूर्वं भवेच्चित्रा-स्वाती च ग्रीष्मप्रावृषौ ॥१६२॥

संख्या समासे ॥३॥१॥१६३॥

पूर्वं समाममात्रे स्यात्, सहायाग्राचि यथाक्रमम् ॥

पञ्चपाः द्विशती द्वित्राः, त्रयोदश चतुर्दश ॥१६३॥

॥ इति प्रथमः पादः ॥

गड्वादिभ्यः ॥३॥१॥१५६॥

सप्तम्यन्तं बहुव्रीहौ, गड्वादिभ्यो विभाषया ॥

पूर्वं पतति गुर्वन्त-श्चान्तेगुरुर्वहेगडुः ॥१५६॥

प्रियः ॥३॥१॥१५७॥

प्रियशब्दो बहुव्रीहौ, पतेत् पूर्वं विभाषया ॥

श्रेयःप्रियः प्रियश्रेयाः, प्रियचत्वाश्चतुष्प्रियः ॥१५७॥

कडारादयः कर्मधारये ॥३॥१॥१५८॥

वा कडारादयः शब्दाः पूर्वं स्युः कर्मधारये ॥

यो जैमिनिकडारः स्यात्, स स्यात्कडारजैमिनिः ॥१५८॥

धर्मार्थादिषु द्वन्द्वे ॥३॥१॥१५९॥

धर्मार्थादिषु पूर्वं वा, द्वन्द्वे यत् प्राप्तपूर्वकम् ॥

धर्मार्थावर्थधर्मौ वा, चन्द्रार्कावर्कचन्द्रकौ ॥१५९॥

लघ्वक्षरासखिदुत्स्वराद्यदल्पस्वराच्यमेकम्

॥३॥१॥१६०॥

लघ्वक्षरं सखिं त्यक्त्वे-दुदन्तं च स्वराल्पकम् ॥

स्वराद्यदन्तमच्यं च, द्वन्द्वं पूर्वं बधूचरौ ॥१६०॥

पक्षे गडुवह ॥१५६॥ व्यक्तं सूत्रत्रयम् ॥१५७॥१५८॥१५९॥
शरशीपेम्, अग्नीपोमौ, वायुतायम्, अलशस्त्रम्, प्लक्षन्यप्राधौ, ध्रुवामेधे
इत्युदाहरणतया, सुतसत्तायो, कुक्कुटमयूरी-मयूरकुम्कुटी, शतदुन्दुभिर्वीणा,
विस्पष्टपट्टरिति प्रत्युदाहरणत्वेनावसेयम् ॥१६०॥

मासवर्णभ्रात्रनुपूर्वम् ॥३॥१॥१६१॥

मासवाचि तथावर्ण-वाचि च भ्रातृवाचिकम् ॥

द्वन्द्वे पूर्वं यथापूर्वं, ज्येष्ठापादौ बलाच्युतो ॥१६१॥

भर्तृतुल्यस्वरम् ॥३॥१॥१६२॥

तुल्यस्वर यथापूर्वं, भवाचि ऋतुवाचिकम् ॥

द्वन्द्वे पूर्वं भवेच्चित्रा-स्वाती च ग्रीष्मप्रावृषौ ॥१६२॥

संख्या समासे ॥३॥१॥१६३॥

पूर्वं समासमात्रे स्यात्, सह्यावाचि यथाक्रमम् ॥

पञ्चपाः द्विशती द्वित्राः, त्रयोदश चतुर्दश ॥१६३॥

॥ इति प्रथमः पादः ॥

परस्पराण्योऽन्येतरतेरस्याम् स्यादेर्वाऽपुंसि ॥३॥१॥२॥

स्यादेः परस्परादीना-माम् स्यात् क्लीवे स्त्रिया नवा ॥

भोजयतः कुले सख्यौ, परस्परां परस्परम् ॥१॥

अमव्ययीभावस्यातोऽपञ्चम्याः ॥३॥२॥१॥

स्याददन्ताव्ययीभाव-समासयोगिनो ध्रुवम् ॥

स्यादेरम् पञ्चमीभिन्न-स्योपकुम्भं विलोकय ॥२॥

वा तृतीयायाः ॥३॥१॥३॥

स्याददन्ताव्ययीभाव-तृतीयाया नवाऽम् भवेत् ॥

उपकुम्भेन किन्ते स्या-दुपकुम्भ प्रयोजनम् ॥३॥

सप्तम्या वा ॥३॥१॥४॥

स्याददन्ताव्ययीभाव-सप्तम्या अम् विभाषया ॥

उपकुम्भे निधेहीदम्, उपकुम्भमिदं नय ॥४॥

ऋद्धनदी वंश्यस्य ॥३॥१॥५॥

अदन्तर्द्धनदीवंश्या-न्ताव्ययीभावतः परम् ॥

सप्तम्याः स्यादमुन्मत्त-गङ्गं सुमगध वस ॥५॥

अनतो लुप् ॥३॥२॥६॥

अनदन्ताव्ययीभाव-स्यादेर्लुप् जायते ध्रुवम् ॥

सामर्थ्यप्रपकर्तृ स्या-दधस्त्रि साहसादिकम् ॥६॥

ए१५ अन्याऽन्यामन्योऽन्यमित्यादि । पुंसि तु इमे नरा. परस्पर
भोजयन्ताव्यय ॥ ॥ अत इति अविस्त्रि । पञ्चम्या तु उपकुम्भादिति ॥२॥
त्रियोपकुम्भेन तय. दादव्ययीभावाभावादमाभावात् ॥३॥ सप्तम् ॥४॥ ए०विंशति
भास्वाजमिति वस्यादाहरणम् ॥५॥ सप्तम् ॥६॥

अव्ययस्य ॥३॥२॥७॥

स्याल्लुब् अव्ययसम्बन्धि-स्यादेः शब्दानुशासने ॥

प्रातरुच्चैः पठेन्नैव, ध्यात्वाऽर्हं मङ्गलं स्मर ॥७॥

ऐकार्थ्ये ॥३॥२॥८॥

ऐक्यपद्यनिमित्तस्य, स्यादेर्लुब् वै विधीयते ॥

राजराजोऽप्यसद्भाग्या-दपुत्रः पुत्रकाम्यति ॥८॥

न नाम्येकस्वरात् खित्युत्तरपदेऽमः ॥३॥२॥९॥

नाम्यन्तैकस्वरात् पूर्व-पदादमो न लुब् भवेत् ॥

खित्युत्तरपदे मित्रं, श्रियमन्यं न मार्गय ॥९॥

असत्त्वे डसेः ॥३॥२॥१०॥

असत्त्वे यो डसिस्तस्य, लुब् भवेन्नोत्तरे पदे ॥

अभ्याशादागतोऽरीणा, स्नोक्कान्मुक्तो नु मोदते ॥१०॥

ब्राह्मणाच्छंसी ॥३॥२॥११॥

लुब् न स्याद् ब्राह्मणान्छंसीत्यत्र डसेर्निपातनात् ॥

जादाय ब्राह्मणाच्छंसी, ब्राह्मणाद् यः प्रशंसति ॥११॥

ओजोऽञ्ज सहोऽम्भस्तमस्तपसष्टः ॥३॥२॥१२॥

एभ्यः पर तृतीयैक-वचनस्योत्तरे पदे ॥

लुब् न म्यात्तावसागत, बलं किञ्चिद्विलक्षणम् ॥१२॥

लुब् न स्याद् ब्राह्मणान्छंसीत्यत्र डसेर्निपातनात् ॥१३॥ सूत्रत्रय एवम् ॥८॥१॥

॥१०॥ न स्तोत्रो ज्योतिषोऽप्युक्तदत्तावे तु लुब् यथा ब्राह्मणशशिनी स्त्री

॥११॥ एतन् जायतेऽनित्यं न बाध्यम् ॥१२॥

पुंजनुषोऽनुजान्धे ॥३॥१॥१३॥

आभ्यां परं क्रमाद्वाया, अनुजान्धोत्तरे पदे ॥

लुब् न पुंसानुजोऽपि स्याज्जनुषान्धः स्वकर्मणा ॥१३॥

आत्मनः पूरणे ॥३॥१॥१४॥

नात्मनस्तु परं टायाः, पूरणान्तोत्तरे पदे ॥

लुब् आत्मनाद्वितीयोऽय, पाण्डवानां वृकोदरः ॥१५॥

मनसश्चाज्ञायिनि ॥३॥२॥१५॥

मनःशब्दात्मशब्दाभ्या-माज्ञायिन्युत्तरे पदे ॥

टाया लुब् नात्मनाज्ञायि-मनसाज्ञायिनो बुधाः ॥१५॥

नाम्नि ॥३॥२॥१६॥

संज्ञायां मनसष्टाया, लुब् न स्यादुत्तरे पदे ॥

मनसासङ्गता काचि-देवी दिवि विराजते ॥१६॥

परमात्मभ्यां डेः ॥३॥२॥१७॥

परशब्दात्मशब्दाभ्यां, डेर्न लुब् नाम्नि संभवेत् ॥

परस्मैपदमिच्छद्भि, -रात्मनेपदमीक्ष्यते ॥१७॥

अद्व्यञ्जनात् सप्तम्या बहुलम् ॥३॥१॥१८॥

अदन्ताद् व्यञ्जनान्ताच्च, सप्तम्या बहुलं न लुप् ॥

अरण्येतिलका नाम्नि, त्वचिसारो युधिष्ठिरः ॥१८॥

सष्टम् ॥१८॥ वृकोदर-भीम ॥१८॥ सष्टम् ॥१५॥ नामाभावे तु
मनोदत्ता इत्यादौ लुप्तेव ॥१८॥ सष्टम् ॥१७॥ अद्व्यञ्जनादिति भूमिपाशः
शान्तीति तीर्थकाक ॥१८॥

प्राकारस्य व्यञ्जने ॥३॥१॥१९॥

प्राचां कारस्य संज्ञायां, व्यञ्जानाद्युत्तरे पदे ॥

अद्व्यञ्जनान्न सप्तम्या, लुप् स्याद् दृषदिमाषकः ॥१९॥

तत्पुरुषे कृति ॥३॥२॥२०॥

अद्व्यञ्जनान्न सप्तम्या, लुप् कृदन्ते पदोत्तरे ॥

तत्पुरुषे खलः कर्णे-जपः स्तम्बेरमो गजः ॥२०॥

मध्यान्ताद् गुरौ ॥३॥१॥२१॥

मध्यान्तशब्दतो लुप् न, स्यात् सप्तम्या गुरौ पदे ॥

जगणो जायते मध्ये-गुरुरन्तेगुरुश्च सः ॥२१॥

अमूर्धमस्तकात् स्वाङ्गादकामे ॥३॥२॥२२॥

अमूर्धमस्तकान् स्वाङ्गा-ददन्तव्यञ्जनान्ततः ॥

कामभिन्ने परे नो लुब्, राजते उदरेमणी ॥२२॥

बन्धे घञि नवा ॥३॥१॥२३॥

अद्व्यञ्जनान्तु सप्तम्या, स्याद् बन्धे घञि लुब् नवा ॥

हस्तमन्धा इमे चोंग-उचक्रमन्धाः शिरोरुहाः ॥२३॥

पुंजनुषोऽनुजान्धे ॥३॥१॥१३॥

आभ्या परं क्रमाद्व्या, अनुजान्धोत्तरे पदे ॥

लुब् न पुंसानुजोऽपि स्याज्जनूपान्धः स्वकर्मणा ॥१३॥

आत्मनः पूरणे ॥३॥१॥१४॥

नात्मनस्तु परं टायाः, पूरणान्तोत्तरे पदे ॥

लुब् आत्मनाद्वितीयोऽय, पाण्डवाना वृकोदरः ॥१५॥

मनसश्चाज्ञायिनि ॥३॥२॥१५॥

मनःशब्दात्मशब्दाभ्या-माज्ञायिन्युत्तरे पदे ॥

टाया लुब् नात्मनाज्ञायि-मनसाज्ञायिनो बुधाः ॥१५॥

नाम्नि ॥३॥२॥१६॥

संज्ञायां मनसष्टाया, लुब् न स्यादुत्तरे पदे ॥

मनसासङ्गना काचि-देवी दिवि विराजते ॥१६॥

परमात्मभ्यां डेः ॥३॥२॥१७॥

परशब्दात्मशब्दाभ्यां, डेर्न लुब् नाम्नि संभवेत् ॥

परस्मैपदमिच्छद्भि, -रात्मनेपदमीक्ष्यते ॥१७॥

अद्वयज्ञनात् सप्तम्या बहुलम् ॥३॥१॥१८॥

अदन्ताद् व्यञ्जनान्ताच्च, सप्तम्या बहुलं न लुप् ॥

अरण्येतिलका नाम्नि, त्वचिस्मारो युधिष्ठिरः ॥१८॥

सष्टम् ॥१२॥ वृकोदर-भीम ॥१४॥ सष्टम् ॥१५॥ नामाभावे तु
मनोदत्ता दत्तादौ लुप्ते ॥१६॥ सष्टम् ॥१७॥ अद्वयप्रनादिति भूमिसाश-
नाम्नीति तीर्थकाक ॥१८॥

प्राकारस्य व्यञ्जने ॥३॥१॥१९॥

प्राचां कारस्य संज्ञायां, व्यञ्जानाद्युत्तरे पदे ॥

अद्व्यञ्जनान्न सप्तम्या, लुप् स्याद् दृषदिमाषकः ॥१९॥

तत्पुरुषे कृति ॥३॥२॥२०॥

अद्व्यञ्जनान्न सप्तम्या, लुप् कृदन्ते पदोत्तरे ॥

तत्पुरुषे खलः कर्णे-जपः स्तम्बेरमो गजः ॥२०॥

मध्यान्ताद् गुरौ ॥३॥१॥२१॥

मध्यान्तशब्दतो लुप् न, स्यात् सप्तम्या गुरौ पदे ॥

जगणो जायते मध्ये-गुरुरन्तेगुरुश्च सः ॥२१॥

अमूर्धमस्तकात् स्वाङ्गादकामे ॥३॥२॥२२॥

अमूर्धमस्तकात् स्वाङ्गा-ददन्तव्यञ्जनान्ततः ॥

कामभिन्ने परे नो लुप्, राजते उदरेमणी ॥२२॥

बन्धे घञि नवा ॥३॥१॥२३॥

अद्व्यञ्जनान्नु सप्तम्या, स्याद् बन्धे घञि लुप् नवा ॥

हस्तेबन्धा ड्मे चौग-इचक्रेचन्धाः शिरोरुहाः ॥२३॥

राजलभ्यो रक्षानिर्वेश कार । प्रागिति किम् ? यूथपशु नाय प्राचामपि तूदीचाम् ॥१९॥ सष्टम् ॥२०॥ स.-सगण, 'मन्त्रिगुरुत्रिलयुध नकारो, नादिगुरु पुनरादिल्युर्न । जो गुह्यमध्यगनो रत्नमध्य, सोऽन्तगुरुः कथितो-ऽन्तल्युत्त.' ॥२१॥ इति आकोऽनुमतेभ्यो गणज्ञानार्थम् ॥२१॥ मूर्द्धशिखः, नन्मरुशिख, मुत्तमन इत्यादि प्रत्युदाहरणतया बोध्यम् ॥२२॥ विकल्पपक्षे रत्नमध्यमध्य इत्यादि ॥२३॥

कालातनतरतमकाले ॥३॥२॥२४॥

कालार्थाद्व्यञ्जनान्तान्नु, काले तने तरे तमे ॥

सप्तम्या लुप् न पूर्वार्द्धे-तने काले सदाचरेत् ॥२४॥

शयवामिवासेष्वकालात् ॥३॥२॥२५॥

स्याच्छयवामिवासेषु, कालान्याद्व्यञ्जनान्ततः ॥

सप्तम्या लुप् नगा रुटं, ग्रामेवासा णिलिशयः ॥२५॥

वर्षक्षराराप्पर-शरोरोमनसो जे ॥३॥२॥२६॥

वर्षादिभ्यो नगा लुप् स्यात्, सप्तम्या जे षोत्तरे

अप्पुजम-जमादित्यो-दये शतदलं भवेत् ॥२६॥

दुधावृड्वर्गाशरत्कालात् ॥३॥२॥२७॥

लुप् न दिङ्गभृतिभ्यो जे, सप्तम्या उत्तरे ण्डे ॥

दुग्ध शरदिज हन्ति, ज्वरं प्रावृषिज रुडुः ॥२७॥

अपो ययोनिमतिचरे ॥३॥२॥२८॥

अपो लुप् नैव सप्तम्याः, स्याद् ये योनीं मतीं चरे ॥

अप्पुचरा मता मत्स्या, अप्पुयोनिः श्रगृतिः ॥२८॥

नेन सिद्धस्थे ॥३॥१॥२९॥

इति सिद्धे स्थशब्दे च, सप्तम्या न भवेदलुप् ॥

हर्म्यवर्ती समस्थश्चेत्, कर्मसिद्धः सदा भवेत् ॥२९॥

षष्ठ्याः क्षेपे ॥३॥२॥३०॥

क्षेपे गम्ये न षष्ठ्या लुप्, स्यादुत्तरपदे परे ॥

इयं दासस्यभार्याऽयं, वृषल्याःपतिरुद्धतः ॥३०॥

पुत्रे वा ॥३॥१॥३१॥

क्षेपे गम्ये न वा लुप् स्यात्, षष्ठ्याः पुत्रे पदे परे ॥

दास्याः पुत्रो भवे दासी-पुत्रो दासः सदातनः ॥३१॥

पश्यद्वाग्दिशो हरयुक्तिदण्डे ॥३॥२॥३२॥

लुब् हरयुक्तिदण्डेषु, न पश्यद्वाग्दिशां परम् ॥

षष्ठ्या भवेद् दिशोदण्डः, कालादः पश्यतोहरः ॥३२॥

अदसोऽकजायनणोः ॥३॥२॥३३॥

अदसो लुब् न षष्ठ्याः स्या-दकजायनणोः सतोः ॥

स आमुप्यायणश्चारु-भवेदामुष्यपुत्रिका ॥३३॥

देवानांप्रियः ॥३॥१॥३४॥

देवानांप्रिय इत्यत्र, षष्ठ्या न लुप् निपात्यते ॥

स देवानांप्रियो मूर्खो, बोधितोऽपि न बुध्यते ॥३४॥

सप्तम् ॥२९॥ द्वेषाभावे तु त्रादणकुलमित्यादि । इदं चौरकुलकम्,
इयं दासभार्या अत्र वृषलीपति इत्येव यथावत्कथनप्रसङ्गे द्वेषाभावोऽवसेय इति
॥३०॥ विद्म्यार्थं वृषण् वचनम् ॥३१॥ एव वाचोयुक्तिः ॥३२॥ स्पष्टे ॥३३॥ ३४॥

शेषपुच्छलाङ्गुलेषु नाम्नि शुन ॥३॥२॥३५॥

श्वन्शब्दात् परं पठ्याः, शेषादौ नाम्नि नैव लुप् ॥

शुनःपुच्छश्शुनश्शेष-श्शुनो-लाङ्गुलकः कश्चित् ॥३५॥

वाचस्पतिवास्तोष्पतिदिवस्पतिदिवोदासम्

॥३॥१॥३६॥

निपात्यते न लुप् पठ्या, वाचस्पत्यादिनामसु ॥

वाचस्पतिर्दिवोदासो, वास्तोष्पतिर्दिवस्पतिः ॥३६॥

ऋतां विद्यायोनिस्म्वन्धे ॥३॥२॥३७॥

स्याद्विद्यायोनिस्म्वन्धे, पठ्या लुप् नो ऋता परे ॥

पितुःपुत्रेण वै होतु-रन्तेवासी समादृतः ॥३७॥

स्वसृपत्योर्वा ॥३॥२॥३८॥

लुप् विद्यायोनिस्म्वन्धे, स्वसृपत्योर्ऋता नरा ॥

पठ्या होतुःस्वमा धन्या, स्वसृपतिः स्वसुःपतिः ॥३८॥

आ द्वन्द्वे ॥३॥२॥३९॥

भवेदादन्त आदेशः, ऋता द्वन्द्वे नु पूर्ववत् ॥

मातादृष्टिरौ होता-पोतारौ स्वमृगानरौ ॥३९॥

पुत्रे ॥३॥१॥४०॥

पुत्रोत्तमपदे द्वन्द्वे, आदन्तः पूर्ववद्भवेत् ॥

मातापुत्रौ पितापुत्रौ होतापुत्रौ पदे पद ॥४०॥

वेदसहश्रुतावायुदेवतानाम् ॥३॥२॥४१॥

वेदे सहश्रुतानां स्या-द्वायुभिन्नसुपर्वणाम् ॥

द्वन्द्व आदन्त आदेशः सूर्याचन्द्रमसौ ध्रुवौ ॥४१॥

ईः पोमवरुणोऽग्नेः ॥३॥१॥४२॥

ईर्मेवेदग्निशब्दस्य, पोमे च वरुणे परे ॥

प्राग्वद् द्वन्द्व इमावग्नीषोमौ वह्निनिशाकुरौ ॥४२॥

ईवृद्धिमत्यविष्णौ ॥३॥२॥४३॥

द्वन्द्वेऽविष्णाविदन्तोऽग्ने-वृद्धिमत्युत्तरे पदे ॥

आग्निमसौम चरेत्कर्माऽऽ-लभेत चाग्निवारुणीम् ॥४३॥

दिवो द्यावा ॥३॥२॥४४॥

द्यावा स्याद् देवताद्वन्द्वे, दिवः पूर्वपदस्य वै ॥

स्वर्लोक मर्त्यलोकश्च, द्यावाभूमी प्रचक्षते ॥४४॥

दिवस्दिवः पृथिव्यां वा ॥३॥२॥४५॥

दिव-शब्दस्य पृथिव्या स्याद्, विकल्पेन दिवस्दिवः ॥

धर्म्यं दिवःपृथिव्यौ द्या-वा पृथिव्यौ सतां स्थितौ ॥४५॥

उपासोपसः ॥३॥२॥४६॥

उपासा देवताद्वन्द्व, उपसः पूर्वसंस्थितेः ॥

उपासामूर्यमालोम्य, लोकं लोकोऽभिनन्दति ॥४६॥

वायुरजंताम् अग्निवायू, वायवग्नी इति ॥६१॥ सष्टम् ॥६२॥

निष्पुजंताम्, जान्तावेणाविति ॥६३॥ एव द्यावानवते इत्यादि नक्तशब्दो-

ऽन्तराहारान्तोऽनव्ययम् ॥६४॥ दिवस्पृथिव्यावित्यपि ॥४५॥ सष्टम् ॥४६॥

मातरपितरं वा ॥३॥२॥४७॥

मातरपितरं वा रया-न्मातृपित्रोर्निपातनात् ॥

मातरपितरौ बन्धौ, स्तो मानापिनगौ सताम् ॥४७॥

वर्चस्कादिष्वस्करादयः ॥३॥२॥४८॥

वर्चस्काद्यर्थवन्तः स्युः, माधवोऽवस्करादयः ॥

अवस्करश्च वर्चस्के, रथाङ्गे म्यादपस्कर ॥४८॥

परतः स्त्री पुंवत् स्त्र्येकार्येऽनूङ् ॥३॥२॥४९॥

परतः स्त्री नचोङन्तः, स्त्र्येकार्ये स्यान्तु पुंसमः ॥

एतभार्यस्तथा ज्येन-भार्यः कल्याणपञ्चमी ॥४९॥

क्यङ्मानिपित्तद्धिते ॥३॥२॥५०॥

परतः स्त्री भवेत् पुंवत्, क्यङि मानिनि तद्धिते ॥

पिति चानूङ् इय ज्येना-थते पटुचरी नरी ॥५०॥

जातिश्च णितद्धितयस्वरे ॥३॥२॥५१॥

परतः स्त्री तथा जातिः, स्याण्णितद्धितयस्वरं ॥

अनूङ् पुंवन्तु भावत्कः, पापिष्ठा च पटीयसी ॥५१॥

एयेऽग्नयायी ॥३॥२॥५२॥

अग्नय्येन भवेत् पुंसत्, तद्धित ण्य प्रत्यये ॥

अग्नयी देवता यस्य, साग्नेयो रोहिणेयकः ॥५२॥

नाप्प्रियादौ ॥३॥२॥५३॥

पृण्यपप्रत्ययान्ते रज्जे-कार्थे स्त्रीपत्तो यदि ॥

प्रियादौ न भवेत् पुंत्, कल्याणीपञ्चमा निशा ॥५३॥

तद्धिताककोपान्त्य पूरणाख्याः ॥३॥२॥५४॥

न तद्धिताककोपान्त्याः, गंजाश्च पृणान्तकाः ॥

पत्तः स्युः सियः पुंत्, वृजिकामानिनी यथा ॥५४॥

तद्धितः स्वयवृद्धिहेतुर्गुणविकारे ॥३॥२॥५५॥

स्यात् सारवृद्धिहेतुर्योऽक्तविकारतद्धितः ॥

तदन्तस्त्री न पुंत् स्यात्, वैदर्भीमानिनी स्वयम् ॥५५॥

स्वाङ्गान् दीर्जातिश्चाभानिनी ॥३॥२॥५६॥

स्याद्व्यन्तस्तथा जाति-गची शब्दोऽप्यमानिनी ॥

पत्तः स्त्री न पुंत् स्या-दियं चन्द्रमृगोयते ॥५६॥

पुंत् कमधारये ॥३॥२॥५७॥

पत्तः स्त्री भवेत् पुं-दत्तरे कमधारये ॥

अयंकार्यञ्च महामान्या, दत्तवृन्दारिकाऽभवत् ॥५७॥

रिति ॥३॥२॥५८॥

परतः स्त्री भवेत् पुंवत्, अनूद् चेद् रितिप्रत्यये ॥

इयं मद्रकदेशीयो, पटुजातीयमानिनी ॥५८॥

त्वते गुणः ॥३॥२॥५९॥

गुणवाचो ऋयनूडशब्दः, परतस्त्वतयोः पुमान् ॥

अस्याः पटुत्वमालोक्य, पटुतां का न वाञ्छति ॥५९॥

चवौ क्वचित् ॥३॥२॥६०॥

च्चावनूड स्त्री भवेत् पुंवत्, क्वचिल्लस्यानुरोधतः ॥

महत्कृता बृहद्भृता, ऋयेयं महतीकृता ॥६०॥

सर्वादयोऽस्यादौ ॥३॥२॥६१॥

सर्वादिः स्त्री भवेत् पुंवत्, परतः स्यादिवर्जिते ॥

एकक्षीर भवत्पुत्र, पोषिष्यति सदात्मजे ॥६१॥

मृगक्षीरादिषु वा ॥३॥२॥६२॥

एषु ममाशब्देषु, स्वार्थभिन्नोत्तरं पदे ॥

वा स्त्री पुवदनेकार्यं, मृगक्षीरादयो मताः ॥६२॥

ऋदिदुदित्तरतमरूपकत्पत्रुवचेलङ्गोत्रमतहते वा-

ह्रस्वश्च ॥३॥२॥६३॥

ऋदिदुदिच्च ह्रस्वान्तः, पुत्र्य ना तगदिषु ॥

स्त्रियाम् ॥३॥१॥६९॥

स्त्रीवर्तिनो महन्नाग्नो, नित्यं डान्तः करादिषु ॥

चेन्महत्या विशिष्टः स्या-न्महाविशिष्ट उच्यते ॥६९॥

जातीयैकार्थेऽच्चेः ॥३॥१॥७०॥

जातीये च तथैकार्थे महनोऽच्यन्तवर्तिनः ॥

डान्तादेशो मन्त्राकीर्ति-र्महाजातीय उच्यते ॥७०॥

न पुंवन्निषेधे ॥३॥१॥७१॥

पुंवन्स्य निषेधज्चेद्, महत् उत्तरे पदे ॥

डान्तादेशो भेदेनैव, भाग्यवान् महतीप्रियः ॥७१॥

इच्यस्वरे दीर्घ आच्च ॥३॥१॥७२॥

पूर्वस्य दीर्घ आकाङ्क्षा-ञ्चान्त इच्चप्रत्ययेऽम्वरे ।

मुष्टामुष्टि तथा ष्ट्री-मुष्ट्री नैव महात्मनाम् ॥७२॥

हविष्यष्टन कपाले ॥३॥२॥७३॥

हविष्यर्थेऽष्टनो दीर्घो-ऽन्तः कपाले परे भवेत् ॥

हचिरष्टाकपाल तत्, कपालाष्टमु मङ्कृतम् ॥७३॥

गवि युक्ते ॥३॥१॥७४॥

युक्तेऽर्थे गवि दीर्घोऽन्ता-देशोऽष्टनो विधीयते ॥

अष्टौ गार्वा यथा यत्र, लोकस्वाष्टागव ग्यम् ॥७४॥

नाम्नि ॥३॥१॥७५॥

नाम्नि दीर्घाञ्त् आदेशो-ऽष्टनः स्यादुत्तरे पदे ॥

स्वर्णमष्टापद चाष्टः-प३ः कलासर्पवतः ॥७५॥

कोटरमिश्रकसिध्रकपुरगसारिकस्य वणे ॥३॥१॥७६॥

कोटरमिश्रकादीना, कृतणत्ववने पदे ॥

परे दीर्घाञ्त् आदेशः, स्युः कोटरावगादयः ॥७६॥

अञ्जनादीनां गिरौ ॥३॥१॥७७॥

स्याद् दीर्घाञ्त्तोऽञ्जनादीना, गिरिशब्दे पदोत्तरे ॥

किंशुलकागिरिः साल्वा-गिरिः स्याद् अञ्जनागिरिः ॥७७॥

अनजिरादिवहुस्वरशरादीनां मतौ ॥३॥१॥७८॥

अंजरादीतरानेक-स्वराणा प्रत्यये मतौ ॥

शरादीनाञ्च दीयत्व, शरावत्यमरायती ॥७८॥

ऋषौ विश्वस्य मित्रे ॥३॥२॥७९॥

विश्वशब्दस्य सजाया, मित्रोत्तरपदे ऋषौ ॥

दीर्घाञ्त्तः सभवेद्विद्वा मित्रो राजऋषिः श्रुतः ॥७९॥

नरे ॥३॥१॥८०॥

विश्वशब्दस्य दीर्घत्वं, नाम्नि नरे पदे भवेत् ॥

विश्वानराऽभवत् कश्चित्, तज्जो वैश्वानरोऽनलः ॥८०॥

नाज्जीति जहदष्ट ॥७५॥ सष्ट सूत्रपदम् ॥७६॥७७॥७८॥

॥७९॥८०॥८१॥

वसुराटोः ॥३॥२॥८१॥

परयोर्वसुराटोः स्या-द्विश्वशब्दस्य दीर्घता ॥

विश्वावसुस्तथा विश्वा-राट् सर्वत्र विराजते ॥८१॥

वलच्यपित्रादेः ॥३॥१॥८२॥

पित्राद्यन्यस्परान्ताना, दीर्घोऽन्तो वलचि ध्रुम् ॥

स्यादासुतीवलो दन्ता-वलः पुत्रावलस्तथा ॥८२॥

चिते. कचि ॥३॥२॥८३॥

चितिशब्दस्य दीर्घोऽन्तो, जायते कचि प्रत्यये ॥

चितिश्विता भवेदेका, सैकचिनीक उच्यते ॥८३॥

स्वामिचिह्नस्याविष्टाष्टपञ्चभिन्नछिन्नच्छिद्रस्तुव-स्व-

स्तिकम्य कर्णे ॥३॥१॥८४॥

स्वामिचिह्नस्य विष्टादि-वर्जितम्योत्तरे पदे ॥

कर्णं दीर्घोऽन्त आदेशो, दात्राकर्णः पशुर्भवेत् ॥८४॥

गतिकारकस्य नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिमहितना

कवौ ॥३॥२॥८५॥

नहयादिषु मिमन्तेषु, गनेः कारकाचिनः ॥

दीर्घोऽन्त म्यादृशानञ्च, नीवृत् प्रावृत् जलाम् ॥८५॥

घञ्युपसर्गस्य बहुलम् ॥३॥१॥८६॥

उपसर्गस्य दीर्घोऽन्तो, घञन्तो बहुलं भवेत् ॥

झटित्येव प्रतीकारो-ऽतिसारस्य विधीयताम् ॥८६॥

नामिनः काशे ॥३॥२॥८७॥

नाम्यन्तस्योपसर्गस्य, काशे परे नु दीर्घता ॥

अनुकाशप्रतीकाश-नीकाशप्रमुखा मताः ॥८७॥

दस्ति ॥३॥२॥८८॥

स्यात्ताद्यादेशदाधाता-बुपसर्गस्य नामिनः ॥

दीर्घोऽन्तो नीचावीत्ते च, परीत्तवान् प्रणीत्रिमम् ॥८८॥

अपीत्वादेर्वहे ॥३॥१॥८९॥

पीत्वादिभिन्ननाम्यन्त-शब्दस्यापि वहे परे ॥

भवेदीर्घोऽन्त आदेशः, कपीवह मुनीवहम् ॥८९॥

शुनः ॥३॥२॥९०॥

शुनो दीर्घोऽन्त आदेशो, बहुलं स्यात्पदे परे ॥

श्वादन्तः श्वावराहश्च, श्वापद श्वमुखं तथा ॥९०॥

एकादश षोडश षोडन् षोढा षड्ढा ॥३॥२॥९१॥

एकादशादयः पञ्च, निपात्यन्ते दशादिषु ॥

षोडन् षोडश षोढा च, षड्ढैकादश सर्वदा ॥९१॥

मातुलमा क्वचिद्वा मिचिन्न यथा प्रतीवेशः, प्रतिवेशः, विषाद,
निषाद इत्यादि ॥८९॥ नामिन इति प्रकाश ॥८७॥ द इति-वितीर्णम्,
तीति उदत्तम् ॥८८॥ पल्लारिर्जनात् पानुहम्, दाह्यहमित्यादि ॥८९॥
अनुनामिनादि बाहुल्यम् ॥९०॥ सप्तम् ॥९१॥

द्वित्र्यष्टानां द्वात्रयोष्टा. प्राक् शतादनशीति-
यह्वीहौ ॥३॥२॥९१॥

द्वित्र्यष्टाना च सङ्ख्याया, द्वात्रयोष्टा नु प्राक् शतात् ॥
त्यक्त्वाऽशीतिरह्वीही, द्वाविंशतिः त्रयोदश ॥९२॥

चत्वारिंशदादौ वा ॥३॥२॥९३॥

स्युश्चत्वारिंशदार्त्तौ वा, द्वात्रयोष्टा नु पूर्वम् ॥
अष्टवष्टिन्त्रिपष्टिञ्च, द्वाप्ततिद्विप्ततिः ॥९३॥

हृदयस्य हृत्त्रासलेखाण्ये ॥३॥२॥९४॥

हृदयस्य हृदादेशो, ये चाणि लामलेखयोः ॥
हृत्त्रासो हृत्त्रसौहृदादि, हृत्त्रेण्यः प्रियदर्शने ॥९४॥

पद. पादस्याज्यातिगोपहते ॥३॥२॥९५॥

पद इत्ययमादेशः, पादशब्दस्य जायते ॥
आज्यादिषु पदाजिञ्च, पदानिः पदगो ण्ये ॥९५॥

हिमहतिकापिये पत् ॥३॥२॥९६॥

पदमेत् पादशब्दस्य, हिमादिषु यप्रत्यये ॥

ऋचः शशसि ॥३॥२॥९७॥

शादौ शस्प्रत्यये नूनं, ऋचः पादस्य पद्भवेत् ॥

पच्छः शंसति गायत्री, श्लोकं ग्रथ्नाति पादशः ॥९७॥

शब्दनिष्कघोषमिश्रे वा ॥३॥१॥९८॥

शब्दादिषु पदादेशः, पादस्य वा विधीयते ॥

पच्छब्दः पादशब्दो वा, पन्मिश्रेण विधीयते ॥९८॥

नस् नासिकायास्तःक्षुद्रे ॥३॥१॥९९॥

नासिकाया नसादेशः, क्षुद्रे च तसि प्रत्यये ॥

नासिकाया भवेन्नस्तो, नःक्षुद्रः क्षुद्रनासिकः ॥९९॥

येऽवर्णे ॥३॥२॥१००॥

अवर्णे नासिकाया नस्, भवेद् ये प्रत्यये परे ॥

नासिकाय हितं नस्य, नासिक्यश्चानुनासिकः ॥१००॥

शिरसः शीर्षन् ॥३॥२॥१०१॥

ये प्रत्यये परे शीर्ष-नादेशः शिरसो भवेत् ॥

ब्राह्मीतल नु शीर्षण्य, शीर्षण्यं टादिपञ्चकम् ॥१०१॥

केशे वा ॥३॥२॥१०२॥

केशे वा शिरसः शीर्ष-निति ये प्रत्यये परे ॥

स्त्रीणां शिरसु शीर्षण्योः, शिरस्याः कवरीहिताः ॥१०२॥

द्वि शपाटात् स्यादिशसि न स्यात् - ऋच. पादान् पश्य ॥९७॥
ये इत्यपक्षे पादमिश्रेणेत्यादि ॥९८॥ स्पष्टे ॥९९॥१००॥ य इत्येव शिरस्तः
शिरस्यति ॥१०१॥ स्पष्टे ॥१०२॥१०३॥

शीपः स्वरे तद्धिते ॥३॥१॥१०३॥

स्वरादौ तद्धिते शीर्षः, शिरस्शब्दस्य जायते ॥

हास्तिशीर्षिः बलिष्ठः, स्या-न्मार्गशीर्षी च पूर्णिमा ॥१०३॥

उदकस्योदः पेपंधिवामवाहने ॥३॥१॥१०४॥

उदकस्य ह्रदादेशः, पेपमादिषु जायते ॥

उदपेपं पिनष्टीदं, जलवानुदधिघटः ॥१०४॥

वैकव्यञ्जने पूर्ये ॥३॥१॥१०५॥

अयुक्तव्यञ्जनादौ वा, पूर्ये स्यादुदको ह्रुदः ॥

उदपात्रोदकामत्रो-दकपात्राणि पूर्यताम् ॥१०५॥

मन्थौदनसक्तुविन्दुवज्रभारहारवीविधगाहे वा

॥३॥१॥१०६॥

उदकस्य ह्रदादेशो, वा मन्थादिषु जायते ॥

स्याद् उदविन्दुना पूर्यो, घटो ह्रुदकविन्दुना ॥१०६॥

नामन्युत्तरपदस्य च ॥३॥१॥१०७॥

पूर्वोत्तरपदस्थस्यो-दकस्यानामन्युदो भवेत् ॥

क्षीरोदलवणोदाख्या, उदधयो महार्णवाः ॥१०७॥

ते लुग्व ॥३॥१॥१०८॥

स्यादुत्तरपदं पूर्व-पदं नाम्नि तु लुग नग ॥

द्वयन्तरनवर्णोपसर्गादिप ईप् ॥३॥२॥१०९॥

अनवर्णोपसर्गेभ्यो द्वयन्तभ्यां चाप ईप् भवेत् ॥

द्वीपं स्यादन्तरीप च, प्रतीप वा समीपकम् ॥१०९॥

अनोर्देश उप् ॥३॥२॥११०॥

देशे वाच्ये परस्यानो-रप उप् जायते ततः ॥

देशोऽनूपो भवेत् कच्छः, कूपादयः पृषोदराः ॥११०॥

खित्यनव्ययारूपो मोन्तो ह्रस्वश्च ॥३॥२॥१११॥

अनव्ययस्वरान्तस्या-रुपश्च खिति प्रत्यये ॥

परे मोऽन्तश्च ह्रस्वश्चा-न्तादेशः स्याद्विहङ्गमः ॥१११॥

सत्यागदास्तोः कारे ॥३॥२॥११२॥

कारे सत्यागदास्तूना, मोऽन्तः स्यादुत्तरे पदे ॥

सत्यङ्कारागदङ्कारा-स्तुङ्काराः सूत्रसम्भता ॥११२॥

लोकम्पृणमध्यन्दिनानभ्याशमित्यम् ॥३॥२॥११३॥

कृतमान्ता अमी शब्दा, साधवः स्युर्निपातनात् ॥

लोकम्पृण वक्ष्यो मध्य-न्दिनेऽनभ्याशमित्यकम् ॥११३॥

आष्ट्राग्नेरिन्धे ॥३॥२॥११४॥

आष्ट्राग्निभ्या भवेन्मोऽन्त, इन्धशब्द पदोत्तरे ॥

आष्ट्रमिन्धस्तथैवाग्नि-मिन्धः सूत्रेण साध्यते ॥११४॥

उपसर्गादिति-ह्याप । अनवर्णति-प्रापम्, परापम् ॥१०९॥ देश इति
अन्तोप वनम् ॥११०॥ खिनीति-ज्ञानी, अनव्ययस्येति-दोषामन्यमह
॥१११॥ सूत्रत्रय सत्यम् ॥११२॥११३॥११४॥

अगिलाद् गिलगिलगिलयोः ॥३॥२॥११५॥

पूर्वपदाद् गिलान्तान्या-न्मोऽन्तो गिलगिले गिले ॥

तिमिङ्गिलगिलो मत्स्यो, बालङ्गिलश्च राक्षसः ॥११५॥

भद्रोष्णात् करणे ॥३॥२॥११६॥

भद्रोष्णाभ्या भवेन्मोऽन्तः, करणे उत्तरे पदे ॥

स्याद्भद्रंकरणं भद्र-ङ्गंकरणमुष्णकम् ॥११६॥

नवाऽखितकृदन्ते गत्रेः ॥३॥२॥११७॥

रात्रिशब्दस्य मोऽन्तो वा, कृदन्ते खिद्विजिते ॥

रात्र्यादो रात्रिञ्च, रात्रिञ्चरश्च रात्र्यटः ॥११७॥

धेनोर्भव्यायाम् ॥३॥२॥११८॥

भव्याशब्दे परे धेनो-र्भ-न्मोऽन्तो विभाषया ॥

धेनुं भव्या तथा धेनु-भव्या भव्यातिदुग्धदा ॥११८॥

अपष्ठीतृतीयादन्याद् दोऽर्थे ॥३॥२॥११९॥

स्यादपष्ठीतृतीयाताद, दोऽन्तोऽर्थे चान्यशब्दतः ॥

अन्यदर्थं प्रचोऽन्यार्थे, वक्तोक्तिः स्यान्नियोजनात् ॥११९॥

आशीराशास्थितास्थोत्मुकोतिरागे ॥३॥२॥१२०॥

आशीराद्युत्तरेष्वन्ते, दो भवेदन्यशब्दतः ॥

अन्यदाशाऽन्यदास्थाऽन्य-दुत्सुकश्चान्यदास्थितः॥१२०॥

ईयकारके ॥३॥१॥१२१॥

अन्यशब्दान्नवेद् दोऽन्तः, कारके चेयप्रत्यये ॥

अन्यत्कारकमन्यस्या-यमन्यदीय उच्यते ॥१२१॥

सर्वादिविष्वग्देवाडुद्रिः कव्यञ्चौ ॥३॥२॥१२२॥

स्याद् विष्वग्देवशब्दाभ्यां, सर्वादिश्चाञ्चतौ क्विपि ॥

डुद्रिरन्तस्त्वदद्रीचा, देवद्रयञ्चौ विशेषिताः ॥१२२॥

सहसमः सधिसमि ॥३॥२॥१२३॥

कव्यञ्चौ परे यथासङ्ख्यं, सहसमोः सधिः समिः ॥

सद्व्यङ्ग्यं भवेत्सम्यक्, समीचीन तदुच्यते ॥१२३॥

तिरसस्तिर्यति ॥३॥२॥१२४॥

अकारादौ क्विव्रन्तेऽञ्चौ, परे स्यात्तिरसस्तिरिः ॥

तिर्यञ्चस्तिरसाऽञ्चन्ति, तिरश्चीनं तिरोगतम् ॥१२४॥

नञत् ॥३॥२॥१२५॥

नञ्शब्दः स्यादकारो वा, उत्तरस्मिन् पदे परे ॥

अहिंसनामृपास्तेयामैयुनामूर्च्छना व्रताः ॥१२५॥

अन्यदाशी, अन्यदृति, अन्यद्राग । पष्ठपादिवर्जनमत्रापि तत्र अन्यस्यान्येन वा भाशी, अन्याशीरित्यादि ॥१२०॥ सष्टम् ॥१२१॥ क्वीति विष्वग्वचनम् ॥१२२॥ कव्यगदित्येव सहायनम् ॥१२३॥ सष्टम् ॥१२४॥ न भुङ्क्ते इत्यादायुतपदत्वाभावादत्वाभाव ॥१२५॥

त्यादौ क्षेपे ॥३॥१॥१२६॥

क्षेपे गम्ये भवेदद् नञ्, त्याद्यन्त उत्तरे पदे ॥

रे ? अपचसि जालम् ? त्व-मकरोपि त्रमुन्मद ? ॥१२६॥

नगोऽप्राणिनि वा ॥३॥२॥१२७॥

अप्राणिन्यभिधेये वा, नगशब्दो निपात्यते ॥

अगो नगश्च भूमिध्रः, पादपाः स्युर्नगा अगाः ॥१२७॥

नखादयः ॥३॥१॥१२८॥

शब्दा एतेऽकृताकारा, निपात्यन्ते नखादयः ॥

नखो नभ्राट् नषान्नागो, नक्षत्र नान्तरीयकम् ॥१२८॥

अन् स्वरे ॥३॥१॥१२९॥

नञोऽनित्ययमादेशः, स्वरादावुत्तरे पदे ॥

अनाव्यनन्तससाराद-नन्तोऽर्हन् मदाऽयतात् ॥१२९॥

कोः कत्तत्पुरुषे ॥३॥१॥१३०॥

तत्पुरुषे समासे स्थात्, स्वरादौ कोः कदित्ययम् ॥

आदेशः कृत्सितोऽश्वः स, कदञ्च, कद्वानपः ॥१३०॥

स्थवदे ॥३॥२॥१३१॥

कुशब्दस्य कदादेशः, स्यादुत्तरे स्थे वदे ॥

उचितं कद्रथोऽनेन, कद्रदाय समर्पितः ॥१३१॥

तृणे जातौ ॥३॥१॥१३२॥

कदादेशस्तृणे जातौ, वाच्यायां कोर्विधीयते ॥

कचृणा रौहिषाख्या स्या-दन्यथा कुतृणानि वै ॥१३२॥

कत्त्रिः ॥३॥१॥१३३॥

क्रिशब्दस्य कुशब्दस्य, त्रिशब्दे कद् निपात्यते ॥

कुत्सिताः के त्रयो वा स्युः, कुत्त्रयो वाऽस्य कत्त्रिकः ॥१३३॥

काक्षपथोः ॥३॥२॥१३४॥

कोः का इत्ययमादेशः, पथिन्यक्षे पदोत्तरे ॥

कापथेन न गन्तव्यं, काक्षैर्दीव्यं न जातुचित् ॥१३४॥

पुरुषे वा ॥३॥२॥१३५॥

विकल्पेन कुशब्दस्य, कादेशः पुरुषोत्तरः ॥

कापुरुषैर्न योद्धव्यं, कुपुरुषाः सदा खलाः ॥१३५॥

अल्पे ॥३॥१॥१३६॥

ईषदर्थं कुशब्दस्य, कादेशः स्यात् पदे सदा ॥

मिष्ट कामधुरं काच्छ, क्षुधा यस्य न विद्यते ॥१३६॥

सप्तद्वन्द्वनितित्वादिभ्यम् ॥१३१॥ ॥१३२॥ ॥१३३॥ ॥१३४॥

॥१३५॥ ॥१३६॥

काकवौ वोष्णे ॥३॥१॥१३७॥

उष्णशब्दे कुशब्दस्य, काकवौ स्तो विभाषया ॥

कोष्णं कचोष्णमुष्णं यत्, कटुष्णमीषदुष्णकम् ॥१३७॥

कृत्येऽवश्यमो लुक् ॥३॥१॥१३८॥

लुक् कृत्यप्रत्ययान्ते स्यान्, मस्यावश्यविवर्तिनः ॥

अवश्यकरणीयं तद्, निर्वाहो नैव यद्विना ॥१३८॥

समस्ततहिते वा ॥३॥२॥१३९॥

सम्शब्दस्य लुगन्तो वा, तते हिते पदे परे ॥

सहितं संहितं धर्मः मनतं तस्य सन्ततम् ॥१३९॥

तुमश्च मनःकामे ॥३॥२॥१४०॥

मम्शब्दस्य तुमश्चान्ते, कामे मनसि लुग् भवेत् ॥

गन्तुकामः सकामोऽनु-मना स ममना सुधीः ॥१४०॥

मांसस्यानङ्घजि पाचि नवा ॥३॥१॥१४१॥

पच्यनङ्घजि मांसस्य, लुगन्तः स्याद्विभाषया ॥

मांसपचनं च मांसाको, नरकार्येन जायते ॥१४१॥

दिक्शब्दात्तीरस्य तारः ॥३॥१॥१४२॥

तीरशब्दस्य दिक्शब्दा-त्तागदेशो विभाषया ॥

पूर्वतारं तथा पूर्व-तीरं दंशम्य मुन्दम् ॥१४२॥

सहस्य सोऽन्यार्थे ॥३॥२॥१४३॥

समासे स्याद् बहुव्रीहौ, सः सहस्य पदे नवा ॥

सपुत्रः सहपुत्रोऽयं, सशिष्यः सहशिष्यः ॥१४३॥

नाम्नि ॥३॥२॥१४४॥

सहशब्दस्य सादेशोऽन्यार्थे नाम्नि पदे परे ॥

सरसानाम दूर्वा स्यात्, साश्वत्यं नाम काननम् ॥१४४॥

अदृश्याधिके ॥३॥२॥१४५॥

सोऽन्यार्थे सहशब्दस्य, त्वदृश्याधिकवाचिनोः ॥

कार्पाणः समापः स्यात्, सानलश्च कपोतकः ॥१४५॥

अकालेऽव्ययीभावे ॥३॥२॥१४६॥

कालान्यार्थेऽव्ययीभावे, सहशब्दस्य सो भवेत् ॥

वृत्तं सत्रह्य साधूना, सचक्रं-धेहि सद्रथम् ॥१४६॥

ग्रन्थान्ते ॥३॥२॥१४७॥

स्याद् ग्रन्थान्तेऽव्ययीभावे, सहशब्दस्य सो ध्रुवम् ॥

सकलं ज्योतिषं कृत्वा, सपादं लक्षणं श्रुतम् ॥१४७॥

नाशिष्यगोवत्सहले ॥३॥२॥१४८॥

आशिषि गम्यमानाया, परे गवादिवर्जिते ॥

अन्यार्थ इति मद्भज. ॥१८२॥ अन्यार्थ इति सहदेव कुव. ॥१४०
सह्य ॥१८५॥ अकाल इति संपूर्णज्ञेने । अव्ययीभाव इति सहयुष्यः
॥१८६॥ सह्य ॥१४७॥ आशिषीति सपुत्र । गवादि-वर्जनात् स्वस्ति

न सः सहस्य भद्रं स्तात्, सहसद्वाय मरिणे ॥१४८॥

समानस्य धर्मादिषु ॥३॥१॥१४९॥

स्यात् समानस्य सादेशो, धर्मादिषु परेषु वै ॥

सजानीयः सधर्मा वा, सगोत्रो भवति प्रियः ॥१४९॥

सब्रह्मचारी ॥३॥२॥१५०॥

शब्दः सब्रह्मचारीति, लक्षणेन निपात्यते ॥

समानव्रतशीलस्य, सब्रह्मचारिता मता ॥१५०॥

दृग्दृशदृक्षे ॥३॥१॥१५१॥

सादेशः स्यात् समानस्य, दृशि दृक्षे तथा दृशे ॥

दृश्यते ममरूपेण, सदृक्षः सदृशः सदृक् ॥१५१॥

अन्यत्यदादेरा ॥३॥२॥१५२॥

त्यदादेशान्यशब्दस्य, दृशि दृक्षे तथा दृशे ॥

स्यादाकारान्त आदेशो-अन्यादृशस्तादृशो न वै ॥१५२॥

इदंकिमीत्की ॥३॥१॥१५३॥

अनजः क्तवो यप् ॥३॥१॥१५४॥

नञ्भिन्नादव्ययात्पूर्व-पदाद्यदुत्तरं पदम् ॥

तदंशस्य भवेत् क्तवो यप्, मुक्ताः प्राप्य शिवं जिनाः ॥१५४॥

पृषोदरादयः ॥३॥१॥१५५॥

शिष्टैः प्रयुज्यमानाश्चे-च्छद्वाः पृषोदरादयः ॥

लोपागमादिभिर्ज्ञेया, निपातिताः पृषोदराः ॥१५५॥

चाऽवाप्योस्तनिक्रीधामहोर्वपी ॥३॥१॥१५६॥

तनिक्रीपरतोऽवस्य, वोऽपेः पिर्धाग्नुहोर्नवा ॥

अवतंसो वतसोऽपि, विधानमपिधानकम् ॥१५६॥

॥ इति द्वितीयः पादः ॥

इति सन्धि-नाम-कारक-समासात्मिका

प्रथमा वृत्तिः समाप्ता ॥

एतमीदृशं कीदृशं इति ॥१५३॥ अनज इति अट्टत्वा परमकृत्वा ।
उत्तरपदस्येत्यत्र अलट्टत्वा ॥१५४॥ एते शब्दा विहितलोपागमवर्णविकारा
साध्या । भवेद्वर्णान्मादस, सिद्धो वर्णविपर्ययात् । गूढोत्मा वर्णविकृते-वर्ण-
नाशात् पृषोदर ॥१॥ इति ॥१५५॥ एव वक्तव्यं, अवक्तव्यं, पिनद्धम् अपि
नदन्वित्यादि । केचित्तु सारत्रे उन्ति । वष्टि भागुरिरल्गोपमवाप्योक्षसर्गयो ।
आप येव हलन्ताना, यथा वाचा निशा दिशा ॥१॥ इति ॥१५६॥

॥ इति द्वितीय पादः ॥

॥ अथ—आख्यातवृत्तिरारभ्यते ॥

वृद्धिरौरेदौत् ॥३॥३॥१॥

आ-आरैकार ओकारः, चत्वारो वृद्धिमंत्रकाः ॥

साम्प्रत साम्प्रतं कार्य-मैन्द्रमौद्रत्यमिच्छता ॥१॥

गुणोऽरेदोत् ॥३॥३॥१॥

स्युररेदोच्च प्रत्येक, त्रयोऽपि गुणसंज्ञकाः ॥

यः करोति स्वकर्तव्य, स चेना धनविप्रयोः ॥२॥

क्रियार्थो धातुः ॥३॥३॥३॥

क्रिया कृतिः प्रवृत्तिर्वा, व्यापारः कथ्यते युधे ॥

धातुसंज्ञस्तदर्थः स्याच्छब्दो जयति धातुमान् ॥३॥

न प्रादिरप्रत्ययः ॥३॥३॥४॥

चाद्यभ्यन्तर्गतः प्रादि-धात्विणो नत्र जायते ॥

ततश्चेत् प्रत्ययो न स्यात्, प्राभवदौन्मुखायन ॥४॥

अवा दाधां दा ॥३॥३॥५॥

वर्तमाना तिव् तस् अन्ति सिव् थस् थ मिव् वस्
मस्-ते आते अन्ते से आथे ध्वे एवहे महे ॥३॥३॥६॥

वर्तमाना भवन्त्येते, ह्यष्टादश तिवादयः ॥

वर्तमानेन योगेन, वर्तन्ते हि विचक्षणाः ॥६॥

सप्तमी यात् यातां युस् यास् यातं यात याम् याव
याम-ईत ईयाताम् ईरन ईथास् इयाथाम् ईध्वम्
ईय ईवहि ईमहि ॥३॥३॥७॥

यात्यातामादयः साष्टा, सप्तमीसंज्ञका दश ॥

प्रसिद्ध्या सप्तमत्वेन, सप्तमीयं भवेत् स्फुटम् ॥७॥

पञ्चमी तुव् ताम् अन्तु हि तम् त आनिव् आवव्
आमव्-ताम् आताम् अन्ताम् स्व आथाम् ध्वम्
ऐव् आवहैव् आमहैव् ॥३॥३॥८॥

अष्टादश तुवाद्याः स्युः पञ्चमीसंज्ञका इमे ॥

लडादौ पञ्चमत्वेन, पञ्चमी जायतामियम् ॥८॥

सप्तम् ॥८॥ साष्टेति-अष्टा इति अष्टादशषट्कोऽशस्तेन सहिता
इति तथा चाष्टादशेत्यर्थे मन्त्रत । यद्वा पूर्वार्धे 'स्युरष्टादशयादाद्या, सप्तमी
मन्त्रा मन्ता' इति ॥७॥ १ लट्, २ लिट्, ३ लुट्, ४ लृट्, ५ लोट्
६ लृट्, ७ लिट्, ८ लुट्, ९ लृट्, इति पाणीनीयप्रसिद्धा लकारास्तत्र
लाट् इत्यस्य क्तमप्राप्तस्यमत्वेन पञ्चमोसत्राऽन्वर्था । एव पूर्वत्र सप्तमीसत्राऽपि
न्दिह सप्तमत्वेन तार्थिद्या । न च लृट् इत्यस्य पञ्चमत्वमाशङ्क्यम्, तस्य
उन्दासामानाचरत्वेन प्रवृत्तऽगणनात् ॥८॥

ह्यस्तनी दिव् ताम् अन् सिव् तम् त अम् व म-
त आताम् अन्त थास् आथाम् ध्वम् इ वहि महि

॥३॥३॥९॥

ह्यस्तनीसङ्गता एते, ह्यष्टादश दिवादयः ॥

ह्यस्तन्या हस्तिनी रात्रौ, प्रागच्छद्भजगामिनी ॥९॥

एता शितः ॥३॥३॥१०॥

चतस्रो वर्तमानायाः, शानुबन्धा त्रिदेलिमाः ॥

शित्याच्च भवतीत्यादौ, गुणादिः स्याद् यथायथम् ॥१०॥

अद्यतनी दि ताम् अन् सि तम् त अम् व म त आताम्
अन्त थास् आथाम् ध्वम् इ वहि महि ॥३॥३॥११॥

दिमुन्या अद्यतन्यः म्यु-गष्टादशार्थसार्थकाः ॥

रजनिरजनि ग्लावाऽ-ग्रननी चन्द्रिकान्विता ॥११॥

परोक्षा णव् अतुम् उत् थव् अथुम् अ णव् व म-ण
आते इरे से आये वे ए वहे महे ॥३॥३॥१२॥

आशीः कयात् कयास्ताम् कयासुस् कयास् कयास्तम्
कयास्त कयासम् कयास्व कयास्म-सीष्ट सीयास्ताम्
सीरन् सीष्टास् सीयास्थाम् सीध्वम् सीय सीवहि
सीमहि ॥३॥३॥१३॥

स्युराशीःसंज्ञका अष्टा-दश कयादादयः समे ॥

समेपां श्रेयसं भूया-दित्याशीः स्यान्महात्मनाम् ॥१३॥

थ्वस्तनी ता तारौ तारस् तासि तास्यस् तास्थ तास्मि
तास्वस् तास्मस्-ता तारौ तारस् तासे तामाथे ताध्वे
ताहे तास्वहे तास्महे ॥३॥३॥१४॥

तादयः थ्वस्तनीसंज्ञा, अष्टादश भवन्त्यमी ॥

थ्वस्तन्या निशि सत्पर्षद्, भवितेति प्रयत्यताम् ॥१४॥

भविष्यन्ती स्यति स्यतस् स्यन्ति स्यसि स्यथस्
स्यथ स्यामि स्यावस् स्यामस्-स्यते स्येते स्यन्ते
स्यसे स्येथे स्यध्वे स्ये स्यावहे स्यामहे ॥३॥३॥१५॥

स्यत्यादयो भविष्यन्ती-संज्ञा अष्टादश ध्रुवम् ॥

ज्ञात्वा प्राप्ति भविष्यन्ती, हर्षितोऽद्य भविष्यति ॥१५॥

सष्टम् ॥१३॥ आगामिन्या तनस्त्रिन्या सता सभा भविता इति-
तस्मादेतो प्रयत्यताम्-क्रियता यत्न. ॥१४॥ भविष्यन्ती-भाविनीमिति
॥१५॥

क्रियातिपत्तिः स्यत् स्यताम् स्यन् स्यस् स्यतम् स्यत
 स्यम् स्याव स्याम-स्यत स्येताम् स्यन्त स्यथास
 स्येताम् स्यध्वम् स्ये स्यावहि स्यामहि ॥३॥३॥१६॥

क्रियातिपत्तिसंज्ञाः स्यु-रष्टादश स्यदादयः ॥

सैधिष्यत पयोऽपास्यन् , क्रियातिपत्तिभागपि ॥१६॥

त्रीणि त्रीण्यन्ययुष्मदस्मदि ॥३॥३॥१७॥

अन्यार्थे युष्मदर्थे चा-स्मदर्थेऽपि यथाक्रमम् ॥

सर्वामा त्रीणि त्रीणि स्यु-र्वर्तेऽहं सोऽस्ति तं नय ॥१७॥

एकद्विवहुषु ॥३॥३॥१८॥

स्युरंरुद्विवहुत्वार्थेऽ-न्यादिषु त्रीण्यपि क्रमात् ॥

सोऽधीते तावधीयाते, श्रेयसे तेऽप्यधीयते ॥१८॥

नवाद्यानि शतृक्त्रयम् च परस्मैपदम् ॥३॥३॥१९॥

परस्मैपदमत्रानि, नवाद्यानि शतृक्त्रयम् ॥

सदा चिन्दनि शं विद्वान्, मोहमपनयन्नम् ॥१९॥

पराणि कानानशौ चात्मनेपदम् ॥३॥३॥२०॥

विभक्तीना पराणि स्यु-र्नव कानानशौ तथा ॥

आत्मनेपदमत्रानि, कूर्वाणाः कार्यनामनाम् ॥२०॥

तत् साप्यानाप्यात् कर्मभावे कृत्यक्तखलर्याश्च
॥३॥३॥२१॥

कर्मणि साप्यतो धातो-स्तत् कृत्यक्तखलर्यकाः ॥
भावे चाकर्मकाज्ज्ञेया, भूयते शिवमाप्यते ॥२१॥

इङितः कर्तरि ॥३॥३॥२२॥

इकारेतो डकारेतः, स्यात् कर्तर्यात्मनेपदम् ॥
स्यादिङ्क अध्ययनेऽधीते, 'एधि' वृद्धौ सदैधते ॥२२॥

क्रियाव्यतिहारेऽगतिहिंसा शब्दार्थहसोह्वहश्चानन्यो-
ऽन्यार्थे ॥३॥३॥२३॥

भवेत् क्रियाव्यतीहारेऽ-गत्यादेर्हस्तेर्वहेः ॥
अन्योऽन्याद्यप्रयोगे वै, व्यतिस्ते आत्मनेपदम् ॥२३॥

निविशः ॥३॥३॥२४॥

निपूर्वाद्भिषतेर्धातोः, कर्त्रर्थे आत्मनेपदम् ॥
निविशन्ते सदा सन्तः, सत्पथं नोत्पथं क्वचित् ॥२४॥

तदिति-आत्मनेपदम् । उदाहरणसमूहः समूह्य ॥२१॥ स्पष्टम्
॥२२॥ अन्यचिरीपिताया. क्रियाया अन्येन हरण करणम्-क्रियाव्यतिहारः।
चैत्रस्य धान्य व्यतिलुनन्ति अत्र द्रव्यतिहारान्नात्मनेपदम् । गत्यर्थादिवर्जनात्-
व्यतिपन्तीत्यादि । अनन्योऽन्यार्थ इति परस्परस्य व्यतिलुनन्ति । कतरीति
अनुमानायन्तेन भावस्मरणो पूर्वैरेव सर्वत्र ॥२३॥ स्पष्टम् ॥२४॥

उपसर्गादस्योहो वा ॥३॥३॥१५॥

वाऽस्यतेः सौपसर्गात् स्या-दृहतेश्चात्मनेपदम् ॥

समूहन्ति समृहन्ते, सप्तस्यनि समस्यते ॥२५॥

उत्स्वराद्युजेरयज्ञतत्पात्रे ॥३॥३॥१६॥

उदः परं स्वान्ताच्चो-पमर्गात् म्याद् युजेरपि ॥

कर्तर्ययज्ञतत्पात्रे, उद्युङ्क्त आत्मनेपदम् ॥२६॥

परिव्यवात् क्रिय- ॥३॥३॥१७॥

परिव्यवोपसर्गेभ्यः, क्रीणातेरात्मनेपदम् ॥

विक्रीणीते जनः क्लृच-मूल्येन मणिर्जीवनम् ॥२७॥

परावेर्जे ॥३॥३॥१८॥

कर्त्रर्थे विपराभ्या स्या-उज्जयतेरात्मनेपदम् ॥

धर्मो विजयतेऽधर्मो, वै पराजयते मदा ॥२८॥

सम ऽणो- ॥३॥३॥१९॥

समः पगन् ऽणुश्चातो म्यान्, कर्त्रर्थे आत्मनेपदम् ॥

सऽणुते क्षत्रियः शम्भ-मायमं ऽगौनि लोहकृत ॥२९॥

उदश्वरः साप्यात् ॥३॥३॥३१॥

उत्पूर्वाच्चरतेः साप्यात्, स्यात् कर्तर्यात्मनेपदम् ॥

मार्गमुच्चरते धूर्तः, सदोच्चरति सज्जनः ॥३१॥

समस्तृतीयया ॥३॥३॥३१॥

तृतीयान्तेन संपूर्वा-च्चरतेरात्मनेपदम् ॥

सञ्चरतेऽयमश्वेन, स सञ्चरति स्थया ॥३२॥

क्रीडोऽकूजने ॥३॥३॥३३॥

अकूजनार्थसम्पूर्व-क्रीडतेरात्मनेपदम् ॥

सक्रीडते समं सख्या, संक्रीडति स्थोऽध्वनि ॥३३॥

अन्वाङ्परः ॥३॥३॥३४॥

अन्वाङ्पर्युपसर्गेभ्यः, क्रीडतेरात्मनेपदम् ॥

बालाऽनुक्रीडते कामं, बालकाननु क्रीडति ॥३४॥

शप उपलम्भने ॥३॥३॥३५॥

उपलम्भनरूपेऽर्थे, शपतेरात्मनेपदम् ॥

शिष्याय शपते सूरिः, कुशिष्यं च शपन्त्यन्ता ॥३५॥

आशिपि नाथः ॥३॥३॥३६॥

आशिष्येव स्थिताज्ज्ञेयं, नाथनेगन्तं ॥

श्रेयसो नाथते भक्तो, बालको मधु नाथति ॥३६॥

भुनजोऽत्राणे ॥३॥३॥३७॥

अत्राणेऽर्थे भुनक्तेः स्यात्, कर्तव्यप्यात्मनेपदम् ॥

भुङ्क्ते ज्ञानामृतं योगी, भुनक्ति भूपतिर्भुगम् ॥३७॥

हृगो गतताच्छील्ये ॥३॥३॥३८॥

भवेत् प्रकास्ताच्छील्ये, हरतेरात्मनेपदम् ॥

नूनमनुहरन्तेऽश्वाः, पैतृकं मातृकं त्वजाः ॥३८॥

पूजाचार्यकभृत्युत्क्षेपज्ञानविगणनव्यये नियः

॥३॥३॥३९॥

पूजादौ गम्य उत्क्षेपा-दिषु वाच्येष्वनस्थितात् ॥

आत्मनेपदमुन्नेयं, नयतेर्नयते हितम् ॥३९॥

कर्तृस्थामूर्ताप्यात् ॥३॥३॥४०॥

नयतेः कर्तृणि ज्ञेयं, कर्तृस्थामर्तकर्मकात् ॥

आत्मनेपदमक्षान्ति, विनयस्य नयं नय ॥४०॥

शदे. शिति ॥३॥३॥४१॥

प्रियतेरद्यतन्याशिषि च ॥३॥३॥४१॥

अद्यतन्याशिषोः शिष्वे, प्रियतेश्चात्मनेपदम् ॥

अमृतं प्रियते मर्ता, मर्त्यो मृषीष्ट मारुतः ॥४२॥

क्यङ्क्षो नवा ॥३॥३॥४३॥

पितृक्यङ्क्षान्ताद्भवेद्वातोः, कर्तरि वाऽऽत्मनेपदम् ॥

बुधुक्षुः पथिको मूर्खो, अनद्रायति निद्रायते ॥४३॥

द्युद्भ्योऽद्यतन्याम् ॥३॥३॥४४॥

अद्यतन्या द्युतादिभ्यः, कर्तरि वाऽऽत्मनेपदम् ॥

व्यव्योतिष्ट शरच्चन्द्रो, व्यद्युतद्वेमचन्द्रवत् ॥४४॥

वृद्भ्यः स्यसनोः ॥३॥३॥४५॥

स्यसनोर्विषये वृद्भ्यः, पञ्चभ्यो वाऽऽत्मनेपदम् ॥

वत्स्यन् वृत्तिष्यमाणश्च, वनिष्यते विवृत्सति ॥४५॥

कृपः श्वस्तन्याम् ॥३॥३॥४६॥

श्वस्तन्या विषये धातोः, कृपेः स्याद्वात्मनेपदम् ॥

ज्ञानाय यदि कल्पतासि, कल्पिता ते हिताय तत् ॥४६॥

क्रमोऽनुपसर्गात् ॥३॥३॥४७॥

उपसर्गोऽङ्गिताद्वा स्यात्, क्रमतेरात्मनेपदम् ॥

त्रिविक्रमस्त्रिपद्योर्वी-मक्रामचक्रमे यतः ॥४७॥

ननेति श्वस्तन्यानात्मनेपदाभावोदाहरणम् ॥४२॥ स्पष्टम् ॥४३॥ अद्यत-
न्यामिति-यान्त ॥४४॥ स्यनोरिति वतते ॥४५॥ स्पष्टम् ॥४६॥ अनुप-
सर्गादिति-अनुपसर्गान्ति ॥४७॥

वृत्तिसर्गतायने ॥३॥३॥४८॥

वृत्तौ च तायने सर्गे, क्रमेः स्यादात्मनेपदम् ॥

शास्त्रेऽस्य क्रमते बुद्धिः, श्रेयसे क्रमते सुधीः ॥४८॥

परोपात् ॥३॥३॥४९॥

परापाभ्यां नु वृत्त्यादौ, क्रमतेरात्मनेपदम् ॥

न पराक्रमते बुद्धि-र्यस्य क्रिमुपक्रामति ॥४९॥

वे. स्वार्थे ॥३॥३॥५०॥

पादविक्षेपरूपेऽर्थे, वेः क्रमेरात्मनेपदम् ॥

साधु विक्रमते वाजी, विक्रामति भुवि स्मरः ॥५०॥

प्रोपादारम्भे ॥३॥३॥५१॥

आरम्भार्थक्रमेः प्रोप-संयुतादात्मनेपदम् ॥

शास्त्रं प्रक्रमते निद्वान्, मन्नुपक्रमते हितम् ॥५१॥

आडो ज्योतिरुद्गमे ॥३॥३॥५२॥

ज्योतिषामृर्ध्वगत्यर्थे, प्रधाने चोपमर्जने ॥

स्यादात्मनेपद नून, क्रमेणक्रमते त्रिभुः ॥५२॥

दागोऽस्वास्थ्यप्रमाणविक्रामे ॥३॥३॥५३॥

आदृपूर्वकाद् ददानेः म्यु-गत्मनेपदप्रत्ययाः ॥

विकासास्यप्रसारौ चे-न्नार्थावाददमहे धनम् ॥५३॥

नुप्रच्छः ॥३॥३॥५४॥

आङ्पूर्वनौतिप्रच्छिभ्या-मात्मनेपदप्रत्ययाः ॥

शिवाऽऽनुते समुत्कण्ठ-माष्टच्छस्व प्रवासिनम् ॥५४॥

गमेः क्षान्तौ ॥३॥३॥५५॥

क्षान्तौ गमयतेर्धातो-राङ्पूर्वादात्मनेपदम् ॥

गामागमयते गोपः, शास्त्रमागमयेच्छिशुः ॥५५॥

ह्वः स्पर्धे ॥३॥३॥५६॥

पराभिभववाञ्छायां, गम्यायामात्मनेपदम् ॥

आङ्पूर्वाद् ह्वयतेर्मल्लो, मल्लमाह्वयतेऽञ्जसा ॥५६॥

संनिवेः ॥३॥३॥५७॥

स्यात् सं-नि-व्युपसर्गेभ्यो, ह्वयतेरात्मनेपदम् ॥

सह्वयते तथा निह्व-यते विह्वयते गमी ॥५७॥

उपात् ॥३॥३॥५८॥

ह्वयतेरुपपूर्वात् स्यु-रात्मनेपदप्रत्ययाः ॥

सन्नुपह्वयते स्रिः, शिष्यान् पाठयितुं श्रुतम् ॥५८॥

यमः स्वीकारे ॥३॥३॥५९॥

स्वीकारे तूपपूर्वात् स्याद्, यच्छतेरात्मनेपदम् ॥

वर्जनात्-उष्ट्रं मुच व्याददाति, कुल व्याददाति ॥५९॥ शिवा-भृगाली
॥५९॥ क्षान्ति-कालदरणम् । आगमयत-कश्चित् काल प्रतीक्षते इत्यर्थः
॥५९॥ रुद्ध इति-गानाद्वयति ॥५९॥ लष्टे ॥५७॥५८॥ च्विनिर्देशः

रामः सीतामुपायैस्त, कालकूटं महेश्वरः ॥५९॥

देवार्चामैत्रीसङ्गमपथिकर्तृकमन्त्रकरणे स्थः ॥३॥३॥

देवार्चाद्यर्थरुज्जेय-मुपात्स्थ आत्मनेपदम् ॥

गङ्गोपतिष्ठतेऽम्भोधि, नाऽहन्तमुपतिष्ठते ॥६०॥

वा लिप्सायाम् ॥३॥३॥६१॥

लिप्सायामुपपूर्वाद्वा, तिष्ठतेरात्मनेपदम् ॥

अर्थी 'धनं लभेये' ति, दाताऽमुपतिष्ठते ॥६१॥

उदोऽनूर्ध्वेहे ॥३॥३॥६२॥

स्यादूर्ध्वभिन्नचेष्टाया-मुदःस्थ आत्मनेपदम् ॥

मुक्ताद्युत्तिष्ठते योऽमौ, धन्यान्मा जगतोतले ॥६२॥

सविप्रावात् ॥३॥३॥६३॥

सविप्रावोपसर्गेभ्य-स्तिष्ठतेगन्मनेपदम् ॥

संतिष्ठते विनिष्ठस्व,प्रतिष्ठस्वाद्यनिष्ठने ॥६३॥

ज्ञीप्सास्थेये ॥३॥३॥६४॥

ज्ञीप्साभ्येयन्नियार्थात् म्यान् तिष्ठतेगन्मनेपदम् ॥

वनिभ्यस्तिष्ठते वेद्या, मन्त्रिणि तिष्ठते नृप ॥६४॥

प्रतिज्ञायाम् ॥३॥३॥६५॥

तिष्ठतेः स्युः प्रतिज्ञाया-मात्मनेपदप्रत्ययाः ॥

शब्दमातिष्ठते नित्यं, शाब्दिको नतु तार्किकः ॥६५॥

समो गिरः ॥३॥३॥६६॥

प्रतिज्ञायां समः पूर्वा-द्विस्तेरात्मनेपदम् ॥

स्याद्वादं सङ्गिरन्ते ये, विश्वे स्युस्तेऽकुतोभयाः ॥६६॥

अवात् ॥३॥३॥६७॥

गिरतेरवपूर्वात् स्यु-रात्मनेपदप्रत्ययाः ॥

पक्त्वा स्वार्थं नु भुञ्जानो, जनोऽवगिरते वृथा ॥६७॥

निह्वे ज्ञः ॥३॥३॥६८॥

जानातेरपलापेऽर्थे, संभवेदात्मनेपदम् ॥

स्वल्पमप्यपजानीते, तत्त्वं जानञ्जनः किमु ? ॥६८॥

संप्रतेरस्मृतौ ॥३॥३॥६९॥

जानातेः संप्रतिभ्या स्या-दस्मृतावात्मनेपदम् ॥

सहस्रं प्रनिजानीते, सञ्जानाति स मातरम् ॥६९॥

अननोः सनः ॥३॥३॥७०॥

अनुवर्जितजानातेः, सन्नन्तादात्मनेपदम् ॥

धर्मं जिज्ञासते लोके-नुजिज्ञासति कामितम् ॥७०॥

सप्तम् ॥१५॥ अकुतोभया-सर्वथा निर्भया ॥ स्पष्टे ॥६७॥६८॥
यः उभानां तदुत्तरणे । उत्तरणे प्रतिजानाति ॥१५॥ स्पष्टम् ॥७०॥

श्रुवोऽनाङ्प्रतेः ॥३॥३॥७१॥

श्रृणातेः कर्तरि श्रैयं, सन्नन्तादात्मनेपदम् ॥

आङ्प्रतिभ्या परस्मान्नो, शिष्यः शुश्रूषते गुरुन् ॥७१॥

स्मृदृशः ॥३॥३॥७२॥

स्मरतेः पश्यतेश्चापि, सन्नन्तादात्मनेपदम् ॥

भव्यो दिदृक्षतेऽर्हन्त, सुस्मृयते पुगजनुः ॥७२॥

शको जिज्ञासायाम् ॥३॥३॥७३॥

जिज्ञासाया शकेर्धातो, सन्नन्तादात्मनेपदम् ॥

सद्वित्या शिक्षतं योऽसौ, नूनं तामधिगच्छति ॥७३॥

प्राग्वत् ॥३॥३॥७४॥

सनः प्रकृतितुल्यं म्यात्, सन्नन्तादात्मनेपदम् ॥

रामं शिशयिषन्तं चे-च्छेरता योगनिद्रया ॥७४॥

आमः कृगः ॥३॥३॥७५॥

प्रकृत्या तुल्यमामो वं, तत्पगद् धातुतः कृगः ॥

स्यादात्मनेपदं तद्ध-त्रीहाचकं शिष्यं पदम् ॥७५॥

गन्धनावक्षेपसेवासाहमप्रतियत्नप्रकथनोपयोगे

॥३॥३॥७६॥

उत्कुरुते सदैवासन्, संश्रोपकुरुते न कम् ॥७६॥

अधेः प्रहसने ॥३॥३॥७७॥

प्रहसनेऽधिपूर्वात् स्यात्, करोतेरात्मनेपदम् ॥

अरातीनधिकूर्वाणं, नाधिकूर्वन्ति शत्रवः ॥७७॥

दीप्तिज्ञानयत्नविमत्युपसंभापोपमन्त्रणे वदः

॥३॥३॥७८॥

दीप्याद्यर्थेषु गम्येषु, वदतेरात्मनेपदम् ॥

स्याद्वादे वदते विद्वान्, तच्चार्थे वदते सुधीः ॥७८॥

व्यक्तवाचां सहोक्तौ ॥३॥३॥७९॥

व्यक्तवाचां सहोक्तौ स्या-द्वदतेरात्मनेपदम् ॥

सन्तः सम्प्रवदन्ते नो, सम्प्रवदन्ति कुक्कुटाः ॥७९॥

विवादे वा ॥३॥३॥८०॥

व्यस्तवाचां विवादे वा, वदतेरात्मनेपदम्

वैद्या विप्रवदन्तेऽपि, विप्रवदन्ति तार्किकाः ॥८०॥

साहसम् । गुणान्तराऽऽधानम्-प्रतियत्न । प्रकथनम्-स्यञ्जनम् । धर्मा-
दौ विनियोग-उपयोग ॥७६॥ प्रहसनम्-अभिभव, परेणापराजयो वा
॥७७॥ विमति-नानामति । उपसंभाषा-उपसान्त्वनम् । उपम-
न्त्रणम्-हस्यपट्टन्दनम् । तसि वदत, धर्मं विवदन्ते, कर्मकरानुपवदते,
कुम्भार्गमुपवदत इत्यादि क्रमशो यत्नाद्युदाहरणतयाऽवसेयम् ॥७८॥ सहोक्ता-
दिति-चैत्रेणोक्तं मैत्रेयवदति । व्यक्तवाचो-सुखा मनुष्यादय तेषां सहोक्ति-
-गम्भीराचारणम् ॥७९॥ विवाद इति सम्प्रवदन्तं वैयाकरणम् । सहोक्ता-
दिति वदतं मैत्रेयवदति ॥८०॥

अनोः कर्मण्यसति ॥३॥३॥८१॥

व्यक्तवाग्विषयाच्चानो-वर्देरसति कर्मणि ॥

स्यादात्मनेपद काम, पुत्राऽनुवदने पितुः ॥८१॥

ज्ञ ॥३॥३॥८२॥

कर्मण्यसति जानातेः, स्यात् कर्तर्यात्मनेपदम् ॥

जानीते सर्पिषः श्रीमां-स्वत्वं जानानि तच्चरित् ॥८२॥

उपात् स्थः ॥३॥३॥८३॥

कर्मण्यमति सोपात् स्यात्, तिष्ठतेगत्मनेपदम् ॥

आत्मोपनिष्ठते मुक्तौ, गजानमुपनिष्ठते ॥८३॥

समो गमृच्छिप्रच्छिश्रुवित्स्वरत्यनिदृश. ॥३॥३॥८४॥

सम्पूर्वकगमादिभ्योऽ-कर्मभ्य आत्मनेपदम् ॥

युक्त मङ्गच्छते काले, सगृणोति हित हिनात् ॥८४॥

वे कृग. शब्दे चानाशे ॥३॥३॥८५॥

अनाशेऽकर्मकान्छद्-कर्मकाद वेः कृगो भवेत् ॥

आत्मनेपदमत्यन्त, कोष्टा विकृप्ते स्वगत ॥८५॥

आडो यमहन. स्वेऽङ्गे च ॥३॥३॥८६॥

आडो यमिहनिभ्या म्यु-गन्मनेपदमत्यया ॥

अकर्मस्वाङ्गकर्मभ्यां, पादमायच्छते स्वयम् ॥८६॥

व्युदस्तपः ॥३॥३॥८७॥

व्युद्भ्यां परात्तपेर्धातो-रकर्मस्वाङ्गकर्मणः ॥

आत्मनेपदमादित्यः, शरदुत्तपते करैः ॥८७॥

अणिकर्मणि कर्तृकाणिगोऽस्मृतौ ॥३॥३॥८८॥

णिगन्तात् स्यादणिकर्म-णिकर्तृधातुतोऽस्मृतौ ॥

आत्मनेपदमुद्ग्रीवं, राजा दर्शयते प्रजाः ॥८८॥

प्रलम्भे गृधिवञ्चेः ॥३॥३॥८९॥

णिगन्तगृधिवञ्चिभ्या, वञ्चन आत्मनेपदम् ॥

वटुं गर्धयते गृध्नुः, पटुं वञ्चयते पटुः ॥८९॥

लीङ्गलीनोऽर्चाभिभवे चाच्चाकर्तर्यपि ॥३॥३॥९०॥

लीङ्गलीनाभ्यां णिगन्ताभ्या, लम्भार्चाभिभवेषु तत् ॥

चात्वं स्यात् कर्तृभिन्नेऽप्या-लापयते जटादिभिः ॥९०॥

स्मिङः प्रयोक्तुः स्वार्थे ॥३॥३॥९१॥

प्रयोक्तुः स्वार्थतो ण्यन्तात्, स्मयतेरात्मनेपदम् ॥

अन्त्यस्यात्वं च प्रागूत् स्याद्, व्यस्मापयत् तापसः ॥९१॥

आय-उति र-उम् ॥८८॥ एव पितृपत इत्यादि ॥८७॥ तत्तद्विशेषफलं बृह-
दृत्तेरसंशयम् ॥८८॥ प्रलम्भ इति श्रान गर्धयति अभिकाङ्क्षामस्योत्पादयती-
त्यर्थः । एषम् आदि वञ्चयति-वर्जयतीत्यर्थः ॥८९॥ तदिति-आत्मनेपदम्
अभिभवे-इत्येनो वृत्तिरान्तर्लापयत । प्रलम्भे-वस्त्वामुलापयत । अक-
र्तृभ्यानि-जटाभिरालापयत जटिञ्च ॥९०॥ प्रयायतु स्वार्थ इति ह्येण
विस्मात्यति ॥९१॥

विभेतेर्भीष् च ॥३॥३॥९२॥

प्रयोक्तुः स्वार्थतो ण्यन्ताद्, विभेतेरात्मनेपदम् ॥

भियो भीप् स्यात्तथाऽऽत्वञ्च, प्राभीषयत भापनः ॥९२॥

मिथ्याकृगोऽभ्यासे ॥३॥३॥९३॥

मिथ्याशब्दयुताण्यन्तात्, करोतेरात्मनेपदम् ॥

अभ्यासेऽर्थे पदं मिथ्या-कारयते स्वरादिभिः ॥९३॥

परिमुहायमायसपाट्धेवदवसदमादरुचनृतः फलवति

॥३॥३॥९४॥

आङो यमियसिभ्याञ्च, पिवत्यादेः परेर्मुहः ॥

परिमोहयते चत्र, फलवत्यात्मनेपदम् ॥९४॥

ईगितः ॥३॥३॥९५॥

ईकारेतो गकारेतः, फलवत्यात्मनेपदम् ॥

पठते लक्षयते रूपं, शालीन् पचति पाचकः ॥९५॥

ज्ञोऽनुपसर्गात् ॥३॥३॥९६॥

अनुपसर्गजानातेः, फलवत्यात्मनेपदम् ॥

जानते साधवस्तत्त्वं, प्रजानान्ति शिवं सुधीः ॥९६॥

एव भापयत । प्रयोक्तु स्वार्थे इति कुञ्चिकया भापयति ॥९॥
मिथ्येति-पद साधुस्फुरयति । अभ्यास इति सट् पद मिथ्या स्फुरति
॥९३॥ आयामयत सपेम्, आयामयत मैत्रम्, पाययत वटम्, वापयत-
शिशुम्, वादयत वटम्, वापयत पान्थम्, दमयत जम्बम्, आदत्त
चैत्रेण, रोचयत मैत्रम्, नर्तयत नटम् ॥९॥ सट् ॥९५॥९॥

वदोऽपात् ॥३॥३॥९७॥

अपपूर्ववदेर्धातोः, फलवत्यात्मनेपदम् ॥

‘अपवदेत नो तथ्य’ वदन्ति हितमुत्तमा ॥९७॥

समुदाहो यमेरग्रन्थे ॥३॥३॥९८॥

समुदाहभ्यो यमोऽग्रन्थे, फलवत्यात्मनेपदम् ॥

ग्रीहीन् संयच्छते भार-मुद्यच्छते नियच्छति ॥९८॥

पदान्तरगम्ये वा ॥३॥३॥९९॥

फलस्य कर्तृगामित्वं, बोध्यते चेत् पदान्तरैः ॥

अग्रिमैः पञ्चभिः सूत्रै-स्तत्र स्याद्वाऽऽत्मनेपदम् ॥९९॥

शेषात् परस्मै ॥३॥३॥१००॥

येभ्यो येन विशेषेण, धातुभ्य आत्मनेपदम् ॥

उक्त ततोऽन्यतो धातोः परस्मैपदप्रत्ययाः ॥१००॥

परानोः कृगः ॥३॥३॥१०१॥

परानुभ्या करोतेः स्युः, परस्मैपदप्रत्ययाः ॥

पराकरोति पापं स, साधूननुकरोति यः ॥१०१॥

प्रत्यभ्यतेः क्षिपः ॥३॥३॥१०२॥

प्रत्यभ्यतेः क्षिपो धातोः, परस्मैपदप्रत्ययाः ॥

यदि वाञ्छसि कल्याणं, मा प्रतिक्षिप सज्जनम् ॥१०२॥

प्राद्वहः ॥३॥३॥१०३॥

प्रपूर्वाद् वहतेर्धातोः, परस्मैपदमुच्यते ॥

फल्ग्वर्तात्त्ये-अपवन्ति पर स्वभावात् ॥९७॥ एवमायच्छत । अग्र-
न्य इति-चिह्निसामुद्यच्छति ॥९८॥ ‘परिसुहे’-त्यादिसूत्रपञ्चके । स्व शत्रु-
परिनाहन्त परिनाहन्ति येत्यादि ॥९९॥ भवति अत्ति इत्यादि ॥१००॥
स्यम् ॥१०१॥ एन् अग्निक्षिपति, अत्तिक्षिपति ॥१०२॥ स्यम् ॥१०३॥

प्रवहति धुरा धर्म्या, जिनो धर्मवृन्धरः ॥१०३॥

परैर्मृषश्च ॥३॥३॥१०४॥

परैर्मृपेर्वहेश्चापि, स्यात् परस्मैपदं ध्रुवम् ॥

परिमृपति भव्यात्मा, सततं मोक्षसाधनम् ॥१०४॥

व्याङ्परि रमः ॥३॥३॥१०५॥

व्याङ्परिभ्यो रमेधातोः, परस्मैपदमुच्यते ॥

प्रारभ्य श्रेयसे कर्म, विरमन्ति न साधवः ॥१०५॥

वोपात् ॥३॥३॥१०६॥

उपपूर्वाद् रमेधातोः, स्याद् परस्मैपदं नवा ॥

उपरमेद् रमा रम्यां, मुक्तिमुपरमेत सन् ॥१०६॥

अणिगि प्राणिकर्तृकानाप्याणिगः ॥३॥३॥१०७॥

स्यात् प्राणिकवृत्तानाप्या-दणिगि णिगि नित्यशः ॥

परस्मैपदमास्ते या, तामासयति गुर्विणीम् ॥१०७॥

चल्याहारार्थेड्वुधयुधप्रुदुसुनशजनः ॥३॥३॥१०८॥

चल्याहारार्थधातुभ्य, डडादिभ्यश्च जायते ॥

णिङन्तेभ्यः पठं ग्रेक्तं, पापः कम्पयति क्षमाम् ॥१०८॥

इति तृतीयपादः ॥

एव परिवहति ॥१०९॥ एयम् जारमति, परिरमति ॥१०५॥ स्पग्म

॥१०६॥ तत्तद्विशेष्यम् ॥१०७॥ एव-चल्यति, भाजयति, जाग्रयति
चैत्रमनम्, सूत्रमप्यापयति शिष्यम्, वापयति पद्म रवि, वापयति
काष्ठानि, प्रावयति राज्यम्, द्रावयत्यय, व्यावयति तलम् नाशयति पापम्,
जनयति पुण्यम् ॥१०८॥

इति तृतीय पाद उक्ता ॥

गुपौधूपविच्छिपणिपनेरायः ॥३॥४॥१॥

गुपादिभ्यस्तु धातुभ्यो, जायते आयप्रत्ययः ॥

अर्थानिर्देशतः स्वार्थे, गोपायति पणायति ॥१॥

कमेर्णिङ् ॥३॥४॥२॥

भवेत् स्वार्थे कमेर्धातोः, प्रत्ययो णिङ् णङौ मतौ ॥

आत्मनेपदवृद्धयर्थौ, कामयस्व सदा शिवम् ॥२॥

ऋतेर्डीयः ॥३॥४॥३॥

गतिस्पर्धघृणाद्यर्थात्, स्यादृतेर्डीयप्रत्ययः ॥

आत्मनेपदता दित्वा-दगुणश्च ऋतीयते ॥३॥

अशविते वा ॥३॥४॥४॥

अशवि स्याद् गुपादिभ्य, आयादयो विभाषया ॥

गोप्ता गोपायिता काम-यिता ना कमिता सुधीः ॥४॥

गुप्तिजो गर्हाक्षान्तौ सन् ॥३॥४॥५॥

गर्हाया स्याद् गुपेर्धातोः, सन् क्षमायां तिजेस्तथा ॥

पापी जुगुप्सते धर्मं, मुनिः सर्वं तितिक्षते ॥५॥

क्रितः संशयप्रतीकारे ॥३॥४॥६॥

जायते सन् क्रितो धातोः, संशयप्रतिकारयोः ॥

तृनत्रय व्यञ्जयेन् ॥१॥२॥३॥ एवन् ऋतीयता, अर्तिता ॥४॥
गार्हाक्षान्तायिति गोपनम् तजनम् ॥ सदायप्रतीकार इति केतयति ॥६॥

चिकित्सति भिषग् व्याधिं, दुर्जनो विचिकित्सति ॥६॥

शान्दान्मान्बधान्निशानार्जवविचारवैरूप्ये
दीर्घश्चेतः ॥३॥४॥७॥

निशानाजवैरूप्य-विचारार्थेषु सन् क्रमात् ॥

शानेदनिर्वधेमनि-दीर्घश्चेतः शीघ्रांसते ॥७॥

धातोः कण्ठ्वादेर्यक् ॥३॥४॥८॥

कण्डवादिभ्योऽपि धातुभ्यः, स्वार्थे यक् प्रत्ययो भवेत् ॥

कण्डूयन्ति महीयन्ते, मन्तृयन्ति जना भुवि ॥८॥

व्यञ्जनादेरेकस्वराद् भृशाऽऽभीक्ष्ण्ये यद् वा ॥३॥४॥९॥

स्यादेकस्वरतो वातो-व्यञ्जनादेर्नु यङ् नवा ॥

आभीक्ष्ण्येऽर्थे भृशार्थे च, मानी जाज्वल्यते सदा ॥९॥

अट्यर्तिसूत्रिमूत्रिसूच्यशृणोः ॥३॥४॥१०॥

स्याद् भृशाभीक्ष्णयोरेभ्यो, धातुभ्यो यङ् अट्ठद्यते ॥

एव दीदासति, मीमासत, बीभत्सते । अथाक्ति किम् ? अधात्
माभूत्, निशानम्, अवदानम्, मानयति, बाधयति । अत्र पाशान्तरद्वयं
मित्थम् 'शानादिभ्य ऋमात् स्वार्थे, निशानादिषु न् भजेत् । पूर्वकारस्य
दीर्घत्व, मीमासेत सदा शिषम् ॥' 'शानेस्तेऽप्ये देवैस्त्व-त्य दानानां
हि सन् । माने विचारणे दीर्घ-धेना मीमामत मु णी ॥' ॥७॥ धातुर्हि
कण्डू ॥८॥ पुनः क्रियाणामधिभ्रवणादीनां क्रियान्तराव्यवधानेन साहचर्यं उच्यते
फलातिरेको वा-मृशान्वयम्, प्रयानक्रियाया विस्तेष्टा क्रियान्तराव्यवधानेन
वृत्ति आनीदृश्यम् । व्यजनादगिति-मृशानीक्षत् । एस्त्वगदिति मृश नत्ता ॥
धेति लुनोहि लुनीहीन्ययाय पुनानीत्यादि यथा न्याय ॥९॥ एव साहचर्यं,
अशाङ्क्यत्, प्राप्पानुवत् ॥ ॥१०॥

आराध्यते तथा सोस्-ज्यते मोमृज्यते भयात् ॥१०॥

गत्यर्थात् कुटिले ॥३॥४॥११॥

स्यादेकस्वरतो व्यञ्ज-नादेर्गत्यर्थधातुतः ॥

यङ् कुटिले न पूर्वार्थे, चङ्क्रम्यते खलो जनः ॥११॥

गलुपसदचरजपजभदशदहो गर्ह्ये ॥३॥४॥१२॥

गर्ह्ये गृप्रभृतिभ्यः स्याद्, धातुभ्यो यङ् न पूर्वयोः ॥

धृतः सासज्यते लोलु-प्यते चञ्चूर्यते तथा ॥१२॥

न गृणाशुभरुचः ॥३॥४॥१३॥

गृणाशुभरुचिभ्यस्तु, भृशाद्यर्थे न यङ् भवेत् ॥

गृणाति गर्हितं मूर्खोऽ-तिमात्रं शोभते शिशुः ॥१३॥

बहुलं लुप् ॥३॥४॥१४॥

ब्राह्मणेन यडो लुप् स्याद्, रोरवीति महावृषः ॥

चिलालपीनि नाशोका-दशोकाल्लालपीत्यपि ॥१४॥

अचि ॥३॥४॥१५॥

यडो लुप् जायते नित्यं, नन्वचि प्रत्यये परे ॥

लोलुवः पोपुवश्चेच्यः, सनीसंसादयो मत्ताः ॥१५॥

नोतः ॥३॥४॥१६॥

उदन्ताद् विहितो यो यङ्, तस्य लुग् नाचि प्रत्यये ॥

कुटिल इति नृश क्रमति ॥१॥ एव निजेनित्यते, जञ्जप्यते, जञ्जभ्यते, दन्दरन्त, दन्ददपत । गर्ह्य इति साधु जपति, नृश निगिरति ॥१२॥ एव नृश गतव ॥१३॥ दण्डमिति ऋचिन् लाट्ठा, पोपूया ॥१४॥ स्पष्टे ॥१५॥१६॥

रोख्यो नीरवाद्वाय्वो, न प्रतिस्रवतो बलात् ॥१६॥

चुरादिभ्यो णिच् ॥३॥४॥१७॥

चुरादयो णितः प्रोक्ता-स्तेभ्यो णिच्प्रत्ययो भवेत् ॥

स्वार्थे चोरयति स्तेनो, धनं भाग्यं नचार्थिनाम् ॥१७॥

युजादेर्नवा ॥३॥४॥१८॥

युजादिभ्यस्तु धातुभ्यः, स्वार्थे णिज्जायते नवा ॥

योजयेद्वा नियोजेत् स्वं, धर्मेण नतु कर्मणा ॥१८॥

भूङः प्राप्तौ णिङ् ॥३॥४॥१९॥

भ्रुवो धातोर्भवेत् प्राप्ता-वर्थे णिङ्प्रत्ययो नवा ॥

ज्ञानी भावयते योगाद्, भवते वा शिवं पदम् ॥१९॥

प्रयोक्तृव्यापारे णिग् ॥३॥४॥२०॥

प्रयोक्तुः प्रेषणादौ स्याद्, व्यापारे णिग् नु धातुतः ॥

पाठयति गुरुः शिष्यं, शिशु पाचयति प्रभूः ॥२०॥

तुमर्हादिच्छायां सन्नततमनः ॥३॥४॥२१॥

यो धातुः स्यादपिः कर्म, हीषिणा समकृतकः ॥

सन्नवा तत इच्छाया-मिच्छासन्नन्ततो नव ॥२१॥

गणरा दृश्यं । एष नादयति, पदयत इत्यादि ॥१७॥ एष
सादयति सहनान्यादि ॥१८॥ प्राप्तापिनि-भवति ॥१९॥ मय्यम् ॥ ७॥
यया चिरीर्षनि, जिनिपति । तुम्यादिति यानच्छिनि । उग्रार्थे
भाषतु यानि । जन्तान् इति चिन्तायितुमिच्छति । नदिति उपुञ्जित ॥२०॥

द्वितीयायाः काम्यः ॥३॥४॥२१॥

वा स्यान्नाम्नो द्वितीयान्ता-दिच्छार्थे काम्यप्रत्ययः ॥

धर्मकाम्यति धर्मात्मा, कामात्मा कामकाम्यति ॥२२॥

अमाव्ययात् क्यन् च ॥३॥४॥२३॥

वाऽनव्ययादमान्ताच्च, स्याद् द्वितीयान्तनामतः ॥

इच्छार्थे क्यन् च काम्यश्च, पुत्रीयति स्वरिच्छति ॥२३॥

आधाराच्चोपमानादाचारे ॥३॥४॥२४॥

उपमानाद् द्वितीयान्ता-दाधारात् स्यादमाव्ययात् ॥

क्यन् वा कन्या यतिर्वस्त्री-यति कुट्यां गृहीयति ॥२४॥

कर्तुः किप् गल्भक्तीवहोडात्तु डित् ॥३॥४॥२५॥

क्विप् नवा नामतः कर्तु-राचार उपमानतः ॥

गल्भादेडित् स एव स्या-दश्वति गल्भते खरः ॥२५॥

क्यङ् ॥३॥४॥२६॥

उपमानाद् भवेद् कर्तु-राचारे क्यङ् विभाषया ॥

विदुषा सङ्गतिं कृत्वा, मूर्खोऽपि विबुधायते ॥२६॥

सो वा लुक् च ॥३॥४॥२७॥

आचार उपमानात् स्यात्, क्यङ् नवा सान्तकृत्तः ॥

लुगन्त्यसस्य वा ज्योत्स्ना, यशायते यशस्यते ॥२७॥

द्वितीयाया इति इष्ट पुत्र ॥२२॥ एव पुत्रकाम्यति ॥२३॥ आचा-
रणे इति बोध्यम् ॥२४॥ डित्वादात्मनेपदम् ॥२५॥ किप्स्यङोस्तुल्य-
विषयत्वादस्त्युत्सर्गत्वाद्दत्वं पर्यायेण प्रयोग ॥२६॥ स्पष्टे ॥२७॥२८॥

ओजोऽप्सरसः ॥३॥४॥२८॥

क्यङ् स्यादोजोऽप्सरोभ्यां वा, कतृभ्यामुपमानतः ॥
सलोपश्च वुवं काचि-शेजागतेऽप्सरायते ॥२८॥

च्यर्थे भृशादे. स्तोः ॥३॥४॥२९॥

भृशादिभ्योऽपि कर्तृभ्य-श्च्यर्थे क्यङ्प्रत्ययो नवा ॥
लुक् स्तोर्भवेयथास्थान-मोजायते भृशायते ॥२९॥

डाच् लोडितादिभ्यः पित् ॥३॥४॥३०॥

डाजन्तेभ्यस्तथा लोहि-तादिभ्यः क्यङ् पिदुन्यते ॥
दमदमायति क्षमेयं, किञ्च दमदमायते ॥३०॥

कष्टकक्षकृच्छ्रमत्रगहनाय पापे क्रमणे ॥३॥४॥३१॥

कष्टादिभ्यश्चतुर्व्यर्थे, पापे म्यङ् क्रमणे भवेत् ॥
कष्टायते जन' कृच्छ्रा-यते च गहनायते ॥३१॥

रोमन्थाद् व्याप्यादुच्चर्वणे ॥३॥४॥३२॥

रोमन्थकर्मणः म्यङ् स्या-दुच्चर्वणे विभाषया ॥
मुस्त्या पश्चाच्च रोमन्था-यन्ते गावः म्यभायतः ॥३२॥

फेनोष्मवाष्पधूमादुद्धमने ॥३॥४॥३३॥

फेनादिभ्यो नु कर्मभ्यः, वयङ् स्यादुद्धमने नवा ॥

ऊष्मायते मरुद् धूमायते फेनायते पयः ॥३३॥

सुखादेरनुभवे ॥३॥४॥३४॥

साक्षात्कारे सुखादिभ्यः, कर्मभ्यः वयङ् विभाषया ॥

जनः सुखायते दुःखा-यते च निजकर्मतः ॥३४॥

शब्दादेः कृतौ वा ॥३॥४॥३५॥

शब्दादिभ्योऽपि कर्मभ्यः, कृतौ वयङ्प्रत्ययो नवा ॥

पात्र शब्दायते कास्यं, न शब्दयति काञ्चनम् ॥३५॥

तपसः क्यन् ॥३॥४॥३६॥

कर्मवाचितपःशब्दात्, करोतौ क्यन् भवेन्नवा ॥

तपस्येन्मानवः सर्व-कालं कामं शमिच्छया ॥३६॥

नमोवस्त्रिश्चित्रहोऽर्चासेवाश्चर्ये ॥३॥४॥३७॥

एभ्यस्त्रिभ्यो नु शब्देभ्यः, पूजादिषु भवेत् कृतौ ॥

क्यन् वा नमस्यति चित्री-यते च चरिवस्यति ॥३७॥

अङ्गान्निरसने णिङ् ॥३॥४॥३८॥

भोन्निरसनेऽर्थे णिङ्, कर्मणो वाऽङ्गवाचिनः ॥

भीतभीतो जनो हसन्-यते पादयतेऽथवा ॥३८॥

एत पात्राय ॥३३॥ सष्टे ॥३४॥३५॥ तपस्यति शत्रूनित्यादौ
सकर्मणो चक्ष्मण ॥३४॥ सष्टे ॥३५॥३६॥

पुच्छादुतपरिव्यसने ॥३॥४॥३९॥

उत्परिव्यसने पुच्छ-शब्दाणिङ्प्रत्ययो नवा ॥

परिपुच्छयते हर्षात्, कपिः पुच्छयते सदा ॥३९॥

भाण्डात् समाचितौ ॥३॥४॥४०॥

कर्मणो भाण्डशब्दाद्वा, णिङ् प्रत्ययः समाचितौ ॥

ना सम्भाण्डयते यत्नात्, परिभाण्डयते परम् ॥४०॥

चीवरात् परिधानाऽर्जने ॥३॥४॥४१॥

चीवरात् कर्मणो णिङ् वा, परिधानेऽर्जने तथा ॥

सञ्चीवरयते सम्यग्, यावदावश्यक मुनिः ॥४१॥

णिज् बहुलं नाम्नः कृगादिषु ॥३॥४॥४२॥

नाम्नो णिच् प्रत्ययो ज्ञेयो, बाहुल्येन कृगादिषु ॥

लघयन्ति महात्मानं, दुर्जनाः स्वस्वभावतः ॥४२॥

व्रताद् भुजितन्निवृत्त्योः ॥३॥४॥४३॥

भोजने तन्निवृत्तौ च, व्रतशब्दात् कृगादिषु ॥

अचित्त व्रतयते मुष्टु, मचित्त व्रतयेद् व्रती ॥

सत्यार्थवेदस्याः ॥३॥४॥४४॥

सत्यार्थवेदशब्दाना-माकारेण्यन्तो भवेष्णिचि ॥

सत्यापयन्ति ये वेदा-पयन्त्यर्थापयन्त्यपि ॥४४॥

श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वरकस्याश्वतरेतकलुक्

॥३॥४॥४५॥

श्वेताश्वादिचतुर्णां स्या-दश्वादेर्लुग् णिचि ध्रुवम् ॥

श्वेतयन्त्युत्तमा ग्राम-मश्वयन्ति च नीचकाः ॥४५॥

धातोरनेकस्वरादाम् परोक्षायाः कृभ्वस्ति चानु

तदन्तम् ॥३॥४॥४६॥

अनेकस्वरतो धातोः, परोक्षास्थान आमनु ॥

कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता-श्चकासामास धार्मिकः ॥४६॥

दयायास्कासः ॥३॥४॥४७॥

दयायास्कासधातुभ्यः, परोक्षास्थान आमनु ॥

कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता, दयाश्चक्रेऽकरोद् दयाम् ॥४७॥

गुरुनाम्यादेरनृच्छूर्णोः ॥३॥४॥४८॥

गुरुनाम्यादितो धातो-ऋच्छूर्णवर्जिताद् भवेत् ॥

आमादेशस्तथाऽन्यच्च, प्राग्वदीहांचभूवतः ॥४८॥

अश्व-अश्वतर-गालोडित-आह्वरक इति शब्दचतुष्क तस्य क्रमशो णिचि
अश्व-तर-इत-र इति चतुष्कस्य लुक् ॥४५॥ एव चकासाचकार, चकासां-
कभूतेत्यादि ॥४६॥ एव पलायाचक्रे, आसाचक्रे इत्यादि ॥४७॥ गुर्विति किम्
इत्येव । नानांति-नानार्च । आदीनि-निनाय । अनृच्छूर्णोरिति-आनच्छं.
प्रोक्तम् ॥४८॥

जाग्रुपसमिन्धेर्नवा ॥३॥४॥४९॥

स्याज्जाग्रुपसमिन्धिभ्य, आमादेशो विभाषया ॥

प्राग्वदन्यज्जागर, जागरामास योगवान् ॥४९॥

भीह्रीभृहोस्तिवत् ॥३॥४॥५०॥

एभ्यः परं परोक्षाया, आम् वा तिप्पत् स जायते ॥

पूर्ववद् विभयामास, विभाय पापतो मुनिः ॥५०॥

वेत्तेः कित् ॥३॥४॥५१॥

वेत्तेर्धातोः परोक्षाया आम् वा क्तिच् स जायते ॥

प्राग्वदन्यङिदामास, विवेद शिष्यमक्षरम् । ५१॥

पञ्चम्याः कृग् ॥३॥४॥५२॥

वेत्तेर्धातोर्नु पञ्चम्याः, क्तिदाम् वा स्यात्ततः परम् ॥

पञ्चम्याः कृग् प्रयुज्येत, वेत्तु विशङ्करोतु गाम् ॥५२॥

मिजद्यतन्याम् ॥३॥४॥५३॥

परम्यामयतन्या मिज्, प्रत्ययो धातुतो भवेत् ॥

अनैपीत कालमम्लानो, गमो दाशगिरिर्न ॥५३॥

स्पृशस्पृशकृपतृपटपो वा ॥३॥४॥५४॥

स्पृशादिभ्यो नु धातुभ्योऽ-यतन्या मिज् विभाषया ॥

अस्पाक्षीत्तीर्थभूमिं सोऽ-स्पाक्षीदस्पृक्षदन्वहम् ॥५४॥

हशिदो नाम्युपान्त्याददृशोऽनिटः सक् ॥३॥४॥५५॥

हान्तात् शिडन्तन्तो नाम्यु-पान्त्याच्च दृशिवर्जितात् ॥

अनिटो धातुतः सक् स्या-दद्यतन्यामधुक्षत ॥५५॥

श्लिषः ॥३॥४॥५६॥

अद्यतन्यां श्लिषो धातो-र्भवेत् सक्प्रत्ययो ध्रुवम् ॥

आश्लिषद् भरतं रामः, काननादागतः कृशः ॥५६॥

नासत्त्वाश्लेषे ॥३॥४॥५७॥

अप्राण्याश्लेषरूपेऽर्थे, श्लिषः सक्प्रत्ययो नवै ॥

सर्वं समाश्लिषन् काष्ठं, जतु मुनिकुलं मुनिः ॥५७॥

णिश्रिद्रुक्नुकमः कर्तरि डः ॥३॥४॥५८॥

प्यन्ताच्छ्रयादेश्च कर्त्रर्थे-ऽद्यतन्या डः प्रजायते ॥

अचीकमत सद्धमं, रामो राज्यमचीकरत् ॥५८॥

दृधेश्वेर्वा ॥३॥४॥५९॥

दृधेश्विभ्यामद्यतन्या डः, कर्तरि स्याद्विभाषया ॥

अधासीददधद् वार्धे-रधाढा त्रिबुध सुधाम् ॥५९॥

हशिद इति अर्भत्सीत् । नाम्युपान्त्यादिति अगाधीत् । अदृश इति
अप्राक्षीत् । अनिट इति अताप्यात् ॥५५॥ अनिट इत्यनुसन्धेय तेनाश्लेषीत्-
अपाक्षीदित्यर्थ इत्यत्र न मद्, दादार्थस्य णिप् सेट्प्रान् ॥५८॥ व्यत्याश्लिषत
अप्यानि अत्र सिच् । व्यत्याश्लिषन्त मिथुनानि अत्रे 'हशिद' ॥३॥४॥५५॥
इति सत् ॥५७॥ एणम् अशिश्रिदित्यादि ॥५८॥ एणम् अशिश्रियत्,
अभयी, अदिह्यादि ॥५९॥

शास्त्यसूचिख्यातेरङ् ॥३॥४॥६०॥

कर्तर्येभ्यो नु धातुभ्यो-ज्यतन्यामङ् प्रजायते ॥

भविकानखिलोद्धोका-नशिपज्जनभास्करः ॥६०॥

सर्त्यर्तेर्वा ॥३॥४॥६१॥

अङ्प्रत्ययोऽद्यतन्या स्यात्, सर्त्यर्तिभ्या मिभापया ॥

असार्पीदसरच्चन्द्र, आर्पीदारत् समारत ॥६१॥

ह्वालिप्सिचः ॥३॥४॥६२॥

भवेदेभ्योऽद्यतन्यामङ्, प्रत्ययो ननु कर्तरि ॥

आह्वत् स्नेहेन सन्मित्र-मसिचच्च वचोऽमृतैः ॥६२॥

वात्मने ॥३॥४॥६३॥

ह्वादिभ्योऽद्यतन्या वा, स्यात् कर्तर्यात्मनेपदे ॥

आह्वताह्वास्त रेगेन, गणं ग्युनन्दनः ॥६३॥

लृदिदृशुतादिपुण्यादे परस्म ॥३॥४॥६४॥

भवेदेभ्योऽद्यतन्यामङ्, परस्मैपदप्रत्यये ॥

अगमदस्पृशद् ग्राम-नशुनचापुषज्जनम् ॥६४॥

ऋदिच्छिवस्तम्भूमुचूलुचूगलु लुञ्चूजो वा

॥३॥४॥६५॥

स्यात् परस्मैपदेऽङ् वाद्य-तन्यां श्रव्यादेश्च ऋदितः ॥

न्यरुधदात्मनः शत्रुं, न्यरौत्सीच्चाभिदत्तथा ॥६५॥

जिच् ते पदस्तलुक् च ॥३॥४॥६६॥

गत्यर्थात् पद्यतेर्धातो-रद्यतनीतप्रत्यये ॥

जिच् तकारस्य लुक् च स्यात्, सद्विद्या समपादि ते ॥६६॥

दीपजनबुधिपूरितायप्यायो वा ॥३॥४॥६७॥

कर्तर्येभ्योऽद्यतन्यास्ते, परे जिच्प्रत्ययो नवा ॥

लोकमदीप्यदीपिष्ठा-पूर्यपूरिष्ट कामनाम् ॥६७॥

भावकर्मणोः ॥३॥४॥६८॥

घातोरद्यतनीते स्याद्, जिच् तलुग् भावकर्मणोः ॥

क्षीरोदे हरिणाऽशाधि, दयाऽकारि जिनेश्वरैः ॥६८॥

स्वग्रहदशहन्म्यः स्यसिजार्शीः श्वस्तन्यां जिट् वा

॥३॥४॥६९॥

ग्रहादिभ्यः स्वरान्ताच्च, स्यादिषु भावकर्मणोः ॥

जिड् वा दायिष्यते विद्या, दास्यते सूरिभिः सदा ॥६९॥

एगन् अङ्त्, अश्वयीदित्यादि ॥५२॥ त इति उदपत्ताताम् ॥६६॥

एगमजनि, अजनिष्येत्यादि ॥५७॥ सञ्चम्, ॥६८॥ एगमदायिपाताम्, अदिशताम्, दाजिनीष्ट, दासीष्ट, दायिता, दाता, इत्यादि ॥६९॥

क्यः शिति ॥३॥४॥७०॥

धातोः क्यः प्रत्ययो ज्ञेयो, भावकर्मशिति वृत्तम् ॥

शब्दयतां योगनिद्राया, श्रुतं सम्यगधीयताम् ॥७०॥

कर्त्तर्यनदुभ्यः शब् ॥३॥४॥७१॥

कर्त्तरि शिति शब् ज्ञेयो, धातोर्गदादिवर्जितात् ॥

भवति सम्भवेच्छेयोऽ-भवद् भवतु धमतः ॥७१॥

दिवादेः श्यः ॥३॥४॥७२॥

दिवादिगणतो धातोः, श्यो भवेत् शिति कर्त्तरि ॥

दीव्यन्ति कृतिनो लोके, जायन्ते विशदाशयाः ॥७२॥

भ्रासभ्लासभ्रमक्रमकलमत्रसित्रुटिन्द्रपियमिसंयमेर्वा

॥३॥४॥७३॥

श्यो नवा सम्भवेदुभ्यः, कर्त्तरि विहिते शिति ॥

भवे भ्रमन्ति भ्राम्यन्ति, प्राणिनः स्पेन कर्मणा ॥७३॥

कुपिरञ्ज्जेव्याप्ये वा परस्मै च ॥३॥४॥७४॥

आभ्या शिद्धिपदे व्याप्ये, कर्त्तरि जायते नरा ॥

श्यः परस्मैपद चापि, कृण्वन्ति वृणा मयम् ॥७४॥

स्वादेः श्रुः ॥३॥४॥७५॥

धातोः स्वादिगणात् श्रुः स्यात्, कर्तरि विहिते शिति ॥
विषयिणं विसिन्वन्ति, शब्दाद्या विषयाम्ततः ॥७५॥

वाऽक्षः ॥३॥४॥७६॥

‘अक्षौ’ धातोर्भवेत् श्रुर्वा, कर्तरि विहिते शिति ॥
अक्षणोत्यक्षति सङ्घातं, करोति व्याप्नुतेऽथवा ॥७६॥

तक्षः स्वार्थे वा ॥३॥४॥७७॥

‘तक्षौ’ धातोर्भवेत् स्वार्थे, कर्तरि विहिते शिति ॥
श्रुर्वा तक्षणोति यः काष्ठं, तक्षति काष्ठतद् स वै ॥७७॥

स्तम्भूस्तुम्भूस्कम्भूस्कुम्भूस्कोः श्रा च ॥३॥४॥७८॥

स्तम्भ्वादिसौत्रधातुभ्यः, स्कुगश्च शिति जायते ॥
श्राः श्रुश्च प्रत्ययो विष्ट-भ्नाति स्तम्भ्नाति सम्मदः ॥७८॥

ब्रयादेः ॥३॥४॥७९॥

भ्राः ब्रयादिगणतो धातोः, कर्तरि विहिते शिति ॥
यो यं प्रीणाति सद्भावात्, स तं क्रीणात्यसंशयम् ॥७९॥

व्यञ्जनच्छनाहेरानः ॥३॥४॥८०॥

व्यञ्जनान्ताद् भवेद्भातो-रानः श्रासहितस्य हेः ॥
धर्मं पुपाण विज्ञानं, गृहाण मालुनीहि शम् ॥८०॥

सष्टे ॥७८॥७९॥ स्वार्थे दति-सतक्षति शिष्यम् ॥७७॥ एव स्तुम्भ्नाति,
स्तुम्भोर्दत्तादि ॥७८॥ सष्ट स्रजयम् ॥७९॥८०॥८१॥

तुदादेः शः ॥३॥४॥८१॥

शस्तुदादिगणाद्वातोः, कर्तरि विहिते शिति ॥

मूर्खः पुत्रस्तुदत्येष, पापश्चेत्तुदते भृशम् ॥८१॥

रुधां स्वराच्च श्रो न लुक् च ॥३॥४॥८२॥

रुधादेः स्वरतः शः स्यात्, कर्तरि विहिते शिति ॥

लुक् प्रकृतेर्नकारम्य, भिन्ध्यरीनान्तरान् खलान् ॥८२॥

कृग्तनादेरुः ॥३॥४॥८३॥

भयेन् कृगस्तनादेश्च, कर्तरि विहिते शिति ॥

करोति कुरुते धर्मं, तनोति तनुते स गम् ॥८३॥

सृज श्राद्धे जिक्यात्मने तथा ॥३॥४॥८४॥

श्राद्धे कर्तरि सृज्वातो-जिम्स्यात्मनेपदानि वै ॥

विहितमनतिक्रम्य, धामिकः सृज्यते स्रजम् ॥८४॥

तपेस्तप कर्मकान् ॥३॥४॥८५॥

तप-कर्मकनप्यातो-स्तथा कर्तरि जायते ॥

जिम्स्यात्मनेपदं तपे, तप्यते वा तपो मुनि ॥८५॥

एकधातौ कर्मक्रिययैकाऽकर्मक्रिये ॥३॥४॥८६॥

कर्मस्यक्रिययाऽभिन्ना, मम्रन्त्यकर्मिणा क्रिया ॥

एकधातौ ततो विख्या-त्मनेपदान्यकारि किम् ? ॥८६॥

पचिदुहेः ॥३॥४॥८७॥

एकधातौ नु कर्मस्थ-क्रिये कार्य्याणि कर्तरि ॥

विख्यात्मनेपदान्याभ्यां, पच्यते ओदनः स्वयम् ॥८७॥

न कर्मणा जिच् ॥३॥४॥८८॥

कर्मयोगे भवेदाभ्यां, कर्तरि प्रत्ययो न जिच् ॥

त्राऽदोहि गौः पयोऽपाचि, वायुनोदुम्बरः फलम् ॥८८॥

रुधः ॥३॥४॥८९॥

कर्मकर्तरि रुधधातो-नैव जिच्प्रत्ययो भवेत् ॥

अरुद्ध गौः स्वयं गोपै-रराधि गौः सयष्टिकैः ॥८९॥

स्वरदुहो वा ॥३॥४॥९०॥

दुहेः स्वरान्तधातोश्च, निज् नवा कर्मकर्तरि ॥

स्वयं कटोऽकृताकार्य्य-डुग्धाऽदोहि च गौः स्वयम् ॥९०॥

एकस्मिन् धातो कर्मस्थान्नियया पूर्वदृष्ट्या एका-अभिन्ना सम्प्रत्ययकर्मिका क्रिया

रस्य, तस्मिन् कर्तरि कर्मकर्तृस्थे धातो । एवमपाचि, पच्यते इत्यादि ।

एकधाताविति-पच्यतेओदनं चित्र, सिध्यत्योदनं स्वयम् । कर्मक्रिययेति-साध्वसि-

ति ज्ञान्ति । एकक्रिय इति-रुधत्युदकं कुण्डिका, रुधत्युदकं कुण्डिकायाः ।

अकर्मक्रिय इति नियमानं कुश्लं । पात्राणि भिनन्ति ॥८६॥ एवमपाचि,

पच्यते इत्यादि, अदोहि, दुग्धत धोक्ष्यत वा गौ स्वयमेव ॥८७॥ कर्मणेति-

नपचि आदनं स्वयमेव ॥८८॥ गोपैरित्यादि प्रत्युदाहरणम् ॥८९॥

रुधम् ॥९०॥

तपः कर्त्रनुतापे च ॥३॥४॥९१॥

अनुतापे तपेर्जिज्ञ न, कर्मकर्तरि कर्तरि ॥

अन्ववानप्त पापेना-न्वन्तस किताः स्वयम् । ९१॥

णिस्तुश्रयात्मनेपदाकर्मकात् ॥३॥४॥९२॥

स्तुत्रिभ्या ण्यन्तधातोश्चाऽकर्मभ्यः कर्मकर्तरि ॥

आत्मनेपदताया त्रिच्, नैव प्राप्नोष्ट गौः स्वयम् ॥९२॥

भूपार्थसन्किरादिभ्यश्च जिभ्यो ॥३॥४॥९३॥

भूपार्थमन्किरादिभ्यो, ण्यादिभ्यः कर्मकर्तरि ॥

जिभ्यो म्याता न भाग्येन, कन्याज्जम् न स्वयम् ॥९३॥

करणक्रियया स्वचित् ॥३॥४॥९४॥

जिभ्यात्मनेपदानि न्युः, कर्णक्रियया स्वचित् ॥

कर्तरि षाढप मयो वेष्ट्यन्ते लाः स्वयम् ॥९४॥

इतिचतुर्थ पादः

॥ तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

द्विधातुः परोक्षाडे प्राक् तु स्वरे स्वरविधेः ॥४॥१॥१॥

धातुद्विः स्यात् परोक्षायां, डे च द्विर्वचने स्वरे ॥

द्वित्वं स्वरविधेः पूर्वं, पपाठादिश्रिघद्गुरून् ॥१॥

आद्योऽंश एकस्वरः ॥४॥१॥२॥

अनेकस्वरधातोश्चा-द्यैकस्वरोऽंश उच्यते ॥

द्विर्डेयरोक्षयोर्नक्त, जजागार महामुनिः ॥ २ ॥

सन्त्यङश्च ॥४॥१॥३॥

द्विराद्यैकस्वरोऽंशो हि, स्यात् सन्नन्तयङन्तयोः ॥

पापठयते श्रुतं सम्यक्, तिनिक्षन्ते क्षमाधनाः ॥३॥

स्वरादेर्द्वितीयः ॥४॥१॥४॥

स्वरादिधातुसम्बन्धी, द्वितीयाशो द्विरुच्यते ॥

एकस्वरो न चाद्योऽंशो, नाशिश्दाटिडित्ततः ॥४॥

न वदनं संयोगादिः ॥४॥१॥५॥

स्वरादेस्तु द्वितीयस्यै-कस्वरस्य न जायते ।

संयोगादिवकारादे-र्द्वित्वमाङ्घ्रिदात्मना ॥५॥

चम्पु, जेघ्रोयत, शुशावेत्यादि प्रागित्यादे फलतया बोध्यम् । प्राक्
तु स्वर स्वरविधेरिति आद्विर्वचननधिकारः ॥१॥ स्पष्टे ॥२॥३॥ प्रागित्या-
देति-आटिटत् ॥४॥ एषम् उन्निजिपति, उन्दिदिपतीत्यादि । संयोगा-
देति प्राणिजिपति ॥५॥

अयि र. ॥४॥१॥६॥

संयोगादी रकारो द्वि-न स्याद् ये तु परे भवेत् ॥

अन्यच्च पूर्वयज्जेय-मर्चिचिपत्यरार्थते ॥६॥

नाम्नो द्वितीयाद् यथेष्टम् ॥४॥१॥७॥

द्विर्भारुस्वरादिनाम्नस्तु, द्विर्द्वितीयाद् यथेष्टमितम् ॥

अशिथ्वीयिपति स्नेहा-दश्वीयिपति यम् ॥७॥

अन्यस्य ॥४॥१॥८॥

स्वराद्यन्यस्य नाम्नस्तु, वानोद्विर्भाज इत्यने ॥

एरुस्वरो यथेष्ट द्वि., पुपुत्रीयिपति द्वि ॥८॥

कण्डूवादेस्तृतीय ॥४॥१॥९॥

कण्डूवादेद्विचोभाज-मृतीयाद्यो द्विरुच्यते ॥

एरुम्वगे पुवः कण्डू-यिपति स्वय स्वचित् ॥९॥

पुनरेकेषाम् ॥४॥१॥१०॥

प्रधानाचार्यमम्भन्या, द्विनेऽपि द्वि. पुनर्भवेत् ॥

नुसोपुषिते प्राणि-णिनिपद मानसो मुदा ॥१०॥

यि मन वेप्य ॥४॥१॥११॥

इत्येतेद्विचोभाजो, यि मन ता द्वि प्रजायत ॥

ईरुयिपति नाना-दीर्घिरायति ॥११॥

हः शिति ॥४॥१॥१२॥

जुहोत्याद्याः शिति द्विः स्यु-राददानि ददाति यः ॥

परार्थं स सुखं सन्तः, प्राणान् जुह्वति सर्वदा ॥१२॥

चराचर-चलाचल-पतापत-वदावद-घनाघन-

पाट्टपटं वा ॥४॥१॥१३॥

कृतद्विर्वचना वैते, निपात्यन्तेऽचि स्रग्भिः ॥

चलाचलो भवेद् धूर्तो, वदावदो घनाघनः ॥१३॥

चिक्विलद-चक्रसम् ॥४॥१॥१४॥

क्लिद्यतेः क्तस्यतेश्चापि, क्रमशः केऽचि केऽथवा ॥

कृतद्वित्वौ निपात्येते, चिक्विलदः किमु चक्रनमः ॥१४॥

दाश्वत्-साह्वत्-मीढवत् ॥४॥१॥१५॥

अद्वित्वाद्या निपात्यन्ते, त्रयोऽमी क्वसुप्रत्ययाः ॥

दाश्वान् वित्तं सुतं साह्वान्, वृक्षं मीढवान् गृही गृहे ॥

ज्ञप्पापो ज्ञीपीप्, नचद्वि-सिसनि ॥४॥१॥१६॥

सादौ सनि ज्ञपेज्ञीप् स्या-दापेरीप् न च द्विस्तयोः ॥

ईप्सति शाश्वतं शं यो, ज्ञीप्सति मतमार्हतम् ॥१६॥

॥१२॥ एर चराचर, पतापत, पाट्टपट इति । पद्मे चर, चलः, एर, रद, दन, पाट इति ॥१३॥ अयमा के इति-उभयत्र घनार्थे के स्यात् ॥१४॥ दाश्वत् दाने, पाट्टे नपण्णे, मिह सेचने इत्येषा क्रमशो दाश्वदित्यादि ३११ ॥१५॥ सिसनि-जिह्वाव्ययति १२॥

ऋध ईर्त् ॥४॥१॥१७॥

सादौ मनि ऋधेगीर्त् स्याद्, धातुश्च द्विर्न जायते ॥
अर्दिधिपति सन् धर्मे, पापी चेत्सन्ति पाप्मना ॥१७॥

दम्भो धिष्धीप् ॥४॥१॥१८॥

दम्भेः सिमनि धिष्धीषो, न चास्य द्विर्भवेत्तदा ॥
धिप्सन्ति धीप्सन्ति क्रोष्टा, द्विदम्भिमपनि नापि ॥१८॥

अव्याप्यस्य मुचेर्मोग् वा ॥४॥१॥१९॥

अरुर्मरुमुचेर्धातोः, सिमनि मोग् विभाषया ॥
धातुश्च द्विर्न मोक्षन्ति, मुमुक्षन्ति च मज्जना ॥१९॥

मिममादामित् स्वस्य ॥४॥१॥२०॥

दामंजाना तथा मीमा-मीन्येतेषा स्वस्य ३ ॥
सादौ मनीद् न चैषा द्वि-मिन्सन्ति मिन्सन्ते ज्ञप्तम् ।

रभ-लभ-शक्-पत-पदामि ॥४॥१॥२१॥

सादौ मनि स्वर्ग्यणा-मिहागदश्च ऊयते ॥
द्वित्वे नैव ममान्ययं, प्रारिभन्ते मनगिन ॥२१॥

राधेर्वधे ॥४॥१॥२२॥

द्विमार्थगमि गानो म्या-दिन स्वस्य पर मनि ॥

सादौ द्वित्वं न धर्मिष्ठाः, प्रतिरित्सन्ति कल्मषम् ॥२२॥

अवित्परोक्षासेत्थवोरेः ४॥१॥२३॥

सेत्थव्यवित्परोक्षायां, हिंसार्थकस्य राधतेः ।

एः स्वरस्य न धातुद्वीं, रेधतुः प्रतिरेधिथ ॥२३॥

अनादेशादेरेकव्यञ्जनमध्येऽतः ॥४॥१॥२४॥

अनादेशादिधातोरे-रेकव्यञ्जनवर्तिनः ॥

सेत्थव्यवित्परोक्षाया-मतो न द्विश्च नेमिथ ॥२४॥

तृत्रपफलभजाम् ॥४॥१॥२५॥

सेत्थव्यवित्परोक्षाया-मेपामेत्वं भवेदतः ॥

द्वित्वं न च भजन्त्येते, तेरुस्तेरिथ तेरतुः ॥२५॥

जभ्रमवमत्रसफणस्यमस्वनराजभ्राजभ्रासभ्लासो वा

॥४॥२॥२६॥

सेत्थव्यवित्परोक्षाया-मेत्वं वैपामतो भवेत् ॥

न च द्वित्वं स चभ्राजे, भ्रेजे तौ च रराजतुः ॥२६॥

रति-आरितात्मति ॥२७॥ अविदिनि-अपरराध । वध इत्येव-आरराधतुः

॥२३॥ एहेलादि-अनादाव्यञ्जनयोर्मध्यगतस्य, अस्य अत इत्यनेन सम्बन्धः ।

अनादेशादेरिति-भगनु । एह्यञ्जनमप्य इति-ततस्त्रिष्व । अत इति दिदि-

वतु । सेत्थव्यवित्परोक्षाया-पापय ॥२४॥ एव त्रेपे, फेत्तु, फेलिय, मेजु,

मेप ॥२५॥ एव जेह, जेजह, जेरिय, जजरियेलादय ॥२६॥

वा श्रन्थग्रन्थो नलुक् च ॥४॥१॥२७॥

सेत्थव्यवित्परोक्षायाम्, स्वरस्यैरनयोर्नना ॥

तद्योगे च नलुग द्विर्न, ग्रेथिय त्व जग्रन्थिय ॥२७॥

दम्भः ॥४॥१॥२८॥

दम्भेरवित्परोक्षायाम्-मेत्वं स्वरस्य नश्च लुक् ॥

द्वित्वं न दे भनुर्देभु-स्तौ ते च म ददम्भ ना ॥ ८॥

थे वा ॥४॥१॥२९॥

दम्भेः स्वगम्य ये वत्वं, नस्य लुग द्विश्च नो भवत् ॥

न त्वं देभिय दृष्टात्मा, ददम्भिय न मौनमार ॥२९॥

न शमददवादिगुणिनः ॥४॥१॥३०॥

शसिदयोस्तथा गदि-वात्तना गुणिनाश्च न ॥

एत्वं स्वगम्य जायते, दददे वचले तथा ॥३०॥

हो दः ॥४॥१॥३१॥

दासंत्रकम्य गतांही-यन्मय्यत्वं प्रजायते ॥

न च द्वि 'दृष्टि देरी नि, वेद्वि दीननां न द्वि ॥३१॥

देदिगि परोक्षायाम् ॥४॥१॥३२॥

परोक्षायाम् भवत् देतो दिगिद्वित्वं च नो भवत् ।

दिग्याते दिग्यिरे दिग्येऽ-वदिग्यातेऽदिग्यि

डे पिबः पीप्य् ॥४॥१॥३३॥

प्यन्तस्य पिबतेर्डे स्यात्, पीप्यादेशः सनातनः ॥

दित्वं न, मुनयोऽपीप्यन्, पिपासून्मृत शिशून् ॥३३॥

अडे हि-हनो हो घः पूर्वात् ॥४॥१॥३४॥

हिहन्नित्येतयोर्धात्वो-रडे द्वित्वे सति ध्रुवम् ॥

पूर्वस्माद् हस्य घत्वं स्या-ज्जघान प्रजिघीषति ॥३४॥

जेर्गिः सन्-परोक्षयोः ॥४॥१॥३५॥

द्वित्वे परस्य गिर्ज्ञेयो, जयतेः सन्परोक्षयोः ॥

शत्रूञ्जिगीषति क्ष्माभृन्, मुनिश्च विजिगीषते ॥३५॥

चेः किर्वा ॥४॥१॥३६॥

द्वित्वे परस्य किर्वा स्या-चिन्नोतेः सन्परोक्षयोः ॥

चिन्मये चिच्ये च यो धर्म, चिकीपति चिचीषति ॥

पूर्वस्यास्वे स्वरे य्वोरियुव् ॥४॥१॥३७॥

इत उतश्च पूर्वस्य, द्वित्वे स्त इयुवौ स्वरे ॥

अस्वे इयेप चोवोप, प्रारियति तथेपतुः ॥३७॥

ऋतोऽत् ॥४॥१॥३८॥

स्यात् पूर्वस्य ऋतो द्वित्वे, सत्यकारश्चकार शम् ॥

पृथ्नीं वभार सद्धर्म-स्ततार भवसागरम् ॥३८॥

अड इति-प्राजीहयत् ॥३६॥ सष्टे ॥३५॥३६॥ ईश्वरित्यस्य इत्यस्य
फल्म् । सर इति दगाज ॥३७॥ सष्टम् ॥३८॥

ह्रस्व. ॥४॥१॥३०॥

स्यात् पूर्वस्य मति द्वित्वे, ह्रस्वः पपौ व भौ द री ॥
निनाय च मिसेके च, लुलोके च चकार रुप् ॥३॥

गह्वोर्जः ॥४॥१॥४०॥

स्यात् पूर्व्यांगहोर्द्वित्वे, मति जन्व जज्ञाम यप् ॥
जगाम पिपिन तन्तु-मजज्ञाद्रुदतो जनान् ॥४०॥

द्युतेरि. ॥४॥१॥४१॥

द्युतेर्द्वित्वे मति म्याद्विः, पूर्वस्यांतः स्वच्छिद्युतन ॥
दिद्युते भुवि भृपालो, भानुमान् गगनाद्गणं ॥४१॥

द्वितीय-तुर्ययो पूर्वो ॥४॥१॥४२॥

द्वित्वे आगन्तुर्यो स्त, पूर्वद्वितीयतुर्ययोः ॥
आमन्त्रो रमयस्तम्यो, पफाल द्युतुर्दु ॥४२॥

निर्वा ष्टि ॥४॥१॥४३॥

ष्वित्द्वित्वे निगन्तुः, पूर्वस्य म्याद्विभाषया ॥
निष्ठेय ननु ष्टिष्ठेय, नेष्टीयते जगद्ग ॥४३॥

व्यञ्जनम्यानादेर्लुक् ॥४॥१॥४४॥

जनादव्यञ्जनस्य म्यात्, द्वित्वे पूर्वस्य दुग मति ॥
जगामाद्यापद तत्र, ननाम यिनमन्दिरम् ॥ ४४॥

अघोषे शिः ॥४॥१॥४५॥

द्वित्वे पूर्वस्य तत्सम्बन्धिन्यघोषे परे शिटः ॥

लुक् स्यात् चुञ्च्योत पस्पर्थे, सस्नौ पप्सौ जनो भुवि ॥

कङश्चञ् ॥४॥२॥४६॥

द्वित्वे सति चञौ स्याता, क्रमशः पूर्वयोः कङोः ॥

चकार जुहुवे कामं, चखान विश्वविश्रुतः ॥४६॥

न कवतेर्यङः ॥४॥२॥४७॥

द्वित्वे सति यङन्तस्य, कवतेः पूर्वको न चः ॥

कोकूयते खरश्चोक्कूयते, पुँस्कोकिलो मधौ ॥४७॥

आगुणावन्यादेः ॥४॥१॥४८॥

यङन्तस्य सति द्वित्वेऽन्यादेः पूर्वस्य चागुणौ ॥

पापच्यते फलं चेची-यते लोलूयते जनः ॥४८॥

न हाको लुपि ॥४॥१॥४९॥

द्वित्वे सति न हाकः स्या-दात्वं पूर्वस्य यङ्लुपि ॥

प्रजहाति सदा कामान्, मुनिर्जेहीयते धनम् ॥४९॥

वञ्जस्त्रंसध्वंसभ्रंशकसपतपदस्कन्दोऽन्तो नीः

॥४॥१॥५०॥

एषा द्वित्वे यङन्ताना, पूर्वस्यान्तो नु नीर्भवेत् ॥

शं पनीपत्यतेऽर्हन्तं, यः पनीपत्यते मुदा ॥५०॥

सष्टे ॥६५॥६॥ कवतेरिति-क्रीति-कुपत्योर्भाभूत्, चोक्कूयते ।
यङ इति जुहुवे ॥६७॥ अन्यादरेति-वनीवच्यते, जप्स्यते इत्यादि ॥४८॥
रुप्यम् ॥६९॥ एष वनीव-यत् इत्यादि ॥६०॥

मुरतोऽनुनासिकस्य ॥४॥१॥५१॥

मुरन्तः संभवेत् पूर्व-स्यात् परो योऽनुनासिकः ॥
तदन्तस्य यङन्तस्य, द्वित्वे ररम्यते णिवि ॥५१॥

जपजभदहदशभञ्जपशः ॥४॥१॥५२॥

एषा यङन्तधातूना, द्वित्वे पूर्वो मुरन्तिमः ॥
जञ्जप्यते मुनिर्मन्त्रं, नहि दन्द्यतेऽशुभम् ॥५२॥

चरफलाम् ॥४॥१॥५३॥

चरफला यङन्ताना द्वित्वे पूर्वो मुरन्तिमः ॥
चञ्चूर्यते तथा चञ्च्-रीति पम्फुल्यते भवेत् ॥५३॥

ति चोपान्त्यातोऽनोदुः ॥४॥१॥५४॥

चरफला यङन्ताना, तादौ च प्रत्यये परे ॥
उपान्त्यस्यात उस्तस्य, गुणो न चञ्चुरीत्ययः ॥५४॥

क्रमतां री ॥४॥१॥५५॥

क्रमयङन्तधातूना, द्वित्वे पूर्वस्य जायते ॥
रीगन्तो धनलाभेन, ना नरीवृत्त्यते मुश ॥५५॥

रि-रौ च लुपि ॥४॥१॥५६॥

यङो लुपि क्रमद्वानो-द्वित्वे पूर्वस्य रीमन्था ॥
रिगो चान्तां चरीकर्त्ति, चर्कन्ति चरिर्कर्त्ति च ॥५६॥

निजां शित्येत् ॥४॥१॥५७॥

निजिविजिविपां द्वित्वे, शिति पूर्वस्य जायते ॥

एद् नेनेक्ति च वेवेक्ति, वेवेष्टि च निनेज च ॥५७॥

पृभृमाहाडामिः ॥४॥१॥५८॥

पूर्वस्य पृभृमाहाडा-मिः द्वित्वे शिति जायते ॥

स्वामी नूनं पिपर्थेव, सेवकानां मनोरथान् ॥५८॥

सन्यस्य ॥४॥१॥५९॥

घातोद्वित्वे हि पूर्वस्याऽ-कारस्येत्वं परे सनि ॥

दर्शनात्तृप्तचित्तोऽपि, भव्योऽर्हन्तं दिदृक्षति ॥५९॥

ओर्जान्तस्यापवर्गेऽवर्णे ॥४॥१॥६०॥

घातोद्वित्वे उदन्तस्य, पूर्वस्यावर्णके परे ॥

जान्तस्यापवर्गे हि, सनोकारः प्रजायते ॥६०॥

श्रुस्तुदुप्रुलुच्योर्वा ॥४॥१॥६१॥

एषा सनि परे द्वित्वे, पूर्वोदन्तस्य वेद् भवेत् ॥

अन्तस्थायामवर्णान्ता-या जिश्रावयिषन्ति ते ॥६१॥

एवम् इयति, विभति, मिमीत, जिहति, । हाटिति जहाति । शिती
त्येव-परार ॥५८॥ अस्येति-गपचिपते ॥५९॥ जिजावयिषति, यियविषति,
यियामयिषति इत्यादि । जान्तस्थापवर्ग इति-जुहावयिषति । अवर्ण इति
बुभृशति ॥६०॥ पक्षे शुश्रावयिषति, एव सिस्त्रावयिषति, सुस्त्रावयिषति
इत्यादि ॥६१॥

स्वपो णावुः ॥४॥१॥६२॥

स्वपेणौ विहिते द्वित्वे, पूर्वस्योत् स्याद् यथा शिशुम् ॥
सुष्वापयिपति ग्रेष्णा, माता नैव तथाऽन्यका ॥६२॥

असमानलोपे डे ॥४॥१॥६३॥

स्यादसमानलोपे डे, णौ द्विर्भावे सति वृषम् ॥
सन्वृष्टघुनि पूर्वस्याऽ-चीकरत् सुकृतं जिनः ॥६३॥

लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः ॥४॥१॥६४॥

द्वित्वेऽसमानलोपे डे, णावस्वरादिकस्य नु ॥
लघोर्लघुनि पूर्वस्य, दीर्घश्चालीलवद् वनम् ॥६४॥

स्मृ--ट्--त्वर--प्रथ--म्रद--स्तृ--स्पशे ॥४॥१॥६५॥

द्वित्वेऽसमानलोपे डे, णौ पूर्वस्याद् भवेत् मदा ॥
एतेषा सप्तधातूना-मसस्मरत स्मरं हरः ॥६५॥

वा वेष्टचेष्ट. ॥४॥१॥६६॥

स्यादसमानलोपे डे, णौ द्वित्वेऽदनयोर्नवा ॥
पूर्वस्य न्वववेष्टद् ढ्र-मावेवेष्टल्लनातती ॥६६॥

ई च गणः ॥४॥१॥६७॥

डे णौ द्वित्वे गणेर्धातोः, पूर्वस्य स्याददन्तता ॥

ईदन्तता च विज्ञेय- गणदजीगणत् ॥६७॥

अस्यादेराः परोक्षायाम् ॥४॥१॥६८॥

धातोद्वित्वे परोक्षायां, पूर्वस्यादेस्तो भवेत् ॥

आदाट्ठतुरुभौ लोके, धर्मतो जीवपुद्गलौ ॥६८॥

अनातो नश्चान्तऋदाद्यशौसंयोगस्य ॥४॥१॥६९॥

संयोगान्त-ऋदश्चोतेः, स्याद् द्वित्वेऽनात आ ध्रुवम् ॥

कृताकारात्तु नश्चान्तः, परोक्षाया किमानशे ? ॥६९॥

भूस्वपोरदुतौ ॥४॥१॥७०॥

परोक्षाया सति द्वित्वे, पूर्वस्य स्तो यथाक्रमम् ।

भूस्वपोरदुतो जाड्यात्, सुप्त्वाप च बभूव ढः ॥७०॥

ज्या-व्ये-व्यधि-व्यचि-व्यथेरिः ॥४॥१॥७१॥

एषा द्वित्वे परोक्षाया, पूर्वस्येत्वं भवेत्तथा ॥

जिज्यौ, विव्याध विव्याय, वाच्यथ्यते च विव्यथे ७१

सष्टम् ॥१७॥ अस्यति-इंथु । आदरिति-पपाच ॥६८॥ अस्यार्थ-
ऋदाद्यशौसंयोगान्तस्य च परोक्षाया द्वित्वे पूर्वस्यादेरात् स्थानादन्यस्यास्य
भा स्यात्, कृतातो नोऽन्तध । आनृधु, आनञ्ज । ऋदादीति-आर ।
अनात इति आण्ड ॥६९॥ ढ-निर्गुण, लक्षणया जड इति यावत् ॥७०॥
सष्टम् ॥७१॥

यजादि-वश्-वच. सस्तरान्तस्था गृत् ॥४॥१॥७१॥

वश्वचोश्च यजादीना, परोक्षादित्व उच्यते ॥

पूर्वस्य सस्तरान्तस्था, गृदिद्याज नरोऽमरान् ॥७२॥

न वयो य् ॥४॥१॥७३॥

स्याद् वेगादेशभृतस्य, वयो यो गृन्ना जातुचित् ॥

ऊयुस्ते तन्तुजालेन, कुविन्दाः पटमुत्तमम् ॥७३॥

वेरय. ॥४॥१॥७४॥

वेगोऽयन्तस्य पूर्वस्य, परस्य च न जायते ॥

लक्षणे गृत् परोक्षाया, रम्यं ववौ पुरातनम् ॥७४॥

अविति वा ॥४॥१॥७५॥

गृदयन्तस्य वेगो वा, परोक्षाया न जायते ॥

वचतुस्त्वतुर्द्धौ तौ, मिथ उत्कर्षकाङ्गिणौ ॥७५॥

ज्यश्च यपि ॥४॥१॥७६॥

ज्या इत्येतस्य वेगश्च, यपि गृन्नैव जायते ॥

उपवाय प्रवायोप—ज्यायप्रज्यायमुन्यकाः ॥७६॥

व्य ॥४॥१॥७७॥

वेगो यपि परं धातो—जायते गृन्ना जातुचित् ॥

प्रन्याय लौकिका लीला—मात्मा मोक्षमिवान् स्मिन् १ । ७७

संपरेर्वा ॥४॥१॥७८॥

संपरिभ्यां परं व्येगो, यपि खृद्धा न जायते ॥

परिचीय परिध्याय, द्विविधं रूपमिष्यते ॥७८॥

यजादिवचेः किति ॥४॥१॥७९॥

यजादीनां वचेश्चापि, खृद् भवेत् किति प्रत्यये ॥

ईयतुरिज्यते इज्यात्, इष्ट इष्ट्वा तथेजिवान् ॥७९॥

स्वपेर्यङ्ङे च ॥४॥१॥८०॥

स्वपेर्घृत् सस्वरान्तस्था, यङि ङे किति च क्रियात् ॥

सर्वथा कृतकार्यो हि, सोसुष्यते सुषुप्सति ॥८०॥

ज्या--व्यधः किति ॥४॥१॥८१॥

जिनातेविध्यतेश्चापि, किति डिति च प्रत्यये ॥

खृद् भवेत् सस्वरान्तस्था, जीनो जेजीयते जनः ॥८१॥

व्यत्रोऽनसि ॥४॥१॥८२॥

व्यचेर्घृत् सस्वरान्तस्था, किति डित्यसृग्विर्जिते ॥

विचितु विचिता वेचि--व्यते न स्यादुरुव्यचाः ॥८२॥

वशेरयाडि ॥४॥१॥८३॥

वशेर्घृत् सस्वरान्तस्था, यद्भिन्ने किति प्रत्यये ॥

उद्यते चेत् मुखं स्थातुं, सन्मङ्गतिर्विधीयताम् ॥८३॥

एष सञ्जाय, समीय ॥७८॥ एषम् ऊयु, ऊयुरित्यादि । क्तितीति
ः । यशीट ॥७९॥ एषम् अस्तुपुषत् ॥८०॥ जीन-खृद् । एव
मिष्यात्, मिष्येतित्यादि ॥८१॥ सशम् ॥८२॥ यष्वजेनात्-वायदन्ते ॥८३॥

ग्रह--घ्रस्च--भ्रस्ज--प्रच्छ. ॥४॥१॥८४॥

गृह्णातेर्घृश्चतेर्भ्रस्जेः, पृच्छतेर्घृद् भवेत् द्विनि ॥

गृह्णाति वृश्चति वृक्णो, भृष्टः पृष्टश्च भृज्जति ॥८४॥

व्ये--स्यमोर्यडि ॥४॥१॥८५॥

व्येस्यमोः सस्वरान्तस्था, गृह् भवेद् यडि प्रत्यये ॥

सेसिमीनि तथा वेधी-यते इत्यादि माध्यताम् ॥८५॥

चाय. की ॥४॥१॥८६॥

भवेत् क्रीत्ययमादेश-चायृगित्यस्य यडूपरे ॥

जडश्चेकीयते ज्ञानं, चेत् कुर्यात् पञ्चमीतपः ॥८६॥

द्वित्वे ह्. ॥४॥१॥८७॥

ह्वयतेः सस्वरान्तस्था, गृह् द्वित्वनिषये भवेत् ॥

जोह्वयते भवेत् मिद्, जुहाव च जुह्वयति ॥८७॥

णौ ड--सनि ॥४॥१॥८८॥

ह्वयतेः सस्वरान्तस्था, उपरे मन्गरे च णौ ॥

गृह्त् स्याद् जुह्वन रुधि-जुहाविविपतीन्त्या ॥८८॥

वा परोक्षायङि ॥ ४ ॥ १ ॥ ९० ॥

श्रयतेः सस्वरान्तस्था, खृत् परोक्षायङोर्नवा ॥

ततः शोऽश्रयते शैश्वी-यते शिश्वाय लक्ष्यताम् ॥ ९० ॥

प्यायः पी ॥ ४ ॥ १ ॥ ९१ ॥

प्यायतेः पीः परोक्षाया, यङि च प्रत्यये भवेत् ॥

जनः पेपीयते नूनं, शुभाच्छुभोऽशुभोऽशुभात् ॥ ९१ ॥

क्तयोऽनुपसर्गस्य ॥ ४ ॥ १ ॥ ९२ ॥

क्तवतोर्भवेत् प्यायोऽ-नुपसर्गस्य पीरिति ॥

प्रप्यानो वारिदः पीन-माननं पीनवच्छ्रिये ॥ ९२ ॥

आङोऽन्धूधसोः ॥ ४ ॥ १ ॥ ९३ ॥

अन्यावृधसि चार्थे स्नात्, प्यायेराडः परस्य पीः ॥

क्तयोः स्यादन्धुरापीन, आपीनमृध उन्नतम् ॥ ९३ ॥

स्फायः स्फी वा ॥ ४ ॥ १ ॥ ९४ ॥

जायते स्फायतेः स्फीर्वा, क्तयोः प्रत्यययोः परे ॥

स्फीतं च स्फीतवत् स्फात, स्फातवद्धनवं पयः ॥ ९४ ॥

प्रसमः स्त्यः स्ती ॥ ४ ॥ १ ॥ ९५ ॥

प्रममित्वेप्रसङ्घात-पूर्वस्य स्त्यायनेः क्तयोः ॥

स्तीगदेशः प्रसस्तीतः, संप्रस्त्यानो-न्यथा भवेत् ॥ ९५ ॥

एवं शुभात् ॥ ९० ॥ एतन् जायते ॥ ९१ ॥ स्तयम् ॥ ९२ ॥ अन्धू-
धसोऽपि ॥ - आप्यानचन्द्र । आ- एतेनि निजमात्-प्राप्यानमृधः
॥ ९३ ॥ स्तय ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

प्रात् तश्च मो वा ॥४॥१॥९६॥

प्रपूर्वस्त्यायतेः स्तोः स्यात्, कयोस्तस्य च मो नवा ॥

प्रस्तीमश्चापि प्रस्तीतो, डे रूपे तद्विधीयताम् ॥९६॥

इयः शीर्द्रिवमूर्ति-स्पर्शे नश्चास्पर्शे ॥४॥१॥९७॥

द्रवमूर्तौ तथा स्पर्शे, श्यायतेः शीः कयोर्भवेत् ॥

न आस्पर्शे घृत जीनं, जीनान्छीनः समीरणः ॥९७॥

प्रतेः ॥४॥१॥९८॥

श्यायतेः प्रतिपूर्वस्य, जायते जीः कयोस्ततः ॥

तस्मात्स्य च नत्वं म्याद्, प्रतीजीनो हि पीनमः ॥९८॥

वाऽभ्यवाभ्याम् ॥४॥१॥९९॥

श्यायतेरन्यवाभ्या वा, जीगदेशः कयोर्भवेत् ॥

नश्चास्पर्शे तस्मात्स्या-भिजीन वृतमुच्यते ॥९९॥

अ गृतं हवि क्षीरे ॥४॥१॥१००॥

क्षीरं हविषि क्षीरे च, क आते श्यायतेऽत्र गृत् ॥

निषान्यते गृत् क्षीरं, स्वयमेव गृत् त्रि ॥१००॥

अपे प्रयोक्तव्ये ॥४॥१॥१०१॥

अप्यन्तस्य आसने आते, प्रयोक्तव्ये निषान्यते ॥

शृङ्गविःक्षीरयोः क्ते तत्, शृतं क्षीरं हविस्तया ॥१०१॥

श्वृत् सकृत् ॥४॥१॥१०२॥

सकृदेव भवेद् श्वृद् य-दन्तस्थास्थानभाविनी ॥

विरहिणः क्रूरैः स्वीर्यै-र्विधपतीति विधुर्मतः ॥१०२॥

दीर्घमवोऽन्त्यम् ॥४॥१॥१०३॥

श्वृदन्त्यं मंभवेदीर्घं, वेगश्चन्न भवेत्तथा ॥

अद्भुता लभते स्फूर्तिं, जीनोऽपि जिनवन्दनात् ॥१०३॥

स्वरहनगमोः सनि धुटि ॥४॥१॥१०४॥

धुडादौ सनि दीर्घः स्यात् स्वरान्तस्य च हनगमोः ॥

यः मञ्जिगांसते दुर्गं, चिचीपति जिघांसति ॥१०४॥

तनो वा ॥४॥१॥१०५॥

तनेः स्वरस्य दीर्घो वा, धुडादौ सनि प्रत्यये ॥

मन् भूयाश्चग्रशः शुभ्रं, निनांसमि तितससि ॥१०५॥

क्रमः क्तिव वा ॥४॥१॥१०६॥

क्रमेः स्वगम्य दीर्घत्वं, धुडादौ क्तिव विभाषया ॥

कान्तत्वा क्रन्त्वा क्रमित्वा मा, लब्धास्थानान्तरं मुनिः ॥१०६॥

मा इति श्रयिना यगन् । प्रयोज्यैत्य इति श्रयित हविधैत्रेण मैत्रेण ॥१०७॥

स्फुटम् ॥१०२॥ जान-जीर्णं, गृद् इति यावत् । अव इति-उत । अन्त्य-

मिति-गुप्त ॥१०२॥ धुटाति-द्विषति ॥१०४॥ धुटीत्येव-तितनिपति

॥१०५॥ न्यटम् ॥१०५॥

अहन्पञ्चमस्य विवद्विति ॥४॥१॥१०७॥

हनवर्जपञ्चमान्तस्य, धातोः स्वस्य दीर्घता ॥

कौ प्रत्यये गुडादौ च, द्विति ज्ञान्तः प्रतान् प्रजान् ॥१०७॥

अनुनामिके च च्छ्रव. शूट् ॥४॥१॥१०८॥

धातौ च्छ्रवोः स्तः कृमान् गटौ, गुडादौ प्रत्यये तथा ॥

कावनुनामिके प्रश्न, वृष्टा नाऽऽलोक्तं नमः ॥१०८॥

मव्यविश्रिविज्वस्तिरेषान्त्येन ॥४॥१॥१०९॥

मव्यादीना वक्राम्यान्-पान्त्येन वृटि प्रत्यये ॥

कौ चोद् भवेज्जनो जर्मा, नृमां नैव भवेत् कचित् ॥१०९॥

रात्लुक् ॥४॥१॥११०॥

रान पर्योर्भवेन्-वोर्लुक्, गुडादौ प्रत्यये तथा ॥

कावनुनामिके मोर्मा नोर्मा मोर्मानि तृणान् ॥११०॥

क्तेऽनिटश्चजो कर्गो विति ॥४॥१॥१११॥

जायते क्तेऽनिटो 'गानां-श्चोऽपिति कृमान् कर्गो ॥

पाकः सेकः तथा रागो, भोग्यमर्चममाजकः ॥१११॥

न्यङ्कुद्रमेघादयः ॥४॥१॥१११॥

न्यङ्क्वादयश्च मेघाद्या, उद्गाद्याश्च निपातिताः

कत्वे घत्वे च गत्वे स्युः, न्यङ्कुमेघसमुद्गकाः ॥११२॥

न वञ्चेर्गतौ ॥४॥१॥११३॥

कत्वं न जायते धातो-र्गत्यर्थकस्य वञ्चतेः ॥

वङ्क् काष्ठं करे कृत्वा, वञ्चं वञ्चन्ति वञ्चकाः ॥११३॥

यजेर्यज्ञाङ्गे ॥४॥१॥११४॥

जायते जस्य गत्वं नो, यजेर्यज्ञाङ्गवर्तिनः ॥

यदि पञ्च प्रयाजा स्युः, प्रयागे पञ्चता नहि ॥११४॥

व्यण्यावश्यके ॥४॥११५॥

धातोश्चजोः रुगौ नैवाऽऽ-वश्यकोपाधिके व्यणि ॥

अवश्यपाच्यमौषध्य-मिच्छया पावयमौषधम् ॥११५॥

निप्राद् युजः शक्ये ॥४॥१॥११६॥

आभ्या व्यणि युजः शक्ये, गम्ये गत्वं न जायते ॥

नियोज्या वा प्रयोज्या वा, नियोज्या हितकर्मणि ॥११६॥

एष लकारस्तुल्यश्च क्त्वे, सम्ययतिपञ्चमदगुन्मुगुयागाद्या गत्वे, ओघ-
नैवाध्याशा ध-त्रे साधय । एयनविहितलक्षणाणि क्त्यगन्वधत्त्वानि द्रष्टव्यानि
॥११७॥ दने रा नीति-‘पश्येन ज्याघ्नगार्हप्य-मङ्कुले वित्तवत्तमा’ । रात्रा-
रपे नराग्य, तन्व वनन्ति राणिजा ॥’ इति अफमुद्राधयति ॥११३॥
स्त्यम् ॥११४॥ एयनस्यरेयमित्यादि ॥११५॥ नियोज्या-नेवरा प्रत्यु-
रारणनदम् ॥११६॥

भुजो भक्ष्ये ॥४॥१॥११७॥

भुनक्तेर्भक्ष्यस्येऽर्थे, न्यणि गत्व न जायते ॥

भुक्त्वा भोज्य मदाभोगी, भुङ्क्ते भोग्य गृहादिकम् ॥१८॥

त्यज-यज-प्रवच. ॥४॥१॥११८॥

एषा चजोः कर्गो नैव, भवेता न्यणि प्रत्यये ॥

न्याज्यप्रवाच्ययाज्याना, मिद्वये स्मर लक्षणम् ॥१९॥

वचोऽशब्दनाम्नि ॥४॥१॥११९॥

उच्येऽशब्दमंजाया, न्यणि कृत्वं न जायते ॥

वान्य वाक्य तथा येन, उच्येय न जायत ॥२०॥

भुज-न्युञ्जं पाणिरोगे ॥४॥१॥१२०॥

यजन्तस्य भुजेर्न्युञ्जे-भुञ्जो न्युञ्जो निषान्यते ॥

पाणौ रोगे ययामद्वय, न्यु-ञ्जो रोगो भुज र ॥२१॥

वीरुन्-न्यग्रोधौ ॥४॥१॥२१॥

गेहनेर्न्यग्रोधोऽपि, स्त्रिपि चानि ययान्नम ॥

गन्तायेतौ निषान्यते, न्यग्रोधो भानि वीरु रा ॥२२॥

॥ इति प्रथम पादः ॥

वियः प्रजने ॥४॥१॥१३॥

गर्भाधानार्थकस्य स्या-द्वियो णावाद्विभाषया ॥

प्रवापयेत् पुरो वातः, प्रायशो गाः प्रवापयेत् ॥१३॥

रुहः पः ॥४॥१॥१४॥

रुहः स्याद् णौ परे पो वा, रमालं रोपयेत् पथि ॥

वटं वा रोहयेद् कामं, नवै रुष्टकिनं कुटम् ॥१४॥

लियो नोऽन्तः स्नेहद्रवे ॥४॥१॥१५॥

लियः स्नेहद्रवे गम्ये, णौ नोऽन्तो वा भवेद् घृतम् ॥

विलीनयति तापेन विलासयति माक्षिकम् ॥१५॥

वो विधूनने ज. ॥४॥१॥१०॥

वाधातोः सभवेजोऽन्तो, णावर्थे हि विधूनने ।

प्रवाजयति पुष्पाणि, केशानानायापयत्यमौ ॥११॥

पा--शा-छा-सा-वे-व्या-हो य ॥४॥१॥१२॥

मप्तानामपि धातूना, -मेषा योज्यो हि णौ परे ॥

वत्स पाययति क्षीर-मृण शाययतीश्वरम् । २०॥

अर्ति-री-व्ली-ही-वनूयि-भ्याययातांपु ॥४॥१॥१३॥

एषाञ्जादन्तधातूना, पुगन्तो णौ परे भवेत् ।

अर्पयेद्रेपरेदं व्लेष-यति सत्यापयत्यमुम् ॥२०॥

स्फाय् स्फाव् ॥४॥१॥१४॥

स्फायतिणौ परे स्फाव् स्या-दन्तादश इतो नहि ॥

स्फावयन्ति सदा वयं, विचग्नो मुनीश्वर ॥२१॥

शदिगतां शात ॥४॥१॥१५॥

शीयतेगतापर्यं, णौ परे शात मजायते ॥

शानयेन पवन. एव, गोपालो गाय आदयेत् ॥२२॥

यदादेहस्वो दीर्घस्तु वा त्रिणमपरे ॥४॥१॥१६॥

णौ परे स्याद् यदादीना, इवो त्रिणमपरं तु वा ॥

दीर्घो वा यद्यन्येव, गच्छाच्छाच्छाच्छा ॥२३॥

कगे-वनू-जनै-जृष्-वनस्-रञ्जः ॥४॥१॥२५॥

पणामेपां भवेद् ह्रस्वो, णौ परे णौ जिणम्परे ॥

दीर्घो वाऽजनि चाजानि, जानं जानं जनं जनम् ॥२५॥

अमोऽकम्यमिचमः ॥४॥१॥२६॥

कम्यमिचमिवर्जस्या-मन्तस्य णौ परे भवेत् ॥

ह्रस्वो जिणम्परे णौ वा, दीर्घश्चारम्यरामि तैः ॥२६॥

पर्यपात् स्वदः ॥४॥१॥२७॥

पर्यपाभ्या परस्यैव, स्वदेषो ह्रस्वता भवेत् ॥

जिणम्परे तु वा दीर्घोऽपस्वदयत्यपास्वदि ॥२७॥

शमोऽदर्शने ॥४॥१॥२८॥

शमेरदर्शनेऽर्थे णौ, परे ह्रस्वो जिणम्परे ॥

न दीर्घः शमयेद्रोगं, घृतं वा भ्रमणं मधौ ॥२८॥

यमोऽपरिवेषणे णिचि च ॥४॥२॥२९॥

णिच्यणिचि च णौ ह्रस्वो, यमेरपरिवेषणे ॥

जिणम्परे तु णौ दीर्घो, वा स्यादयम्यग्रामि च ॥२९॥

मारणतोपणनिशाने ज्ञश्च ॥४॥२॥३०॥

एतेपर्येषु जानाते-णिच्यणिचि च णौ भवेत् ॥

एव जनयत, रगादीनामपरमेय ॥२७॥ कमादिवर्जनान्, कामयत,
नरामि, राम क्राममित्यादि ॥२८॥ एवमपास्वादि, अपास्वादमपास्वादम्,
नरामिदमपस्वादम् । परियन्तोऽप्येवमेव । पर्ययादितिक्रिम् ? प्रस्नादयति ॥२७॥
चमनशानि, अशानि, शान शानम्, शानशनम् । अदर्शन इति निशानयति
काम् ॥२८॥ अतरेवेषण इति यान्त्यानिधिम् ॥२९॥ स्पष्टम् ॥३०॥

हूयो जिगम्परे दीर्घा, वा चिज्जपयन्तीयम् ॥३०॥

चहण शाठ्ये ॥४॥२॥३१॥

चोगदिरुचहेर्धातोः, आठ्येऽर्थे णिचि णां परे ॥

हूयो जिगम्परे वा ग्या-दीर्घश्चट्यति द्विपः ॥३१॥

ज्वल-ह्वल-हल-ग्ला-स्ना-वृत्-वम-तमोज्जु

पमर्गस्य वा ॥४॥१॥३२॥

ण्यामनुपमर्गाणां, हूय व्याण्णां परे नरा ॥

तमयेन्नामयेद् गीरे, आन्मान न पर जनम् ॥३२॥

छदेरिम्मन्त्रट्को ॥४॥१॥३३॥

छदणां जायते हूय, अम-मन-उट्-टिप्परे तत ॥

उच्चन्दत्र छट्ति-च्छत्री, वामन्दत्र छात्र ? ना ल ॥३३॥

एकोपमर्गस्य च वे ॥४॥१॥३४॥

छदरेकोप मर्गान्ता-नुपमर्गस्य हूयता ॥

वे णां परिन्दत सम-न्दतो दन्तन्ददस्या ॥३४॥

उपान्त्यस्याममानलोपिगाम्भदितां उ ॥४॥१॥३५॥

ममानलोपिगाम्भ-लिट्तिगाम्भ ? नरा ॥

भ्राज-भास-भाष-दीप-पीड-जीव-मील-कण-
रण-वण-भण-श्रण-हे-हेठ-लुट-लुप-लपां नवा

॥४॥२॥३६॥

एषा सप्तदशाना स्या-दुपान्त्यस्य विभाषया ॥

दूस्रो णौ डपरे जीव-मजिजीवदजीजिवत् ॥३६॥

ऋद्वर्णस्य ॥४॥२॥३७॥

धातोर्भवेदुपान्त्यस्य, ऋतो णौ डपरे नवा ॥

ऋकारोऽदीदृशद् धर्म-मदृदर्शजिना भुवि ॥६७॥

जिघ्रतेरिः ॥४॥२॥३८॥

स्याजिघ्रतेरुपान्त्यस्य, डपरे णौ विभाषया ॥

इकारोऽजिघ्रिषत् कान्ता, कान्तेनाजिघ्रपत् सुमम् ॥३८॥

तिष्ठतेः ॥४॥२॥३९॥

वृत्तिष्ठतेरुपान्त्यस्य, डपरे णावनिष्ठिषत् ॥

वृथग्योगो हि नित्यार्थ-स्तिवृनिर्देशादनास्यपत् ॥३९॥

ऊद् दुपो णौ ॥४॥२॥४०॥

उन् स्याद् दुपेरुपान्त्यस्य, णौ परे न्वत्रस्यत्रितः ॥

एानभिजत्, जन्मजादित्यादि ॥४॥२॥४०॥ नचन्तामर्थ्यादुकीत्यादशो
पत् ॥ एान्त्यस्यत्वेन जनीयत् ॥४॥२॥४०॥ तिर्निर्देशाद् उद्दुपनिष्ठि-
षत् नजायत् ॥ तिसा शपाऽनुन्धेन, निष्ठिषद् वद गणेन च ॥ यत्रैकाज्
स्थलैः, पन्थतानि न उद्दुपि ॥४॥२॥४०॥ सत्यम् ॥३९॥ णाविति किम् ?

दुप्यन्त यः प्रयुङ्क्तेऽमौ, तं दूषयति मर्या ॥४०॥

चित्ते वा ॥४॥२॥४१॥

उपान्यस्य दूषेचित्त-कृत्कस्य विभावया ॥

उद भवेष्णौ मनो दूष-यति दोषयति स्मर ॥४१॥

गोह स्वरे ॥४॥२॥४२॥

गुहः कृतगुगम्य स्था-ददपान्यस्य प्रत्यय ॥

स्वगदौ त्यजं माधो-निगृहति निगृहकः ॥४२॥

भुवो व परोक्षाद्यतन्यो ॥४॥२॥४३॥

अतन्या परोक्षाया वक्रागन्तभुवो भवत् ॥

उदपान्यस्य भ्रपोऽभ्रद चन्द्रचायो वृषादन ॥४३॥

गम-हन-जन-खन-घम म्येऽनटि सिटिनिभु

॥४॥२॥४४॥

गमादीनामृषान्यस्य, घगशयनि िति ॥

दुग् जन्मृजेन्नतृजजे, जज्जते जजिरेऽगमन ॥४४॥

नो व्यञ्जनस्यानुदिन ॥४॥२॥४५॥

नोति नाना-नाना-नुदिनो नन्य दुर्दिनि ॥

उपान्यस्य भान नन्त , नन्ताने नन्तान्तर ॥

अञ्चोऽनर्चायाम् ॥४॥१॥४६॥

अनर्चायां स्थितस्याञ्चा-लुगुपान्त्यस्य नो भवेत् ॥

उदत्तमुदकं कृपा-दञ्चिता गुस्वो जनैः ॥४६॥

लङ्गिकम्प्योरुपतापाङ्गविकृत्योः ॥४॥२॥४७॥

लङ्गिकम्प्योरुपान्त्यस्यो-पतापाङ्गविकारयोः ॥

नस्य द्विति क्रमाल्लुक् स्याद्, विलगितो विलङ्गितः ॥४७॥

भञ्जेजौ वा ॥४॥१॥४८॥

भञ्जेरुपान्त्यनस्य स्याद्, जौ परे लुग् विभाषया ॥

अभञ्ज्यभाजि वीरेण, मोहस्य कटक महत् ॥४८॥

दंश-सञ्जः शवि ॥४॥१॥४९॥

दंश-सञ्जेरुपान्त्यस्य, नस्य लुक् शवि प्रत्यये ॥

दशति सजतीत्येवं, ब्रूयाल्लक्षणलक्षितम् ॥४९॥

अकट्विनोश्च रञ्जेः ॥४॥१॥५०॥

रञ्जेरुटि चोपान्त्य-नो लुग् विनणि शब्दपरे ॥

रजति रजको रागी, माधयेल्लक्षणादतः ॥५०॥

णौ मृगरमणे ॥४॥२॥५१॥

मृगाणा रमणे नो लुग्, णावुपान्त्यस्य रञ्जतेः ॥

रजयति मृगं व्याधो, रञ्जयेद्रजकोऽम्बरम् ॥५१॥

लट् ॥८॥ एष चिह्नितः । विलङ्गित, विक्रम्यितश्च प्रत्युदाह-
र्यते ॥८॥ मृगरमणे ॥५०॥ मृगरमणे ॥८८॥८९॥९०॥५१॥५२॥

वामः ॥४॥२॥५७॥

यम्यादिमान्तधातूनां, यपि वा लुग् भवेत्ततः ॥
प्रणत्य च प्रगम्याह्, प्रारभ्यते सदाऽऽर्हतैः ॥५७॥

गमां क्वौ ॥४॥१॥५८॥

यथादर्शनमेतेषां; गमादीना भवेत् विडति ॥
स्वौ लुक् ततो जनङ्गच्च, परीतच्च सुमन् सुवत् ॥५८॥

न तिकि दीर्घश्च ॥४॥२॥५९॥

भेता न्व लुग्-दीर्घा-वेतेषा तिकि प्रत्यये ॥
यन्ती रन्तिस्तथा नन्ति-र्गन्तिर्हन्तिश्च साध्यताम् ॥५९॥

आः खनि-सनि-जनः ॥४॥२॥६०॥

सनादाना भवेदात्वं, धुडादौ क्ङिति प्रत्यये ॥
खातः सातश्च जातश्च, जातिः खानिश्च खातवान् ॥६०॥

सनि ॥४॥१॥६१॥

जात्वमेषा सनादीना, धुडादौ सनि जायते ॥
सिपामति सिपासेच्च मिसनिपति बुध्यताम् ॥६१॥

एष प्रयन्, प्रयन्यत्यादि ॥५७॥ सश्च ॥५८॥ एव मन्ति.,
रन्ति, रन्तिरित्यादि ॥५९॥ मिडनीदो चरन्ति । धुडीत्येव जनिता
॥६०॥ सिपामति सिपासेच्च मिसनिपति बुध्यताम् ॥६१॥

हृन्नाश्च हृन्नवान् हृत्ति-स्त्यादि सूत्रसम्मतम् ॥६७॥

ऋ-त्वादेरेषां तो नोऽप्रः ॥४॥२॥६८॥

ऋदन्ताल्ल्यादितस्तो नः, पृवर्जात् कतेः कतयोर्भवेत् ॥

लूनिश्च लूनवान् लून-स्तीर्णिस्तीर्णश्च तीर्णवान् ॥६८॥

रदादमूर्च्छमदः कयोर्दस्य च ॥४॥२॥६९॥

धातू मूर्च्छिमदी त्यस्त्वा, रन्वाद् दान्तात् कयोर्भवेत् ॥

ता नो धातोश्च दो नत्वं, घटः पूर्णश्च पूर्णवान् ॥६९॥

सूयत्याद्योदित ॥४॥२॥७०॥

सूयत्यादिनभ्यः स्या-दोदिद्भ्यश्च परं कयोः ॥

तस्य नः मृनवान् मृनो, दूनवान् दून इत्यपि ॥७०॥

व्यञ्जनान्तस्थाऽऽनोऽख्याध्यः ॥४॥२॥७१॥

ग्याध्यानर्जस्य धातोर्यद्, व्यञ्जनं तत्परा भवेत् ॥

याऽन्तस्था तत आस्तम्मात्, कयोस्तोनो निद्राणवान् ॥७१॥

पू-दिव्यञ्जेर्नाशाद्भूतानपादाने ॥४॥२॥७२॥

नाशेऽन्येऽनपादाने, पूदिव्यञ्चा क्रमात् कतयोः ॥

क्षै-शुषि-पचो म-क-वम् ॥४॥२॥७८॥

स्युः क्षै-शुषि-पचिभ्यस्तु, कयोस्तस्य यथाक्रमम् ॥

म-रु-वा नित्यमादेशा, क्षामः शुष्कश्च पञ्चवान् ॥७८॥

निर्वाणमवाते ॥४॥२॥७९॥

स्यान्निर्पूर्वरूपाधातो-स्वाते कर्तरि ध्रुवम् ॥

कयोर्नस्तस्य निर्वाणोऽ-सौ निर्वातः समीरणः ॥७९॥

अनुपसर्गाः क्षीवोऽल्लाघकृशपरिकृशफुल्लोत्फुल्ल-

संफुल्लाः ॥४॥२॥८०॥

कान्ता एते निपात्यन्तेऽ-नुपसर्गाः कृञस्तथा ॥

उल्लाघोत्फुल्लसंफुल्लाः, फुल्लाः क्षीवः स्वकर्मणा ॥८०॥

भित्तं शकलम् ॥४॥२॥८१॥

शकलेऽर्थे भिदे क्तस्य, नत्वाभावो निपात्यते ॥

भित्तं शकलमित्यर्थे, भिन्न भित्त तदन्यथा ॥८१॥

वित्तं धनप्रतीतम् ॥४॥२॥८२॥

भनप्रतीतयोर्मिन्दे-नत्वाभावो निपात्यते ॥

वित्तं धनं प्रतीतश्च, वित्तो चिन्नं तदन्यथा ॥८२॥

हु-धुटो हेर्धिः ॥४॥२॥८३॥

होर्धुटन्ताश्च हेर्धिः स्यात्, प्रञ्जलिते तपोऽनले ॥

रामं जुहुवि क्रमेवः, शिवं विद्धि भवं त्यज ॥८३॥

शासस्हनः शाध्येधिजहि ॥४॥१॥८४॥

ह्यन्तशासस्हना ज्ञेयाः, शाध्येधिजहयः क्रमात् ॥

एधि समाधिम्न धीम्न ?, मनः शाधिजहि रुधम् ॥८४॥

अतः प्रत्ययाल्लुक् ॥४॥१॥८५॥

अदन्त प्रत्ययो धातोस्ततः परस्य हेश्व लुक ॥

‘गच्छ तिष्ठ’ धनो वक्ति, ‘देहिदेही’ति क्रिङ्गः ॥८५॥

असंयोगादोः ॥४॥१॥८६॥

असंयोगादुदन्तात् स्तान्, प्रत्ययाद् हे लुगाप्नुहि ॥

सद्धर्मं चिनु कल्याणं, क्रीणीहि पदमुत्तमम् ॥८६॥

वम्यविति वा ॥४॥१॥८७॥

असंयोगादुकारो यः, प्रत्ययस्तस्य लुग् नवा ॥

वम्यविति वयं नन्न - स्तनुमो वा सतो गुणान् ॥८७॥

कृगो यि च ॥४॥१॥८८॥

करोतेः स्यादुकारस्य, लुग् यादौ वमि चाविति ॥

कुर्युः कुर्वः सदा कुर्मः श्रेयसे हितमात्मनः ॥८८॥

अत शित्युत् ॥४॥२॥८९॥

शित्यविति य उस्तस्य, निमित्तस्य कृगोस्त उः ॥

कल्याणं कुरु कर्तव्यं, करोनि हितमेव मन ॥८९॥

ह्यन्तति-द्विप्रत्ययान्तानामिति ॥८४॥ प्रत्ययादिति हिम ? पापदि
॥८५॥ चिनु इति उदाहरणम्, आप्नुहि, क्रीणीहि तनानि । अमत्रादि
त्येव तक्षुव ॥८७॥ सूत्रद्वय स्पष्टम् ॥८८॥८९॥

शाऽस्त्योर्लुक् ॥४॥१॥९०॥

अस्तेष्व शस्य लुक् कामं, शित्यविति भवेदतः ॥

आसनां स तद्विनेयौ स्न-स्तयो रुन्धश्च तौ भवम् ॥९०॥

वा द्विपाऽस्तोऽनः पुम् ॥४॥१॥९१॥

आदन्ताच्च द्विपोऽनः पुस्, विकल्पेन शितोऽवितः ॥

अग्निपुरश्चिपन् धर्मं, ते दुर्गतिमयान् अयुः ॥९१॥

सिज्ज्विदोऽभुवः ॥४॥१॥९२॥

सिचाऽभुवः पगाद् धातो-र्विदेशानः पुसामतः

अविदुः गमकापुत्रं, मन्तोऽभूचन भवेऽभवा ॥९२॥

द्व्युक्तजक्षपञ्चतः ॥४॥२॥९३॥

जक्षपञ्चकतोऽनः पुग, स्याद् द्व्युक्ताच्च शितोऽवितः ॥

अजुह्वरजक्षुः स्या-ददग्निद्वरजागरुः ॥९३॥

अन्तो नो लुक् ॥४॥२॥९४॥

नो लुरु शितोऽवितोऽन्तः स्याद्, द्व्युक्ताच्च जक्षपञ्चकात् ॥

दग्निद्वनि दग्निद्वन्, जुह्वज्जुह्वति जक्षति ॥९४॥

शो वा ॥४॥२॥९५॥

लुग स शिपिपयन्तो नः, स्याद् द्व्युक्तजक्षपञ्चकात् ॥

दरिद्रति दरिद्रन्ति, ददन्ति ददतीत्यपि ॥८५॥

श्रश्वातः ॥४॥२॥९६॥

लुग् भवेत् शित्यवित्यातः, श्रो द्व्युक्तजक्षपञ्चतः ॥

भवन्तो मीमता सत्य, यशः क्रीणन्तु सत्कृतेः ॥९६॥

एषामीर्व्यञ्जनेऽदः ॥४॥२॥९७॥

श्राद्व्युक्तजक्षपञ्चाना-मात ईर्व्यञ्जनादिके ॥

शित्यविति न दासंज्ञ-रस्य भिमीतयादयः ॥९७॥

इदरिद्रः ॥४॥२॥९८॥

आत इर्व्यञ्जनादौ स्याद्, दरिद्रोऽविति वै शिति ॥

दरिद्रिनो दरिद्रौ हि, नादरिद्रा दरिद्रनि ॥९८॥

भियो नवा ॥४॥२॥९९॥

जायते व्यञ्जनादाविः, शित्यनिति भियो नवा ॥

विभीनो विभिनो भीरु, पापाद् विभ्यनि सञ्जनाः ॥९९॥

हाक ॥४॥२॥१००॥

अधिच्छिद्व्यञ्जनादौ स्या-ञ्जहातेरात ईर्नगा ॥

जहीनो जरितो युद्धे, गस्त्राणि पारमार्थिकौ ॥१००॥

आ च हो ॥४॥२॥१०१॥

जहातेहौ भवेदात्म-मित्त्वञ्च वा जहीहि भोः ॥

एव दरिद्रति । अवित्तीत्यय अजहाम्, भक्तीणाम् ॥९९॥ एव
लुनीत । व्यञ्जन इति किम् ? मिमत । अद इति किम् ? दत्त, ५त
॥९७॥ सूत्रनय सप्तम् ॥९८॥९९॥१००॥

जहाहि जहिति क्रोधं, कल्याणं यदि काङ्क्षसि ॥१०१॥

यि लुक् ॥४॥२॥१०२॥

हाह आलुग् भवेद् यादौ, प्रत्यये शिति सर्वदा ॥

जह्याद् मोहमहाजालं, भवचक्रायकारणम् ॥१०२॥

ओतः श्ये ॥४॥२॥१०३॥

घातोरोतो भवेद् लुक् श्ये, तमोऽवद्यति भास्करः ॥

जिना रागभवद्वन्ति, गोपो गवनि गोव्रजे ॥१०३॥

जा ज्ञा-जनोऽत्यादौ ॥४॥२॥१०४॥

ज्ञाजनो. शिति ज्ञानेय-स्तिवादौ नत्पनन्तरे ।

आत्मनत्वं स जानाति, जायते यो महामुनि ॥१०४॥

प्रादेर्ह्रस्वः ॥४॥२॥१०५॥

प्रादेर्ह्रस्वो भवेत्प्रादि-वर्जिते शिति प्रत्यये ॥

पुनाति पुनं विश्वं, लनीते कल्मषं मुनिः ॥१०५॥

गमिपद्यमञ्छः ॥४॥२॥१०६॥

अत्यादौ शिति छान्देशो, जायते गमिपद्यमाम् ॥

आयच्छते च जङ्गन्नि, गच्छन्तीच्छति यच्छति ॥१०६॥

वेगेसर्त्तेर्धाव् ॥४॥२॥१०७॥

वेगे गम्ये भवेत् सर्त्ते-रत्यादौ शिति धाविति ॥

वाजिर्धावति वेगेन, धर्ममनुसरेत्तथा ॥१०७॥

श्रौति-कृवु-धिवु-पा-ध्रा-ध्मा-स्था-म्ना-दाम्-दृश्यति-
शद-सदः शृ-कृ-धि-पिब-जिघ्र-धम-तिष्ठ-मन-यच्छ-

पश्य-च्छे-शीय-सीदम् ॥४॥२॥१०८॥

एषा त्रयोदशाना स्युः शित्यत्यादौ हि श्रादयः

शृणु कृणु च यच्छच्छे, पश्य तिष्ठ च शीयते ॥१०८॥

क्रमो दीर्घः परस्मै ॥४॥३॥१०९॥

शित्यत्यादौ क्रमेर्दीर्घः, परस्मैपदहेतुके ॥

क्राम क्राम्यति विक्रान्तः, रविराक्रमते दिनि ॥१०९॥

ष्ठिवू-कृम्याऽऽचमः ॥४॥३॥११०॥

ष्ठिवूक्लम्याचमा दीर्घः, शित्यत्यादौ परे भवेत् ॥

ष्ठीव क्लाम तथाचाम, चमेत्यादि प्रमाध्यताम् ॥११०॥

शमसप्तकस्य श्ये ॥४॥२॥१११॥

श्ये सप्ताना गमादीना. दीर्घो लक्षणलक्षितः ॥

शाम्य डाम्य तथा नाम्य, शाम्य आम्य तथा भ्रमेत् ॥१११॥

धमेमित्यादि वेगानामोदाहरणम् ॥१०७॥ एत आत्ता क्रमशा
योष्या । एन विनु, पिय, जिघ्र, घम, मन, सीद ॥१०८॥ मरे ॥१०९॥
॥११०॥ एव क्षाम्य, नाय ॥१११॥

ष्ठिब्-सिवोऽनटि वा ॥४॥१॥११२॥

ष्ठिब्-सिवोर्वा भवेद् दीर्घो-ऽनट्प्रत्ययपरे ततः ॥

सीग्नं सेचनं निष्ठी-वनं निष्ठेवनं तथा ॥११२॥

मव्यस्याः ॥४॥२॥११३॥

धातोर्मादौ च वादौ चा-त आ दीर्घो भवेत्ततः ॥

पचामि च पचाचश्च, पचामो भनितव्यताम् ॥११३॥

अनतोऽन्तोऽदात्मने ॥४॥२॥११४॥

स्यादात्मनेपदस्यस्याऽ-न्तोऽदन्तः परस्य वै ॥

चिन्वन्ति चिन्वते धर्म, धार्मिका नतु सम्पदम् ॥११४॥

शीङो रत् ॥४॥२॥११५॥

अन्तः शीङः परस्यस्य, रद् भवेदात्मनेपदे ॥

आत्मनि शेरते मृदाः, योगिनस्तत्र जाग्रति ॥११५॥

वेत्तेर्नवा ॥४॥२॥११६॥

अन्तो वेत्तेः परस्यस्य, वा स्याद् रदात्मनेपदे ॥

संविद्वते गुणान विज्ञाः, सविद्वतेऽगुणानपि ॥११६॥

तिवां णव परस्मै ॥४॥२॥११७॥

भ्युः परस्मैपदाना वा, तिवादीना णवादयः ॥

वेत्तेः पं ययामद्गय, शं वेत् चिन्तुर्विदुः ॥११७॥

स्यष्ट ॥११२॥११३॥ अन्त इति रिप् पचन्त ॥११२॥ स्यष्टे
॥११२॥१११॥ एर वेव, निदु, निद, वेद, विद्व, विन्न, पक्षे
स्य यदि ॥११२॥

ब्रूगः पञ्चानां पञ्चाहश्च ॥४॥२॥११८॥

ब्रूगस्तिवादिपञ्चानां, क्रमात् पञ्च णवादयः ॥

वाऽहश्च ब्रूग आदेशः, साधुराह हितं वचः ॥११८॥

आशिषि तुह्योस्तातङ् ॥४॥२॥११९॥

आशिष्यर्थे भवेत्तुह्योः, स्थाने तातङ् विभाषया ॥

त्वं जीव जीवतान् कामं, भवान् जीवतु जीवतान् ॥११९॥

आतो णव औः ॥४॥२॥१२०॥

आतः परं णव स्थाने, औरादेशः प्रजायते ॥

ज्ञानामृतं पपौ नस्यौ, कानने विजने घृनिः ॥१२०॥

आतामातेआथामाथे आदि ॥४॥२॥१२१॥

आतुपरेषा भवेदेषा-मात ईहमलक्षणे ॥

पचेता च पचेते च, पचेयामिति जायते ॥१२१॥

यः सप्तम्या ॥४॥२॥१२२॥

म्यादात्परस्य सप्तम्या, यागव्दम्येः पचेत पचेः ॥

पठेन् पठे-यसेद् यद्वा, वसेः कामं चरेच्चरेः ॥१२२॥

याम्युसोरियमियुसौ ॥४॥२॥१२३॥

स्यातामात्परयोयाम् यु-मोरियमियुसौ क्रमात् ॥

पठेगमहमध्यात्मं, पठेयुस्तेऽपि तत्तथा ॥१२३॥

॥ इति द्वितीयः पादः समाप्तः ॥

एषम् आहतु, जाहु, जाव, जावु, पठे प्रतीत्यादि ॥११८॥
आशिषाति किम् ? जीवतु ॥११९॥ स्पष्टम् ॥१२०॥ एव पचते । तदिति
किम् ? मिमाताम् ॥१२१॥ स्पष्ट ॥१२३॥१२ ॥

द्वितीय पाद समाप्त ॥

अथ तृतीयः पादः ॥

नामिनो गुणोऽविडति ॥४॥३॥१॥

नाम्यन्तस्य भवेद् धातोः, प्रत्यये विडतिवर्जिते ॥

आमन्नो गुण आश्चर्यं, चेता नेनापि जायते ॥१॥

उश्रोः ॥४॥३॥२॥

अविडति जायते धातो-रुश्रोः प्रत्यययोर्गुणः ॥

मरः सुनोति सत् पञ्च, धातस्मनोति सौगमम् ॥२॥

पुस्-पौ ॥४॥३॥३॥

पुसि पौ च परे धातो-र्नाम्यन्तस्य गुणो भवेत् ॥

राज्ञानोऽविभक्तः पृथ्वी-प्रपद्यन्त्यधुनापि क्षम् ॥३॥

लघोरूपान्त्यस्य ॥४॥३॥४॥

धातोर्लघोरूपान्त्यस्य, नामिनः स्याद् गुणोऽविडति ॥

भेत्ता भिनत्ति पृथ्वी, विजयं य सखीहते ॥४॥

मिदः श्ये ॥४॥३॥५॥

उपान्त्यस्य मिदधर्माः, श्ये परे जायते गुणः ॥

मेघनि दुद्धिमान् युक्त्याऽगत्रपि स्वार्यसाधने ॥५॥

जागुः किति ॥४॥३॥६॥

प्रत्यये किति जागर्तेः सर्वदा जायते गुणः ॥

लोका जागरिता लोके, माधुभिर्जानिदानीतः ॥६॥

अविडति हिम् • उत ॥१॥ मृत्युदृष्टम् ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥

ऋवर्ण-दृशोऽङि ॥४॥३॥७॥

स्याद् ऋवर्णान्तिधातूना, दृशेश्चाङि परे गुणः ॥

अदर्शदजरच्चारद्, असरदतरत्तथा ॥७॥

स्कृच्छृतोऽकि परोक्षायाम् ॥३॥३॥८॥

स्कृच्छ्रोर्दन्तधातूना, परोक्षाया गुणो भवेत् ॥

नामिनः कसुकानोर्न, तेरुः संवस्करुवृथा ॥८॥

संयोगादृदत्तेः ॥४॥३॥९॥

संयोगाद् ऋत् तदन्तस्या-र्त्तेश्च गुणो भवेदङि ॥

परोक्षाया स्वमर्यादा, सज्जना न विमस्तरुः ॥९॥

कययडाशीर्ये ॥४॥३॥१०॥

संयोगाद् ऋत् तदन्तस्या-र्त्तेश्च क्ये यङि प्रत्यये ॥

आशीर्ये च गुणः स्यात्तत्, स्मर्यते स्नयतेऽर्यते ॥१०॥

न वृद्धिश्चाविति विडत्लोपे ॥४॥३॥११॥

अविति प्रत्यये लोपः, कितो डितश्च त-परे ॥

गुणो वृद्धिश्च नैव स्यात्, चेन्न्यस्तथा परीमृजः ॥११॥

भवते. मिञ्जुलुपि ॥४॥३॥१२॥

गुणः स्यान्नैव भूधातोः, मिञ्जुलुपि प्राप्तपूर्वरुः ॥

गजगजेथगे रामोऽ-भ्रन्त्र न्यन्य भविष्ट च ॥१२॥

एतमानन्द । त्तिक्तिम् २ मयस्कृगान् ॥८॥ ११ १२१ ।
आह । संयोगादिते-चक्रु ॥१॥ एव माम्भवेन, स्मयदित्यादि ॥ १ ॥
स्यष्टानि ॥११॥१२॥१३॥

सूतेः पञ्चम्याम् ॥४॥३॥१३॥

पञ्चम्या जायते नैव, सूतेर्गुणः कदाचन ॥

सुवै सुवाचहै सोष-वाणि सुवामहै तथा ॥१३॥

द्व्युक्तोपान्त्यस्य शिति स्वे ॥४॥३॥१४॥

कृतद्वित्वस्य धातोः स्या-दुपान्त्यस्य नु नामिनः ॥

गुणः शिति स्वरादौ न, नेनिजानि निजं मनः ॥१४॥

ह्विणोरप्विति व्यौ ॥४॥३॥१५॥

स्वरादौ नामिनः स्पाता, व्यौ क्रमाद् होरिणः शिति ॥

अप्विति चाविति ज्ञाना-दयानि यन्तु जुह्वनि ॥१५॥

इको वा ॥४॥३॥१६॥

स्यादिकू स्मरण इत्यस्य, वा स्वरादावविच्छिति ॥

यकारो न्मधियन्त्येया-धीयन्ति पण्डिता हितम् ॥१६॥

कुटादेर्द्विद्वदज्जिण् ॥४॥३॥१७॥

ज्जिद्वर्जप्रत्ययो द्विद्वत्, कुटादे परतो भवेत् ॥

कृष्टिता कृष्टितु कर्म, सर्वदा जायते जिनः ॥१७॥

विजेसिद् ॥४॥३॥१८॥

निनेसिद् सम्भवेद् द्विद्व-च्चतुर्थाध्यायम्व्रतः ॥

उद्विजिना जनो नैव, स्वार्थं साधयितुं क्षमः ॥१८॥

ज्ञान्यस्यति हिम् ? जुह्वानि । शितोतिहिम् ? निनेज ॥१४॥
अप्विति हिम् ? अण्डितु ॥१५॥ स्पष्टम् ॥१६॥ एव गुता इत्यादि ।
ह्विणोरि उण्डित, ॥१७॥ इति हिम् ? उद्वजनम् ॥१८॥

वोर्णोः ॥४॥३॥१२॥

ऊर्णोर्दिवा भवेद् द्विद्वत्, प्रोर्णविनाऽपरे दले ॥
प्रोर्णुविता सुहृद्दोषं, विरलो भुवि मानवः ॥१९॥

शिदवित् ॥४॥३॥२०॥

धातोः शित्प्रत्ययो द्विद्वद्, विद्वर्जो जायते ततः ॥
इतो वित्तः सुतोऽधीते संविदानो विदन् जनः ॥२०॥

इन्-यसंयोगात् परोक्षा किद्वत् ॥४॥३॥२१॥

असंयोगान्ततश्चन्धे, परोक्षा विद्विवर्जिता ॥
किद्वद् भवेत् समीधाते, ऊचतुश्च जजागरुः ॥ २१ ॥

स्वञ्जेर्नवा ॥४॥३॥२२॥

स्वञ्जः परा परोक्षा वा, भवेत् किद्वन्ञ्जकुन्तला ॥
प्रियवदाऽनमृयाभा, सस्वञ्जे परिपस्वजे ॥२२॥

जनशो न्युपान्त्ये तादिः क्त्वा ॥३॥३॥२३॥

जान्ताद् धातोर्नगेश्वापि, न्युपान्त्ये क्त्वा नया भवेत् ।
तादिः किद्वन्नरा नञ्चत्वा, काम भट्टक्त्वा मुयी भवेत् ॥२३॥

ऋत-तृप-मृप-कृप-वञ्च-लुञ्च-थ-फ सेट् ॥४॥३॥२४॥

न्युपान्त्ये सति वैभ्यः क्त्वा, सेट् किद्वज्जायते ततः ॥
ऋतिन्या म्यात्तथाऽर्तिन्या, तृपि चऽपि विकल्पतः ॥२४॥

स्पष्टम् ॥१९॥ अविदिनि एनि । जिनिनि चर्कष्ट ॥२०॥ न्युपान्त्ये
गादिनिन्दिम् १ मध्यसे ॥२१॥ स्पष्टम् ॥२२॥ निनिन्दिम् १ पुङ्ग ।
उपान्त्य इतिन्दिम् १ निन्दिता । तादिनिनि निन्दिता ॥२३॥ एतत्तत्त्वा,
अन्यित्वा गुफित्वा, गुम्फित्वादि । न्युपान्त्य इति तात्पर्या, रतिन्या ।
संज्ञित वस्त्वा ॥२४॥

स्कन्त्वा स्यन्त्वा च प्रस्कन्ध, स्यन्दित्वा सेटि जायते ॥३०॥

क्षुध-विलश-कुप-गुध-मृड-मृद-वद-वसः

॥४॥३॥३१॥

एभ्योऽष्टाभ्यो नु धातुभ्यः, क्त्वा सेट् किद्वद् भवेत्ततः ॥

ज्ञानी जनः क्षुधित्वाऽपि, प्राप्तुमुत्सहते शिवम् ॥३१॥

रुद-विद-मुष-ग्रह-स्वप-प्रच्छः सन् च ॥४॥३॥३२॥

एभ्यः षड्भ्योऽपि धातुभ्यः, किद्वत् स्यात् क्त्वा च सन् तथा ॥

जिघृक्षति गृहीत्वाऽपि, सुप्त्वाऽपि स सुषुप्सति ॥३२॥

नामिनोऽनिट् ॥४॥३॥३३॥

धातोर्नाम्यन्ततोऽनिट् सन्, किद्वद् भवेच्चिचीयति ॥

तुष्टूषति जनो मोहा-त्तिनीर्षति चिकीर्षति ॥३३॥

उपान्त्ये ॥४॥३॥३४॥

धातोर्नामिन्युपान्त्येऽनिट्, सन् किद्वज्जायते ततः ॥

विभित्सन्ते बुभुत्सन्ते, विवृत्सति यियक्षति ॥३४॥

सिजाशिषावात्मने ॥४॥३॥३५॥

धातोर्नामिन्युपान्त्ये स-त्यनिटावात्मनेपदे ॥

किद्वत् सिजाशिषौ स्याता-प्रभित्ताऽबुद्ध भेत्स्यते ॥३५॥

ऋवर्णात् ॥४॥३॥३६॥

स्याता धातोर्ऋवर्णान्ता-दनिटावात्मनेपदे ॥

एव क्लिशित्वेत्यादि ॥३१॥ स्पष्टम् ॥३२॥ अनिङिति-शिशयिषते

॥३३॥ स्पष्टम् ॥३४॥ एव भित्तीष्ट इत्यादि । आत्मन इति अक्षाक्षौत् ॥३५॥

एव कृषीष्टेत्यादि ॥३६॥

किद्वत् सिजाशिषौ धन्योऽ-कृत सर्वं समीहितम् ॥३६॥

गमो वा ॥४॥३॥३७॥

सिजाशिषौ गमेः किद्वद्, वा स्यातामात्मनेपदे ॥

चैत्रः समगत प्रज्ञा-वान् भमर्गस्त मानवः ॥३७॥

हनः सिच् ॥४॥३॥३८॥

आत्मनेपदसम्बन्धी, सिच् किद्वज्जायते हनः ॥

सुधीराहत शत्रूस्तान्, रिपुर्वै हन्ति नाहतः ॥३८॥

यमः सूचने ॥४॥३॥३९॥

यमेः सिच् सूचने किद्वत्. सम्भवेदात्मनेपदे ॥

उदायत महाक्रूरः, शकुनिः पाण्डवानहो ॥३९॥

वा स्वीकृतौ ॥४॥३॥४०॥

स्वीकारार्थाद् यमेर्धातोः, सिच् किद्वद्वात्मनेपदे ॥

दृष्ट्वाऽरातीन् महास्त्राणि, नोपायैरन ह्युपायत ॥४०॥

इश्च स्थादः ॥४॥३॥४१॥

स्वश्च दामेजकाच्च स्यात्, मिच् किद्वदात्मनेपदे ॥

स्यान् स्थादोर्गिश्च तद्योगे, व्यधितोयास्थितादित ॥४१॥

मृजोऽस्य वृद्धिः ॥४॥३॥४२॥

सति मृजेर्गुणे वृद्धि-रकारस्य भवेत्ततः ॥

एव सगर्भाष्ट, सगर्भाष्टेत्यादि ॥३७॥ स्पष्टम् ॥३८॥ सूचन इति किम् ?
आयस्त रन्तुम् ॥३९॥ स्वीकृतार्थेति-जायस्त पाणिम् ॥४०॥ स्पष्टम् ॥४१॥
-न इति किम् ? च ॥४२॥

माष्टि माष्टां तथा माष्टुं मार्जिना मार्जकः पुनः ॥४२॥

ऋतः स्वरे वा ॥४॥३॥४३॥

ऋकारस्य मृजेर्बृद्धिः, स्वगदौ प्रत्यये नवा ॥

परिमार्जन्ति चेतः स्वं, परिमृजन्ति साधवः ॥४३॥

सिचि परस्मै समानस्याऽडिति ॥४॥३॥४४॥

स्यात् परस्मैपदे वृद्धिः, समानान्तस्य नित्यशः ॥

सिच्यडिति परेऽचैषीत्, सद्धर्मं मुनिमण्डली ॥४४॥

व्यञ्जनानामनिटि ॥४॥३॥४५॥

व्यनान्तस्य धातोः स्यात्, परस्मैपदकेऽनिटि ॥

सिचि वृद्धिः समानस्या-राङ्क्षीदित्यादि साध्यते ॥४५॥

वोर्णुगः सेटि ॥४॥३॥४६॥

ऊर्णोः सेटि भवेद् वृद्धि-र्वा परस्मैपदे सिचि ॥

प्रौर्णवीत् प्रौर्णवीच्चापि, प्रौर्णुवीटपि जायते ॥४६॥

व्यञ्जनादेर्वोपान्त्यस्यातः ॥४॥३॥४७॥

व्यञ्जनादेरुपान्त्यस्या-तः सेटि सिचि प्रत्यये ॥

वा परस्मैपदे वृद्धि-रकाणीदकणीत्तथा ॥४७॥

ऋत इति किम् 'ममार्ज' । स्वर इति किम् 'मृज्व' । ४३॥ परस्मै-
पदे इति अन्योष्ट । समानस्यति जगरीत् । अटितीति यनुरीत् ॥४४॥
समानस्येत्येव-उदवोटाम् । अनिटीति-अत्क्षीत् ॥४५॥ स्पष्टम् ॥४६॥
व्यञ्जनादेरिति किम् 'मा भवान् अटीत् । उपान्त्यस्यति जगधीन् । अत इति
अदेवीत् । सेटीत्येव अद्याक्षीत् ॥४७॥

वद-व्रज-लूः ॥४॥३॥४८॥

सेटि सिचि ह्युपान्त्यस्य, वदव्रजोर्ल-रन्तयो ॥

अस्य वृद्धिः परस्मै स्यात्, प्रात्राजीद्रुदतो जनान् ॥४८॥

नश्चि-जागृ-शस-क्षण-हृम्येदित ॥४॥३॥४९॥

हृम्यन्तानामेदितामेपा, श्रव्यादीनां सिचि सेटि नो ॥

स्यात् परस्मैपदे वृद्धि-रक्षणीदग्रहीत्तथा ॥४९॥

जिणिति ॥४॥३॥५०॥

धातोस्त उपान्त्यस्य, वृद्धिर्जिति णितीष्यते ॥

शास्त्रं सता यथाऽपाठि, तथैवावाडि धीमता ॥५०॥

नामिनोऽकलिहलेः ॥४॥३॥५१॥

नाम्यन्तस्य भवेद् धातो-नाम्नो वा जिणिति प्रत्यये ॥

वृद्धिः कलिहली त्यक्त्वा, चिकायाकारि कारकः ॥५१॥

जागुर्जिणवि ॥४॥३॥५२॥

णव्येव जिणिति जागर्ते-र्जौ परे वृद्धिरिष्यते ॥

अजागारि जजागार, जागरः साधु जागरी ॥५२॥

आत ऐः कृज्जौ ॥४॥३॥५३॥

आदन्तस्यैर्भवेद् धातो-र्जिणिति कृति च औ परे ॥

दायो धायः क्षातदायी, गोदायो धायको ददौ ॥५३॥

एतम् अगदीत्, अज्वालीत्, अक्षारोदित्यादि ॥४८॥ एवम् अश्वयीत्
अजागरीन् अशमीत्, अवमीत्, अहयीत्, अङ्गीत्, इत्यादि ॥४९॥

स्पष्टम् ॥५०॥ कलिहलिर्जनान्-अचकलत् । अजहलत् ॥५१॥ जिणमिति-
जागरयति ॥५२॥ स्पष्टे ॥५३॥ ५४॥

न जनवधः ॥४॥३॥५४॥

वृद्धिर्न जनिवध्योः स्याद्, औ कृति जिगिति प्रत्यये ॥

प्रजनो जनको वध्यो, प्रजन्यो वधकोऽवधि ॥५४॥

मोऽकमि-यमि-रमि-नमि-गमि-वमा-ऽऽचमः

॥४॥३॥५५॥

कम्यादिभिन्नमन्तस्य, जिगिति कृतप्रत्यये परे ॥

औ च वृद्धिर्भवेन्नैव, शमको दमकोऽशमि ॥५५॥

विश्रमेर्वा ॥४॥३॥५६॥

वा वृद्धिर्विश्रमेर्धातो-र्जिगिति कृति च औ भवेत् ॥

विश्रामो विश्रमो वि-वे, श्रान्ताना दीयते हितम् ॥५६॥

उद्यमोपरमौ ॥४॥३॥५७॥

उद्यमोपरमौ साधु, घनि स्तो वृद्धयभावतः ॥

सदुद्यमस्तथा कार्ग्यः. स्यात् पापोपरमो यथा ॥५७॥

णिद्वाऽन्त्यो णव् ॥४॥३॥५८॥

परोक्षया भवेदन्त्यो, णव् णिद्वाऽहं चिचाय यद् ॥

चिचयाह चुकोटाह, चुकुटाह पपाच स ॥५८॥

उत और्विति व्यञ्जनेऽद्वेः ॥४॥३॥५९॥

और्विति व्यञ्जनादौ स्या-दुदन्तस्य चिरौति ना ॥

द्व्युक्तस्य नो जुहोतीति. स्यात् सुनोति स्तवानि च ॥५९॥

कम्यादिवर्जनात्, काम, कामुक, अकामि, याम राम, नाम, अगामि, वाम, आचामक इत्यादि ॥५५॥ एत विश्रामक विश्रमक व्यश्रमि, व्यत्रमि इत्यादि ॥५६॥ सष्ट ॥५७॥ ०८॥ निर्नीति किम ह्य ॥५९॥

वोणर्णोः ॥४॥३॥६०॥

स्यादयुक्तस्य वोणर्णोरौ-व्यञ्जनादौ विति स्वयम् ॥

सदा प्रोणर्णोति प्रोणर्णोति, प्रोणर्णोति द्विरुक्तितः ॥६०॥

न दिस्योः ॥४॥३॥६१॥

न दिस्योः पर्योरौः स्या-दुणर्णोति हेमलक्षणे ॥

ह्यस्तन्याः सिर्गहीतव्यः प्रौणर्णोत् प्रौणोः प्रमीयताम् ॥६१॥

तृहःश्वादीत् ॥४॥३॥६२॥

तृहः श्वाद् व्यञ्जनादावीत्, प्रत्यये विति जायते ॥

दयस्व सर्वभूतेषु तृणेढु नैव कञ्चन ॥६२॥

ब्रूतः परादिः ॥४॥३॥६३॥

ब्रूतेरूतः परो व्यञ्ज-नादावीद् विति प्रत्यये ॥

स परावयवः साधु-र्ब्रवीति शर्मदं वचः ॥६३॥

यङ्-तु-रु-स्तोर्वहुलम् ॥४॥३॥६४॥

यङ्लुवन्तात्तुरुस्तुभ्यो, व्यञ्जनादौ परे विति ॥

ईद् बहुलं परादिः स्याद्, नर्नन्ति वोभवीति च ॥६४॥

सः सिजस्तेर्दिस्योः ॥४॥३॥६५॥

सिच्प्रत्ययान्ततो धातो-रस्तेश्च सन्ततो भवेत् ॥

दिस्योः परादिरीन्नित्य-मासीरासीदभूददात् ॥६५॥

सूत्रत्रय स्पष्टम् ॥६०॥६१॥६२॥ ऊन इति किम् ? आत्थ ॥६३॥

बहुनमिति याचिद्वा कचचिन्न तेन नर्नन्तीति, नर्नन्ति, वोभवीति, वोभोति, वर्वन्ति, वतीति त्वादि । अद्वैतियेव-तुतोऽथ, तुतोऽथ ॥६४॥ स्पष्टम् ॥६५॥

पिवैति-दा-भू-स्थः सिचो लुप् परस्मै न चेद्
॥४॥३॥६६॥

एभ्यः परं सिचो लुप् स्यात्, परस्मैपदके परे ॥
लुव्योगे च भवेदिड् नो, दुग्धमपान्नरोऽध्यगान् ॥६६॥

दूधे-घ्रा-शा-च्छा-सो वा ॥४॥३॥६७॥

एभ्यः परं सिचो वा स्या-ल्लुप् परस्मैपदे परे ॥
लुव्योगे चेड् न बालोऽसौ, पयोऽधासीदघान्तथा ॥६७॥

तन्भ्यो वा त-थासि नृणोश्च ॥४॥३॥६८॥

तनादिभ्यः सिचस्ते च थासि लुव् वा भवेत्तथा ॥
तद्योगे नृणोश्च लुप् चेड् नो, अतनिष्ठाततातथाः ॥६८॥

सनस्तत्राऽऽवा ॥४॥३॥६९॥

लुपि सत्या सनोतेः स्या-दन्त्यस्यात्वं विभाषया ॥
असातासत चासाथा, असथा इति साधयेत् ॥६९॥

धुङ्ह्रस्वात्लुगनिटस्तथोः ॥४॥३॥७०॥

ह्रस्वान्तात् स्याद् धुङ्न्ताच्च, तादौ थादौ परेऽनिटः ॥
सिचो लुग् स्यादभित्ताथो, अभित्त्वा अट्टताकृथाः ॥७०॥

एवम् अगात्, अदात्, अयात्, अभूत्, अह्रादित्यादि । परस्मै
इति अपासत पयासि तै ॥६८॥ एवम् अग्रात्, अग्रासीदित्यादि ॥६७॥
विकल्पक्षे अतनिष्ठा ॥६८॥ तत्रेति किम् ? असनिष्ट ॥६९॥ अनिट इति
किम् ? व्यधातिष्ट ॥७०॥

इट ईति ॥४॥३॥७१॥

सिच इटः परस्य स्या-दीति लुग् नित्यशो भवेत् ॥

अलावीत् संशयं विद्वान्, निश्चयेन प्रमात्मना ॥७१॥

सो धि वा ॥४॥३॥७२॥

घातार्भवेद् धकारादौ, प्रत्यये सस्य लुग् नवा ॥

चकाधि ज्ञानदीपेना-शाध्व मोक्षपदं लघु । ७२॥

अस्तेः सि हस्त्वेति ॥४॥३॥७३॥

अस्तेः सः प्रत्यये सादौ, लुक् स्यादेति तु सस्य हः ॥

त्वमसि व्यतिसे भाव-यामाहे व्यतिहे तथा ॥७३॥

दुह-दिह-लिह-गुहो दन्त्यात्मने वा सकः

॥४॥३॥७४॥

एभ्यः सकप्रत्ययस्य स्याद्, दन्त्यादावात्मनेपदे ॥

लुग् ननाधुक्ष्नादुग्धा-दिग्धाधिक्षत् रूप्यताम् ॥७४॥

स्वरऽनः ॥४॥३॥७५॥

सक्रोऽकारस्य लुक् कार्यः, स्वरादौ प्रत्यये परे ॥

अधुक्षातामधुक्षाया मधिक्षातामधिक्षत् । ७५॥

दस्त्रोऽद्यतन्यां वा ॥४॥३॥७६॥

अप्रतब्धा दस्त्रान्ते-विषयेऽन्तस्य लुग् नवा ॥

इट इति-भतापात् । ईति-अभिप्रेतम् ॥७१॥ विस्मयपक्षे चकाद्धि, आशाङ्गम् ॥७२॥ साधम् ॥७३॥ एवम् अलोडा, अलिङ्गया, न्यगुहहि, न्यगुजगदि । दन्त्य इति किन्-अबुझामहि ॥७४॥ सन्दे ॥७५॥७६॥

पापेन सोऽदरिद्रासी-ददरिद्रोत् पुनः पुनः ॥७६॥

अशित्यस्सन्-णकजू-णकाऽनटि ॥४॥३॥७७॥
सादिसन्नादिवर्जे लु-गशिति विषये भवेत् ॥
दरिद्रो दुर्दरिद्र ना, दरिद्राति दुरात्मना ॥७७॥

व्यञ्जनाद् देः सश्च दः ॥४॥३॥७८॥
स्याद् धातोर्व्यञ्जनान्ताद् दे-र्लृक् सो दश्च यथायथम् ॥
अचकादबिभोऽजागः साधन्वशादगात्तथा ॥७८॥

सेः स्-द्-धां च रुर्वा ॥४॥३॥७९॥
स्याद् धातोर्व्यञ्जनान्तात् से-र्लृक् सदधा च रुर्नवा ॥
यथायोगमजर्घास्त्व-मजागस्त्वं त्वमन्वद् ॥७९॥

योऽशिति ॥४॥३॥८०॥
स्याद् धातोर्व्यञ्जनान्ताल्लुग, यकारस्य परेऽशिति ॥
जङ्गमिता तथा बेभि-व्यते सोसूच्यतेर्षिता ॥८०॥

क्यो वा ॥४॥३॥८१॥
स्याद् धातोर्व्यञ्जनात् क्यस्य, वा लुगशिति प्रत्यये ॥
समिधिष्यति प्रारम्भे, योगी च दृपदिष्यते ॥८१॥

सन्नादिवर्जनात्, दिदरिद्रासति, दरिद्रास्यता याति, दरिद्रास्य, दरि-
द्राणम् ॥७७॥ सष्टम् ॥७८॥ पक्षे अजघात्तुम्, अन्वशात्त्वम् इत्यादि
॥७९॥ व्यञ्जनादित्येव-त्प्राप्त्यिता ॥८०॥ पक्षे समिधिष्यति, दपदिष्यत
॥८१॥

अतः ॥४॥३॥८१॥

धातोर्दन्ततो लुक् स्या-द्विहितेऽशिति प्रत्यये ॥

धातोस्ततः स्वीयां, कथां कथयन्तीश्वरः ॥८२॥

णेरनिटि ॥४॥३॥८३॥

लुग् भवेद् णेरतः सूत्रा-दनिट्यशिति प्रत्यये ॥

आटिडदाशिश्नमाता, बालकं बाल्यकालकम् ॥८३॥

सेत्क्तयोः ॥४॥३॥८४॥

क्तवत्त्वोर्भवेत् सेटो-र्णे लुग् गणितवैस्तथा ॥

कारितवान् नृपः स्वर्ण-चैत्यमष्टापदे महत् ॥८४॥

आमन्ताऽऽल्वाऽऽय्येत्नावय् ॥४॥३॥८५॥

सम्भवेणोरयादेश, आमादिकेषु पञ्चसु ॥

स्तनयिन्तुर्महन्त्यायः, स्पृहयालुः प्रसाधयेत् ॥८५॥

लघोर्यपि ॥४॥३॥८६॥

लघोः परस्य णेर्ज्ञेयोऽ-यादेशो यपि प्रत्यये ॥

प्रशमय रिपुं धीरा, जयन्ति जगतीतले ॥८६॥

वाऽऽप्नोः ॥४॥३॥८७॥

आप्नोतेर्यपि णेः स्याद्वाऽ-यादेशः प्राप्य मङ्गलम् ॥

प्रापय मनुजान् सर्व-ज्ञाता मोक्षपदं गतः ॥८७॥

विहितप्रिषेपण किम् ? गत ॥८७॥ अनिट्येति किम् ? कारयिता-
॥८३॥ एर कारित इत्यपि ॥८४॥ एव कारयावकार, गणयन्त इत्यादि
॥८५॥ लघोरिति किम् ? प्रतिपाद्य ॥८६॥ आप्नोरिति किम् ? अभ्यास्य ॥८७॥

मेडो वा मित् ॥४॥३॥८८॥

मेडो यपि भवेद् णिद्धा, शाब्दलक्षणलक्षितः ॥

अपमित्यापभायात्म-सुखं साधयितु चरेन् ॥८८॥

क्षेः क्षीः ॥४॥३॥८९॥

क्षीरादेशो यपि क्षेः स्यात्, सानुबन्धम्य नो भवेत् ॥

निरनुबन्धनिर्देशान्, कर्म प्रक्षीय श वृणु ॥८९॥

क्षय्य-जय्यौ शक्तौ ॥४॥३॥९०॥

क्षि-ज्योरन्तस्य गम्याया, शक्तावय् ये निपात्यते ॥

व्याधिः क्षय्यो भवेत् शत्रु-ज्ययः काम स्वशक्तिः ॥९०॥

क्रय्यः क्रयार्थे ॥४॥३॥९१॥

निपात्यते क्रियोऽन्तस्याय्, ये परे चेत् प्रमाग्नितः ॥

क्रयायार्थो वृणो क्रय्यः, क्रयः शारुटिको उली ॥९१॥

सस्त. सि ॥४॥३॥९२॥

धातोः सन्तस्य सादौ म्या-त्तोऽशिति प्रत्यये परे ॥

वत्स्यति व्यतिवत्सीष्ट, विवत्समनि जिघत्समति ॥९२॥

दीय् दीड्. विडति स्वरे ॥४॥३॥९३॥

दीडः विडति स्वरे दीय् स्या-दशिति प्रत्यये परे ॥

तत उपविदीयाते, उरदेदीयतेऽम्बरे ॥९३॥

स्पष्ट ॥८८॥८९॥ शक्ताशिति क्रिम् ? क्षेय पाठम्, चर मन
॥९०॥ स्पष्टम् ॥९१॥ त इति यीष्ट । न नि क्रिम् ? उमिपाष्ट ॥९२॥
विडतीति क्रिम् ? उगदानम् ॥९३॥

इडेत्-पुसि चातो लुक् ॥४॥३॥९४॥

इट्येति पुसि चातो लु-गादन्तस्य स्वरेऽशिति ॥

किङिति पपुरदुश्चापि, पपिथ व्यतिरेऽदधत् ॥९४॥

संयोगाऽऽदेर्वाऽऽशिष्येः ॥४॥३॥९५॥

आदन्तस्य भवेद् धातोः, संयोगादेर्विभाषया ॥

किङत्याशिष्येत्वमन्तस्य, ग्लेयाद् ग्लायामस्यमी ॥९५॥

गा-पा-स्था-सा- दा-मा- हाकः ॥४॥३॥९६॥

किङत्याशिषि भवेदेत्व-मेपामन्त्यस्य नित्यशः ॥

गेयात् पेयात् सदास्थेयाद्, देयाद् धेयाद्धितं हितम् ॥९६॥

ईर्व्यञ्जनेऽपि ॥४॥३॥९७॥

गादेः स्याद् व्यञ्जनादावी-र्यव्वर्जे नशिति किङिति ॥

गीयते पीयते स्त्रीय-ते दीयतेऽवसीयते ॥९७॥

घ्रा-ध्मोर्यङि ॥२॥३॥९८॥

घ्राध्मोर्यङि भवेदीत्वं, जेघ्रीयते मधुव्रतः ॥

सुमं देध्मीयते शङ्ख, वासुदेवो रणोद्यतः ॥९८॥

हनो ध्नीर्वधे ॥४॥३॥९९॥

उधार्थम्य भवेद् हन्ते-ध्नीरादंशः परे यङि ॥

सप्तम् ॥ ९४॥ संयोगादिति किम् ? यायात् । किङ्तीत्येव ग्लसीष्ट'
॥९५॥ एगम् अजसेयात्, मेयात्, देयात्, ॥९६॥ एव जेगीयते, धीयते,
नीयते, हीन । व्यञ्जन इति किम् ? तस्युः । अवसीति प्रगात्र ॥ ९७ ॥
सूत्रसङ्गः सप्तम् ॥९८॥९९॥—

जेघ्नीयते खलो जीगान्, जङ्घन्यते गतिं हताम् ॥९९॥

जिणति घात् ॥४॥३॥१००॥

जिति णिति परे हन्ते-घर्दादेशो विधीयते ॥

घातंघातं महामोहं, घातयेत् कर्म सज्जनः ॥१००॥

जि- णवि घन् ॥४॥३॥१०१॥

जौ णवि च परे हन्ते-घर्नादेशो निरूपितः ॥

जघानाघानि पापात्मा, स्वसुख पापकर्मणा ॥१०१॥

नशेर्नेश् वाऽडि ॥४॥३॥१०२॥

नेशादेशो विकल्पेन, नशेः स्यादडि प्रत्यये ॥

अनशदथवाऽनेश-इनीशो निजसाध्यतः ॥१०२॥

श्वयत्यसू-वच-पतः श्वाऽऽस्थवोचपत्तम् ४॥३॥१०३॥

श्वयत्यादिचतुर्णां स्यु, श्वादयोऽडि परे क्रमान् ॥

अश्वदास्वत्तथाऽवोच-इपस्तत् साध्यतामतः ॥१०३॥

शीड एःशिति ॥४॥३॥१०४॥

शीडः शित्येर्भवेन्मूर्खः, ओते सुख दिवानिशम् ॥

शयाते ओरते योग-निद्रया योगिनो जनाः ॥१०४॥

किडति यि शय् ॥४॥३॥१०५॥

धातोः शीडः शयादेशः, किडति यादौ परे भवेत् ॥

शाशय्यते जनो गेगी, मुधीमि शय्यते मितम् ॥१०५॥

उपसर्गादूहो ह्रस्वः ॥४॥३॥१०६॥

सोपसर्गोहतेरूनो, ह्रस्वः स्याद् यादिके विडति ॥

समुत्पद्यते सम्ग्रहेन, सदृश्यते सम्ग्रहितम् ॥१०६॥

आशिषीणः ॥४॥३॥१०७॥

उपसर्गात् परस्येण, ईत आशिषि यादिके ॥

विडति ह्रस्वो भवेद् भव्य, उदियादुत्तरोत्तरम् ॥१०७॥

दीर्घश्चिवयल् यक्क्येषु च ॥४॥३॥१०८॥

यादात्राशिषि चैषु स्या-दन्त्यस्वरस्य दीर्घता ॥

शुचीकरोति तोषूय-ते स्तृयते भृशायते ॥१०८॥

ऋतोरी ॥४॥३॥१०९॥

ऋयादौ परे ऋदन्तस्य-र्तः स्थाने रीर्भवेदिति ॥

चेक्रीयते च वित्रीस्याद्, मात्रीयते वित्रीयते ॥१०९॥

रिः शक्याशीर्ये ॥४॥३॥११०॥

ऋदन्तस्य रिदादेश, आशीर्ये क्ये तथाच शे ॥

ऋत स्थाने क्रियादेव, क्रियते ह्रियते ह्रियान् ॥११०॥

ईश्वरावर्णस्यानव्ययस्य ॥४॥३॥१११॥

न्वासीरनव्ययस्यान-र्णान्तस्य स्याद् द्विकः किञ्चित् ॥

ऊ ऊट् इति प्रत्यये किम् ? आ उद्यत आश्वन-समोद्यत ॥१०६॥
ई, ईत् इति प्रत्यये. किम् ? आ ईयात् एयात्, नमेयात् ॥१०७॥ एव मन्तु-
यति, दधयति, लाह्नायत, ईयादित्यादि ॥१०८॥ ऋत इति किम् ?
चन्द्रायत ॥१०९॥ दृष्टानि ॥११०॥ १११॥—

शुक्लीभवेद् दीवाभूता, रात्रिर्मालीभवेदहि ॥१११॥

क्यनि ॥४॥३॥११२॥

अवर्णान्तस्य हीत्वं क्यन्-प्रत्यये जायते यतः ॥

पुत्रीयति जनो मालीयति शालीयति स्वयम् ॥११२॥

क्षुत्-तृड्-गर्द्धेऽशनायोदन्यधनायम् ॥४॥३॥११३॥

एष्वर्थेषु यथासङ्ख्य-मशनायादयस्त्रयः ॥

क्यन्नन्ता हि निपात्यन्ते, उदन्यति धनायति ॥११३॥

वृषाऽश्वान् मैथुने स्तोऽन्तः ॥४॥३॥११४॥

आभ्या स्यान्मैथुनार्थाभ्या, क्यनि स्तोऽन्तः स्मराविला ॥

गौः वृषस्यति कालेन, वडवाऽश्वस्यति क्रमात् ॥११४॥

अस् च लौल्ये ॥४॥३॥११५॥

लौल्ये क्यनि परे नाम्न, स्तोऽस् चान्तः स्यात् स्वभावनत ॥

दध्यस्यन्ति दधिस्यन्ति, मध्वम्यन्ति च बालकाः ॥११५॥

॥ इति तृतीयः पादः ॥

अस्ति-ब्रूवोर्भूवचावशिति ॥४॥४॥१॥

अस्तिब्रूवोर्यथासङ्ख्यं, भूवचौ भवतोऽशिति ॥

वभूव भविता भूयाद्, वक्षीष्टावोचदुच्यते ॥१॥

अघञ्क्यवलच्यजेर्वी ॥४॥४॥१॥

अघञादावजेर्वी स्या-दशिति विषये ततः ॥

प्रवेयं च समाजश्च, समञ्याऽजः पशुर्मतः ॥२॥

त्रने वा ॥४॥४॥३॥

त्रनयोः स्यादजेर्वी वा, विषयभूतयोस्ततः ॥

प्रचयणः प्रवेता च प्राजिना प्राजनस्तथा ॥३॥

चक्षो वाचि कशाङ्-ख्याङ् ॥४॥४॥४॥

अशिति विषये चक्षो, वागर्थस्य समर्थकौ ॥

कशाङ्-ख्याङ्गौ स्तो नरः वशाता, ख्याताऽऽचष्टे विच-

क्षणः ॥४॥

नवा परोक्षायाम् ॥४॥४॥५॥

चक्षो वाचि परोक्षाया, कशाङ्-ख्याङ्गौ स्तो विभाषया ॥

आचक्ष्णौ नर आचख्या-वाचचक्षे हितं वचः ॥५॥

भृज्जो भर्ज् ॥४॥४॥६॥

भृज्जतेर्भर्ज् विकल्पेन, ह्यशिति विषये भवेत् ॥

भर्ष्टा भ्रष्टा तथाऽभार्क्षीद्, भर्जनं भ्रज्जनं तथा ॥६॥

अशिताति-स्यात्, नूत ॥१॥ सूत्रपट्टक सञ्च ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥

प्रादु दागस्त आरम्भे क्ते ॥४॥४॥७॥

आरम्भार्थस्य दागः क्ते, प्रपूर्वस्य भवेन्नवा ॥

क्तः प्रत्तश्च प्रदत्तश्च, पगीत्तमिति जायते ॥७॥

निविस्वन्ववात् ॥४॥४॥८॥

एभ्यः परस्य दागः क्ते, परे चो जायते नवा ॥

नीत्तं वीत्तं निदत्तश्च, विदत्तं सृत्तमुत्तमम् ॥

स्वरादुपसर्गाद् दस्ति कित्यध ॥४॥४॥९॥

स्वरान्तादुपसर्गाद् दा-संज्ञस्य किति तादिके ॥

स्याद् धावर्जस्य नित्यं चो, दत्तं प्रत्तं परीत्त्रिमम् ॥९॥

दत् ॥४॥४॥१०॥

भवेद् दासंज्ञकस्याधो, दत् तादौ किति प्रत्यये ॥

दत्तो दत्तिस्तथाधीतः, साव्यता लक्षणादतः ॥१०॥

दोसोमास्थ इ ॥४॥४॥११॥

दोसोमास्थामिकारः स्यान्, तादिके किति प्रत्यये ॥

तेन संमिश्रनयोश्चापि, मिनिः मित्वा च निर्दिनः ॥११॥

छाशोर्वा ॥४॥४॥१२॥

‘छोशो’ अन्येतयोर्धात्वो-रिः स्याद्वा किति तादिके ॥

एष मत्तम्, अनूतम्, अनुत्तम्, अतम्, अतदनम् ॥८॥

स्तरादिनि निन्तम् । द इति-प्रशना त्रीत्य । नीति हिम् ? प्रशान । अर दी

निर्गत ॥९॥ सष्टे ॥१०॥११॥ एषाग-अततार, अर्वा अततार,

निशिततार, निशततान् ॥१०॥

निशिनश्च निशातः स्या - दवच्छातस्त्ववच्छितः ॥१२॥

शा व्रते ॥४॥४॥१३॥

श्यतेः क्तप्रत्यये नित्य - मिर्व्रतविषये भवेत् ॥

स संशिनव्रतो ज्ञेयो, व्रतं येन च संशिनम् ॥१३॥

हाको हिः कित्व ॥४॥४॥१४॥

हारस्तादौ किति क्ताया, हिर्भवेद् हैमलक्षणे ॥

हीनोऽपि हीनता हित्वा, पापं प्रहीय सन् भवेत् ॥१४॥

धागः ॥१॥४॥१५॥

धातोर्धागस्तकारादौ, किति हिर्जायते यतः ॥

हित्वा विहितवान् धीतः, मधाय धीनवान् हितिः ॥१५॥

यपि चादौ जग्ध् ॥४॥४॥१६॥

तादौ किति यपि चादे - जग्धादेशो विधीयते ॥

जग्धि प्रजग्ध्य जग्ध्वा च, पीयूष मरणं जयेत् ॥१६॥

वस्लृ सनद्यतनी घञचलि ॥४॥४॥१७॥

एषु सनादिषु वस्लृ - रदेरादिश्यते ततः ॥

प्राप्तीति प्रयसो वासो, वसोऽवसज्जिघत्सति ॥१७॥

वसितम् - अग्निधारार्त इग्नित्यर्थः । वनविषयाभावे तु निशातः ॥ १३ ॥
स्यम् ॥ १ ॥ धीन, धीनानिति दूय पानं इत्यस्य । प्रगाय इति ताद्यभावात्
॥ १५ ॥ यपि चेते जदनम्, तात्पर्यं अशात्, हिर्नित्येव अतश्चम् ॥ १६ ॥
वस्लृ अदने इत्यनेन मिदं इदं तादिषु ह्यन्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥ १७ ॥

परोक्षायां नवा ॥४॥१॥२८॥

परोक्षायामदेर्घस्लृ-विकल्पेन विधीयते ॥

जघास जक्षतुर्जक्षु-रादतुराडुराद च ॥१८॥

वेर्वय् ॥४॥४॥२९॥

वेगो धातोः परोक्षाया, यथादेशो भवेन्नवा ॥

ऊयुर्ववुः पुरा वस्र, कुविन्दा लक्षमल्यकम् ॥२९॥

ऋः शृदृप्रः ॥४॥४॥३०॥

एषा भवेत् परोक्षाया-मृन्तो वा विञ्जिञ्चतुः ॥

विशञ्चवान् विञ्जिञ्जीर्वान्, विदञ्चतुर्निपप्रतुः ॥३०॥

हनो वध आशिष्यजो ॥४॥४॥३१॥

स्यादाशीर्विषये हन्ते-वधो नो जिटि प्रत्यये ॥

वध्यात् मदाऽऽन्तगन् शत्रून्, घानिपीयेत्यत्राविति ॥३१॥

अद्यतन्यां वाऽऽत्मने ॥४॥४॥३२॥

अद्यतन्या हनो नित्यं, यधो वा त्वात्मनेपद ॥

राक्षमानवधीन् गम आवविष्टाह्ताह्ने ॥३२॥

इणिकोर्गा ॥४॥४॥३३॥

गादेश इणिकोर्धान्ति-अद्यतन्या निधीयते ॥

अगात् रुश्चिद् हिताद् दूर, हित च रुश्चिदन्यगात् ॥३३॥

सट् ॥१८॥१२॥ पक्षे विज्ञातु, विद्वत्, ॥१८॥

सट् सूत्र-ययम् ॥१८॥१२॥३॥

णावज्ञाने गमुः ॥४॥४॥२४॥

अज्ञानार्थकयोर्धात्वो-रिणिकोर्णौ गमुर्मवेत् ॥

सद्धर्मो गमयेत् स्वर्गं, तथाऽधिगमयेच्छिवम् ॥२४॥

सनीडश्च ॥४॥४॥२५॥

सनीडो गमुरज्ञाना-र्थकयोरिणिकोस्तथा ॥

अधिजिगासते ग्रामं, जिगमिषन्ति सत्तमम् ॥२५॥

गाः परोक्षायाम् ॥४॥४॥२६॥

परोक्षाविषये गा स्या-दिडो धातोः सनातन ॥

अधिजगे जगत्तत्त्व, तत्त्ववित्तत्त्वलिप्सया ॥२६॥

णौ सन्डे वा ॥४॥४॥२७॥

डो धातोः परे सन्डे, णौ गादेशो विभाषया ॥

शिष्यमध्यापिपच्छास्त्र-मुपाध्यायोऽध्यजीगपत् ॥२७॥

वाऽध्यतनीक्रियातिपत्योर्गीड् ॥४॥४॥२८॥

इड् क्रियातिपत्तौ चा-द्यतन्या गीड् विभाषया ॥

अध्यगीष्ट तथाऽध्यैष्ट, वाध्यैष्यता-ध्यगीष्यत ॥२८॥

अद् धातोरादिर्ह्यस्तन्यां चामाडा ॥४॥४॥२९॥

ह्यस्तन्यामद्यतन्याञ्च, क्रियातिपत्तिके तथा ॥

अज्ञान इति हिमः । अथान् प्रत्याययति ॥२८॥ एव मानुरधिजिगमिष-
तीत्यादि ॥२८॥ १५२म् ॥२८॥ एव अधिजिगासयिषति, अध्यापिपयिषति ।
णारिति । अधिजिगासत । सन्ड इति अभ्यापयति ॥२९॥ एवम् ॥२८॥ एवम्
अनादीन् । अनादीन् तान् तान् । अनादिति प्राया ॥२९॥

धातोरादिर्भवेदङ् माङ्-योगे नोऽगाद्यास्यराः ? ॥२९॥

एत्यस्तेर्वृद्धिः ॥४॥४॥३०॥

ह्यस्तन्यां विषये वृद्धिः, स्यादस्तेगिणिक्रोन्तथा ॥

आदेर्न माङ्समायोगेऽ-ध्यायन्नास्नां तथाऽज्यनाः ॥३०॥

स्वरादेस्तासु ॥४॥४॥३१॥

ह्यस्तन्यामद्यतन्याञ्च, वृद्धिः क्रियातिपत्तिरे ॥

स्वरादिर्नच माङ्योगे, आदीदैपिप्यदौ-अदा ? ॥३१॥

स्ताद्यशिताऽत्रोणादेरिट् ॥४॥४॥३२॥

धातोः परस्य मादेश्च, तादेश्चागित आदिगिट् ॥

त्रोणाद्योर्नतु सम्भया - ह्यविता च लविप्यति ॥३२॥

तेर्ग्रहादिभ्यः ॥४॥४॥३३॥

ग्रहादिभ्यः परस्य स्ता - अशितस्तेरिडादिरुः ॥

भगिती रणिनिः जान्ति - रन्तेऽलितिश्च कम्पितिः ॥३३॥

गृहोऽपगेश्चायां दीर्घः ॥४॥४॥३४॥

ग्रहेयो विहितस्तस्ये - दो दीर्घः स्याद्व्यञ्ज च ॥

परोक्षया ग्रहीताऽञ्च, ग्रहीप्यति तथाऽग्रहीत ॥३४॥

वृत्तो नवाऽनाशीः सिन्धपरस्मै च ॥४॥४॥३५॥

धृगो वृत्तः कृतवन्तात्, दोर्भा नेंद्रं न चाऽर्धक्षिपि ॥

सिन्धपरसंगमक्षायां, वसीना वसिता तथा ॥३५॥

इत् सिजाशिपोमत्माने ॥४॥४॥३६॥

सिजाशिपोमिडादिर्भा, कृतः म्यादात्मनेपद ॥

अवगीष्टावृत्तास्तीष्टी - स्तमिष्ट मावृषीष्ट च ॥३६॥

संयोगाद् कृतः ॥४॥४॥३७॥

संयोगाद् कृतवन्तात् स्यात्, गिजाशीमत्मानेपद ॥

आदिमिड् नाऽऽगृप्तात्ता - स्तमिप्तात् तमिपीष्ट च ॥३७॥

धृगोदितः ॥४॥४॥३८॥

स्ताप्रशित इडादिर्भा, भृगोदिदृशो मनेयथा ॥

भविता तर्हिता भोता, प्रता तर्भा च गोविता ॥३८॥

निष्कृपः ॥४॥४॥३९॥

इत् स्ताप्रशित आदिर्भा, कृपो निष्पूर्वकान् परम् ॥

निष्कोपिता च निष्कोष्टा, कोपिता च प्रकोपिता ॥३९॥

क्तयोः ॥४॥४॥४०॥

निष्कृप आदिमिड् नित्यं, स्यात् क्तयोः पर्योग्यतः ॥

निष्कुषितस्तथा निष्कु-पिनवान् मतिकर्कशः ॥४०॥

जृत्रश्चः क्तवः ॥४॥४॥४१॥

जृत्रश्चिभ्या परस्य क्त्वा-प्रत्ययस्यादिरिङ् भवेत् ॥

जरित्वा च जरीत्वाऽपि, व्रश्चित्वा हितमाचरेत् ॥४१॥

ऊदितो वा ॥४॥४॥४२॥

ऊदितः परतो वा क्त्वा-प्रत्ययस्यादिरिङ् भवेत् ॥

दान्त्वा शान्त्वा दमित्वा च, शमित्वाप्रमुखं ततः ॥४२॥

क्षुधवसस्तेषाम् ॥४॥४॥४३॥

आभ्या क्तवतुक्त्वामा-दिरिङ् स्यात् स उपोपिनः ॥

क्षुधिनः क्षुधितवोश्चापि, क्षुधित्वोपिनवोस्तथा ॥४३॥

लुभ्यञ्चेर्विमोहार्चे ॥४॥४॥४४॥

आभ्या क्तवतुक्त्वामा-दिरिङ् भवेद् यवान्नमम् ॥

विमोहनार्थपूजार्थाभ्या लुभित्वा समञ्चिनः ॥४४॥

पूङ्गिलशिभ्यो नवा ॥४॥४॥४५॥

पूङ्गिलशिव्यः परेषा क्त-क्तवतुक्त्वा नवादिरिङ् ॥

पचिनश्च पचित्वा च. पृन पृन्वा च पृतवान् ॥४५॥

सहलुभेच्छरूपरिषस्तादेः ॥४॥४॥४६॥

एभ्यः पञ्चभ्य आदेरिट्, तादेः स्ताद्यशितो नरा ॥

सोढा च सहिता लोब्धा, लोभितैष्टा तथैषिता ॥४६॥

इवृध-भ्रसज-दम्भ-श्रि-यूण्णु-भर-ज्ञपि-सनि-

तानि-पति-वृद्-दरिद्रः सनः ॥४॥४॥४७॥

इवन्तेभ्य ऋधादिभ्यो, दरिद्रातेर्ऋदन्ततः ॥

सन आदिर्भवेदिङ् वा, कोऽप्यर्दिधिषतीर्त्सति ॥४७॥

ऋ-स्मि-पूङ्गञ्शौ-कृ-गृ-दृ-धृ-प्रच्छः

॥४॥४॥४८॥

ऋस्मिपूङ्गञ्शौकृगृ-दृधृप्रच्छिभ्य आदिरिट् ॥

सनधिकरिषत्येव, चिकरोषति को हितम् ॥४८॥

हनृतः स्यस्य ॥४॥४॥४९॥

इन्तेर्ऋदन्तधातोश्च, परस्य स्यस्य चादिरिट् ॥

हनिष्यति रिषू योऽसौ, करिष्यति सदासुखम् ॥४९॥

एष राध, राधिता, रेष्टुम्, रषितुम् ॥४९॥ एव दुष्यति, दिदे-
दियतीत्यादि ॥४९॥ एषम् जरिरिषति, सिस्मयिषते, पिषयिषते, अजि-
अशिषित, निगतेषति, आदिदरिषत, आदिधरिषत, पिषुन्धिषति ॥४
रुष्टम् ॥४९॥

कृत-चृत-नृत-च्छृद-तृदोऽमित्र मादेर्वा

॥४॥४॥५०॥

एभ्योऽसिचः सकागदेः, स्ताद्यशितो नयादिगिट् ॥

कर्तिष्यन्ति च कत्स्यन्ति, नर्तिष्यन्ति च नत्स्यन्ति ॥५०॥

गमोऽनात्मने ॥४॥४॥५१॥

गमः सादेर्भवेदिट् स्ता - यशितोऽनात्मनेपदं ॥

श गमिष्यन्ति शास्त्रम्या - विजिगमिषिन्ता स्वयम् ॥५१॥

स्नो. ॥४॥४॥५२॥

स्नोः परस्यादिगिट् स्यात् स्ता - यशितोऽनात्मनेपदं ॥

प्रस्नविष्यन्ति प्राम्नोष्ट, कर्मणि कुशलो जन ॥५२॥

क्रम. ॥४॥४॥५३॥

अनात्मनेपदं स्ताद्य - शित स्यात् क्रम आदिगिट् ॥

प्रक्रम्यते पराकृतं, प्रक्रमित क्रमिष्यन्ति ॥५३॥

न वृद्धयः ॥४॥४॥५५॥

स्ताद्यशित इडादिर्नो, भवेद् वृदादिपञ्चकात् ॥

चेदात्मनेपदे नासौ, वत्स्यति च विवृत्सति ॥५५॥

एकस्वरादनुस्वारेतः ॥४॥४॥५६॥

धातोरेकस्वराच्चानु - स्वारेत आदिरिड् नवै ॥

स्ताद्यशितो भवेत् पाताऽ- वधीत् पृथक् पृथग् जनः ॥५६॥

ऋवर्ण-श्चयूष्णुगः कितः ॥४॥४॥५७॥

ऋवर्णाः ताच्च श्रैरूष्णो - श्रैकम्बरत् आदिरिड् ॥

कितो न स्याद् वृत्तस्तीर्त्तो-र्णुत्वाश्रितः समाश्रित ॥५७॥

उवर्णात् ॥४॥४॥५८॥

एरुस्वरादुवर्णान्ताद्, न भवेत् कित आदिरिड् ॥

युतो लूनो विलूनश्च, यचिता लविता तथा ॥५८॥

ग्रह-गुहश्च सनः ॥४॥४॥५९॥

उवर्णान्तात्तथा चाभ्या, न भवेत् सन आदिरिड् ॥

रूपति महारोपा - ज्जिघृक्षनि जुघुक्षति ॥५९॥

स्वार्थे ॥४॥४॥६०॥

स्वार्थार्थस्य सनो नैव, स्यादादिरिड् जुगुप्सते ॥

तितिक्षते तथा दीदा - सते भीमासते तथा ॥६०॥

एरु स्यन्त्यति, विस्य त्वतोत्यादि ॥५५॥ स्पष्टम् ॥५६॥ एकस्वरा-
दिभ्यो जागरित । द्वित इति द्विम् ? वरिता ॥५७॥ स्पष्टानि ॥५८॥५९॥६०॥-

डीय-व्यैदित क्तयोः ॥४॥४॥६१॥

आदिगिद् क्तक्तयोर्न, ध्वैदिद्वयश्च डीयतेः ॥

डीनश्च डीनवान् शूनः, अनञ्चाम्भस्त्वोस्तथा ॥६१॥

वेटोऽपत ॥४॥४॥६२॥

विकल्पेटोऽपतो धातो - रेकम्पगन् स्तयोर्नञै ॥

आदिगिड् जायते गृहो गृहवान् पतिनस्तथा ॥६२॥

सं-नि-वेरर्द ॥४॥४॥६३॥

सं - नि - विभ्यः पगदर्दं - नादिगिड् पयाः स्तयोः ॥

समर्णयान् समर्णश्च, व्यर्णो न्यर्णस्तथार्दितः ॥६३॥

अविदूरेऽभे ॥२॥४॥६४॥

आदिगिडिदिदूरेऽर्थे, नाभेर्दः स्तयोर्भवेत् ॥

अभ्यर्णवांस्तथाऽभ्यर्णोऽभ्यर्दिन शीततोऽवनः ॥६४॥

वर्तवृत्त ग्रन्थे ॥४॥४॥६५॥

वृत्तेर्ग्रन्थान्तात् परे स्ते स्यात्, वृत्त ग्रन्थे निषानित ॥

गुण-च्छांग वृत्तोऽपि, वृत्तम वर्तिन नितम् ॥६५॥

कपः कृच्छ्र-गहने ॥४॥४॥६७॥

इड् न भवेत् क्तयोरादि - रनयोरर्थयोः कपेः ॥

गहनं काननं कष्ट, कष्टं कपितकाञ्चनम् ॥६७॥

घुपेरविशब्दे ॥४॥४॥६८॥

आदिगिड् अविशब्दार्थाद्, घुपेर्न परयोः क्तयोः ॥

घुप्रा रज्जुश्च सम्यग्वा - वयवा घुप्रास्तथा ॥६८॥

वलिस्थूले दृढः ॥४॥४॥६९॥

क्तान्तस्य वलिनि स्थूले, चार्थे दृहेश्च दृहतेः ॥

निपात्यते दृढः स्थूलो, वली दृहतिदृहिते ॥६९॥

क्षुब्ध-विरिब्ध-स्वान्त-ध्वान्त-लग्न-म्लिष्ट-फाण्ट-चाढ

परिवृढं मन्थ-स्वर-मनस्-तमस्-सक्ता-स्पष्टा-

नायास-भृश-प्रभौ ॥४॥४॥७०॥

क्षुब्धाद्या नव मन्थादि - पर्थेषु क्रमशो यथा ॥

निपात्यन्तेऽनिटः कान्ताः, क्षुब्धं स्वान्तं विरि-धतः ॥७०॥

आदितः ॥४॥४॥७१॥

आदिरिड् न भवेद् धातो-रादितः परयोः क्तयोः ॥

मिन्नश्च मिन्नवाश्चापि, स्विन्नश्च स्विन्नवास्तथा ॥७१॥

छष्ट इ उम्, कष्ट दुरग्राहमिति ॥७॥ अविशब्द इति किम् ६
वागुपित वात्यम् ॥१६॥ इड् इति उभयान्वयि ॥२९॥ विरिब्धत स्वरात्
स्नात मन भुज्यम्, एव ध्वान्त तम, लग्न सकम्, म्लिष्टमपष्टम्,
फाण्टमनाशतायम्, चाड भशम्, परिवृढ प्रभु ॥७०॥ स्पष्टम् ॥७१॥

नवा भावाग्भे ॥४॥४॥७२॥

भावाग्भे भवेद् नानो - गदिन आदिगिटि नया ॥

वतयोर्हि भेदितं मिन्नं, ग्रमिन्नश्च प्रमेदिनः ॥७२॥

शक कर्मणि ॥४॥४॥७३॥

शकः कर्मणि वा न स्या-दादिगिटि पर्योः तयोः ॥

शक्त कि शक्तिनः कर्तुं, कुलालः कल्शोऽन्त्यः । ७३॥

णौ दान्त-शान्त-पूर्ण-दस्त-स्पष्ट-च्छन्न-ज्ञप्तम्

॥४॥४॥७४॥

क्तान्ताना रा दमार्दीना मन्तेते णौ निपातिता ॥

दान्तश्च दमिनः शान्तः, शमिनः पूर्णशमिनः । ७४॥

श्वम-जप-वम-रूप-त्वर-मद्युपाऽऽस्वनाम

हृषेः केश-लोम-विस्मय-प्रतिघाते ॥४॥४॥७६॥

केशाद्यर्थेषु हृषधातो-रादिरिट् स्यान्नवा क्तयोः ॥

हृष्टाश्च हृषिताः केशा, दन्ता हृष्टश्च लोमभिः ॥७६॥

अपचितः ॥४॥४॥७७॥

अपात् चायेरिटोऽभावः, क्तान्तस्य जायते तथा ॥

चित्र निपात्यते वाऽसा - चपचिनोऽपचायितः ॥७७॥

सृजि-दृशि-स्कृ-स्वराऽत्वतस्तृज्जनित्यानिट्स्थवः

॥४॥४॥७८॥

थय आदिर्न वेट् सृज्जदृश् - भ्यां स्कृगः स्वरतोऽत्वतः ॥

तृजि नित्यानिटः कुर्यात्, सस्रष्ट च ससर्जिथ ॥७८॥

ऋतः ॥४॥४॥७९॥

ऋदन्तात् तृजि नित्यानिट्-रूपस्य थव आदिरिट् ॥

न स्याज्जहृथ सस्मथ, सस्वरिथ विभेदिथ ॥७९॥

ऋ-वृ-व्ये-ऽद इट् ॥४॥४॥८०॥

उक्तधातुचतुष्केभ्यः, परस्य थव आदिरिट् ॥

ववरिथारिथ त्र्यात्, सविच्ययिथ चादिथ ॥८०॥

ए। हृष्टा हृषितधेय, लोमभि हृषितमित्यपि ॥७६॥ स्पष्टम् ॥७७॥
अस्थाय-मृजिदृशिभ्यां स्कृग स्वरान्तादत्वतश्च तृचि नित्यानिटो विहितस्य
था आदि रिट् वा न स्यादिति । एव ददृष्ट, ददृक्षिथ, स्रष्टस्कर्य, स्रष्टस्करिथ,
ययाथ, ययिथ, पयय, पेचिथ, । तृज्जनित्यानिट इति किम् ? ररन्धिथ,
दिभ्रदिथ । विहितविशेषण किम् ? चक्रपिथ ॥७८॥ स्पष्टे ॥७९॥८०॥

यमि-रमि-नम्यातः सोऽन्तश्च ॥४॥४॥८६॥

आदन्तेभ्यस्तथाचैभ्य, इट् परस्मैपदे सिचः ॥

आदिः सोऽन्तश्च स्यादेपां, व्यरंसीद् रजनी खलु ॥८६॥

ईशीडः सेध्वेस्वध्वमोः ॥४॥४॥८७॥

ईशीड्भ्यां वर्तमानायाः, सेध्वयोः पञ्चमीद्वयोः ॥

स्वध्वमोश्चादिरिट् स्यात् त-दीशिष्वेडिध्वमीशिषे ॥८७॥

रुत्पञ्चकाच्छिदयः ॥४॥४॥८८॥

रुदादेः पञ्चतो व्यञ्ज-नादेः शितोऽय आदिरिट् ॥

रोदिति स्वपिति प्राणी-ति श्वसिति च जक्षिति ॥८८॥

दिस्योरीद् ॥४॥४॥८९॥

रुदादिपञ्चकाद् दिस्योः, स्याच्छितोरादिरीद् ततः ॥

अरोदीदस्वपीत् प्राणी-दरोदीरस्वपीस्तथा ॥८९॥

अदश्चाद् ॥४॥४॥९०॥

अत्ते रुत्पञ्चकाद् दिस्योः, स्याच्छितोरादिरिट् ततः ॥

आददादस्तथाऽरोद-दरोदोऽस्वपदस्वपः ॥९०॥

संपरेः कृगः स्सद् ॥४॥४॥९१॥

सपरिभ्या परस्य स्सद्, कृग आदिर्विधीयते ॥

एगम् अयसोत्, अनसोत्, अयासिशम् ॥८९॥ एवम् ईशिष्वे, ईशिष्वम्, ईदिने, ईदिपे, ईदिष्य ॥८७॥ अयिति किम् ? ख्यात्, शित इति किम् ? रोत्स्यति, स्वप्यति ॥८८॥ सूत्रत्रयं व्यकार्यम् ॥८९॥९०॥९१॥

संस्करोति कर्त्ता स्नेहात्, परिष्करोति सम्स्कृतम् ॥९१॥

उपाद् भूपासमवायप्रतियत्नविकारवाक्या-

ध्याहारे ॥४॥४॥१२॥

उपात् पस्य भूपादि-प्वथेष्वादिः कृगो भवेत् ॥

स्सट् स उपस्कृत भुङ्क्ते, कृत्यामुपस्करोति स ॥९२॥

किरो लवने ॥४॥४॥१३॥

उपात् स्यात् कित्तेगदि, स्मट् स चेल्लवनेार्थकः ॥

ते मद्रका उपस्कीर्य, लुनन्ति विभवायिनः ॥९३॥

प्रतेश्च वधे ॥४॥४॥१४॥

प्रतेरुपाञ्च हिमाया, स्मडादिः कित्तेर्भवेत् ॥

प्रतिस्कीर्णमुपस्कीर्णं, या ह ने वृत्ताभ्यु ॥९४॥

अपाञ्चतुप्पात्-पक्षि-शुनि हृष्टान्नाश्रयार्थे ॥४॥४॥१५॥

उक्तकर्त्तरि चोक्तार्थे स्मडादिः कित्तेरुपात् ॥

हृष्टोऽवस्किरते गोर्वा, भवार्थी दृक्कृत्स्नया ॥९५॥

वा विष्किरो वा ॥४॥४॥१६॥

विस्किनेः स्मडादिर्वा, पक्षिष्वर्थे निपात्यते ॥

विष्किरो विस्किरः पक्षी, विस्कितीति विष्किरः ॥९६॥

प्रात् तुम्पतेर्गवि ॥४॥४॥९७॥

प्रात् तुम्पतेः स्सडादिः स्याद्, गवि कर्तरि नित्यशः ॥

प्रस्तुम्पति बलीवर्द-स्तरुस्तारं प्रतुम्पति ॥९७॥

उदितः स्वरान्नोऽन्तः ॥४॥४॥९८॥

स्वरात् परो भवेन्नोऽन्तो, धातोः सदोदितस्ततः ॥

नन्दितो निन्दितः कश्चित्, कश्चिन्नन्दति निन्दति ॥९८॥

मुचादितृफट्फगुफशुभोभः शे ॥४॥४॥९९॥

एपां स्वराद् भवेन्नोऽन्तः, शे परे मुञ्चति क्रुधा ॥

तुम्फति दृम्फतीदानीं, गुम्फत्युम्भति शुम्भति ॥९९॥

जभः स्वरे ॥४॥४॥१००॥

जभेः स्वरात् परो नोऽन्तः, स्वरादौ प्रत्यये परे ॥

जम्भंजम्भ भवेज्जम्भो, जम्भयति च जम्भकः ॥१००॥

रध इटि तु परोक्षायामेव ॥४॥४॥१०१॥

रधः स्वरात् परो नोऽन्तः, स्वरादौ प्रत्यये परे ॥

परोक्षायामिडादौ वै, रन्धयन्ति ररन्धिम ॥१०१॥

रभोऽपरोक्षाशवि ॥४॥४॥१०२॥

रभेः स्वरात् परो नोऽन्तः, स्वरादौ प्रत्यये परे ॥

परोक्षा च शवं त्यक्त्वा, सन्नारम्भयति श्रुतम् ॥१०२॥

—॥९७॥९८॥ एव पिश्रुतान्यादि ॥९९॥ स्पष्टम् ॥१००॥ परोक्षायामेति हिम् ? रधिना ॥ १०१ ॥ अपरोक्षाशवीति किम् ? आरेमे, आरन्त ॥१०२॥

लभः ॥४॥४॥१०३॥

लभः स्वरात् पगे नोऽन्तः, स्वगर्दो प्रत्यये परे ॥

परोक्षा च शव त्यक्त्वा, म लम्भयति लम्भकः ॥१०३॥

आडो यि ॥४॥४॥१०४॥

आडो लभः स्वराद् यादा, परे नोऽन्तो भवेत्ततः ॥

आलम्भ्याः गौस्तथाऽलम्भ्या, यट्ता लभ्य ईदृशः ॥१०४॥

उपात् स्तुतो ॥४॥४॥१०५॥

उपाल्लभः स्वराद् यादो, परे नोऽन्तः स्तुतो भवति ॥

विद्या मदोपलम्भ्या स्या-दुपलम्भ्या कथा तथा ॥१०५॥

त्रिरूपमोर्वा ॥४॥४॥१०६॥

लभः स्वरात् पगे नोऽन्तो त्री म्यामि च भवेन्नमा ॥

लम्भ लम्भं तथाऽल्लामि, लाभ लाभमलम्भि च ॥१०६॥

उपमर्गात् गलपजोश्च ॥४॥४॥१०७॥

उपमर्गाल्लभो नोऽन्तः गलपजोर्त्रिरूपमो भवति ॥

नशो धुटि ॥४॥४॥१०९॥

नशः स्वगतं परो नोऽन्तो, धुडादौ प्रत्यये भवेत् ॥

नष्टा च नशिता नष्टुं, नष्टयति च निनक्षति ॥१०९॥

मस्जेः सः ॥४॥४॥११०॥

मस्जेः स्वरात् सकागस्य, भवेन्नोऽन्तो धुडादिके ॥

मत्तुक्ता मत्तुं तथाऽमाङ्क्षीत्, मग्नो मक्त्वा च मज्जनम्

अः सृजित्शोऽकिति ॥४॥४॥१११॥

अनयोः स्वगताऽदन्तो, धुडादौ प्रत्ययेऽकिति ॥

अष्टा द्रष्टुं च अष्टव्यं, द्रष्टा सर्जनदर्शने ॥१११॥

स्पृशादिस्पृषो वा ॥४॥४॥११२॥

स्पृश-मृश-कृषां तृषश्चैव, दृषः सृषः स्वगतं परः ॥

धुडादायकिति स्याद्वा-ऽदन्तं स्पृष्टादि साधयेत् ॥११२॥

ह्रस्वस्य तः पितृकृति ॥४॥४॥११३॥

ह्रस्वान्तस्य भवेन्नोऽन्तो, धातोः पितृकृति प्रत्यये ॥

पुण्यं न म समागत्य, जगज्जेताऽभनत् स्तुतः ॥११३॥

अतो म आने ॥४॥११४॥

धातोर्हि विहिते आने, मोऽन्तो भवेदतः परः ॥

एष ॥१०९॥११०॥ अकिति विम् १ गृष्ट, २२, सिष्टकृति,
दिष्टकृति ॥१११॥ आदिपदा सप्ता, प्रया, मया, परा, कथा, प्रमा,
आत, प्रमा, दमा, प्रमा सता ॥११२॥ अस्त्विति विम् १ प्रागणा, कृतीति
विम् १ पुन्युः ॥११३॥ सप्त ॥११४॥

पचमानऽजयानश्चेद्, नरुं कार्यं प्रमाधयेत् ॥११४॥

आमीन ॥४॥४॥११५॥

आस्तेर्धातोः परम्यान्-स्यादरीवे निषान्यते ॥

आसीनो यत्पुडासीन, उपासीन कथं भवेत् ॥११५॥

ऋतां विडतीर ॥४॥४॥११६॥

ऋकागन्तस्य वातो, स्या-दृत उ विडति प्रत्यये ॥

तीर्णं दीर्णं तथाऽस्मीर्णं, विगतिच विहीर्षति ॥११६॥

ओष्ठ्यादुर् ॥४॥४॥११७॥

धातोर्गेष्ठरात् परम्य स्या-दृत विट्पुर्ग तुभर्षति ॥

पुनः पुर्गं पुर्गं पुन-च मुभर्षति तुभर्षति ॥११७॥

इमाम आमोऽङ्-व्यञ्जने ॥४॥४॥११८॥

आम्नेरयमस्यामो-ऽङि विटि व्यञ्जनाङि ॥

इमं भवेदङिपञ्चिष्ठ आम्ना आम्न प्रजाप्तिवत् ॥११८॥

आङः ॥४॥४॥१२०॥

आङः परस्य शासासः, स्थाने क्वावेव कार्यं इस् ॥

सदाशीः सन् सदाशास्ते, आशीर्वादो हि सिध्यति ॥१२०॥

य्योः प्यय्व्यञ्जने लुक् ॥४॥४॥१२१॥

पौ य्वर्ज्यञ्जनादौ च, परे य्योलुक् भवेत्ततः ॥

वनोपयोति तथा क्षमात्, कण्डूर्लोलूश्च सेव्यते ॥१२१॥

कतः कीर्तिः ॥४॥४॥१२२॥

स्यात् कीत् इत्ययमादेशः, कृतणित्यस्य नित्यशः ॥

कीर्तयन्ति शुभां कीर्तिं, सन्तः परोपकारिणः ॥१२२॥

इति चतुर्थः पादः ॥

चतुर्थोऽध्यायः परिपूर्णतामितः ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः : ॥

आतुमोऽत्यादि कृत् ॥५॥१॥१॥

धातोर्विधीयमानः स्याद्, वक्ष्यमाणो नु प्रत्ययः ॥

आतुमस्त्यादिवर्जः 'कृत्', घनघात्योऽपि बुध्यते ॥१॥

बहुलम् ॥५॥१॥२॥

अर्थाद् यथोक्तनिर्दिष्टा-दन्यत्रापि च कृद् भवेत् ॥

बहुलं मोहनीयं तद्, येनात्मा मुह्यति भ्रमात् ॥२॥

कर्तरि ॥५॥१॥३॥

अर्थविशेषनिर्देशं, विना कर्तरि कृद् भवेत् ॥

कारकः पाचकः कर्ता, बुधः पचश्च नन्दनः ॥३॥

व्याप्ये घुरकेलिमकृष्टपच्यम् ॥५॥१॥४॥

स्युः शब्दः कृष्टपच्यश्च, प्रत्ययौ घुरकेलिमौ ॥

व्याप्ये कर्तरि संसारो, भङ्गुरश्च पचेलिमः ॥४॥

सङ्गतेऽजर्यम् ॥५॥१॥५॥

कर्तरि सङ्गतेऽजर्यं, नञ्पूर्वाज्जीर्यते च ये ॥

।नेपात्यतेऽजरं वस्त्र-मजर्यमार्थ्यसङ्गतम् ॥५॥

रुच्याव्यथ्यवास्तव्यम् ॥५॥१॥६॥

रुच्याव्यथ्यवास्तव्य-त्रयमेतन्निपात्यते ॥

अत्यादिरिति किम् ? प्रणिस्त ॥१॥ एव पादहारक, सम्प्रदानमित्यादि
॥२॥ स्पष्टम् ॥ ३॥ एव कृष्टपच्य्या शालय ॥४॥ स्पष्टे ॥५॥२॥

कर्तरि रुच्यमव्ययं, वास्तव्येनाप्यते क्वचित् ॥६॥

भव्य-गेय-जन्य-रम्या-ऽऽपात्या-ऽऽप्लाव्यं नवा
॥५॥१॥७॥

मव्याद्याः षड् निपात्यन्ते, कर्तरि वा स भव्यहृत् ॥

भन्धं गेय करोत्येव, गेयो रम्यः सुखाकरः ॥७॥

प्रवचनीयादयः ॥५॥१॥८॥

अनीयप्रत्ययान्ता वा, कर्तर्येते निपातिताः ॥

सता प्रवचनीयः प्र-वचनीयः स आत्मनः ॥८॥

श्लिष-शीङ्-स्था-ऽऽस-वस-जन-रुह-जू-
भजेः क्तः ॥५॥१॥९॥

एभ्यः क्तः प्रत्ययो ज्ञेयो, विकल्पेनैव कर्तरि ॥

आश्लिष्टो रमणी चैत्रः, साऽऽश्लिष्टा तेन कामिनी ॥९॥

आरम्भे ॥५॥१॥१०॥

आरम्भार्थकधातोः क्तो, विहितो वा स कर्तरि ॥

भवेत्तत् प्रकृतास्ते तं, कटं स प्रकृन्तश्च तै ॥१०॥

गत्यर्थकर्मकपिबभुजेः ॥५॥१॥११॥

गत्यर्थकर्मकभ्यश्च, पितृर्भुजितस्तथा ॥

एवं जन्य, रम्य, आपात्य, आप्लाव्य, षष्ठे जन्यम्, रम्यम्,
आपात्यम्, आप्लाव्यम् ॥१॥ सत्पुरुषेण आत्मा प्रवचनीय, स सत्पुरुष-
आत्मनः प्रवचनीय इति, एषम् उपस्थानीय शिष्यो गुरो, उपस्थानीय-
शिष्यः गुरुरित्यादि ॥८॥ एषः शब्दः नृवरत्नेयम् ॥९॥ सप्तम् ॥१०॥ एवम्

जायते कर्तरि क्तो वा, गनाः शिष्या उपाश्रयम् ॥११॥

अद्यर्थाच्चाधारे ॥५॥१॥१२॥

गत्याथदिस्तथाऽद्यर्था-द्धातोः क्तोः जायते नवा ॥

आधारे जग्धमस्येद, जग्धं तेनेदमित्यपि ॥१२॥

क्त्वा-तुमं भावे ॥५॥१॥१३॥

क्त्वातुमम इत्येते, भावे धात्वर्थमात्रतः ॥

स्युः कृत्वा कर्तुमुच्चात्मा, कारंकारं प्रयाति शम् ॥१३॥

भीमादयोऽपादाने ॥५॥१॥१४॥

साधवः स्युरपादाने, शब्दा भीमादयः समे ॥

विभेत्यस्मात् परो युद्धे, बली भीमो भयानकः ॥१४॥

सम्प्रदानाच्चान्यत्रोणादयः ॥५॥१॥१५॥

सम्प्रदानादपादाना-च्चान्यत्र स्युरुणादयः ॥

साधनीया यथामाध्यं, कार्स्वायुः कपिस्तनु ॥१५॥

असरूपोऽपवादे वोत्सर्गः प्राक् क्तेः ॥५॥१॥१६॥

स्यादुत्सर्गोऽसरूपो वा-ऽपवादे प्राक् क्तिप्रत्ययात् ॥

ज्ञो जाना ज्ञायको गोदो, रक्षित रक्षण कृतिः ॥१६॥

गक्षितोऽसौ, आसित तै, पीता पय, पीत पय, भुक्तास्त, इद तैर्भुक्तम्

११॥ एयम् इद तथा यातम्, तैयातम् इत्यादि ॥११॥ सूत्रत्रय व्यक्ता-

म् ॥१३॥१४॥१५॥ अस्यायमर्थ, इत सूत्रादारभ्य 'क्षिया क्ति' ॥५॥ १

११ इत्यत प्राग् याऽपवादस्तद्विषयऽपवादेनाममानस्य औत्सर्गि प्रत्ययो

स्यात् ॥११॥

ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् ध्यण् ॥५॥१॥१७॥

व्यञ्जनान्ताद्वर्णान्ता-द्धातोर्ध्यण् प्रत्ययो भवेत् ॥

कार्यं हार्यं तथा धार्यं, पाक्यं वाक्यं वचस्विनः ॥१७॥

पाणि-समवाभ्यां सृजः ॥५॥१॥१८॥

पाणेः समवपूर्वाच्च, सृजेर्ध्यण् प्रत्ययो भवेत् ॥

रज्जुः समवसर्ग्याऽपि, पाणिसर्ग्या न किं भवेत् ? ॥१८॥

उवर्णादावश्यक्ये ॥५॥१॥१९॥

द्योत्य आवश्यक्ये धातो-र्ध्यणुवर्णान्ततो भवेत् ॥

सताऽन्तःकरणं पाव्यं, लाव्यः पापभरः परः ॥१९॥

आसु-यु-वपि-रपि त्रपि-डिपि-दभि-चम्यानमः

॥५॥१॥२०॥

सुग्-नम्भ्यामाङ्गयुताभ्या ध्यण्, यौत्याद्यष्टकतस्तथा ॥

आसाव्यं याव्यमाचाम्य-मानाम्यं स्युस्तथाऽपरे ॥२०॥

वाऽऽधारेऽमावास्या ॥५॥१॥२१॥

वसतेर्न्यणमापूर्वाद्, ह्रस्वश्च स्याद्विभाषया ॥

आधारेऽर्थे त्वमाचस्याऽऽ-मावास्या तिमिरमिया ॥२१॥

संचाय-कुण्डपाय-राजसूयं क्रतौ ॥५॥१॥२२॥

एते त्रयः क्रतावर्थे ध्यणन्ताः स्युर्निपातिताः ॥

सष्टे ॥१७॥१०॥ एवमक्षयपाव्यम् ॥१९॥ एव वाप्यम्, राप्यम्,

नाप्यम्, जपत्राप्यम्, डेप्यम् दाभ्यम् ॥ ०॥ सूत्रत्रय व्यक्तम् ॥२१॥२२॥-

संचायः कुण्डपाय्यश्च, राजमृगं क्रतुर्मत ॥२२॥

प्रणाय्यो निष्कामामम्मते ॥५॥१२३॥

निष्कामेऽसम्मते चार्थे, ध्यणायौ स्तो नु प्रान्निय ॥

सन् प्रणाय्यो भवेच्छिष्यो-ऽसन् प्रणाय्यो भवेत् खल ॥२३॥

धाय्या-पाय्य-सान्नाय्य-निकाय्यमृद्-मान-हवि-
निवामे ॥५॥१॥२४॥

धाय्यादयश्चतुश्शब्दा, ऋगाद्यर्थे यथाक्रमम् ॥

ध्यणन्ता हि निपात्यन्ते, धाय्या ऋगिति बृध्यताम् ॥२४॥

परिचाय्योपचाय्यानाय्यसमूह्यचित्यमग्नौ ॥५॥१॥२५॥

एते पञ्च निपात्यन्ते-ऽग्नावर्थे सूत्रमम्मताः ॥

परिचाय्योपचाय्याना-य्यसमूह्याश्च चित्यकः ॥२५॥

याज्या दानर्चि ॥५॥१॥२६॥

ध्यणू दानर्च्यभिधेयाया, यजतेः करणे भवेत् ॥

गत्नाभावोऽन्यतो याज्या, दानऋक् कथ्यते बृधै ॥२६॥

तव्यानीयौ ॥५॥१॥२७॥

तव्यानीयौ भवेता द्वौ, प्रत्ययौ धातुतः परौ ॥

कर्तव्यः करणीयश्च, संयमः सुखमिच्छना ॥२७॥

य एच्चात. ॥५॥१॥२८॥

स्वरान्ताद्धातुतो यः स्या-दन्त्याकारस्य चैद् भवेद् ॥

-॥२३॥ एव पाय्य मानम्, सान्नाय्य हवि, निकाय्य निगम ॥२८॥

सूत्रचतुष्क सप्तम् ॥२५॥२६॥२७॥२८॥

दित्स्यं धित्स्य तथा चैयं, नव्यं देयं यथायथम् ॥२८॥

शकि-तकि-चति-यति-शसि-सहि-यजि-भजि-

पवर्गात् ॥५॥१॥२९॥

शक्यादितः पवर्गान्त-धातुतश्चापि यो भवेत् ॥

शक्त्रयं निरोद्धुमभ्यास-वैराग्याभ्यां मनश्चलम् ॥२९॥

यमि-मदि-गदोऽनुपसर्गात् ॥५॥१॥३०॥

स्यादेभ्योऽनुपसर्गेभ्यो, धातुभ्यो नु यप्रत्ययः ॥

यम्यं मद्यं तथा गद्य-मायाम्यमुपसर्गतः ॥३०॥

चरेराडस्त्वगुरौ ॥५॥१॥३१॥

नोपसर्गान्चरेर्यः स्या-दाङ्पूर्वात्त्वगुरौ भवेत् ॥

आचार्यादेशतो देश, अचार्यं चर्यमुत्तमैः ॥३१॥

वर्योपसर्यावद्यपण्यमुपेयर्तुमतीगर्ह्यविक्रेय ॥५॥१॥३२॥

वर्यादिय-चतुश्शब्दा, उपेयाद्यर्थकाः क्रमात् ॥

यान्ता निपातिता वर्या, कन्या पण्या पयस्विनी ॥३२॥

स्वामि-वैश्येऽर्यः ॥५॥१॥३३॥

अतैः स्वामिनि वैश्ये च, वाच्ये यः प्रत्ययो भवेत् ॥

अर्यः स्वामी तथा वैश्य, आर्यः सदा सदाचरन् ॥३३॥

एव तक्ष्यम्, चत्यम्, यत्यम्, शस्यम्, सष्यम्, यज्यम्
भज्यम्, तज्यम्, गम्यम् ॥२९॥ सष्टे ॥३०॥३१॥ एवम् उपसर्गा गौः,
भवस्य गृह्यम् ॥३२॥ सूत्रत्रय सष्टम् ॥३३॥-

वहां करणे ॥५॥१॥३४॥

करणे वहतेर्धातोः, प्रत्ययो यो भवेत्ततः ॥

जना वहन्त्यनेनेति, वह्यं शकटमुच्यते ॥३४॥

नाम्नो वदः क्यप् च ॥५॥१॥३५॥

वदेः क्यप् प्रत्ययो यश्च, नामतो नोपसर्गतः ॥

ब्रह्मोद्य ब्रह्मवद्यञ्च, प्रवाद्य वाद्यमन्यथा ॥३५॥

हत्याभूयं भावे ॥५॥१॥३६॥

हत्याभूयौ परौ नाम्नो-ऽनुपमर्गात् क्यवन्तकौ ॥

भावे साधू गतो देव-भूयं स ब्रह्महत्याका ॥३६॥

अग्निचित्या ॥५॥१॥३७॥

स्त्रीभावेऽग्नेः पराच्चेः स्यात् प्रत्ययः क्यप् सदर्थकः ॥

अग्नेश्चयनमर्थज्ञै-रग्निचित्या निगद्यते ॥३७॥

खेय-मृषोद्ये ॥५॥१॥३८॥

साधू खेय मृषोद्यां द्वौ, क्यवन्तौ भवतस्ततः ॥

मृषोद्यते मृषोद्यं त-दुत्खेयं खन्यते तथा ॥३८॥

कुप्य-भिद्योध्य सिध्य-तिष्य पुष्य-युग्या-ज्य-सूर्य

नाम्नि ॥५॥१॥३९॥

एते नव निपात्यन्ते, क्यवन्ता नाम्नि नित्यशः ॥

—॥३४॥३५॥भाव इति हिम् १ श्रुत्या सा ॥३ ॥ स्पष्ट ॥२७॥३८॥ भिष
उच्यथ मद, सिध्य तिष्य पुष्य. नक्षत्रम्, युग्य राहन गताश्च, आज्य

कुप्यं गोपायितुं योग्यं, धनं गोपाय्यमन्यथा ॥३९॥

दृ-वृग्-स्तु-जुषेति-शासः ॥५॥१॥४०॥

एभ्यः षड्भ्योऽपि धातुभ्यः, क्यप् संजायेत प्रत्ययः ॥

प्रावृत्त्यः स्तुय आदृत्यो, जुष्य शिष्यस्तथेत्यकः ॥४०॥

कद्रुपान्त्यादकृपिचृदृचः ॥५॥१॥४१॥

क्रकारोपान्त्यधातोः क्यप्, कृप्यादित्रितयान्यतः ॥

वृत्त्यं वृध्यं तथा कल्प्यं, चर्त्यमर्त्यं सलक्षणम् ॥४१॥

कृ-वृषि-मृजि-शंसि-गुहि-दुहि-जपो वा ॥५॥१॥४२॥

स्यादेभ्यः सप्तधातुभ्यः, क्यप्प्रत्ययो विभाषया ॥

कृत्यं कार्यं सदा वृष्यं, वचनममृतोपमम् ॥४२॥

जि-विपू-न्यो हलि-मुञ्ज-कल्के ॥५॥१॥४३॥

जेः पूनीभ्यां विपूर्वाभ्या, संभवेत् कर्मसु क्रमात् ॥

क्यव् हलिमुञ्जकल्केषु, जित्यो हलिर्वली बलात् ॥४३॥

पदास्वैरिवाह्यपक्ष्ये ग्रहः ॥५॥१॥४४॥

पदाद्यर्थचतुष्के स्यात्, क्यप्प्रत्ययो ग्रहेस्ततः ॥

प्रगृह्यं पदमुन्मत्ता, जना गृह्या न स्वैरिणः ॥४४॥

घृतम्, सूर्य आदित्य ॥३९॥ स्पष्टे ॥८०॥४१॥ एव वर्च्यम्, सृज्यम्, मार्ग्यम्, शस्यम्, शस्यम्, गुह्यम्, गोह्यम्, दुह्यम्, दोह्यम्, जप्यम्, जाप्यम् ॥४२॥ एव विपूयो मुञ्ज, विनीय कल्क । हलि-मुञ्ज-कल्क इति किम् ? जेयम्, विपव्यम्, विनेयम् ॥४३॥ एव ग्रामगृहा बाह्येत्यर्थः । गुणगृहा पक्ष्या ॥ ४४ ॥

भृगोऽसंज्ञायाम् ॥५॥१॥४५॥

भृगा धातोःसंज्ञायां, क्यप् प्रत्ययो भवेत्ततः ॥

अन्नवस्त्रादिना पोष्यो, भृत्यो भार्या परिग्रहः ॥४५॥

समो वा ॥५॥१॥४६॥

संपूर्वात् स्याद् भृगो धातोः, क्यप् प्रत्ययो विभाषया ॥

यः सम्भृत्यः स सम्भार्य-स्तुल्यार्थत्वेन सम्मतः ॥४६॥

ते कृत्याः ॥५॥१॥४७॥

प्रोक्ताः कृतसंज्ञका एते, घ्यण्-तव्या-नीय-य-क्यपः ॥

कार्यं कर्तव्यमानेय-मास्तिक्यं जिनदैवते ॥ ४७ ॥

णक-तृचौ ॥५॥१॥४८॥

धातोर्णकतृचौ स्याता, प्रत्ययौ कर्तरि युवम् ॥

पाचकः पाठकः पक्ता, भविता शासिता तथा ॥४८॥

अच् ॥५॥१॥४९॥

धातोर्अच् प्रत्ययः कामं, कर्तरि जायते ततः ॥

करः पचो हरो गङ्गा-धरो राजा महीधरः ॥४९॥

लिहादिभ्यः ॥५॥१॥५०॥

लिहादिगणसस्थेभ्यो, धातुभ्योऽच् प्रत्ययो भवेत् ॥

लेहः शेषस्तथा देवो, नदी देवी तरी दरी ॥५०॥

ब्रुवः ॥५॥१॥५१॥

ब्रूगो धातोर्भवेन्नित्यं, ब्रुव इत्यचि प्रत्यये ॥

आत्मानं ब्राह्मणं ब्रूते, जनः स ब्राह्मणब्रुवः ॥५१॥

नन्द्यादिभ्योऽनः ॥५॥१॥५२॥

नन्द्यादिगणवर्तिभ्यो, धातुभ्यः स्यादनस्ततः ॥

नन्दनो मदनः सर्व-दमनश्च जनार्दनः ॥ ५२ ॥

ग्रहादिभ्यो णिन् ॥५॥१॥५३॥

एभ्यो णिन् स्याद् ग्रहादिभ्यः, प्रत्ययः शुद्धप्रत्ययः ॥

ग्राही बलात् परस्वस्य, स्थायी न स्याज्जगत्रये ॥५३॥

नाभ्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः ॥५॥१॥५४॥

प्रीमुखेभ्यस्तथा नाभ्यु-पान्त्येभ्यः स्यात् कप्रत्ययः ॥

ककारः कित्त्वकार्याय, ज्ञो जनो विबुधप्रियः ॥५४॥

गेहे ग्रहः ॥ ५॥१॥५५॥

गेहेऽर्थे स्याद् ग्रहेर्धातोः प्रत्ययः कः ? कप्रत्ययः ॥

न गृहं गृहमित्याहु-र्गृहिणी गृहमुच्यते ॥५५॥

उपसर्गादातो ङोऽश्रयः ॥५॥१॥५६॥

उपसर्गात् पराच्छयैङो, वर्जादादन्तधातुतः ॥

ङः प्रत्ययो भवेदाहः, प्रहः ग्रन्थः सुरस्तथा ॥५६॥

—॥५१॥५२॥५३॥ एव विक्षिप, किर, गिर ॥५४॥ स्पष्टम् ॥५५॥

उपसर्गादिति किम् ? दाय । अश्रय इति किम् ? अवश्याय ॥५६॥

व्याघ्राघ्रे प्राणि-नसोः ॥५॥१॥५७॥

प्राणिनि नासिकायाञ्च, व्याघ्राघ्रे जिघ्रतेः क्रमात् ॥

डे प्रत्यये निपात्येते, व्याघ्रस्याघ्राऽपि भीषणा ॥५७॥

घ्रा-ध्मा-पा-द्वे-दृशः शः ॥५॥१॥५८॥

घ्रादिभ्यः पञ्चधातुभ्यः, प्रत्यय शो विधीयते ॥

जिघ्र उद्धम उत्पश्यः, पित्र उद्धय आमतः ॥५८॥

साहि-सति-वेद्युदेजि-धारि-पाग्-चेतेऽनुपसर्गात्
॥५॥१॥५९॥

साह्यादि-सप्तधातुभ्यो, ण्यन्तकेभ्यः शप्रत्ययः ॥

अनुपसर्गकेभ्यः स्यात्, साह्यश्चाथ सातयः ॥५९॥

लिम्प-विन्दः ॥५॥१॥६०॥

आभ्यामनुपसर्गाभ्या, शप्रत्ययो विधीयते ॥

लिम्पतीति भवेत्लिम्पः, प्रलिपः सोपसर्गतः ॥६०॥

नि-गवादेर्नाग्नि ॥५॥१॥६१॥

निपूर्वालिम्पतेर्नाग्नि, विन्तेर्गवादिपूर्वकात् ॥

शः स्यात् सुरा निलिम्पाश्च, गोविन्दो गरुडन्वजः ॥६१॥

— सष्ट ॥ ७॥५८॥ एउ वेदय, उद्धय, वाग्य, पाग्य, चेतय ।
अनुपसर्गादिति रिम् १ प्रसाहयिना ॥ ५९॥ एउ विन्द ॥ ७॥ एउ लिम्पिन्द,
नाग्नीति रिम् १ निलिप ॥ ६१॥

वा ज्वलादि-दु-नी भू ग्रहासोर्णः ॥५॥१॥६२॥

स्याज्ज्वलादेर्दुनीमुख्या-दाङ्पूर्वात् स्रवतेस्तथा ॥

अनुपसर्गतो णो वा, ज्वालश्चालो ज्वलश्चलः ॥६२॥

अवह-सा-संस्त्रोः ॥५॥१॥६३॥

अवपूर्वहसाम्भ्या णः, संपूर्वात् स्रवतेस्तथा ॥

अवहारोऽवसायश्च, संस्त्रावश्चापि सस्रवः ॥६३॥

तन्व्यधीष्णश्चसातः ॥५॥१॥६४॥

एभ्य आदन्तकेभ्यश्च, धातुभ्यः स्याद् णप्रत्ययः ॥

तानो व्याधश्च प्रत्यायः, श्वासोऽवश्याय इत्यळम् ॥६४॥

नृत-खन-रञ्जः शिल्पिन्यकट् ॥५॥१॥६५॥

स्याद् नृतिखनिरञ्जिभ्यो, न्वकट् शिल्पिनि कर्तरि ॥

नर्तकी खनकश्चाथ, रजको नर्तिकाऽन्यथा ॥६५॥

गस्थकः ॥५॥१॥६६॥

शिल्पिनि गायतेर्धातोः, कर्तरि प्रत्ययस्थकः ॥

दक्षिणो गायको लोके, वावङ्कोऽपि मन्यते ॥६६॥

टनण् ॥५॥१॥६७॥

गायतेः शिल्पिनि ज्ञेयः, कर्तरि प्रत्ययष्टनण् ॥

उत्तरार्थः पृथग्योगो, गायनो गायनी तथा ॥६७॥

एव दव, दाव, नय, नाय, भव, माव, ग्राहो मकरादि, ग्रह
स्यादि, आस्रव, आस्राव । अनुपसर्गादिति किम् ? प्रज्वल. ॥६२॥ सूत्र-
बदक स्पष्टम् ॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥

हः काल-ब्रीह्योः ॥५॥१॥६८॥

हाको हाडोऽथवा काल-ब्रीह्योः कर्त्रोऽनन् भवेत् ॥

हायना ब्रीह्यो हाता, संवत्सरस्तु हायनः ॥६८॥

प्रु-सृ-ल्वोऽकः साधौ ॥५॥१॥६९॥

प्रु सृ-लूभ्यस्त्रिधातुभ्यः, साध्वर्थेभ्यो भवेदकः ॥

साधु प्रवत इत्यर्थे, प्रवकः प्राचकोऽन्यथा ॥६९॥

आशिष्यकन् ॥५॥१॥७०॥

धातोराशिपि गम्याया, स्यादकन् प्रत्ययः परः ॥

जीवको नन्दको लोको, जीविका नन्दिकाऽन्यथा ॥७०॥

तिक्-कृतो नाम्नि ॥५॥१॥७१॥

धातोराशिपि गम्याया, संज्ञाया प्रत्ययाः समे ॥

तिरूकृतश्च भवेयुस्तत्, तन्तिः गान्तिश्च चीरभूः ॥७१॥

कर्मणोऽण् ॥५॥१॥७२॥

धातोरण् प्रत्ययो वान्य-स्त्रिविवादपि कर्मणः ॥

कुम्भकारो मसीकारः, काण्डलागदयस्तथा ॥७२॥

शीलि-कामि-भक्ष्याचरीक्षिप्तमो णः ॥५॥१॥७३॥

शील्यादिभ्यो भवेत् कर्म-परेभ्यो णो नु प्रत्ययः ॥

धर्मशीला च कल्याणा-चाग वन्द्यक्षमा क्षमा ॥७३॥

एव सरक, ल्वक ॥५९॥ सूत्रत्रय द्रष्टव्यम् ॥७०॥७१॥७२॥ एव
धर्मक्षमा, वायुभक्षा, मुन्यप्रतीक्षा ॥७३॥

गायोऽनुपसर्गाट्टक् ॥५॥१॥७४॥

प्रत्ययोऽनुपसर्गाट्टक्, गायतेः कर्मणः परात् ॥

वक्रगो वक्रगी वक्र-सङ्गाय उपसर्गतः ॥७४॥

सुरा-सीधोः पिवः ॥५॥१॥७५॥

नोपसर्गात् परादाभ्या, कर्मभ्यां पिवतेर्नु टक् ॥

सुरापश्च सुरापी च, सीधुपः सीधुपी तथा ॥७५॥

आतो डोऽह्वा-वा-मः ॥५॥१॥७६॥

कर्मणो नोपसर्गाद् ह्वा-गामावर्जितधातुतः ॥

आदन्ताडो भवेद् गोदः, स्वर्गह्वायादयोऽपि च ॥७६॥

समः ख्यः ॥५॥१॥७७॥

ख्याधातोः प्रत्ययो डः ख्यात्, सम्पूर्वात् कर्मणः परात् ॥

गोसङ्ख्यः पशुसङ्ख्यश्च, नित्यं सङ्ख्याति गोपशू ॥७७॥

दश्चाङः ॥५॥१॥७८॥

आङो दागस्तथाख्यश्च, भवेद् ङः कर्मणः परात् ॥

दायादो दायमादत्ते, सङ्ख्याख्य ख्याति स्त्रियं प्रियाम् ॥७८॥

प्राज्ज्ञश्च ॥५॥१॥७९॥

प्रपूर्वाज्ज्ञस्तथा दश्च, डो भवेत् कर्मणः परात् ॥

ज्ञेयं दश्चेति दारूपात्, पथिप्रज्ञः प्रपाप्रदः ॥७९॥

आशिपि हनः ॥५॥१॥८०॥

आशिपि गम्यमानाया, हन्तेर्डः कर्मणः परात् ॥

शत्रुहो भव भव्यात्मन् ? पापहो दुःस्वहस्तथा ॥८०॥

क्लेशादिभ्योऽपात् ॥५॥१॥८१॥

क्लेशादिकर्मणो हन्ते-रपपूर्वाद् डप्रत्ययः ॥

जिनः क्लेशापहः सद्यो, यथा सूर्यस्तमोपहः ॥८१॥

कुमारशीर्षाणिन् ॥५॥१॥८२॥

कुमारशीर्षकर्मभ्या, हन्तेर्णिन् प्रत्ययो भवेत् ॥

खलः कुमारघातीव, शीर्षघाती न किं भवेत् ? ॥८२॥

अचित्तं टक् ॥५॥१॥८३॥

हन्तेष्टक् प्रत्ययोऽचित्तं, कर्तुं कर्मणः परात् ॥

वातघ्नं तैलमाश्रिघ्न, पापघानव्रतिव्रतम् ॥८३॥

जायापतेश्चिह्नवति ॥५॥१॥८४॥

कर्मभ्या टक् भवेज्जाया-पतिभ्या हन्तिधातुतः ॥

चिह्नवत्कर्तरि ज्ञेयो, जायान्नमित्ति कालकः ॥८४॥

ब्रह्मादिभ्यः ॥५॥१॥८५॥

ब्रह्मादिभ्य पराद् हन्ते-ष्टक् प्रत्ययो विधीयते ॥

धर्माद् दृढग्रहारीय, ब्रह्मघ्नो गोघ्नोऽपि मनु ॥८५॥

हस्ति-बाहु-रूपाटच्छर्त्तः ॥५॥१॥८६॥

हस्ति बाहु-रूपाटभ्यो, हन्ते- शक्तो नु टक् भवेत् ॥

॥८०॥८१॥८२॥८३॥ परा परितः हन्त्या ॥८३॥ एष्टम् ॥८४॥

शकापि हिम् ? हस्तिना विद ॥८॥ एष्टे ॥ ८३ ॥

हस्तिघ्नोऽपि च बाहुघ्नः, कपाटघ्नो न किं भवेत् ॥८६॥

नगरादगजे ॥५॥१॥८७॥

नगरात् कर्मणो हन्तेः, कर्तरि गजवर्जिते ॥

टक् व्याघ्रो नगरघ्नः स्यान्नेभो नगरघातक ॥८७॥

राजघः ॥५॥१॥८८॥

हन्तेष्टक् कर्मणो राज्ञो, घादेश्च निपात्यते ॥

छद्मना राजघः कश्चिद्, भवेद् विनयरत्नवत् ॥८८॥

पाणिघ-ताडघौ शिल्पिनि ॥५॥१॥८९॥

कर्मभ्यां पाणिताडाम्या, हन्तेः शिल्पिनि कर्तरि ॥

टक्-घादेशौ निपात्येते, शिल्पी पाणिघताडघ ॥८९॥

कुक्ष्यात्मोदराद् भृगुः खिः ॥५॥१॥९०॥

कुक्ष्यात्मोदरकर्मभ्यो, भृगु खिः प्रत्ययो भवेत् ॥

कुक्षिमेव विभर्तीति, नीचः कुक्षिम्भरिः स्मृतः ॥९०॥

अहोऽच् ॥५॥१॥९१॥

अच् प्रत्ययो भवेद् धातो-रहते कर्मणः परात् ॥

पूजामर्हति पूजार्हः, पूजार्हा प्रतिमा तथा ॥९१॥

धनुर्दण्डत्सरुलाङ्गुलाङ्कुशार्ष्टियष्टिशक्तितोमरघटाद्

ग्रहः ॥५॥१॥९२॥

स्यादेभ्यो दशकर्मभ्यो ग्रहेरच् प्रत्ययो भवेत् ॥

शिल्पिनीति किम् ? पाणिघात, ताडघात ॥८९॥ एवमात्मम्भरि,
उदरम्भरि ॥९०॥ स्पष्टम् ॥९१॥ एव त्सरुग्रहः, अङ्कुशग्रह, ऋष्टिग्रह,

धनुर्ग्रहस्तथा दण्ड-ग्रहश्च लाङ्गलग्रह ॥९२॥

सूत्राद् धारणे ॥५॥१॥९३॥

अच् सूत्रकर्मणोऽर्थे चेत्, ग्रहणपूर्वधारणे ॥

ग्रहेः सूत्रग्रहः सूत्र-धारः ग्राज्ञोऽथवा मनः ॥९३॥

आयुधादिभ्यो धृगोऽदण्डादेः ॥५॥१॥९४॥

धृगोऽच दण्डादिवर्जादा-युधाधेः कर्मणः परात् ॥

भूधरो दण्डधारश्च, कुण्डधारो धनुर्धरः ॥९४॥

हृगो वयोऽनुद्यमे ॥५॥१॥९५॥

कर्मणो हरतेर्धातो-र्गम्ये वयस्यनुद्यमे ॥

अच् स्यान्प्रनोहरा माला, कस्य नो हरते मनः ॥९५॥

आड. शीले ॥५॥१॥९६॥

आड् पूर्वाद् हरतेः शीले, प्रत्ययोऽच् कर्मण परात् ॥

पुष्पाण्याहरतीत्येवं-शीलः पुष्पहरः शिशुः ॥९६॥

दृति-नाथात् पशावि ॥५॥१॥९७॥

कर्मभ्या दृतिनाथाभ्या-मिः कर्तरि पशौ हृगः ॥

सिंहो नाथहरिः माग-मेयो दृतिहरिस्तथा ॥९७॥

यष्टिग्रह, शक्तिग्रह, तानुग्रह, घटग्रह ॥९८॥ धारण इति हिमि ? सूत्र-
प्राद ॥९९॥ स्पष्टम् ॥ उद्यम -उद्घोषणमात्रायां ग्राहण या तदभावे, यथाऽ-
नुद्यम इति हिमि ? भाग्यश ॥१००॥ शील इति हिमि ? पुष्पाहार ॥१०१॥
स्पष्टम् ॥ १०२ ॥

रजःफलेमलाद् ग्रहः ॥५॥१॥९८॥

रजःफलेमलेभ्यस्तु, कर्मभ्य इग्रहेर्मवेत् ॥

वृक्षः फलेग्रहिः प्रायः, कञ्चुकश्च रजोग्रहिः ॥९८॥

देववातादापः ॥५॥१॥९९॥

कर्मभ्या देववाताभ्या-मापेरिः प्रत्ययो भवेत् ॥

देवानाप्नोति देवापि-वातापी राक्षसः श्रुतः ॥९९॥

शकृत्-स्तम्बाद् वत्सव्रीहौ कृगः ॥५॥१॥१००॥

इः कर्मभ्या क्रमादाभ्या, वत्से व्रीहौ च कर्तरि ॥

कृगः शकृन्कर्त्विक्सो, व्रीहिः स्तम्बकरिस्तथा ॥१००॥

किंयत्तद्वहोरः ॥५॥१॥१०१॥

एभ्यः कर्मचतुष्केभ्यः, कृगो धातोरप्रत्ययः ॥

किङ्करा यत्कराश्चाथ, बहुकराश्च तत्करा ॥१०१॥

सङ्ख्या-ऽह-र्दिवा विभा-निशा-प्रभा-भा-श्चित्र-

कर्त्रा-द्य-न्ता-नन्त-कार बाह्व-रु धनु-नान्दी-

लिपि-लिवि-भक्ति क्षेत्र-जङ्घा-क्षपा-क्षणदा-

रजनि-दोषा-दिन-दिवसाट्टः ॥५॥१॥१०२॥

एभ्य एकोनत्रिंशद्भ्य, कर्मभ्यष्ट कृगो भवेत् ॥

एव मलग्रहि ॥९८॥ सष्ट सूत्रत्रयम् ॥९९॥१००॥१०१॥ सङ्ख्ये-
त्यर्थप्रधानमपि, तन द्विकर इत्याद्यपि । एव सस्याकर, अहस्कर, विभा-
कर, प्रभाकर, भास्कर, चित्रकर, कर्तृकर, आदिकर, अन्तकर,

एकयोक्त्या पुष्पवन्तौ, दिवाकर-निशाकरौ ॥१०२॥

हेतु-तच्छीला नुकूलेऽशब्दश्लोककलहगाथावैर-
चाटुसूत्रमन्त्रपदात् ॥५॥१॥१०३॥

एष कर्तृषु शब्दादि-वर्जकर्मपगन् कृगः ॥

स्याट्टः श्राद्धकरः श्राद्धो, विद्याऽऽर्हता यशस्करी ॥१०३॥

भृतौ कर्मणः ॥५॥१॥१०४॥

कृगः कर्मपरात् कर्म-शब्दाद्धृता टप्रत्ययः ॥

भृत्यः कर्मकरः कर्म-करी ढामी स्वभागतः ॥१०४॥

क्षेमप्रियमद्रभद्रात् स्वाण् ॥५॥१॥१०५॥

क्षेमादिभ्यश्चतुर्भ्यस्तु, ग्वाणौ स्तः प्रत्ययौ कृगः ॥

क्षेमङ्करः क्षेमकारः, प्रियकारः प्रियङ्करः ॥१०५॥

मेघर्तिभयाभयात् ख ॥५॥१॥१०६॥

एभ्य कर्मचतुष्केभ्यः, स्यात् करोतेः गप्रत्ययः ॥

आत्माऽभयः नरः शुद्धः, अमशानश्च भयदृग्म् ॥१०६॥

प्रियवशाद् वदः ॥५॥१॥१०७॥

स्यात् प्रियवशकर्मभ्या, पगन् गः प्रत्ययो वदेः ॥

प्रियंवदः प्रियो न स्यादः यदि न स्याद वडावदः ॥१०७॥

द्विषन्तपपरन्तपौ ॥५॥१॥१०८॥

तपेद्विषत्पराभ्यां खो, प्यन्ततो ह्रस्वता च मः

द्विषत्तस्य निपात्यन्ते द्विषन्तप परन्तपः ॥१०८॥

परिमाणार्थमितनखात् पचः ॥५॥१॥१०९॥

मित-नख-प्रमाणार्थ-कर्मभ्यः परतः पचेः ॥

खः स्यात् प्रस्थम्पचा म्थाली, मितम्पचः, नखम्पचः ॥१०९॥

कूलाभ्रकरीषात् कषः ॥५॥१॥११०॥

ख कूलाभ्रकरीषेभ्य, कर्मभ्य परत कषे ॥

नदी कूलङ्कपा मेघोऽभ्रङ्कषो विद्युताऽन्वित ॥११०॥

सर्वात् सहश्च ॥५॥१॥१११॥

सहते कषते ख स्यात्, सर्वत कर्मतः परात् ॥

धुनिः सर्वसहो ज्ञानी, सर्वङ्कषः खलो जनः ॥१११॥

भृ-वृ-जि-तृ तप-दमेश्च नाम्नि ॥५॥१॥११२॥

कर्मतो भ्रादिधातुभ्यः, सहेश्च नाम्नि खो भवेत् ॥

धरा विश्वम्भरा तत्र, शत्रुञ्जयो महागिरिः ॥११२॥

धारेर्धर्च ॥५॥१॥११३॥

नाम्नि धारयतेर्धातो-र्भवेत् खः कर्मणः परात् ॥

धरादेशश्च भूर्गोश्च, वसुन्धरा धुरन्धरः ॥११३॥

॥ १०८ ॥ १०९ ॥ एत करीषङ्कपा ॥ ११० ॥ सष्टम् ॥

॥१११॥ एव-कन्या पतिवरा राजा, शत्रुन्तप शत्रुसह । कृष्णो बलिन्दम साम, रथन्तर प्रगीयते ॥ ॥११२॥ एव सीमन्धर-युग न्धरो जिनी ॥ ११३॥

पुरन्दर भगन्दरौ ॥५॥१॥११४॥

खान्तौ नाम्नि निषान्येते, पुगन्दर-भगन्दरौ ॥

पुरन्दरः सुगधीशो, महाव्याधिर्भगन्दरः ॥११४॥

वाचंयमो व्रते ॥५॥१॥११५॥

खः स्याद् गम्ये व्रते वाचः, रुर्मणः पग्नो यमेः ॥

वाचश्चामन्तता वान्या, मुनिर्वाचंयमो व्रती ॥११५॥

मन्याणिन् ॥५॥१॥११६॥

धातोर्णिन् प्रत्ययो ज्ञेयो, मन्यते रुर्मण पगत् ॥

शत्रोः पण्डितमानी ना, जायते मुचि रुश्चन ॥११६॥

कर्तुः खश् ॥५॥१॥११७॥

खश् प्रत्ययार्थतः कर्तु-र्मन्यतेः रुर्मणः पगत् ॥

आत्मानं मन्यते मुजं, मुज्जम्मन्य स आत्मनः ॥११७॥

एज ॥५॥१॥११८॥

धातोरेजयतेः खश् स्यात्, प्रत्ययः रुर्मण पगत् ॥

स्याज्जनमेजयः सम्यक्, समन्नादग्निमेजयः ॥११८॥

शुनी-स्तन-मुञ्ज-कुला-स्य-पुण्याद् द्धे ॥५॥१॥११९॥

द्धेवातोः पडभ्य ण्य स्यात्, रुर्मभ्य पग्नो नु खश् ॥

पुष्पन्धयो द्विरेफ् स्यान् नाहन्त्य म्य स्तनन्त्या ॥११९॥

नाडीघटीखरीमुष्टिनासिकावाताद् धमश्च ॥५॥१॥१२०॥

नाड्यादिकर्मपट्कात् स्यात्, धमतेष्ट्वेश्च खश्च ततः ॥

नाडिन्धमो धमेन्नाडी, घटिन्धमो घटिन्धयः ॥१२०॥

पाणिकरात् ॥५॥१॥१२१॥

स्यात् पाणिकरकर्मभ्या, परात् खश्च धमतेस्ततः ॥

पाणिन्धमो धमेत् पाणि, करन्धमः कर धमेत् ॥१२१॥

कूलादुद्रुजोद्वहः ॥५॥१॥१२२॥

स्यात् कूलात् कर्मणो धातो-रुद्रुजेरुद्वहेश्च खश्च ॥

स्यात् कूलमुद्रुजो हस्ती, नदी स्यात् कूलमुद्वहा ॥१२२॥

वहाभ्रातिलिहः ॥५॥१॥१२३॥

भवेद्वहाभ्रकर्मभ्यां, लिहः खश्च प्रत्ययः परः ॥

प्रासादोऽभ्रल्लिहो राज्ञो, वहं लेढि वहंलिहः ॥१२३॥

बहुविध्वरुस्तिलात् तुदः ॥५॥१॥१२४॥

अस्मात् कर्मचतुष्कात् स्यात्, परात् खश्च प्रत्ययस्तुदेः ॥

राहुर्विधुन्तुदः काक- स्तिलन्तुदो बहुन्तुदम् ॥१२४॥

ललाट्वातशर्द्धात् तपाजहाकः ॥५॥१॥१२५॥

ललाट्वातशर्द्धात् स्यात्, खश्च प्रत्ययो यथाक्रमम् ॥

एव नाडिन्धय, खरिन्धम, खरिन्धय, मुष्टिन्धम, मुष्टिन्धय,
नासिकन्धम, नासिकन्धय, वातन्धम, वातन्धय ॥१२०॥ सूत्रत्रय स्पष्टम्
॥१२१॥१२२॥१२३॥ एवम् अरुन्तुद पीडाकर, बहुन्तुद युगम् ॥१२४॥

धातोस्त्वपाजहारस्तद् , ललाटन्नप आतपः ॥१२५॥

असूर्योग्राद् दृश. ॥५॥१॥१२६॥

स्यादमूर्योग्रिकर्मभ्या, दृशेः यञ् प्रत्ययः परः ॥

राजपत्नी मताऽमूर्य-म्पञ्चोग्रम्पञ्चभूपतेः ॥१२६॥

इरम्मद. ॥५॥१॥१२७॥

माद्यतेः खञ् इरापूर्वात् , श्याभावश्च निपात्यते ॥

इग मुग तथा माद्येद् , मेघज्योतिरिरम्मद. ॥१२७॥

नग्न-पालित-प्रिया-ऽन्ध स्थूल सुभगा-ऽऽद्य-
तदन्ताऽच्चयर्थेऽच्चेर्भुव. खिष्णुखुकजौ ॥५॥१॥१२८॥

नग्नादिभ्यस्तदन्तेभ्यो-ऽन्ध्यन्तेभ्यो भजते. परी ॥

स्तः खिष्णुखुकजौ न्यर्थे नग्नम्भविष्णुमना. ॥१२८॥

कृग ग्वनट् करणे ॥५॥१॥१२९॥

न्यर्थेऽन्ध्यन्तनग्नादे. कृगेने कृणे ग्वनट् ॥

सुभगङ्करणं रूपं, तथाऽन्धङ्करणः स्मर. ॥१२९॥

भावे चाशिताद् भुवः खः ॥५॥१॥१३०॥

खो भावे करणे चार्थे, भवतेराशिताद्भवेत् ॥

सदाशितम्भवस्ते य-द्वाशितम्भव ओदनः ॥१३०॥

नाम्नो गमः खड्डौ च विहायसस्तु विहः ॥५॥१॥१३१॥

खड्डखाः स्युर्गमेर्नाम्नो, विहायसो विहस्तथा ॥

विहङ्गो विहगः पक्षी, पतन्त्री च विहङ्गमः ॥१३१॥

सुगदुर्गमाधारे ॥५॥१॥१३२॥

सुदुर्भ्यां गच्छतेर्धातो-राधारे डो निपात्यते ॥

गूर्जरेऽध्वा सुगो दुर्गो, दक्षिणे बहुकर्कशः ॥१३२॥

निर्गो देशे ॥५॥१॥१३३॥

निसूपूर्वाद् गच्छतेर्देशे, आधारे डो निपात्यते ॥

अस्मिन् निर्गम्यते देशे, निर्गो निर्गमनोऽन्यथा ॥१३३॥

शमो नाम्न्यः ॥५॥१॥१३४॥

शमो नाम्नः पराद्धातोः, संज्ञायामो भवेत् परः ॥

शम्भवशङ्करी दीक्षा, राकायो मार्गशीर्षके ॥१३४॥

पार्श्वादिभ्यः शीडः ॥५॥१॥१३५॥

पार्श्वादिनामतः शीडो, धातोरः प्रत्ययो भवेत् ॥

दिग्धसहशयः पार्श्व-शयः पृष्ठशयस्तथा ॥१३५॥

सष्टम् ॥१३०॥ एव तुरग, तुरङ्ग, तुरङ्गम, इत्यादि

सष्टे ॥१३२॥१३३॥ शम्भवाद्यस्यार्हत शङ्करी श्रेयस्करी दीक्ष

पूर्णमाया जातेति यावत् ॥१३४॥ सूत्रद्वये बहुवचनं यथोचित

॥ १३५ ॥

ऊर्ध्वादिभ्यः कर्तुः ॥५॥१॥१३६॥

कर्तृवाचिभ्य एभ्यः शीङ्-धातोरः प्रत्ययो भवेत् ॥

स्युरुत्तानशया डिम्भा, ऊर्ध्वशयश्च गोत्रज ॥१३६॥

आधारात् ॥५॥१॥१३७॥

आधारान्नामतः शीङो, धातोरः प्रत्ययो भवेत् ॥

खशयो हृच्छयो गर्न-शयः कुशशयोऽपि च ॥१३७॥

चरेष्ट. ॥५॥१॥१३८॥

आधारवाचिनो नाम्न-चरेष्टः प्रत्ययो भवेत् ॥

भिल्लो बनेचरः कूरो, यातुधानो निशाचर. ॥१३८॥

भिक्षासेनाऽऽदायात् ॥५॥१॥१३९॥

भिक्षादिभ्यस्त्रिशब्देभ्यो, यातोष्टश्चरतेर्भवेत् ॥

तापसव्यञ्जनः सेना-चरो भिक्षाचरो तृती ॥१३९॥

पुरोऽग्रतोऽग्रे मर्त्ते ॥५॥१॥१४०॥

सत्तेर्धातोर्विधातव्य, एभ्यः पगङ्प्रत्ययः ॥

अग्रेसरः स्वयूल्याना, पुग्म्मगेऽग्रत मर. ॥१४०॥

पूर्वात् कर्तुः ॥५॥१॥१४१॥

स्यात् कर्तृवाचिन. पूर्वान्, पगन् मर्त्तष्ट्रप्रत्ययः ॥

प्रर्वसरः मरेत् प्रर्व. पूर्वो भ्रत्याऽपि ममग्न् ॥१४१॥

स्थापास्नात्रः कः ॥५॥१॥१४२॥

नाम्नः परेभ्य एभ्य कः, प्रत्ययः स्यात् ? कप्रत्ययः ॥

धर्मत्रमातपत्रञ्चा-श्वस्थो द्विपो नदीष्गकः ॥१४२॥

शोकापनुद-तुन्दपरिमृज-स्तम्बेरम-कर्णेजपं प्रिया-

लस-हस्ति-सूचके ॥५॥१॥१४३॥

कान्ता एते निपात्यन्ते, यथासङ्ख्यं प्रियादिषु ॥

न शोकापनुदः कर्णे-जपः स्तम्बेरमो द्विषः ॥१४३॥

मूलविभुजादयः ॥५॥१॥१४४॥

यथादर्शं निपात्यन्ते, कान्ता एते सदर्थकाः ॥

कुमुदं कैरवं ज्ञेयं, स्यान्मूलविभुजो रथः ॥ १४४ ॥

दुहेर्दुघः ॥५॥१॥१४५॥

नाम्नः पराद् दुहेर्धातो-र्जायते दुघप्रत्ययः ॥

विद्या कामदुधा नित्यं, भवेद् धर्मदुधाऽपि सा ॥१४५॥

भजो विष् ॥५॥१॥१४६॥

धातोर्विष् प्रत्ययो ज्ञेयो, भजतेर्नामतः परात् ॥

पादभागर्द्धभागर्द्ध, भजते च प्रभाग् विभाक् ॥१४६॥

मन्-वन्-क्वनिप्-विच्क्वचित् ॥५॥१॥१४७॥

नाम्नो लक्ष्यानुसारेण, धातोर्मन्-वन्-क्वनिप्-विचः ॥

स्पष्टम् ॥१४२॥ शोकापनुद त्रिषु, कर्णेजपोऽतिखल, तुन्दपरिमृजो-
ऽलम्, एधिति किम् ? शोकोपनोदो धर्माचार्य ॥१४३॥ सूत्रपञ्चक स्पष्टा-
यम् ॥१४४॥ ४५॥१४५॥१४६॥१४७॥

इन्द्रगर्भा विजावा च, सुधीवा पाप्मरेट् तथा ॥१४७॥

क्विप् ॥५॥१॥१४८॥

नाम्नः पगद्धवेद्वातोः, प्रत्ययः स्त्रिप् अचिन् स्वचिन् ॥

मित्रभूः प्रतिभूः वाः पाः, उम्वास्त्रन् अतस्त्रः प्रम. ॥१४८॥

स्पृशोऽनुदकात् ॥५॥१॥१४९॥

उदकवर्जितान्नाम्नः, गृष्टोः स्त्रिप् प्रत्ययो भवेत् ॥

मर्म स्पृशति साधुना, जर्मस्पृग दुर्जनो जनः ॥१४९॥

अदोऽनन्नात् ॥५॥१॥१५०॥

स्यादन्नवर्जितान्नाम्नः प्रत्ययः स्त्रिप् पगदः ॥

आमात् सस्यात् फलात्तत्त-द्भोक्ताऽन्नदा ययाययम् ॥

कव्यात्-कव्यादावामपक्वादो ॥५॥१॥१५१॥

कव्यात्-कव्यादशब्दो स्त्रिप्-णन्ता मा ३ ययाकमम् ॥

आमपक्वार्थका कव्यात्, कव्यादो नरकङ्गमी ॥१५१॥

त्यदाद्यन्यममानादुपमानाद् व्याप्ये दृश टक-

मकौ च ॥५॥१॥१५२॥

कर्तुर्णिन् ॥५॥१॥१५३॥

कर्तृवाच्युपमानेभ्यो, धातोर्णिन् प्रत्ययो भवेत् ॥

उष्क्रोशी तथा सिंह-नर्दिनः खरनादिनः ॥१५३॥

अजातेः शीले ॥५॥१॥१५४॥

जात्यर्थभिन्ननाम्नो णिन्, शीलार्थाद् धातुतो भवेत् ॥

उष्णभोजी भवेत् कश्चि-च्छेनभोजी तथाऽपरः ॥१५४॥

साधौ ॥५॥१॥१५५॥

नाम्नः साध्वर्थकाद् धातो, प्रत्ययो णिन् विधीयते ॥

साधुकारी तथा साधु-दायी क्वापि न दुःखितः ॥१५५॥

ब्रह्मणो वदः ॥५॥१॥१५६॥

ब्रह्मन्शब्दात् पराद् धातो-र्वदेर्णिन् प्रत्ययो भवेत् ॥

वदन्ति ब्रह्म ब्रह्माणं, नरास्ते ब्रह्मवादिनः ॥१५६॥

व्रताभीक्ष्ये ॥५॥१॥१५७॥

पौनःपुन्ये व्रते चापि, धातोर्णिन् नामतः परात् ॥

साधुः स्यात् स्थण्डिलस्थायी, सौराष्ट्रास्तक्रपायिनः ॥१५७॥

करणाद् यजो भूते ॥५॥१॥१५८॥

करणवाचिनो नाम्नो, भूतार्थाद् णिन् भवेद् यजेः ॥

भूदेवा इव भूदेव्यः, किमग्निष्टोमयाजिनः ? ॥१५८॥

स्पष्टम् ॥ १५३ ॥ एव प्रस्थाप्य । अजातेरिति किम् ? शालीन् भोक्ता शील इति किम् ? उष्णभोजो मन्द ॥१५४॥ स्पष्टे ॥१५५॥१५६॥ एव स्थण्डिलवर्ती, क्षीरपायिण उशीनरा इत्यादि ॥ १५७ ॥ स्पष्टम् ॥ १५८ ॥

निन्द्ये व्याप्यादिन् विक्रियः ॥५॥१॥१५९॥

व्याप्यान्नाम्नो भवेद् भूते-ऽर्थे क्रीणानेर्विपर्वकान् ॥

कुम्भिते कर्तरीन् मोम विक्रयी तेलविक्रयी ॥१५९॥

हनो णिन् ॥५॥१॥१६०॥

हन्तेर्भृतार्थकाद् व्याप्या-निन्द्ये कर्तरि णिन् भवेत् ॥

पितृव्यघातिन रुचि-ल्लोभान्मातुलवानिनः ॥१६०॥

ब्रह्म-भ्रूण-वृत्रात् क्विप् ॥५॥१॥१६१॥

भृतार्थान् क्विप् भवेद् हन्ते-र्ब्रह्मादिकर्मणः पगन् ।

ब्रह्महा भ्रूणहा पापो, वृत्रहा निर्जगत्विप्. ॥ १६१ ॥

कृगः सु-पुण्य पाप कर्म-मन्त्र-पदात् ॥५॥१॥१६२॥

भृतार्थतः कृगः क्विप् मोः, पुण्यादिकर्मपञ्चकात् ॥

सुकृत् स्यात् पुण्यकृत् कश्चित्, कर्मकृत् पापकृत् परः ॥६२॥

मोमात् सुग. ॥५॥१॥१६३॥

मोमाद् व्याप्यान् पगन् क्विप् म्यान्, भृतार्थाद्वातुतः सुग ॥

मोमसुत सुतवान् मोम, सुगमाचसु मयप्. ॥१६३॥

अग्नेश्चेः ॥५॥१॥१६४॥

अग्नेर्व्याप्यान् पगन् क्विप् म्यान् भृतार्थतश्चिवातुतः ॥

अग्निचिञ्चित्तानग्नि, वृत्रघायन्ततोऽन्यत् ॥१६४॥

कर्मण्यग्न्यर्थे ॥५॥१॥१६५॥

चिनोतेः कर्मणि क्विप् स्या-दग्न्यर्थे कर्मणः परात् ॥
भूतेऽर्थे श्येनचिद् वह्निः, कङ्कचिद्रथचक्रचित् ॥१६५॥

दृशः क्वनिप् ॥५॥१॥१६६॥

कर्मणः पश्यतेर्धातो-भूतेऽर्थे प्रत्ययः क्वनिप् ॥
पारदृश्वा सुविद्यानां, हेमचन्द्रो मुनीश्वरः ॥ १६६ ॥

सहराजभ्यां कृग्युधेः ॥५॥१॥१६७॥

स्यात् क्वनिप् सहराजभ्यां, करोतेर्युध्यतेस्तथा ॥
भूतेऽर्थे सहकृत्वा स, राजकृत्वा महारथः ॥१६७॥

अनोर्जनेर्डः ॥५॥१॥१६८॥

भूतार्थादनुपूर्वात् स्या-ज्जनेर्डः कर्मणः परात् ॥
ऽमासमनुजातो यः, पुमनुजः स गीयते ॥ १६८ ॥

सप्तम्याः ॥५॥१॥१६९॥

भूतार्थाद् डो जनेर्धातोः, स्यात् सप्तम्यन्तनामतः ॥
अप्सु जातं भवेदञ्ज-मण्डुजं पङ्कजन्तथा ॥ १६९ ॥

अजाते. पञ्चम्याः ॥५॥१॥१७०॥

पञ्चम्यन्तादजात्यर्थाद्, भूतार्थाद् डो जनेर्भवेत् ॥
सुखं सन्तोषजं दुःखं, लोभजं सङ्गजं गुणः ॥ १७० ॥

-॥१६५॥१६६॥ एव सङ्गुष्ठा, राजगुष्ठा ॥१६७॥ स्पष्टे ॥१६८॥

१६९॥ अजातेरिति किम् ? गजात् जात ॥१७०॥

कचचित् ॥५॥१॥१७१॥

अन्यत्रापि भवेदुक्तात्, कचच्छ्रदयानुसागतः ॥

उप्रत्ययो छिजो द्वाभ्या, जात. किक्षोऽधिजोऽनुज. ॥१७१॥

सुयजोर्द्वनिप् ॥५॥१॥१७२॥

सुनोतेर्यजनेश्चापि, भूतेऽर्थे प्रत्ययो इमनिप् ॥

इष्टयानिति यञ्वा ना, सुत्वा ना सुतयानिति ॥१७२॥

जृपोऽतृ ॥५॥१॥१७३॥

भृतार्थाज्जीर्यतेर्धातोः, सम्भवेदतृप्रत्ययः ॥

जीर्यति स्म जग्न जीनो, वृद्धो जीर्णश्च जीर्णयान् ॥१७३॥

कत-कतवतू ॥५॥१॥१७४॥

स्याता क्तकवत् धातो-भृतार्थतः मदर्थकौ ॥

स्तुतस्त्वया जिनो भाग्या-दर्हन्त मृनुनयानहम् ॥१७४॥

॥ इति पञ्चमायात्रे प्रथम. पाद. ॥

अथ द्वितीयः पादः ॥

श्रुसदवस्म्यः परोक्षा वा ॥५॥१॥१॥

भूतार्थेभ्यः परोक्षा वा, त्रिभ्य एभ्यो विधीयते ॥

अनूवासोपशुश्रावो-पससादात्युपाशृणोत् ॥ १ ॥

तत्र क्वसुकानौ तद्वत् ॥५॥१॥१॥

परोक्षाविषये धातोः, क्वसुः कानश्च प्रत्ययः ॥

परोक्षावच्च चक्रा गः, पेचानः शुश्रुवौस्तथा ॥२॥

वेयिवदनाश्चदनूचानम् ॥५॥१॥३॥

भूतेऽर्थे क्वसुकानान्ताः, कर्तरि वा निपातिताः ॥

एतेऽनाश्चाननूचानः समीयिवानगाडुपैत् ॥ ३ ॥

अद्यतनी ॥५॥१॥४॥

भूतेऽर्थे वर्तमानात् स्यात्, धातोरेद्यतनी परा ॥

भव्यानामघनाशाय, पार्श्वोऽभूत् सर्वशर्मदः ॥४॥

विशेषाविवक्षाव्यामिश्रे ॥५॥१॥५॥

विशेषस्याविवक्षाया, व्यामिश्रे चापि धातुतः ॥

भूतेऽर्थेऽद्यतनी ज्ञेया-ऽकार्षोद्रामोऽगमद् वनम् ॥५॥

एयम् उपाश्रोणीत्, उपासीदत्, उपासदत्, अन्ववात्सीत्, अन्वव-
सत् ॥१॥ एव सेटिवान्, ऊपिगान् इत्यादि ॥ २ ॥ पक्षे उपेयाय, नाशीत्,
नशनात्, नाज, अन्ववोवत्, अन्ववक्, अन्ववर्वात्, अनूराच ॥ ३ ॥
स्पष्टम् ॥४॥ अनद्यतनादिविशेषाविवक्षाया व्यामिश्रणं च सति भूतायाद् धातोर
दननी स्यात् इति स्पष्टोऽर्थः, अयं ह्यो वाऽमुक्षमहि इत्यादि ॥५॥

रात्रौ वसोऽन्त्ययामास्वप्तर्यद्य ॥५॥१॥६॥

वसेर्निःस्वयामासं-स्वप्तर्यद्यतनी भवेत् ॥

भूते त्वं ऋषोपितोऽमुत्रा-वात्समित्याह कश्चन ॥ ६ ॥

अनद्यतने ह्यस्तनी ॥५॥१॥७॥

स्यादनद्यतने भूते-ऽर्थे धातोर्हयस्तनी पग ॥

अङ्गरोदभवद् भव्य, तुयेऽहि नाद्य दुःस्मितेः ॥७॥

ख्याते दृश्ये ॥५॥१॥८॥

भूतेऽनद्यतने ग्याते. दृश्ये च त्यस्तनी भवेत् ॥

सौगाष्टानजयत मिद्रः, कटं चक्रे च भार गाम ॥८॥

अयदि स्मृत्यर्थे भविष्यन्ती ॥५॥१॥९॥

स्मृत्यर्थोपपद भूता-नद्यतनेऽयदि धातुतः ॥

भविष्यन्त्यभिजानामि ? अन्त्यामस्तत्र वत्सगन् ॥ ९ ॥

वाक्काङ्क्षायाम् ॥५॥१॥१०॥

वाऽऽकाङ्क्षाया भविष्यन्ती, स्मृत्यर्थादि च रूपम् ॥

स्मरसि मित्र ? वत्स्यामः, काश्मीरेष्ववसाम वा ॥ १० ॥

कृतास्मरणातिनिहवे परोक्षा ॥५॥१॥११॥

कृतस्यास्मरणेऽत्यन्ता-पह्वे चापि धातुतः ॥

परोक्षा किल सुप्तोऽहं, बिललाप न सङ्गतम् ॥ ११ ॥

परोक्षे ॥५॥१॥१२॥

परोक्षेऽर्थे परोक्षा स्याद्, भूतानद्यतने किल ॥

रामो बभूव सन् राजा, धर्मं दिदेश तीर्थकृत् ॥१२॥

ह-शश्वद्-युगान्तःप्रच्छये ह्यस्तनी वा ॥५॥१॥१३॥

हे शश्वति युगान्तः स्यात्, प्रष्टव्ये ह्यस्तनी तथा ॥

भूतानद्यतनाद्यर्थे, परोक्षा चेति हाऽकरोत् ॥ १३ ॥

अविवक्षिते ॥५॥२॥१४॥

धातुतो ह्यस्तनी ज्ञेया, परोक्षस्याविवक्षिते ॥

अभवत् सगरो राजा-ऽहन् कंसं नन्दनन्दनः ॥१४॥

वाद्यतनी पुरादौ ॥५॥१॥१५॥

परोक्षे चापरोक्षे च, भूतानद्यतने नवा ॥

नयतनायादिति 'स्मृत्यादि च पूर्वदि' त्यस्यमात्र । आकाङ्क्षाया-त्रिया-
नराङ्क्षाया सत्याम् । तथा चोदाहरणे तत्रौदन मोक्ष्यामहे अभुञ्जमहि वेत्य-
नुसन्धेयम् ॥१०॥ कल्पितेषु ब्राह्मणो हतस्त्वया ? नाह कलिहान् जगाम
इत्यवन्तनिहवोदाहरणम् ॥११॥ स्पष्टम् ॥१२॥ पञ्चवर्षमित कालो युगस्त-
न्मध्यप्रन्ठरे, एवम् इति ह चकार, शश्वदकरोत्, शश्वत्चकार, किमगन्त्र-
त्त मधुराम् ? किं जगन्ध्रव मधुराम् ? ॥१२॥ स्पष्टम् ॥१३॥ पक्षे ऊर्ध्वा,

पुराद्युपपदेऽवात्सु—रिह छात्राः पुगऽवसन ॥ १५ ॥

स्मे च वर्तमाना ॥५॥१॥१६॥

पूर्वोक्तार्थे स्म शब्दे च, पुगऽौ चापि धातुतः ॥

वर्तमाना तदा वक्ति, पृच्छति स्प पुगेधमम् ॥ १६ ॥

ननौ पृष्टोक्तौ मद्धत् ॥५॥१॥१७॥

पृष्टोक्तौ तु ननौ भूते, मद्धज्जायेत धातुतः ॥

किमकार्षीः कट चैत्र ? ननु द्वय ? करोमि भोः ? ॥१७॥

नन्वोर्वा ॥५॥१॥१८॥

नन्वोस्तु पूर्वयोर्भूते, वर्तमाना ना मता ॥

धातुतः मा च मद्ध न, करोमि भो अह कटम् ॥१८॥

मति ॥५॥१॥१९॥

सत्यर्थेऽवस्थिताद् धातो—वर्तमानाप्रिभक्तयः ॥

निद्रासो न हि सीदन्ति, पण्ड्ये स्पन्देऽयम् ॥ १९ ॥

शत्रानशावेप्यति तु मस्यो ॥५॥१॥२०॥

सत्यर्थेऽवस्थितान्छत्रा—तर्जो त्येप्यति गततः ॥

सस्यौ तौ यान् शयानश्च, यास्यन् शयिष्णभागकः ॥२०॥

तौ माड्याक्रोशेषु ॥५॥२॥११॥

माड्याक्रोशेषु धातोस्तौ, स्याता शत्रानशौ परौ ॥

मा जीवन् यः परावज्ञा-दुःखदग्धोऽपि जीवति ॥२१॥

वा वेत्तेः क्वसुः ॥५॥१॥१२॥

सत्यर्थेऽवस्थिताद् वेत्ते-र्वा क्वसुप्रत्ययो भवेत् ॥

साधुस्तत्त्वं विदन् विद्वान्, वेत्तीदं विदुषा कृतम् ॥२२॥

पूङ्-यजः शानः ॥५॥२॥२३॥

पूङ्-यजिभ्या सदर्थभ्या, परः स्यात् शानप्रत्ययः ॥

पवमानो भवेत् कश्चिद्, यजमानस्तथापरः ॥२३॥

वयःशक्ति-शीले ॥५॥१॥२४॥

धातोः सदर्थकादेषु, गम्येषु शानप्रत्ययः ॥

गच्छमानाः स्त्रियं केचिन् निन्दमानाः परान् परे ॥२४॥

धारीडोऽकृच्छेऽतृश् ॥५॥१॥२५॥

अकृच्छेऽवस्थिताद्वारे-रिडश्चातृश् सदर्थतः ॥

अधीयन् द्रुमपृष्णीय-माचाराङ्गञ्च धारयन् ॥२५॥

सुगृद्धिपार्हः सात्रिशत्रुस्तुत्ये ॥५॥२॥२६॥

सुगः सत्रिणि शत्रौ तु, द्विपोऽर्हः स्तुत्य इष्यते ॥

एव ना एनन् रूपलो ज्ञास्यति, मा पवमानोऽसौ मर्तुकाम । वृत्तिस्थोदाहरण
नेकार्थमेव 'तस्याजननिरेवास्तु, जननीम्लेशकारिण' ॥ २१ ॥ स्पष्टे
॥२२॥२३॥ एव समाप्ताना ॥२४॥ अकृच्छ्र सुखसाध्यम् ॥ २५ ॥ एव

कर्तर्यवृश् छिषन् चौरं, पूजामर्हन् विचार्यताम् ॥२६॥

तन् शीलधर्मसाधुषु ॥५॥२॥२७॥

शीले धर्मे च साधौ च, धातोस्तन् प्रत्ययो भवेत् ॥

कर्ता कटं गुरून् ध्याता-ऽध्येता शास्त्रं च धार्मिकः ॥२७॥

भ्राज्यलङ्कृग्निराकृग्भूसहिरुचिवृतिवृधिवरि-

प्रजनापत्रप इष्णुः ॥५॥२॥२८॥

इष्णुरेभ्यो नु शीलादि-सदर्थेभ्यो विधीयते ॥

साधुर्नालङ्कारिष्णुर्यद्, भ्राजिष्णुस्तेजसा स्वयम् ॥२८॥

उदः पचि-पति-पदि-मदेः ॥५॥२॥२९॥

उत्पूर्वेभ्यो भवेदेभ्यः, शीलादाविष्णुप्रत्ययः ॥

उन्मदिष्णुर्जनो लोके, निन्द्यते वृद्धिमानपि ॥२९॥

भूजेः णुक् ॥५॥२॥३०॥

शीलादौ वर्तमानाभ्यां, भूजिभ्या णुक् भवेत् परः ॥

जिष्णुरिन्द्रो महामत्तः, शिशुर्भूष्णुर्नयाञ्चितः ॥३०॥

स्था-ग्ला-ग्ला-पचि-परिमृजि-क्षेः स्नुः ॥४॥२॥३१॥

शीलादौ स्थादिधातुभ्यः, स्नुप्रत्ययो विधीयते ॥

ग्लास्नुमूर्च्छास्नुस्तथा पक्ष्णु, परिमाक्ष्णुर्जनः पृथक् ॥३१॥

सर्वे मुन्वन्त, एष्विति किम् । मुरा मुनोति ॥३२॥ स्पष्टम् ॥३३॥ एव

निगकरिष्णु, भविष्णु, सद्दिष्णु राचिष्णु, वर्तिष्णु, वर्द्धिष्णु, चरिष्णु,

प्रजनिष्णु, अपत्रपिष्णु ॥३८॥ एवम् उत्पचिष्णु, उत्पतिष्णु, उत्पदिष्णु

॥३९॥ स्पष्टम् ॥३०॥ एव स्वास्तु, क्षेष्णु ॥३१॥

त्रसि-गृधि-धृषि-क्षिपः कनुः ॥५॥२॥३२॥

शीलादौ वर्तमानेभ्य, एभ्यः कनुप्रत्ययो भवेत् ॥

त्रस्तुर्गृध्नुस्तथा धृष्णु-निन्दकः क्षिप्णुरुच्यते ॥३२॥

सन् भिक्षाशंसेरुः ॥५॥२॥३३॥

सन्नताद् धातुतो भिक्षा-ऽऽशंसिभ्यां चोर्मवेत् परः ॥

शचिकीर्पुर्न लिप्सुः स्याद्, भिक्षुराशंसुकः शुभम् ॥३३॥

विन्दिच्छू ॥५॥२॥३४॥

भवेद्वेतीच्छतिभ्यामु-निपात्येते क्रमात्तथा ॥

नुपान्त्यच्छान्तकादेशौ, विन्दुर्ज्ञानीच्छुरिच्छुकः ॥३४॥

शृ-वन्देरारुः ॥५॥२॥३५॥

स्याच्छीलादिसदर्थभ्या-माभ्यामारुः परस्ततः ॥

गरारुर्दिसक प्रोक्तो, वन्दारुः स्तुतिकारक ॥३५॥

दा-द्वे-सि-शद-सदो रुः ॥५॥२॥३६॥

शीलादौ वर्तमानेभ्य, एभ्यो रुः प्रत्ययो भवेत् ॥

दारुर्भारुस्तथा सेरुः, शदः सद्रुर्विचार्यताम् ॥३६॥

शीङ्-श्रद्धा-निद्रा-तन्द्रा-दयि-पति-गृहि-स्पृहेरारुः

॥५॥२॥३७॥

शीलादिक्रमदर्थेभ्य, एभ्यः स्यादालुप्रत्ययः ॥

निद्रालुनिद्रयाक्रान्तो, दयालुर्दययान्वितः ॥३७॥

डौ सासहि-वावहि चाचलि पापतिः ॥५॥२॥३८॥

यडन्ता डौ निपात्यन्ते, चत्वार एतके यथा ॥

शीलादौ सासहिर्वाच-हिश्चाचलिश्च पापतिः ॥३८॥

सस्त्रि-चक्रि-दधि-जज्ञि-नेमिः ॥५॥२॥३९॥

एते शीलादिकार्थाः स्यु-द्वर्थुक्तमन्तो डिप्रत्ययाः ॥

निपात्यास्तद् दधिर्जज्ञिः, सस्त्रिश्चक्रिश्च नेमिर्धत् ॥३९॥

शृ-कम-गन-हन वृष-भू-स्थ उकण् ॥५॥२॥४०॥

शीलादिकसदर्थेभ्य, एभ्य उकण् परो भवेत् ॥

वर्षासु चार्षुको मेघः, कामुके भावुको भवेत् ॥४०॥

लष-पत-पदः ॥५॥२॥४१॥

शीलाद्यर्थे लषादिभ्यः, स्यादुक् प्रत्ययः परः ॥

स्या उपपादुको यद्वा, प्रपातुकोऽभिलाषुकः ॥४१॥

भूषा-क्रोधार्थ-जु-स्त्र-गृधि-ज्वल-शुचश्चानः ॥५॥२॥४२॥

भूषाक्रोधार्थकेभ्योऽनो, ज्वादेर्लषादितस्तथा ॥

शीलापौ भूपणः कोऽपि क्रोधनः कोऽपि शोचनः ॥४२॥

श्रद्धालु, तन्द्रालु, पतयालु, गृह्यालु, स्पृह्यालु ॥३७॥ स्पष्टे ॥ ८॥३९॥

एव शाहक, आगामुक, घातुक, स्थायुक ॥४०॥ स्पष्टम् ॥ ४१ ॥

एव कोपन, जवन, सरण गर्दन, ज्वलन अभिलषण, पतन, अथस्य

पदन ॥ ४२ ॥

चलशब्दार्थादकर्मकात् ॥५॥२॥४३॥

शब्दार्थाच्चलनार्थाच्चा-कर्मकाद् घातुतः परः ॥

अनः शीलादिकार्थे स्यात्, कम्पन शब्दनस्तथा ॥४३॥

इडितो व्यञ्जनाद्यन्तात् ॥५॥२॥४४॥

व्यञ्जनमादिरन्तश्च, तस्माद् डितस्तथेदित ॥

स्यादनः शयिता मीमा-सनो बर्द्धन एधिता ॥४४॥

न णिङ्-य-सूद-दीप-दीक्षः ॥५॥२॥४५॥

णिङन्तयान्त सूदादि-धातुभ्यो नो भवेदनः ॥

दयिता सूदिता भाव-यिनोत्पुच्छयिता यथा ॥४५॥

द्रम-क्रमो यडः ॥५॥२॥४६॥

द्रमतेः क्रमतेश्चापि, शीलाद्यर्थे यडन्ततः ॥

स्यादनः प्रत्ययो दन्-मणश्चङ्कयणस्तथा

यजि-जपि-दंशि-वदादूकः ॥५॥

एभ्यो भवेद्यङन्तेभ्यः, शीलादावूकप्रत्ययः ॥

यायजूकः पुरा लोको, जङ्गपूकोऽधुनातनः

जागुः ॥५॥२॥४८॥

शीलादौ वर्तमानात् स्या-ज्जागर्तेरूकप्रत्ययः ।

जागरूको जनः किञ्चि-नो

अकर्मकादिति किम्, पठिता विद्याम् ।

वसिता वल्लम् ॥४४॥ एव क्षमायिता, दीपिता,

॥४६॥ एव दन्दशूकः, वावदूक ॥४७॥ स्पष्टम्

शमष्टकाद् घिनण् ॥५॥२॥४९॥

शीलादौ स्यात् शमाद्यष्ट-धातुभ्यः प्रत्ययो घिनणू ॥

शमी अमी क्षमी चाथा-प्रमादी नावसीदति ॥४९॥

युज-भुज-भज-त्यज-रञ्ज-द्विष-दुष-द्रुह-दुहा-भ्याहनः

॥५॥२॥५०॥

युजादिदशधातुभ्यः, शीलादौ प्रत्ययो घिनणू ॥

त्यागी योगी न रागी स्याद्, द्वेषिणो द्रोहिदोषिणः ॥५०॥

आडः क्रीडमुषः ॥५॥२॥५१॥

आडः क्रीडमुखाभ्या स्या-च्छीलादौ प्रत्ययो घिनणू ॥

भ्यादाक्रीडी तथाऽऽमोषी, वञ्चत्यात्मानमात्मना ॥५१॥

प्राच्च यमयसः ॥५॥२॥५२॥

प्रादाडश्च पराभ्या स्या-दाभ्या शीलादिके घिनणू ॥

यः प्रयामी स चायामी, मुधाऽऽयासिप्रयासिनौ ॥५२॥

मथलपः ॥५॥२॥५३॥

प्रात् पराभ्या भवेदाभ्या, शीलादौ प्रत्ययो घिनणू ॥

प्रमाथी भव दोषाणा, प्रलापी मा भव क्वचित् । ५३॥

वेश्व द्रोः ॥५॥२॥५४॥

वेः प्राच्च द्रवतेर्धातोः, शीलादौ प्रत्ययो घिनणू ॥

आदित्यो हिमचिद्रात्री, प्रद्राव्यर्हस्त्वस्ततेः । ५४॥

एव दमी, तमी, भ्रमी, ऋमी ॥४९॥ एव भोगी, भागी, दोही, अभ्या
घाती । अकर्मकादित्येव-गा दोग्या ॥५०॥ सूत्रसप्त सप्तम् ॥५१॥ ५२॥
॥ ५३ ॥ ५४ ॥

विपरिप्रात् सत्तेः ॥५॥२॥५५॥

शीलादौ विपरिप्रेभ्यः, सत्तेः स्यात् प्रत्ययो घिनण् ॥
विसारी परिसारी च, प्रसारी च यथास्थलम् ॥५५॥

समः पृचैप्—ज्वरे ॥५॥२॥५६॥

समो ज्वरेः पृणक्तेश्च, शीलादौ प्रत्ययो घिनण् ॥
सम्पर्की दुष्टलोकानां, सञ्ज्वरी किं न जायते ॥५६॥

संवेः सृजः ॥५॥२॥५७॥

शीलादौ वर्तमानात् स्यात्, संविभ्यां सृजतेर्घिनण् ॥
भव्यात्मजनसंसर्गी, विसर्गी पापभागिनः ॥५७॥

संपरिव्यनुप्राद् वदः ॥५॥२॥५८॥

स्यात् संपरिव्यनुप्रेभ्यो, वदतेः प्रत्ययो घिनण् ॥
सत्सङ्गाद्भव सवादी,, विवादी मा क्वचिद्भव ॥५८॥
वेर्विचकत्थस्त्रम्भकपकसलसहनः ॥५॥२॥५९॥
विचादिसप्तकाच्छीला—दर्थे विपूर्वकाद् घिनण् ॥
विवेकी न विकत्थी स्याद्, विकासी न विलासिकः ॥५९॥

व्यपाभेर्लपः ॥५॥२॥६०॥

व्यपाभिभ्यो लपेर्धातोः, शीलादौ प्रत्ययो घिनण् ॥
विलापी वाऽपलापी चा—ऽभिलाषी दृश्यते जनः ॥६०॥

५५॥२॥५५॥ एव परिवाही, अनुवादी, प्रवादी ॥५८॥ एवं
विरम्भी, विकापी, विघाती ॥५९॥ स्पष्टे ॥६०॥

सम्प्राद् वसात् ॥५॥२॥६१॥

सम्प्राभ्यां वसतेर्धातोः, शीलादौ प्रत्ययो घिनण् ॥

संवासी यो हि संसारे, प्रवासी सततं भवेत् ॥६१॥

समत्यपाभिव्यभेश्वरः ॥५॥२॥६२॥

शीलाद्यर्थे घिनण् वाच्यः, समादिपञ्चकाच्चरेः ॥

सञ्चारी चातिचारी चा-ऽपचारी जायते ग्रहः ॥६२॥

समनुव्यवाद् रुधः ॥५॥२॥६३॥

समनुव्यवपूर्वात् स्यात्, शीलाद्यर्थे रुधेर्घिनण् ॥

सरोधी चानुरोधी चा-वरोधी च विरोधिनः ॥६३॥

वेर्दहः ॥५॥२॥६४॥

विपूर्वाद् दहतेर्धातोः, शीलादौ प्रत्ययो घिनण् ॥

किं तेन जातु जातेन, यो विदाही भवेत् पितुः ॥६४॥

परेर्देविमुहश्च ॥५॥२॥६५॥

परेराभ्या दहेश्चापि, शीलादौ प्रत्ययो घिनण् ॥

परिदेवी भवेद् दुःखी, परिमोही च मोहतः ॥६५॥

क्षिपरटः ॥५॥२॥६६॥

स्यादाभ्या परिपूर्वाभ्या, शीलादौ प्रत्ययो घिनण् ॥

परिराटी परिक्षेपी, दुःखी मूढश्च मोहितः ॥६६॥

६१॥ एवम् अभिचारी, व्यभिचारी ॥६२॥ स्पष्टे ॥६३॥६४॥ एव
परिदाही ॥ ६५ ॥ स्पष्टम् ॥६६॥

वादेश्च णकः ॥५॥२॥६७॥

परेः क्षिपे स्तेर्वादिः, शीलादौ णकप्रत्ययः ॥

स्यात् परिराट्क किं सन्, वीणायाः परिवादकः ॥६७॥

निन्द-हिंस-क्लिश खाद-विनाशि-व्याभाषा-ऽसूया-ऽ-

नेकस्वरात् ॥५॥२॥६८॥

निन्दादिभ्यस्तथानेक-स्वराच्छीलादिके णक ॥

निन्दको हिंसको वापि, स्याद् दरिद्रायको भुवि ॥६८॥

उपसर्गाद् देवदेविकुशः ॥५॥२॥६९॥

उपसर्गात् परेभ्यः स्या-देभ्यः शीलादिके णकः ॥

आदेवकस्तथाऽऽकोश-कः परिदेवकोऽसुखात् ॥६९॥

वृङ्-भिक्षि लुण्टि-जल्पि-कुट्टाट्टाकः ॥५॥२॥७०॥

एभ्यः शीलादिकार्थेभ्य-एकः स्यात् प्रत्ययः परः ॥

वराकी प्राप्य भिक्षाकं, जल्पाकी स्यात् किमद्भुतम् ॥७०॥

प्रात् सूजोरिन् ॥५॥२॥७१॥

प्रात् पराभ्यां भवेदाभ्या, शीलादाविन् परस्ततः ॥

प्रसवी प्रसुवतीत्येवं-शीलश्च प्रजवी द्रुत ॥७१॥

एव परिक्षेपक ॥६७॥ एव क्लेशक, खादक, विनाशक, व्या-
भयक, असूयक, चकासक ॥६८॥ स्पष्टम् ॥ ६९ ॥ एव लुण्टाक,
कुटाक ॥७०॥ स्पष्टम् ॥ ७१ ॥

जी-दृ-क्षि-विश्रि-परिभू वमा-ऽभ्यमव्ययः ॥५॥२॥७२॥

शीलादौ वर्तमानेभ्य, एभ्य इन् प्रत्ययो भवेत् ॥

जय्यादरी भवेदेव, परिभवी क्षयी भवेद् ॥७२॥

सृघस्यदोमरक् ॥५॥२॥७३॥

एभ्यः शीलादिकार्थेभ्यो, जायते प्रत्ययो मरक् ॥

सल्लक्षणं ततो ज्ञेयं, सृमरो घस्मरोऽच्चारः ॥७३॥

भञ्जिभासिमिदो घुरः ॥५॥२॥७४॥

शीलादौ वर्तमानेभ्य, एभ्यः स्यात् प्रत्ययो घुरः ॥

भासुरं मेदुरं वापि, शरीरं क्षणभङ्गुरम् ॥७४॥

वेत्ति-च्छिद-भिदः कित् ॥५॥२॥७५॥

स्याच्छीलादिसदर्थेभ्य, एभ्यः कित् प्रत्ययो घुरः ॥

विदुर. पण्डितो ज्ञानी, भिदुरं छिदुर समम् ॥७५॥

भियो रुरुकलुकम् ॥५॥२॥७६॥

शीलाद्यर्थे भियो धातोः, स्यु रुरुकलुका. कितः ॥

भीरुको भीलुको भीरुस्त्रयोऽमी कातग मताः ॥७६॥

सृ-जीण्-नशष्ट्वरप् ॥५॥२॥७७॥

शीलादौ वर्तमानेभ्य, एभ्यः कित् प्रत्ययष्ट्वरप् ॥

न स्थिरं नश्वरे चित्ते, सृत्वरी जित्वरीत्वरः ॥७७॥

एवम् अत्ययी, विभ्रयी, वमी, अव्ययी, अव्ययी ॥७८॥ सूत्रपटक
सप्तम् ॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥

गत्वरः ॥५॥२॥७८॥

गमेष्ट्वरप् मकारस्य, तकारश्च निपात्यते ॥

गत्वरं यौवनं लक्ष्मी- गत्वरी गत्वरो मदः ॥७८॥

स्यजसहिंसदीपकम्पकमनमो रः ॥५॥२॥७९॥

स्यादिभ्यः सप्तधातुभ्यः, शीलादौ स्याद् सप्रत्ययः ॥

हिंस्रोऽजस्रं तथा स्मेरं, नम्रः कम्पश्च दीप्रकः ॥७९॥

तृषिष्टृषि स्वपो नजिङ् ॥५॥२॥८०॥

तृषेर्धृषेः स्वपेश्चापि, शीलादौ प्रत्ययो नजिङ् ॥

तृष्णक् तृष्णजौ धृष्णक्, धृष्णजौ स्वप्नजौ तथा ॥८०॥

स्थेश-भास-पिस-कसो वरः ॥५॥२॥८१॥

शीलादौ सम्भवेदेभ्यो, धातुभ्यो वरप्रत्ययः ॥

पर्वतः स्थावरो भानु-भास्वरः कस्वरेश्वरः ॥८१॥

यायावरः ॥५॥२॥८२॥

यातेर्यङन्ततः शीला-दिसदर्थद्विरो भवेत् ॥

कुटिलं याति तच्छीलो, यायावरो मतोऽमृतः ॥८२॥

दियुद्-ददृद्जगज्-जुहू-वाक्-प्राद्-धी-श्री-ङ्-म्-
ज्वायतस्तू-कटप्-परिवाद्-भ्राजादयः ॥५॥२॥८३॥

एते शब्दा निपात्यन्ते, शीलाद्यर्थे क्विन्तकाः ॥

॥७८॥ एव कम्प ॥७९॥ स्पष्टम् ॥८०॥ पेश्वर ॥८१॥ स्पष्टम्

॥८२॥ एव वाक्, तत्त्वप्राद्, शतद्, आयतस्तू, कटप्, विभ्राद् ॥८३॥

दिद्युद् ददत् परिवाङ् भा, धीः श्रीः स्रूजूर्जगज्जुहूः

शंसंस्वयंविप्राद् भुवो डुः ॥५॥२॥८४॥

एभ्यः पराद् भुवो धातो-भवेद् डुः प्रत्ययः परः ॥

शम्भुः सम्भुः स्वयम्भुश्च, विभुः प्रभुर्भुवि श्रुताः ॥८४॥

पुव इत्रो दैवते ॥५॥२॥८५॥

सदर्थतो भवेदित्रः, पुव कर्तरि दैवते ॥

पवित्रोऽर्हन् सदा पातु, दुःखदग्धं जगत्त्रयम् ॥८५॥

ऋषि नाम्नोः करणे ॥५॥२॥८६॥

इत्र पुवः सदर्थत् स्यात्, करणे ऋषिसंज्ञयो ॥

पवित्रोऽयमृषिर्दर्मः, पवित्र सर्वकर्मसु ॥८६॥

लू-धू सू-खनि-चर-सहा-ऽर्त्तैः ॥५॥२॥८७॥

सदर्थत्वादिधातुभ्य, करणे इत्रप्रत्यय ॥

चरित्रं कर्मणोऽरित्रं, सवित्र धर्मशर्मणः ८७॥

नी-दाव्-शस्-यु युज-स्तु-तुद-सि-सिच-मिह-पत-पा-

नहस्रद् ॥५॥२॥८८॥

सत्यर्थे वर्तमानेभ्य, एभ्यस्त्रट् करणे मतः॥

नेत्रं डात्रं तथा शस्त्रं, स्तोत्र सेत्रं च पत्रकम् ॥८८॥

सूत्रत्रय स्पष्टम् ॥८४॥८५॥८६॥ एव चित्र, खनित्र महित्रम्

॥८७॥ एव योत्र, योन्त्र, तात्र, सेक्त्र, मेट्, पात्री, नत्री ॥८८॥

हलक्रोडाऽऽस्ये पुवः ॥५॥१॥८९॥

करणे ऋट् पुवो धातो-हलसूकरयोर्मुखे ॥

पुनाति पवतेऽनेन, पोत्रं स्यात् सूकराननम् ॥८९॥

दंशेस्त्रः ॥५॥१॥९०॥

सत्यर्थेऽवस्थिताद् दंशे , करणे त्रौ भवेत् परः ॥

रदना दशना दन्ता, रदा दंष्ट्रा महारदाः ॥९०॥

धात्री ॥५॥२॥९१॥

दधातेर्धयतेर्वा ऋट् , कर्मणि प्रत्ययो भवेत् ॥

भवेदामलकी धात्री, धात्री वा स्तनदायिनी ॥९१॥

ज्ञानेच्छार्चार्थीच्छीलयादिभ्यः क्तः ॥५॥२॥९२॥

ज्ञानेच्छार्चार्थधातुभ्यो, जोद्धयः क्तो भवेत्तथा ॥

शील्यादिभ्यः सदर्थेभ्यो, राज्ञा ज्ञातश्च शीलित ॥९२॥

उणादयः ॥५॥१॥९३॥

धातोः सदर्थकात् कामं, बहुलं स्युर्णादय ॥

लोकसिद्धाः प्रसिद्धाश्च, सहस्रश उणादयः ॥९३॥

॥ इति पञ्चमाध्याये द्वितीयः पादः ॥

सूत्रत्रय स्पष्टम् ॥८९॥९०॥९१॥ एव राज्ञा पूजित, भिन्न, इष्ट, रक्षित ॥९२॥ कारु, ईडुः इत्यादय उणादय साधनीया ॥९३॥

॥ इति द्वितीयपाद ॥

अथ पञ्चमाध्याये तृतीयपादः ॥

वत्स्यति गम्यादिः ॥५॥३॥१॥

इन्नादिप्रत्ययान्ताः स्युः, साधवोऽर्थे भविष्यति ॥

गम्यादयो गमी मोक्षं, नागामी स कदाचन ॥१॥

वा हेतुसिद्धौ क्तः ॥५॥३॥२॥

हेतोः सिद्धौ भवेद्धातोः, क्तो नवा वत्स्यदर्थकात् ॥

वृष्टोऽब्दस्तर्हि सम्पन्नाः, सम्पत्स्यन्ते च शालयः ॥२॥

कपोऽनिटः ॥५॥३॥३॥

अनिटः रूपतेर्धातो-वत्स्यदर्थकात् क्तप्रत्ययः ॥

कषिनाः शत्रवः ग्रूरैः, कष्टा हि तमसा दिशः ॥३॥

भविष्यन्ती ॥५॥३॥४॥

वत्स्यदर्थान्नवेद् धातो - भविष्यन्ती परा ततः ॥

गमिष्यति शिव म्बर्वा, चारित्रं पालयिष्यति ॥४॥

अनद्यतने श्वस्तनी ॥५॥३॥५॥

स्यादनद्यतने धातोः, श्वस्तनी वत्स्यदर्थकात् ॥

परिपद् भविता तस्या-मद्य श्वो वा गमिष्यति ॥५॥

परिदेवने ॥५॥३॥६॥

वत्स्यति श्वस्तनीधातो भवेद् गम्येऽनुशोचने ॥

गन्ता कटा त्वियं यैवं, निधत्ते चरणौ हतौ ॥६॥

पुरायावतोर्वर्तमाना ॥५॥३॥७॥

स्यात् पुरायावतोर्योगे, वर्तमाना नु वर्त्स्यति ॥

पुरा भुङ्क्ते तथा यावद्, भुङ्क्तेऽसौ जायते निरुक् ॥७॥

कदाकह्योर्नवा ॥५॥३॥८॥

वर्त्स्यत्यर्थे कदाकह्योः, स्यादुपपदयोर्नवा ॥

वर्तमाना कदा भुङ्क्ते, कदा भोक्ता च भोक्ष्यते ॥८॥

किंवृत्ते लिप्सायाम् ॥५॥३॥९॥

किंवृत्ते वर्तमाना वा लिप्साया वर्त्स्यदर्थकात् ॥

को भवता भिक्षां दाता, ददाति दास्यतीश्वरः ॥९॥

लिप्स्यसिद्धौ ॥५॥३॥१०॥

लिप्स्यसिद्धौ भवेद् वर्तमाना वा वर्त्स्यदर्थकात् ॥

भिक्षा ददाति दाता यः, स स्वर्गं याति दास्यति ॥१०॥

पञ्चम्यर्थहेतौ ॥५॥३॥११॥

वर्तमाना नवा वर्त्स्य-दर्थान् प्रैपादिकारणे ॥

आयानाऽऽयाति यद्याया-स्यति गुरुरधीष्व भो ॥११॥

एव कर्हि भुङ्क्ते, कर्हि भोक्ष्यते कर्हि भोक्ता ॥८॥ विमक्तिङितरङित-
मान्तस्य किमो वृत्तं किंवृत्तम्, तस्मिन्नुपपद प्रष्टुर्लिप्साया गम्यमानायामिति-
यात् । एव क्तर, कतन । किंवृत्त इति किम् ? भिक्षा दास्यति ।
लिप्सायामिति किम् ? क. पुर दास्यति ? ॥९॥ एव दास्यति, याता ॥१०॥
स्यम् ॥११॥

सप्तमी चोर्ध्वमौहूर्तिक ॥५॥३॥१२॥

ऊर्ध्वमौहूर्तिके पञ्च-म्यर्थहेतौ तु धातुतः ॥

सप्तमी वर्तमाना च. वर्त्स्यति जायते नवा ॥१२॥

क्रियायां क्रियार्थायां तुमृणकच्मविष्यन्ती ॥५॥३॥१३॥

क्रियार्थाया क्रियाया स्यु-वर्त्स्यदर्यात् तुमादय ॥

कर्तुं वा कारको वाऽपि, करिष्यामीति गच्छति ॥१३॥

कर्मणोऽण् ॥५॥३॥१४॥

क्रियार्थाया क्रियाया स्यात्, कर्मणो वर्त्स्यदर्थकात् ॥

धातोरण् प्रत्ययः कुम्भ-कारो याति गृहंगृहम् ॥१४॥

भाववचनाः ॥५॥३॥१५॥

घञ्-कत्यादयः क्रियाया स्युः, क्रियार्थाया नु वर्त्स्यति ॥

पाकाय पक्तये याति, पचनागाथ पाचरुः ॥१५॥

पदरुजविशस्पृशो घञ् ॥५॥३॥१६॥

पदादिभ्यश्चतुर्भ्यः स्याद्, धातुभ्यो घञ् परस्ततः ॥

पादो रोग स्तथा वेशः, स्पर्शः मसाध्यते यतः ॥१६॥

सत्तेः स्थिरव्याधिवलमत्स्ये ॥५॥३॥१७॥

सत्तेर्घञ् स्यात् स्थिरे व्याधौ, वले मत्स्ये च कर्तरि ॥

ऊर्ध्वमुहूर्तादुपाध्यायश्चेदागन्टेद् आगन्टनि, आगन्ता वा अथ त्व तन्मवीध्व
॥१७॥ क्रियायामिति किम् ? भिक्षिष्य इत्यस्य जटा । क्रियार्थामिति

किम् ? धावतस्त पतिष्यति वास ॥१३॥ सूत्रत्रय स्पष्टम् ॥१७॥१५॥१७॥

एव विसारो नत्स्य ॥१७॥

सारः स्थिरो बल सार-आतीमारो महामयः ॥१७॥

भावाऽकर्त्रोः ॥५॥३॥१८॥

घञ् भवेत् सर्वधातुभ्यो, भावे चाकर्तृकारके ॥

पाको रागः समाहारः, प्रासस्त्यागः कृतः पचः ॥१८॥

इडोऽपादाने तु टिद् वा ॥५॥३॥१९॥

भावाकर्त्रोरिडो घञ् स, टिद्वाऽप्यादानकारके ॥

उपाध्यायादुपाध्यायी, सदाऽध्यायं समाचरेत् ॥१९॥

श्रो वायुवर्णनिवृत्ते ॥५॥३॥२०॥

एष्वर्थेषु भवेद् घञ् श्रो, भावाकर्त्रोः परस्ततः ॥

मावरणं नु नीक्षारः, ऊारो वर्णः समीरणः ॥२०॥

निरभेः पूत्वः ॥५॥३॥२१॥

निरभिभ्या क्रमादाभ्या, घञ् भावेऽकर्तृकारके ॥

अभिलावश्च निष्पावः साध्यते न च बाध्यते ॥२१॥

रोरूपसर्गात् ॥५॥३॥२२॥

उपसर्गाद् भवेद्भौते-घञ् भावेऽकर्तृकारके ॥

संरचणं च संरावः, उपरावो रवोऽन्यथा ॥२२॥

मूयदोऽल् ॥५॥३॥२३॥

भू-त्रि-अदित्यतो भावा-कर्त्रोर्ल् मोपसर्गतः ॥

प्रभवः सत्रयो भावः, आयो विघसघासकौ ॥२३॥

सप्तमी चोर्ध्वमौहूर्तिक ॥५॥३॥११॥

ऊर्ध्वमौहूर्तिके पञ्च-म्यर्थहेतौ तु धातुतः ॥

सप्तमी वर्तमाना च, वर्त्स्यति जायते नवा ॥१२॥

क्रियायां क्रियार्थायां तुमणकच्भविष्यन्ती ॥५॥३॥१३॥

क्रियार्थाया क्रियाया स्यु-र्त्स्यदर्यात् तुमादय ॥

कर्तुं वा कारको वाऽपि, करिष्यामीति गच्छति ॥१३॥

कर्मणोऽण् ॥५॥३॥१४॥

क्रियार्थायां क्रियाया स्यात्, कर्मणो वर्त्स्यदर्थकात् ॥

धातोरण् प्रत्ययः कुम्भ-कारो याति गृहंगृहम् ॥१४॥

भाववचना. ॥५॥३॥१५॥

घञ्-कत्यादयः क्रियाया स्युः, क्रियार्थाया नु वर्त्स्यति ॥

पाकाय पक्तये याति, पचनायाथ पाचकः ॥१५॥

पदरुजविशस्पृशो घञ् ॥५॥३॥१६॥

पदादिभ्यश्चतुर्भ्यः स्याद्, धातुभ्यो घञ् परस्ततः ॥

पादो रोग स्तथा वेजः, स्पर्शः मसाध्यते यतः ॥१६॥

सर्त्तेः स्थिरव्याधिवलमत्स्ये ॥५॥३॥१७॥

सत्तेर्घञ् स्यात् स्थिरे व्याधौ, बले मत्स्ये च कर्तरि ॥

ऊर्ध्वमुद्धतादुपाध्यायश्रेदागन्ठेद् आगन्ठति, आगन्ता वा अथ त्व तक्मवीध्व
॥१२॥ क्रियायामिति किम् ? भिक्षिष्य इत्यस्य जटा । क्रियायामिति
किम् ? धावतस्त पतिष्यति वास ॥१३॥ सूत्रत्रय स्पष्टम् ॥१४॥१५॥१६॥
एव विसारो मत्स्य ॥१७॥

सारः स्थिरो चल सार-श्चातीसारो महामयः ॥१७॥

भावाऽकर्त्रोः ॥५॥३॥१८॥

घञ् भवेत् सर्वधातुभ्यो, भावे चाकर्तृकारके ॥

पाको रागः समाहारः, प्राप्तिस्त्यागः कृतः पचः ॥१८॥

इङोऽपादाने तु टिद् वा ॥५॥३॥१९॥

भावाकर्त्रोरिङो घञ् स, टिद्वाऽऽपादानकारके ॥

उपाध्यायादुपाध्यायी, सदाऽध्यायं समाचरेत् ॥१९॥

श्रो वायुवर्णनिवृत्ते ॥५॥३॥२०॥

एवर्थेषु भवेद् घञ् श्रो, भावाकर्त्रोः परस्ततः ॥

भावरणं तु नीशारः, शारो वर्णः समीरणः ॥२०॥

निरभेः पूत्वः ॥५॥३॥२१॥

निरभिभ्या क्रमादाभ्या, घञ् भावेऽकर्तृकारके ॥

अभिलावश्च निष्पावः साध्यते न च वाध्यते ॥२१॥

रोरुपसर्गात् ॥५॥३॥२२॥

उपसर्गाद् भवेद्रौते-र्घञ् भावेऽकर्तृकारके ॥

संरचणं च संरावः, उपरावो रवोऽन्यथा ॥२२॥

भूश्चयदोऽल् ॥५॥३॥२३॥

भू-त्रि-अदित्यतो भावा-र्त्रोर्ल् सोपसर्गतः ॥

प्रभवः संश्रयो भावः, श्रायो विघसघासकौ ॥२३॥

न्यादो नवा ॥५॥३॥१४॥

निपूर्वकाददेर्घस्त-भात्रोऽकारस्य दीर्घता ॥

अलि वा सम्भवेन्न्यादो, निघसश्चेति साध्यताम् ॥२४॥

संनिव्युपाद् यमः ॥५॥३॥१५॥

उपसर्गेभ्य एभ्योऽल् वा, भावाकर्त्रोर्यमेः परः ॥

सयामः संयमो यामो, निघामो नियमस्तथा ॥२५॥

नेर्नदगदपठस्वनक्वणः ॥५॥३॥१६॥

अल् वा नेरुपसर्गात् स्याद्, नदादिधातुपञ्चकात् ॥

निनादो ननदो नादो, निक्काणो निक्कणः क्वण ॥२६॥

वैणे क्वण. ॥५॥३॥१७॥

वैणेऽर्थे वा क्वणेर्भावा-कर्त्रोरल् सोपसर्गतः ॥

वीणायाः प्रक्वणो रम्यः, प्रक्वाणः शृङ्खलस्य च ॥२७॥

युवर्णवृदृवशरणगमृद्ग्रहः ॥५॥३॥१८॥

भावाकर्त्रोस्त्रिवर्णान्तो-वर्णान्तेभ्यश्च व्रादितः ॥

ऋदन्तेभ्यो ग्रहेश्चाल् स्या-च्चयो रवो वरः करः ॥२८॥

वर्षादय क्लीवे ॥५॥३॥१९॥

भावाकर्त्रोर्निपात्यन्ते-ऽलन्ता एते यथाभवम् ॥

क्रीवे वनं भयं वर्षं, खलं पद युगं धनम् ॥२९॥

एष वियाम, वियम उपयाम उपयम ॥२५॥ एव निगद, निगाद,
निपठ निपाट, निस्वन, निस्वान ॥ २४॥ स्पष्टम् ॥२७॥ एष ऋय,
ल्व, आदर, उश, रण, गम, ग्रह ॥२८॥ स्पष्ट ॥ २९॥

समुदोऽजः पशौ ॥५॥३॥३०॥

भावाकर्त्रोर्भवेदाभ्यां, परादजोऽल् पशौ सति ॥

उदजः समजः शूनां, समाजोऽस्ति वसन्नृणाम् ॥३०॥

सृगलहः प्रजनाक्षे ॥५॥३॥३१॥

भावाकर्त्रोः क्रमादाभ्या-मल् भवेत् प्रजनाक्षयोः ॥

गवामुपसरोऽक्षाणां, ग्लहो ग्रहणमुच्यते ॥३१॥

पणेर्मानि ॥५॥३॥३२॥

भावाकर्त्रोः पणेर्माना-र्थकादल् प्रत्ययो भवेत् ॥

स्यान्मूलकपणः पाणो, मानाभावे निरूप्यताम् ॥३२॥

सम्मदप्रमदौ हर्षे ॥५॥३॥३३॥

हर्षे स्यातामिमौ भावा-कर्त्रोरल्प्रत्ययान्तकौ ॥

प्रमादो नापि सम्पादः, सम्मदप्रमदार्थिनाम् ॥३३॥

हनोऽन्तर्घनान्तर्घणौ देशे ॥५॥३॥३४॥

हन्तेरल् घनघणादेशौ, देशेऽन्तःपूर्वकाद् यदि ॥

भावाकर्त्रोर्निपात्येते, देशोऽन्तर्घन उच्यते ॥३४॥

प्रघणप्रघाणौ गृहांशे ॥५॥३॥३५॥

हन्तेरल् घणघाणौ च, गृहांशेऽर्थे प्रपूर्वकात् ॥

निपात्येते प्रघाणो वा, प्रघणो द्वारि वर्तते ॥३५॥

प्रजनाक्ष इति किम् ? उपसारो मृच्यै राज्ञाम् ॥३१॥ स्पष्टे ॥३२॥

३३॥ एवम् अन्तर्घणो देश । अन्तर्घातोऽन्य ॥३४॥ प्रघण, प्रघाणो वा

द्वारालिङ्गक । प्रघातोऽन्य ॥३५॥

निघोद्धसङ्घोद्धनापघनोपघ्नं निमितप्रशस्त-
गणात्याधानाङ्गासनम् ॥५॥३॥३६॥

हन्तेर्निघादयोऽलन्ताः, क्रमशो निमितादिषु ॥
निपात्यन्ते निघा वृक्षाः, सङ्घो जैनश्चतुर्विध ॥३६॥

मूर्तिनिचिताभ्रे घनः ॥५॥३॥३७॥

मूर्त्याद्यर्थेषु हन्तेरल, घनादेशो निपात्यते ॥
अत्र मेघो घनाः केशा, घनोऽभ्रस्य घन दधि ॥३७॥

व्ययोद्रोः करणे ॥५॥३॥३८॥

हन्तेरेभ्यः परादल् च, घनादेशो निपात्यते ॥
करणेऽयोघनश्चैव, विघनो द्रुघनस्तथा ॥३८॥

स्तम्बाद् घनश्च ॥५॥३॥३९॥

हन्तेः स्तम्बात् परादल् घ-घनादेशौ निपात्तिौ ॥
करणे भवतः स्तम्ब-घन स्तम्बघ इष्यते ॥ ३९ ॥

परेर्घः ॥५॥३॥४०॥

अल् करणे परेर्हन्ते-र्घादिश्च निपात्यते ॥
पलिघः परिघो दत्तः, सञ्जनैः पापकर्मणः ॥४०॥

उद्ध-प्रशस्त, अत्याधीयन्त ऋदनार्थं कुटनार्थं वा काष्ठादीनि यत्र
तदत्याधानम्, उद्धन । अपघन शरीरावयव, उपघ्न आघन ॥३२॥
स्पष्ट ॥ ३७॥३८॥ स्तम्बो दण्ड, स्तम्बघनो यष्टि ॥३९॥ परिघोऽगला ॥४०॥

हः समाह्वयाह्वयो द्यूतनाम्नोः ॥५॥३॥४१॥

समाह्वयवृत्तिवन्धुराह्वयोऽभिधा ॥४१॥

निपात्यतेऽल ह्वयादेशो, ह्वेधातोराह्वयोऽभिधा ॥४१॥

न्यभ्युपवेर्वा श्रोत् ॥५॥३॥४२॥

भावाकर्त्रो परादेभ्यो, ह्वयतेरल् विधीयते ॥

तद्योगे वा भवेदुश्च, निह्वोऽभिह्वो यथा ॥४२॥

आहो युद्धे ॥५॥३॥४३॥

भावाकर्त्रोर्भवेदाहो, ह्वो युद्धेऽर्थेऽल् तथा च वाः ॥

उथ महाहवे वृत्ते, स्यादाह्वयो गृहे गृहे ॥४३॥

आहावो निपानम् ॥५॥३॥४४॥

निपाने ह्वयतेरान्ते, भावाकर्त्रोर्निपात्यते ॥

अल् आहावस्तथादेश, आहावो मृगपक्षिणाम् ॥४४॥

भावेऽनुपसर्गात् ॥५॥३॥४५॥

भावे होऽनुपसर्गादल्, स्याद् वा उथ हवस्तथा ॥

व्याप्ये ह्वायस्तथाऽह्वायः, सोपसर्गाद्यथोचितः ॥४५॥

हनो वा वध् च ॥५॥३॥४६॥

वाऽनुपसर्गतो हन्ते-भविऽल् तथा च वध् हनः ॥

माणिवधो महापापं, घातश्चात्मविघातकः ॥४६॥

समाह्वय प्राणिवृत्तम्, ॥४७॥ एवम् उपह्व,

सन्नाप्येकादश सप्तानि ॥४३॥४४॥४५॥४६॥

व्यधजपमद्भयः ॥५॥३॥४७॥

स्यादेभ्योऽनुपसर्गेभ्यो, भावाकर्त्रोरलुच्यते ॥

व्यधो व्याधकुले ज्ञेयो, जपो मदविमर्दनः ॥४७॥

नवा क्वणयमहसस्वनः ॥५॥३॥४८॥

स्यादेभ्योऽनुपसर्गेभ्यो, भावाकर्त्रोर्नवाऽलु ततः ॥

क्वणः क्वाणो यमो यामो, हासः स्वानो हसः स्वनः॥

आडो रुल्लोः ॥५॥३॥४९॥

रुल्लुभ्यामाडूपराभ्यामल्ल, भावाकर्त्रोर्भवेन्नवा ॥

आराव आरवः शब्द, आप्लावश्चैवमाप्लवः ॥४९॥

वर्षविघ्नेऽवादु ग्रहः ॥५॥३॥५०॥

वर्षविघ्ने ग्रहेर्धातो-स्वादलुप्रत्ययो नवा ॥

भावाकर्त्रोरवग्रहो-ऽवग्रहस्तदवग्रह ॥५०॥

प्रादु रश्मितुलासूत्रे ॥५॥३॥५१॥

ग्रहे रश्मौ तुलासूत्रे, चार्थे प्रादल् भवेन्नवा ॥

भावाकर्त्रोस्तुलासूत्रं, रश्मिः प्रग्राहप्रग्रहौ ॥५१॥

वृगो वस्त्रे ॥५॥३॥५२॥

भावाकर्त्रोर्वृगो वस्त्र-प्रिणेषेऽल्वा प्रपूर्वकान् ॥

प्रवारः प्रवरो वस्त्र-मन्यत्र प्रवरो यतिः ॥ ५२ ॥

उदः श्रेः ॥५॥३॥५३॥

उत्पूर्वाच्छ्रयत्तेरल् वा, भावाकर्त्रोर्विधीयते ॥

नित्यं प्राप्ते विकल्पोऽयमुच्छ्राय उच्छ्रयो यथा ॥५३॥

यु-पू द्रोघञ् ॥५॥३॥५४॥

एभ्य उत्पूर्वकेभ्यो घञ्, भावाकर्त्रोर्भवेदयम् ।

अलोऽपवाद उद्घाव उत्पावो जिनमन्दिरम् ॥५४॥

ग्रहः ॥५॥३॥५५॥

भावाकर्त्रोर्ग्रहेर्धातो-रुत्पूर्वाद् घञ् विधीयते ॥

अलोऽपवाद उद्ग्राहः, केवलाद् ग्रहविग्रहौ ॥५५॥

न्यवाच्छाप्ते ॥५॥३॥५६॥

भावाकर्त्रोर्ग्रहेराभ्या-माक्रोशे घञ् विधीयते ॥

निग्राहो जाल्म ते भूया-दवग्राहोऽस्तु तेऽथवा ॥५६॥

प्रालिप्सायाम् ॥५॥३॥५७॥

भावाकर्त्रोर्हि लिप्साया, ग्रहेर्घञ् स्यात् प्रपूर्वकात् ॥

दक्षिणार्थी स्रवस्य प्र-ग्राहेण चरति द्विजः ॥५७॥

समो मुष्टौ ॥५॥३॥५८॥

भावाकर्त्रोर्ग्रहेर्मुष्टौ, घञ् स्यात् संपूर्वकात्ततः ॥

सङ्ग्राहो मौष्टिकस्याहो, शिष्यस्य सङ्ग्रहोऽन्यथा ॥५८॥

॥५३॥ एवम् उद्गात्र ॥५४॥ स्पष्टम् ॥५५॥ शाप इति किम् ? निप्रदधोरस्य ॥५६॥ एर विण्डपातार्थी मिथु पात्रप्रग्राहेण चरति । लिप्सा-
यामिति किम् ? घुव प्रग्रह शिष्यस्य ॥५७॥ सूत्रपटकमतिरोहितार्थम् ॥५८॥

युदुद्रोः ॥५॥३॥५९॥

घञ् संपूर्वेभ्य एभ्यः स्याद्, भावाकर्त्रोर्यथायथम् ॥
सयावश्चाथ सन्दावः, सन्दावश्च निरूप्यताम् ॥५९॥

नियश्चानुपसर्गाद् वा ॥५॥३॥६०॥

भावाकर्त्रोर्नियो घञ् वा, स्याद् युदुद्रोश्च केवलात् ॥
नयो नायो यवो यावो, दावो द्रावो दवो द्रवः ॥६०॥

वोद. ॥५॥३॥६१॥

उत्पूर्वान्नयतेर्भावा-कर्त्रोः स्याद् घञ् विभाषया ॥
ऊर्ध्वनयनमुद्गाय, उन्नयश्चोच्यते बुधैः ॥६१॥

अवात् ॥५॥३॥६२॥

अवपूर्वान्नियो भावा-कर्त्रोर्विजम्पत्ययो भवेत् ॥
जनोऽवनीयते दृष्टै-र्योऽवनायः स कल्प्यते ॥६२॥

परेर्द्युते ॥५॥३॥६३॥

भावाकर्त्रोर्भवेद् द्यूते, विषये घञ् परेर्नियः ॥
शरीन् स परिणायेन, हन्ति परिणयोऽन्यथा ॥६३॥

भुवोऽवज्ञाने वा ॥५॥३॥६४॥

भावाकर्त्रोर्भवेद् घञ् वा-ऽवज्ञानार्थात् परेर्भुवः ॥
मानिना परिभावो वा, परिभवो हि मृत्युवत् ॥

॥५९॥-०॥-१॥-२॥-३॥ अवज्ञान इति हिम् ५ मनन्ताद् भूमि

परिभा ॥१८॥

यज्ञे ग्रहः ॥५॥३॥६५॥

भावाकर्त्रोर्ग्रहेर्यज्ञ-विषये घञ् परेर्युतात् ॥

यज्ञे पूर्वपरिग्राहो-ऽन्यथाऽर्थस्य परिग्रहः ॥६५॥

संस्तोः ॥५॥३॥६६॥

स्तौतेः संपूर्वकाद् भावा-कर्त्रोर्ध्वप्रत्ययः कृतौ ॥

समेत्य संस्तुवन्त्यत्र, सस्तावः सामवेदिनाम् ॥६६॥

प्रात् स्तुदुस्तोः ॥५॥३॥६७॥

स्यात् प्रात्परेभ्य एभ्यो घञ्, भावाकर्त्रोस्ततस्ततः ॥

प्रस्तावश्चाथ प्रद्वावः, प्रस्तावश्च स्रवो द्ववः ॥६७॥

अयज्ञे स्र. ॥५॥३॥६८॥

भावाकर्त्रोः प्रपूर्वात् स्त्रो, घञ् यज्ञे चेद् भवेन्नहि ॥

प्रस्तारो गणिते प्रोक्तः प्रस्तरो वर्हिषः कृतौ ॥६८॥

वेरशब्दे प्रथने ॥५॥३॥६९॥

निस्तीर्णत्वे स्तृणातेर्घञ्, वेः पराच्छन्दभिन्नके ॥

घञ् स्यात् पटस्य विस्नार-स्तृणस्य विस्नरोऽन्यतः ॥६९॥

छन्दोनाग्नि ॥५॥३॥७०॥

छन्दोनाग्नि स्तृणातेर्घञ्, भावाकर्त्रोर्विपूर्वकात् ॥

गिष्टारपङ्क्तिराचिद्वत्. प्रसिद्धं नाग्नि छन्दस ॥७०॥

— मूत्रचतुष्क सष्टम् ॥६५॥२२॥२७॥६८॥ अशब्द इति किम् ?
नात्यविस्तार. ॥२९॥ सूत्रसप्तक सष्टम् ॥७०॥

क्षुश्रोः ॥५॥३॥७१॥

भावाकर्त्रोर्विपूर्वाभ्या-माभ्या घञप्रत्ययो भवेत् ॥

विक्षावश्चाथ विश्रावो, वेरभावे क्षवः श्रवः ॥७१॥

न्युदो ग्रः ॥५॥३॥७२॥

आभ्या पराद् भवेद् घञ् ग्रो, भावाकर्त्रोर्यथायथम् ॥

उद्गारश्च निगारश्च-न्यथा स्यात् सगरो गरः ॥७२॥

किरो धान्ये ॥५॥३॥७३॥

न्युत्पूर्वात् किर्तेर्यान्ये, भावाकर्त्रोर्नु घञ् भवेत् ॥

उत्कारोऽथ निकारः स्याद्, धान्यस्य निकरोऽन्यथा ॥७३॥

नेर्वुः ॥५॥३॥७४॥

भावाकर्त्रोर्भवेद् धान्ये, वृधातोर्घञ् निपूर्वकात् ॥

नीवारा व्रीहयः प्रोक्ता, अन्यत्र निवरा कनी ॥७४॥

इणोऽश्रेपे ॥५॥३॥७५॥

भावाकर्त्रोरिणोऽश्रेपे, निपूर्वाद् घञ् भवेत्ततः ॥

सन्तश्चलन्ति न न्याया-दसन्तश्च न्यय गताः ॥७५॥

परः क्रमे ॥५॥३॥७६॥

परिपूर्वादिणो वातोः, क्रमे घञप्रत्ययो भवेत् ॥

पर्यायो भवतो भोक्तु, स्वाध्यायस्य तु पर्ययः ॥७६॥

व्युपात् शीङः ॥५॥३॥७७॥

भावाकर्त्रोर्भवेदाभ्या, शीङ्घातोर्धञ् क्रमे ततः ॥

तव राजविज्ञायो रा-जोपज्ञायो ममापि च ॥७७॥

हस्तप्राप्ये चेरस्तेये ॥५॥३॥७८॥

अस्तेये हस्तप्राप्ये घञ्, भावाकर्त्रोश्चिगो भवेत् ॥

सतां पुष्पप्रचायः स्यात्, स्यात् पुष्पप्रचयोऽस्तताम् ॥७८॥

चितिदेहावासोपसमाधाने कश्चादेः ॥५॥३॥७९॥

चरेष्वर्थेषु घञ् भावा-कर्त्रोरादेश्च कश्चिगः ॥

काय ऋपिनिकायश्च, स्याद् गोमयनिकायकः ॥७९॥

सङ्खेऽनूर्ध्वे ॥५॥३॥८०॥

सङ्खेऽनूर्ध्वे चिनोतेर्धञ्, कश्चादेः सन्नियोगतः ॥

सत्तार्किकनिकायोऽत्र, भाति सारसमुच्चयः ॥८०॥

माने ॥५॥३॥८१॥

भावाकर्त्रोर्भवेद् माने, गम्ये घञ् धातुतस्ततः ॥

एकस्तण्डुलनिश्चायो, निश्चयो निर्णयः समः ॥८१॥

स्थादिभ्यः कः ॥५॥३॥८२॥

भावाकर्त्रोर्भवेदेभ्यः कः प्रत्ययो यथायथः ॥

आवृत्यः शलभोत्थश्च, प्रस्थः सस्थाप्रपा विधः ॥८२॥

रुम इति किम् ? विशय ॥७७॥ हस्तप्राप्ये इति किम् ? पुष्पप्रचय
चोति रूक्षाय ॥७८॥ चितियेङ्गेऽग्निविशेषस्तदावारो वा, आकायमग्नि
निर्वात उपसमाधानमुपर्युपरि राशीकरणम् ॥७९॥ अनूर्ध्व इति किम् ?
शृङ्गनिचय ॥८०॥ सूत्रनवक शयम् ॥८१॥८२॥

अन्तर्द्धिः ॥५॥३॥८९॥

अन्तःपूर्वाद् दधातेः कि-र्भावाकर्त्रोर्निपात्यते ॥

अन्तर्धा, व्यवधा पुंसि, त्वन्तर्द्धिरपवारणम् । ८९॥

अभिव्याप्तौ भावेऽनजिन् ॥५॥३॥९०॥

भावे धातोरभिव्याप्ता-वनजिन्प्रत्ययौ मतौ ॥

सेनायां वर्तते सारा-विणं संरक्षणं तथा ॥९०॥

स्त्रियां क्तिः ॥५॥३॥९१॥

भावाकर्त्रोर्भवेद् धातोः, परः क्तिप्रत्ययः स्त्रियाम् ॥

कृतिर्नीतिर्नुतिर्भूति-हृतिः कारश्चिनिश्चयः ॥९१॥

श्रवादिभ्यः ॥५॥३॥९२॥

भावाकर्त्रोर्भवेदेभ्यो. धातुभ्यः क्तिः स्त्रियां परः ॥

श्रुतिः स्तुतिः प्रतिस्तुद्ध, संविनिर्वेदना मतिः ॥९२॥

समिणासुगः ५॥३॥९३॥

सपूर्वादिण आङ्पूर्वात्, सुनोतेश्च स्त्रिया परः ॥

भावाकर्त्रोर्भवेत् क्तिस्त-दासुतिः समितिस्तथा ॥९३॥

साति-हेति-यूति-जूति-ज्ञप्ति-कीर्तिः ॥५॥३॥९४॥

भावाकर्त्रोर्निरुप्यन्ते, क्यन्ता एते निपातिताः ॥

सातिर्हेतिस्तथा यूति-जूतिश्च ज्ञप्तिर्कीर्तयः ॥९४॥

॥८९॥ अभिव्याप्ताविति किम् ? साराव ॥९०॥ सूत्रपञ्चक सप्तम्

॥९१॥९२॥९३॥ ९४॥

गापापचो भावे ॥५॥३॥९५॥

भावे गापापचिभ्यः क्तिः, प्रत्ययः स्यात् स्त्रिया ततः ॥

सङ्गीनिश्च प्रपीनिश्च, पक्तिरिति निरूप्यताम् ॥९५॥

स्थो वा ॥५॥३॥९६॥

भावेऽर्थे तिष्ठतेर्धातोः, स्त्रिया क्तिः प्रत्ययो नत्रा ॥

उपस्थितिस्योग्यस्य, प्रायो नो संसदीक्ष्यते ॥९६॥

आस्यटि-व्रज्यजः वयप् ॥५॥३॥९७॥

स्त्रियामेभ्यश्चतुर्भ्यः स्याद्, भावे क्यप् प्रत्ययः परः ॥

वृथाटया खलु सा तस्या, आन्याऽपि च निरर्थिका ॥९७॥

भृगो नाम्नि ॥५॥३॥९८॥

भावेऽर्थे क्यप् भृगो धातोः, संज्ञाया जायते स्त्रियाम् ॥

भृत्या भर्गणमुन्नेयं, भार्या बधूर्भृतिस्ततः ॥९८॥

समज-निपत्-निपद्-शीङ्-सुग्-वेदि-चरि-मनीणः

॥५॥३॥९९॥

भावाकर्त्रोर्भवेदेभ्यः, संज्ञाया स्यप् स्त्रिया परः ॥

विद्या शय्या ममःयेत्या, चर्या मनीनिग्नया ॥९९॥

कृग. श च वा ॥५॥३॥१००॥

भावाकर्त्रोः कृगः शो वा, क्यप् च स्त्रिया भवेत्परः ॥

क्रिया कृत्या कृतिश्चते, साधनीया यथारुचि ॥१००॥

मृगयेच्छायाञ्जातृष्णाकृपाभाश्रद्धाऽन्तर्द्धा

॥५॥३॥१०१॥

मृगयेच्छा तथा याञ्चा, तृष्णाऽन्तर्द्धा च भा कृपा ॥
श्रद्धा चेत्यष्टशब्दाः स्युः, स्त्रियामेते निपातिताः ॥१०१॥

परः सृचरेर्यः ॥५॥३॥१०२॥

आभ्यां यः परिपूर्वाभ्यां, भावाकर्त्रोः स्त्रिया भवेत् ॥
परिचर्याऽथवा चूर्ति, परिसर्या च संसृति ॥१०२॥

वाऽटाटयात् ॥५॥३॥१०३॥

भावाकर्त्रोर्भवेद्धा यः यङन्तादटतेः स्त्रियाम् ॥
अटाटया स्यादटाटा वा-ऽटनं पापाद् भवे भवे ॥१०३॥

जागुरश्च ॥५॥३॥१०४॥

भावाकर्त्रोर्भवेदश्च, यश्च जागुः स्त्रियां परः ॥
जागर्या जागरा कार्या, शुभस्वप्नार्थसाधिका ॥१०४॥

शंसिप्रत्ययात् ॥५॥३॥१०५॥

अः शंसेः प्रत्ययान्ताच्च, भावाकर्त्रोर्भवेत् स्त्रियाम् ॥
प्रशसा विदुषा काचिद्, गोपाया गुणिनां यथा ॥१०५॥

त्तेरो गुरोर्व्यञ्जनात् ॥५॥३॥१०६॥

स्यात् स्तेरो व्यञ्जनान्तादो, भावाकर्त्रोर्गुरोः स्त्रियाम् ॥
ईतोहेक्षा यथा सस्तिः, स्कूर्तिः सशीतिरन्यथा ॥१०६॥

पितोऽङ् ॥५॥३॥१०७॥

भावाकर्त्रोः पितो धातोः, स्त्रियामङ् प्रत्ययो भवेत् ॥

पचा क्षमा घटा चैव, प्रथा त्वरा व्यरा जरा ॥१०७॥

भिदादयः ॥५॥३॥१०८॥

भावाकर्त्रोर्यथालक्ष्यं, निपात्यन्ते भिदादयः ॥

स्त्रियामङ्प्रत्ययान्तास्तद्, भिदा विदा दया क्षया ॥१०८॥

भीषिभूषिचिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चिस्पृहितो लि-

दोलिभ्य ॥५॥३॥१०९॥

अङ् एभ्यो ण्यन्तधातुभ्यो, भावाकर्त्रोः स्त्रिया भवेत् ॥

भीषा भूषा कथा चिन्ता, पूजा चर्चा स्पृहा यथा ॥१०९॥

उपसर्गादातः ॥५॥३॥११०॥

भावाकर्त्रोः स्त्रियामङ् स्या-दादन्तादुपसर्गात् ॥

प्रदा प्रधा विधा सन्धाऽऽधोपदा बोधधा प्रमा ॥११०॥

णिवेत्त्यासश्रन्थघट्टवन्देग्न ॥५॥३॥१११॥

ण्यन्ताद् वेत्त्यादिकेभ्यश्च, भावाकर्त्रोः स्त्रियामनः ॥

कारणा वेदना च, वन्दनोपासनाऽऽमना ॥१११॥

इपोऽनिच्छायाम् ॥५॥३॥११२॥

॥१०७॥१०८॥ एव कुम्भा, ताता, दाता ॥१०९॥ उपसर्गादात् इप् १

दत्ति ॥११०॥ एष श्रन्थना, घना ॥१११॥ मूत्रचतुष्टयं सत्यम् ॥११२॥

अनिच्छायामिषेर्भावा-कर्त्रोः स्त्रियामनो भवेत् ॥
अन्येषणैषगादिपिण्डै-षणा स्यादिष्टिरन्यथा ॥११२॥

पर्यधेर्वा ॥५॥३॥११३॥

भाकर्त्रोः स्त्रियामाभ्यां, वाऽनोऽनिच्छार्थकादिपेः ॥
यैषणा षरीष्टिश्चा-ध्येषणाऽधीष्टिरामना ॥११३॥

क्रुध्मम्पदादिभ्यः क्विप् ॥५॥३॥११४॥

समादिभ्यः पदादिभ्यः, क्रुधादितश्च केवलात् ॥
भावकर्त्राः स्त्रिया क्विप् स्यात्, क्रुत् युत् सम्पद् विपत् समित्

भ्यादिभ्यो वा ॥५॥३॥११५॥

भाकर्त्रोः स्त्रिया क्विप् वा, भ्यादिकेभ्यो विधीयते ॥
भीर्भीतिर्युक् तथा युक्ति-भूर्भूतिः कृत् कृतिस्तथा ॥११५॥

व्यतिहारेऽनीहादिभ्यो जः ॥५॥३॥११६॥

स्त्रियामीहादिवर्जैर्भ्यो, धातुभ्यः स्याद् अप्रत्ययः ॥
व्यतिहारे जडाना स्याद्, व्याचक्रोऽङी परस्परम् ॥११६॥

नञोऽनिः शापे ॥५॥३॥११७॥

भावाकर्त्रोर्नञो धातोः, शापे गम्ये स्त्रियामनिः ॥
पाप ? तेऽजननिर्भूयाद्, सृनिर्वा यत्तवाऽकृतिः ॥११७॥

उलाहाज्यः ॥५॥३॥११८॥

॥१११॥११२॥११५॥ बाहुलकाद् भावे । अनीहादिभ्य इति किम् ?
अनीहा, व्यतीक्षा ॥११६॥ सष्टे ॥११७॥११८॥

भावाकर्त्रोर्भवेदेभ्य-स्त्रिधानुभ्यः स्त्रियामनिः ॥

ग्लानिहर्हानिस्तथा ज्यानिः, शर्मणे जायते क्वचिन् ॥११८॥

प्रश्नाख्यानं वेञ् ॥५॥३॥११९॥

धातोः प्रश्ने तथाऽऽख्याने, भावाकर्त्रोः स्त्रिया नवेञ् ॥

कां कारि कारिकां कृत्या-मकार्षी का कृति क्रियाम् ॥

पर्यायार्हणोत्पत्तौ च णकः ॥५॥३॥१२०॥

एष्वर्थेषु तथा प्रश्ना-न्यानयोश्च भवेणकः ॥

भावाकर्त्रोः स्त्रिया धातो-र्भवन गायिकाऽऽसिका ॥१२०॥

नाग्नि पुंसि च ॥५॥३॥१२१॥

भावाकर्त्रोः स्त्रिया नाग्नि, धातुतो णकप्रत्ययः ॥

पुंसि चापि यथालक्ष्य-प्ररोचको विपादिका ॥१२१॥

भावे ॥५॥३॥१२२॥

धातोर्धात्वर्थनिर्देशे, भवेद् भावे स्त्रिया णकः ॥

गायिका जीविकेश्रोता स्मरणेऽा च कारिका ॥१२२॥

क्लीबे क्त. ॥५॥३॥१२३॥

भावार्थे सम्भवेद् धातोः, क्तप्रत्ययो नपुमके ॥

छात्रस्य हस्मिन् नृत्त, शिष्यिनः कुरिणो गन्तव्य ॥१२३॥

अनट् ॥५॥३॥१२४॥

लङ्गे नपुसके धातो-भविऽर्थे सम्भवेदनट् ॥

पशुं भोजनं यद्वद्, गमनं वचनं शिशोः ॥१२४॥

यत्कर्मस्पर्शात् कर्त्रङ्गसुखं ततः ॥५॥३॥१२५॥

यत्कर्मस्पर्शातः कर्त्र-ङ्गसुखं कर्मणस्ततः ॥

भावे धातोरनट् क्लीबे, स्यात् सुखं मिष्टभोजनम् ॥१२५॥

रम्यादिभ्यः कर्तरि ॥५॥३॥१२६॥

अनट् कर्तरि धातुभ्यो, रम्यादिभ्यो विधीयते ॥

रमणी कमनी कान्ता, नन्दनी ह्लादनी रमा ॥१२६॥

कारणम् ॥५॥३॥१२७॥

अनट् कर्तरि कृग्धातोः, स्याद् वृद्धिश्च निपातनात् ॥

यदि नैवेप्सितं कार्यं, कारणमपसार्यताम् ॥१२७॥

भुजिपत्यादिभ्यः कर्मापादाने ॥५॥३॥१२८॥

अनट् कर्मणि भुज्यादे-रपादाने च धातुतः ॥

पत्यादेर्भोजनं प्रथो-तनं प्रपतनस्तथा ॥१२८॥

सष्टम् ॥१२४॥ अस्य सूत्रस्यायं स्पष्टोऽर्थः — येन कर्मणा सस्पृष्टस्य-
चतुर्णाम् सुखं स्यात् ततः पराद् धातो क्लीबे भावेऽनट् स्यात् । पयपानं
मुत्रम् । कर्मेति किम् ? तृष्णया उत्थानं सुखम् । कर्त्रिति किम् ?
कारणं गुरु स्यात् सुखम् । अद्वेति किम् ? पुत्रस्य परिध्वजनं सुखम् ।
मग्निति किम् ? कष्टकानां मर्दनम् । नित्यसमासार्थमिदम् ॥१२५॥
तट् सूत्रचतुष्टयम् ॥१२६॥१२७॥१२८॥

करणाधारे ॥५॥३॥१२९॥

करणाधार्योर्धतोः, स्यादनट्टप्रत्ययस्ततः ॥

गघणी लेखनी गोदो-हनी शयनमासनम् ॥१२९॥

पुत्राम्नि घ- ॥५॥३॥१३०॥

करणाधार्यो पुंसः, मंजाया चश्च धातुतः ॥

प्रच्छदः प्रणवो दन्त-च्छदः परिमरो भवः ॥१३०॥

गोचरमंचरवह्व्रजव्यजखलापणनिगमवक-

भगकपाऽऽकगनिकपम् ॥५॥३॥१३१॥

करणाधार्योर्धते, घान्ताः पुत्राम्नि माधवः ॥

गोचरः गञ्चरश्चैव, भगो भग न्यजो व्रजः ॥१३१॥

व्यञ्जनाद् घञ् ॥५॥३॥१३२॥

करणाधार्योर्धते स्यात्, पुत्राम्नि व्यञ्जनान्ततः ॥

वेगे वन्म रामार्गे, ।।गो ग्ज. कल्पय ॥१३२॥

न्यायाऽवायाऽध्यायोद्यावसंहारावहाराऽऽधारदारजारम्

॥५॥३॥१३४॥

करणाधारयोरेते, वचन्ताः स्युर्निपातिताः

पुनाग्नि न्याय आधारो, दारा जारोऽवहारकः ॥१३४॥

उदङ्कोऽतोये ॥५॥३॥१३५॥

करणाधारयोरेते-रुत्पूर्वाद् घञ् निपात्यते ॥

पुनाग्नि स्यान्न तोये स्या-तैलोदङ्कः पयोधृतः ॥१३५॥

आनायो जालम् ॥५॥३॥१३६॥

पुनाग्नि करणे जाले, घञ् स्यादाडो नियः परः ॥

आनायो मृगमत्स्याना, सद्यः प्राणापहारकः ॥१३६॥

खनो डडरेकेकवकघं च ॥५॥३॥१३७॥

करणाधारयोरेते, घञ् च पुनाग्नि वै खनेः ॥

आग्वनिकवकश्चास्त्र, आस्त्रान् आग्वनास्त्रौ ॥१३७॥

इकिश्रुतिव् स्वरूपार्थे ॥५॥३॥१३८॥

धातोरर्थे स्वरूपे च, प्रत्ययाः स्युरिकिश्रुतिवः ॥

वेत्तिर्भङ्गिः क्रधिर्गुहिः पचतिर्वर्तते भुजिः ॥१३८॥

दुःस्वीपतः कृच्छ्राकृच्छ्रार्थात् खलू ॥५॥३॥१३९॥

एवम् अवाय, अध्याय उद्याव, संहार, ॥१३४॥ अतोय इति किम् ?

उदकोदवन ॥१३५॥ स्पष्टम् ॥१३६॥ एवम् आस्त्रनिक ॥१३७॥

स्पष्टम् ॥१३८॥ एवम् ईषच्छयम्, ईषत्कार । कृच्छ्रार्थ इति किम् ?

ईषत्त्व घनम् ॥१३९॥

कृच्छ्रवृत्तेर्दुरोऽकृच्छ्रा-र्थस्वीपद्भ्यां च खल भवेत् ॥

दुःशयं दुष्करो दु ख, सुशयं सुकरः सुखम् ॥१२९॥

च्यर्थे कर्त्राप्याद् भूकृगः ॥५॥३॥१४०॥

खल् कर्तृकर्मवाचिभ्या, भूकृगभ्या च्यर्थके क्रमात् ॥

अन्यच्च पूर्ववज्जेयं, स्याद् दुराढ्यभव त्वया ॥१४०॥

शासूयुधिदृशिधृषिमृषाऽस्तोऽनः ॥५॥३॥१४१॥

कृच्छ्राकृच्छ्रार्थदुःस्वीपत्-पूर्वेभ्य एभ्य आमतः ॥

अनश्वादन्तधातुभ्यो, दुर्योधनः सुयोधनः ॥१४१॥

॥ इति पञ्चमाध्याये तृतीयः पादः ॥

कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेभ्यो दु स्वीपद्भ्य पराभ्या ऋयवृत्तिकर्तृकर्मवाचिभ्या ययासङ्ख्य भूकृगभ्या पर खल् स्यादिति सूत्रार्थः । दुराढ्यभवम्, स्वा ढ्यभवम्, ईपदाढ्यभव भवता । दुराटयम्, स्वाढ्यकर, ईपदाढ्य-करश्चेन्नस्त्वया । च्यर्थ इति किम् ? दुराटयेन भूयत ॥१४०॥ एन दु शा सन, सुशासन, ईपच्छासन, ईपद्योधन दुर्दर्शन, ईपद्दर्शन, दुधर्पण, सुधर्पण, ईपद्धर्पण, दुमर्पण सुमर्पण ईपद्मर्पण, दुस्त्यानम्, सूत्यानम्, ईपदुपस्त्यानम् ॥१४१॥

॥ इति तृतीयः पादः ॥

अथ चतुर्थः पादः ॥

सत्सामीप्ये सद्वद्वा ॥५॥४॥१॥

वर्तमानस्य सामीप्ये, प्रत्यया वर्तमानवत् ॥

धातोर्नवाऽयमायामि, विद्वागच्छन्तमेव माम् ॥१॥

भूतवच्चाऽऽशंस्ये वा ॥५॥४॥२॥

आशस्ये भूतवद् धातोः, सद्वच्च प्रत्यया नवा ॥

चेदागमदुपाध्याय-स्तर्कमेतेऽध्यगीष्महे ॥२॥

क्षिप्राऽऽशंसार्थयोर्भविष्यन्तीसप्तम्यौ ॥५॥४॥३॥

क्षिप्राशंसार्थयोर्धातोराशंस्यार्थाद् यथाक्रमम् ॥

सप्तमी च भविष्यन्ती, गुरुश्चेदागमिष्यति ॥३॥

समीपमेव सामीप्यम्, वर्तमानस्य सामीप्ये भूते भविष्यति चार्थे वर्तमानाद् धातोर्वर्तमाना इव प्रत्यया वा स्युः, इति सूत्रार्थः । आगनोऽसि ? कदा चैत्रा, अयमागच्छामि, आगच्छन्तमेव मा विद्धि, पक्षे-अयमागमम्, एषोऽस्म्यागतः । यदा चैत्रः । गमिष्यामि । एष गच्छामि, गच्छन्तमेव मा विद्धि, पक्षे एष गमिष्यन्तमेव मा विद्धि ॥१॥ अनागतस्यार्थस्य प्राप्तुमिच्छा-आशंसा, तद्विषय आशस्य, तदर्थान् धातोर्भूतवत् सद्वच्च प्रत्यया वा स्युरितिसूत्रार्थः । एवमुपाध्यायश्चेदागच्छति, एते तर्कमयीमहे, पक्षे उपाध्यायश्चेदागमिष्यति वा एते तर्कमयेध्यामहे, अध्येनास्महे वा । आशस्य इति क्रिम् आगमिष्यति तर्कमध्यप्यते मैत्रः । २॥ एतत्सूत्रं तत्तत्पुनराहृत्यम्-आगच्छति आगमत्, आगन्ता, क्षिप्रमाशु एते । गुरुश्चेदागच्छति, आगमन्, आगमिष्यति, आगन्ता वा, सुक्ताऽरीर्यीय ॥३॥

सम्भावने सिद्धवत् ॥५॥४॥४॥

ज्ञेयाः सम्भावने धातो, सिद्धवत् प्रत्यया ननु ॥
समये चेत् प्रयत्नोऽभू-दुदभूवन् विभूतय ॥४॥

नाऽनद्यतनः प्रवन्धाऽऽसत्त्योः ॥५॥४॥५॥

समासत्तौ प्रवन्धे च, नानद्यतनप्रत्ययः ॥
आजन्म भृशमन्नं ते, दास्यन्ति नृपसत्तमाः ॥५॥

एष्यत्यवधौ देशस्यार्वाग्भागे ॥५॥४॥६॥

स्यादेष्यत्यवधौ देशस्यार्वाग्भागे यथोचित ॥
नद्यनद्यतनो धातो-र्यथास्थलमुदाहरेत् ॥६॥

कालस्यानहोरात्राणाम् ॥५॥४॥७॥

हेतो शक्तिश्रद्धान्-सम्भावनम्, तस्मिन् विषयेऽविद्वेऽपि वस्तुनि
सिद्धवत्प्रत्यया स्युरितिसूत्रविशदार्थ ॥६॥ एतम् अदु, येय पौर्णमास्यतिक्रान्ता
एतस्या जिनमह प्रावतिष्ठ, येय पौर्णमास्यागमिन्येतस्या जिनमह प्रवर्तिष्यत
॥५॥ देशस्य याऽवधिस्तद्वाचिन्युपपद दशस्येवावाग्भागे य एष्यतीति दृष्टेर्धातोर
नद्यनविहित प्रययो न स्यादितिसूत्रस्य व्यक्तोऽर्थः । याऽयमध्या गन्तव्य आशनु
जयत्, तस्य यदवर वल्भ्यास्तत्र द्विरोदन भोक्तास्महे । एष्यतीति किम् ' योऽ
यमध्या अतिशान्त आशनुजयात् तस्य यदवर वल्भ्यास्तत्र युक्ताद द्विरप्येति ।
अववाविति किम् ? योऽयमध्या निरवधिको गन्तव्य, तस्य यदवर वल्भ्यास्तत्र
द्विरोदन भोक्तास्महे । अवाग्भाग इति किम् ? योऽयमध्या ग तस्य आशनुज
यात्, तस्य यत् पर वल्भ्यास्तत्र द्विरोदन भोक्तास्महे ॥६॥ कालस्य याऽव
धिस्तद्वाचिन्युपपद कालस्यैवावाग्भागे य एष्यतीति दृष्टेर्धातोरनद्यनविहित,
प्रत्यया न स्यात्, न चेत् नऽवाग्भागोऽहोरात्राणाम् इतिसूत्रार्थः । योऽयमागामी
सउत्तरस्तस्य यदवमाश्रयण्यास्तत्र चिनपूजा स्तिष्ठाम । अनहोरात्राणामिति
किम् ' याऽय नाम आगामी, तस्य योऽवर पञ्चदशरात्रन्तत्र युक्ताद
द्विरप्येतास्महे ॥७॥

स्यादेष्ट्यवधौ काल-स्यार्वाग्भागे सलक्षणः ॥

अनहोरात्रसम्बन्धे, नवानद्यतनो मतः ॥७॥

परे वा ॥५॥४॥८॥

स्यादेष्ट्यवधौ भागे, परे कालस्य धातुतः ॥

अनहोरात्रसम्बन्धे, नवानद्यतन स्मृतः ॥८॥

सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तौ क्रियातिपत्तिः ॥५॥४॥९॥

क्रियाऽनभिनिवृत्तौ हि, सप्तम्यर्थे विचार्यताम् ॥

एष्यदर्शकतो धातोः, क्रियातिपत्तिरुच्यते ॥९॥

भूते ॥५॥४॥१०॥

सत्यां क्रियातिपत्तौ हि, धातोर्भूतार्थकात् पराः ॥

सप्तम्यर्थे विधातव्या, क्रियातिपत्तिप्रत्ययाः ॥१०॥

वोतात् प्राक् ॥५॥४॥११॥

कालस्य यऽऽध्विस्तद्वाचिन्युपपदे, कालस्यैव परे भागेऽनहोरात्रमन्विधनि य एष्यनर्थस्तद्वृत्तेर्गतोरनद्यतनविहित प्रत्यया वा न स्यात् इति सूत्रार्थः । आगा-
मिनो वत्परस्याऽऽग्रहाण्या परस्ताद् द्वि सूत्रमभ्यध्यामहे, अभ्येतास्महे वा ॥८॥
सप्तम्या अथो निमित्त हेतुफलक्यनादिसामग्री कुतश्चिद् वेगुण्यात् क्रियाया
अभिनिवृत्तौ क्रियातिपत्तौ सत्यामेष्ट्यदर्शाद् धातो सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्ति स्यात्
इति सूत्रार्थः । दक्षिणेन चेद् अग्रास्यत् नशकट पर्याभगिष्यत् ॥९॥ यथा—
दृष्टो मया तव पुनोऽनार्थी चङ्क्रम्यमाण, अग्रध्यातिव्यर्थी, यदि स तेन दृष्टऽ
भविष्यदुताभोक्ष्यत अप्यभाक्ष्यत ॥१०॥ उतात् प्रागिति ' सप्तम्युताऽप्योर्वाङ्
॥५॥१२१॥ इत्यत्र यदुतशब्दसङ्कीर्तनं तत् प्रागित्यर्थः । यवा-कथ नाम सयत्
सनगादे तत्र भवान् आवायकृन्मसेविष्यत, धिग् गहामहे पक्षे-कथ सेयेत ।
धिग् गहामहे । उतात् प्रागिति किम् । काला यदभोक्ष्यत भवान् ॥११॥

उतात् प्राक् सप्तमीहेतौ, भूतेऽर्थे वर्तमानतः ॥

धातोर्वाच्या विकल्पेन, क्रियातिपत्तिप्रत्ययाः ॥११॥

क्षेपेऽपिजात्वोर्वर्तमाना ॥५॥४॥१२॥

गर्हायामपिजातुभ्या, योगे कालत्रये भवेत् ॥

वर्तमानाऽपि शास्त्रज्ञो, हिनस्ति प्राणिनो भवान् ? ॥१२॥

कथमि सप्तमी च वा ॥५॥४॥१३॥

गर्हाया वा कथंयोगे, वर्तमाना च सप्तमी ॥

कथं नाम भवान् मांसं, भक्षयन्ति च भक्षयेत् ? ॥१३॥

किंवृत्ते सप्तमीभविष्यन्त्यौ ॥५॥४॥१४॥

क्षेपे गम्ये हि किंवृत्ते, भविष्यन्ती च सप्तमी ॥

किं भवाननृतं वृथाद्, वक्ष्यति वा विचार्यताम् ॥१४॥

अश्रद्धाऽमर्षेऽन्यत्रापि ॥५॥४॥१५॥

एव जातु तत्रभवान् भूतानि हिनस्ति ? धिग् गर्हामहे ॥१२॥ उदा-
हरणेऽनुसन्धेयमेवम्-धिग् गर्हामहे अन्याग्यमतत् । पक्षे-अत्रभक्षत्, अभ-
क्षयत्, भक्षयान्नहार, भक्षयिता, भक्षिष्यति । अत्र सप्तमी निमित्तमस्तीति
भूते क्रियातिपत्तने वा क्रियातिपत्ति, कथं नाम तत्रभवान् मांसमभक्षयि-
ष्यत् ? । पक्षे यथाप्राप्तम् । भविष्यति तु क्रियापिने नित्यमेव सा । कथं
नाम तत्रभवान् मांसमभक्षयिष्यत् ? ॥१३॥ एव नो नाम, कृतो नाम,
कृतमो नाम यस्मै तत्रभवान् अनृतं वृथाद् वक्ष्यति वा ॥१४॥ यथा
न श्रद्धे, न सम्भावयामि तत्रभवान् नामाऽदत्तं गृह्णीयात्, ग्रहीष्यति
वा ? , न श्रद्धे किं तत्रभवान् अदत्तमाददीत, आदास्यत वा ? , न मप-
यामि न क्षमे तत्रभवान् नामादत्तं गृह्णीयात्, ग्रहीष्यति वा ? ॥१५॥

अकिंवृत्ते च किंवृत्ते, स्तोऽश्रद्धाऽमर्षयोः परा ॥

सप्तमी च भविष्यन्ती, विचारयेदुदाहृतिम् ॥१५॥

किङ्किलाऽस्त्यर्थयोर्भविष्यन्ती ॥५॥४॥१६॥

किङ्किलास्त्यर्थयोर्धातो-रश्रद्धामर्षयोर्भवेत् ॥

भविष्यन्ती न नामास्ति, किङ्किल पलमत्स्यति ॥१६॥

जातु-यद् यदा-यदौ सप्तमी ॥५॥४॥१७॥

अश्रद्धाऽमर्षयोरेष-पदकेषु सप्तमी ॥

न क्षमे श्रद्दधे नैव, जातु भवान् सुरा पिबेत् ॥१७॥

क्षेपे च यच्चयत्रे ॥५॥४॥१८॥

अश्रद्धामर्षयोः क्षेपे, सप्तमी यच्चयत्रयोः ॥

यच्च कुर्याद् भवानेवं, न क्षमे श्रद्दधे न तत् ॥१८॥

चित्रे ॥५॥४॥१९॥

सप्तमी जायते धातो-राश्वर्ये यच्चयत्रयोः ॥

आश्वर्यं यच्च सेवेत, विषयोस्तत्रभवानपि ॥१९॥

शेषे भविष्यन्त्ययदौ ॥५॥४॥२०॥

न श्रद्दधे, न मपयामि किङ्किल नाम तत्रभवान् परदारानुपकरिष्यते ? न श्रद्दधे, न मपयामि अस्ति नाम, भवति नाम तत्रभवान् परदारानुपकरिष्यत ॥१९॥ एव यत्, यदा, यदि सुरा पिबेत् ॥१७॥ धिम् गर्हामहे यच्च यत्र वा तत्रभवानस्मान् आसीशेत्, न श्रद्दधे, न क्षमे यच्च यत्र वा तत्र-भवान् परिवाद कथयेत् ॥१८॥ एव यत्रयोगेऽपि विज्ञेयम् ॥१९॥ शेषे किम् ? यच्चयत्रयो पूर्वेण सप्तम्येव । अयदाविति किम् ? चित्र यदि न भुञ्जीत ॥२०॥

अन्यत्र यच्चयत्राभ्या, भविष्यन्त्ययदौ भवेत् ॥

चित्रे यच्चित्रमाश्चर्यं, वधिरः ओष्यति श्रुतम् ॥२०॥

सप्तम्युताप्योर्वादे ॥५॥४॥२१॥

वाढार्थयोरुताप्योः स्यात्, सप्तमी पूर्वशब्दयोः ॥

उत कुर्याज्जनो धर्म-मपि कुर्याद्यशस्करम् ॥२१॥

सम्भावनेऽलमर्थे तदर्थानुक्तौ ॥५॥४॥२२॥

सम्भावनेऽलमर्थे चे-न्नलमर्थः प्रयुज्यते ॥

सप्तमी धातुतो ज्ञेया-ऽपि दोर्भ्या सागरस्तरेत् ॥२२॥

अयदि श्रद्धाधातौ नवा ॥५॥४॥२३॥

भवेच्छ्रद्धार्थके धाता-वलमर्थे नवाऽयदि ॥

सप्तमी श्रद्धेऽशुद्धत, भुञ्जीत भोक्ष्यते भवान् ॥२३॥

सतीच्छार्थात् ॥५॥४॥२४॥

सत्यर्थे वर्तमानात् स्या-दिच्छार्थात् सप्तमी नवा ॥

पक्षे तु वर्तमानैव, वाञ्छेद् वाञ्छन्ति चेच्छन्ति ॥२४॥

नाट इति किम् ? उत दण्ड पतिष्यति, अपि ग्रास्यति, द्वारम् ॥२५॥

अलमर्थे इति किम् ? निदशस्थायी मे चैत्र प्रायण ग्रास्यति । न गानुक्ता

विति किम् ? शक्त्यत्रो र्म करिष्यति । २०॥ एतम् अनुक्त इत्यपि ।

अयसीति किम् । सम्भावयामि यद् भुञ्जीत भवान् । श्रद्धा गतविति किम् ?

अपि शिरसा पतत निन्द्यान् ॥२६॥ एतम् दण्डेत् ॥२७॥

वत्स्यति हेतुफले ॥५॥४॥२५॥

वत्स्यत्यर्थे नवा हेतु-भूते च फलभूतके ॥

सप्तमी यद्युपासीत, गुरुन् जायेत पण्डितः ॥२५॥

कामोक्तावकश्चिति ॥५॥४॥२६॥

कामप्रवेदने धातोः, सप्तमी स्यादकश्चिति ॥

कामो मेऽश्नीत सोऽत्रैव, कश्चिज्जीवति मे प्रमृः ॥२६॥

इच्छार्थे सप्तमीपञ्चम्यौ ॥५॥४॥२७॥

धाताविच्छार्थके कामो-क्तौ सप्तमी च पञ्चमी ॥

इच्छाम्यहं भवानत्र, भुङ्क्तां भुङ्जीत वा मुदा ॥२७॥

विधि-निमन्त्रणाऽऽमन्त्रणाऽधीष्ट सम्प्रश्नप्रार्थने ॥

॥५॥४॥२८॥

सप्तमी पञ्चमी स्यातां, विध्याद्यर्थेषु धातुतः ॥

इहासीत भवानास्तां, व्रतं रक्षेच्च रक्षतु ॥२८॥

एवम् पक्षे यदि गुरुन् उपासिष्यत शास्त्रान्त सङ्गमिष्यन् । वत्स्यतीति किम् ? दक्षिणेन चेद् याति न शङ्क पर्याभवति ॥२॥ स्वप्ते ॥२६॥२७॥ विधि-क्रियाया प्रेरणा, यथा कष्ट कुर्यात्, करोतु भवान् । प्रेरणायामेव वत्स्य प्रत्याख्याने प्रत्यवायस्तन्निमन्त्रणम्, यथा द्विसन्ध्यमावश्यक कुर्यात्, करातु । यत्र प्रेरणायामेव प्रत्याख्याने कामचारस्तदामन्त्रणम्, यथा इहासीत, आस्ताम्, प्रेरणैव सत्कारपूर्विका अवीष्टम्, यथा व्रत रक्षेत्, रक्षतु । ३१२-सप्रधारणा, यथा किं नु सख मो ? व्याकरणमधीयीय, अध्ययै उत विद्वान्तमधीयीय, अध्ययै ? । प्रार्थनम्-यच्छा, यथा प्रार्थना मे तर्कमधीयीय, अध्यय ॥२८॥

प्रैषा-ऽनुज्ञा-ऽवसरे कृत्यपञ्चम्यौ ॥५॥४॥२९॥

प्रैषादिकविशिष्टेऽर्थे, धातोः कृत्याश्च पञ्चमी ॥

कार्यस्त्वया कटः सद्य, कटं कुरु न चेद् व्रज ॥२९॥

सप्तमी चोर्ध्वमौहूर्तिके ॥५॥४॥३०॥

ऊर्ध्वमौहूर्तिकेऽर्थे स्युः, प्रैषादिषु च सप्तमी ॥

कृत्याश्च पञ्चमी कुर्याः, कटमूर्ध्वमुहूर्ततः ॥३०॥

स्मे पञ्चमी ॥५॥४॥३१॥

ऊर्ध्वमौहूर्तिकार्थात् स्मे, स्यात् प्रैषादिषु पञ्चमी ॥

कटमूर्ध्वमुहूर्ताच्च, कुरु न्ग प्रेषितो यतः ॥३१॥

अधीष्टौ ॥५॥४॥३२॥

भवेदध्येपणाया स्मे, धातुतः पञ्चमी परा ॥

अङ्ग ? स्म सर्वथा विद्वन् ? अणुव्रतानि पालय ॥३२॥

काल-वेलासमये तुम् वाऽवसरे ॥५॥४॥३३॥

धातोरवसरे गम्ये, तुमेप्रपदेषु वा ॥

भोक्तुं ध्यातु तथाऽध्येतुं, कालो वेला पृथक् पृथक् ॥३३॥

न्यत्कारपूर्विका प्रैषा प्रेष । एव भवता खलु कटं त्वयि, भवान् कटं करोतु, भवान् हि प्रेषितोऽनुज्ञातो भवतोऽवसरः कटकरणे ॥२९॥ एवम् ऊर्ध्वमुहूर्तात् कटं कुर्यात् नवान्, भवता कटं त्वयि, कटं करोतु भवान्, भवान् हि प्रेषिताऽनुज्ञातो भवताऽवसरः कटकरणे ॥३०॥ अत्रापि भवान् हि प्रेषित इत्यादि ज्ञेयम् ॥३१॥ स्पष्टम् ॥३२॥ एव ममया भोक्तुम् पक्षे-कालो भोक्तव्यः । अवसर इति हिन् ? कालं पचति भूतानि ॥३॥

सप्तमी यदि ॥५॥४॥३४॥

यत्प्रयोगे तु कालादि-पूषपदेषु सप्तमी ॥

मालोऽधीयीत यद् वेला. यद् भुञ्जीत शयीत यत् ॥३४॥

शक्तेर्ह कृत्याश्च ॥५॥४॥३५॥

गम्ये कर्तरि शक्तेऽर्हे, कृत्याश्च सप्तमी परा ॥

खलु भारस्त्वयोद्येत, चाद्यो भारं वहेद् भवान् ॥३५॥

णिन् चावश्यकामर्ण्ये ॥५॥४॥३६॥

अनयोर्गम्ययोर्वाच्ये, कर्मणि णिन् च कृत्यकाः ॥

शतं दायी तथाऽवश्यं, गेयो गीतस्य गीयते ॥३६॥

अर्हे तृच् ॥५॥४॥३७॥

अर्हे कर्तरि वाच्ये तृच्-प्रत्ययो धातुतो भवेत् ॥

कन्यकाया भवान् बोढा, जामातेति विभावितः ॥३७॥

आशिष्याशीःपञ्चम्यौ ॥५॥४॥३८॥

धातोराशीर्विशिष्टार्थात्, स्यातामाशीश्च पञ्चमी ॥

अर्हन् ? वीर ? महामोहं, जीयाच्च जयताद् रणे ॥३८॥

माड्यद्यतनी ॥५॥४॥३९॥

एव समयो यन्तरीति ॥३९॥ एव भवान् हि शक्त, भवता खलु
कन्या बोढया, उद्येत, भवान् खलु कन्या वहेत्, भवानेतदिति ॥३९॥

एवम् अवश्यकारी, अवश्यहारी, गेयो गायानाम् ॥३९॥ स्पष्टम् ॥३९॥
आशिषीति किम् ? चिर जीरति नैत्र ॥३९॥ स्पष्टे ॥३९॥

अद्यतनी भवेद् माडयु-पपदे धातुतः परा ॥

मा कार्षीन् कोऽपि पापानि, मा च भूत् कोऽपि दुःखितः ॥३९॥

सस्मे ह्यस्तनी च ॥५॥४॥४०॥

ह्यस्तन्यद्यतनी च स्यात्, स्मेयुक्ते माडि धातुतः ॥

मा स्म करोदकर्तव्यं, मा स्म कार्षीत् तथैव तत् ॥४०॥

धातोः सम्बन्धे प्रत्ययाः ॥५॥४॥४१॥

धात्वर्थानां नु सम्बन्धे-ऽयथाकालेऽपि प्रत्ययाः ॥

साधवो विश्वदृश्वाऽस्य, तनयो भविताऽऽत्मवित् ॥४१॥

भृशाऽऽभीक्ष्ण्ये हि-स्वौ यथाविधि त-ध्वमौ च

तद्युष्मदि ॥५॥४॥४२॥

पौनःपुन्ये भृशार्थे च, द्योन्ये हिस्वौ यथाविधि ॥

स्याता धातोस्तु सम्बन्धे, तद्युष्मदि च तध्वमौ ॥४२॥

॥४०॥ सम्बन्ध विशेषणविशेष्यभावम्पे मति । एष भाविकृत्यमासीत्, गोमानासीत् ॥४१॥ अस्य विग्रहोऽर्थस्त्वेवम्-भृशाऽऽभीक्ष्ण्ये सर्वकालेऽर्थे वतमानात् यान्ते गवर्गिभक्तिचनविपत्र हिस्वौ स्याताम्, यथाविधि धातो सम्बन्धे-यत एव धातोर्वास्मिन्नेव सारके हिस्वौ तस्येव जातो स्तत्कारकविशिष्टस्यैव सम्बन्ध अनुग्रहागे सति, तत्र पयम्या तत्र तध्वमौ, तयो सम्बन्धिनि बहुवर्गिशिष्ट युष्मद्यव िस्वौ च स्याता यथाविधि धातो सम्बन्धे । लुनीहि लनीहीत्यत्राय लुनानीयादि, जरीध्वधीत्वेत्यत्रायमधीते इत्यादि, लुनीत दुनीत्त्यत्र यय दुनीव, दुनीहि दुनीहीत्यत्र यय लुनीय अवीध्वमधीध्वमित्यत्र ययमधीध्वे, जरीध्वधीत्वेत्यत्र ययमधीध्वे । यथाविधीति किम् ? लुनीहि लुनीहीत्यत्राय दुनीति ङित्ति, न्यत रेति धातो सम्बन्धे मा भूत् ॥४०॥

प्रचये नवा सामान्यार्थस्य ॥५॥४॥४३॥

सामान्यार्थस्य सम्बन्धे, धात्वर्थाना समुच्चये ॥

हिंसौ च तध्वमौ स्याता, तद्युष्मदि विमाषया ॥४३॥

निपेधेऽलंखल्वोः क्त्वा ॥५॥४॥४४॥

निपेधे स्यादलंखल्वो-धातोः क्त्वा प्रत्ययो नवा ॥

अलं कृत्वा खलु कृत्वा-ऽलं रुदितेन सर्वदा ॥४४॥

परावरे ॥५॥४॥४५॥

धातोः क्त्वाप्रत्ययो वा स्याद्, गम्यमाने परेऽवरे ॥

गिरिर्नदीमतिक्रम्य, तथाऽप्राप्य नदीं गिरिः ॥४५॥

धात्वर्थाना समुच्चय गम्ये सामान्यार्थस्य धातो सम्बन्धे सति धातो-
परौ हि-ंसौ तध्वमौ च तद्युष्मदि वा स्याताम् । इतिसूत्रार्थः । ब्रीहीन्
वप, लुनीहि पुनीहि, इत्येव यतते, यत्यते वा, पक्षे-ब्रीहीन् वपति, लुनाति,
पुनाति, इत्येव यतते यत्यते वा । सूत्रमधीष्, निर्युक्तिमधीष्, भाष्यमधी
ष्वेत्येवमधीत पठ्यते वा, पक्षे-सूत्रमधीते, निर्युक्तिमधीते, भाष्यमधीत,
इत्येवमधीते पठ्यते वा । ब्रीहीन् वपत, लुनात्, पुनीतेत्येव यतध्वे, ब्रीहीन्
वप, लुनीहि, पुनीहीत्येव चेष्टध्वे, पक्षे-ब्रीहीन् वपथ, लुनीथ, पुनीथेत्येव
यतध्वे । सूत्रमधीष, निर्युक्तिमधीष, भाष्यमधीषमित्येवमधीष्वे, सूत्र-
मधीष निर्युक्तिमधीष, भाष्यमधीष्वेत्येवमधीष्वे, पक्षे सूत्रमधीष्वे, निर्युक्ति-
मधीष्वे, भाष्यमधीष्वे इत्येवमधीष्वे । सामान्यार्थस्येति विम् ? ब्रीहीन्
वप, लुनीहि, पुनीहि इत्येव वपति लुनाति पुनातीति मा भूत् ॥४३॥ स्पष्टम्
॥४४॥ पक्षे नयतिक्रमणं गिरि, नद्यप्राप्त्या गिरि ॥४५॥

निमील्यादिमेडस्तुल्यकर्तृके ॥५॥४॥४६॥

निमील्यादेस्तथा मेडो, धातोः स्यात्तुल्यकर्तृके ॥

कृत्वा वा निमील्य नेत्रे स, हसति याचतेऽथवा ॥४६॥

प्राक्काले ॥५॥४॥४७॥

प्राक्कालेऽवस्थिताद्धातोः, परेण तुल्यकर्तृके-॥

सम्बन्धे क्त्वा न गाऽऽसित्वा भुङ्क्ते श्रुत्वाऽवधार्यते ॥४७॥

खणं चाऽऽभीक्ष्ण्ये ॥५॥४॥४८॥

आभीक्ष्ण्ये परेकालेन, प्राक्काले तुल्यकर्तृके ॥

धानो खणं क्त्वा च सम्बन्धे, भोजं भोज स गच्छति ॥४८॥

पूर्वाग्रेप्रथमे ॥५॥४॥४९॥

पूर्वाग्रप्रथमेषु स्यात्, परेण तुल्यकर्तृके ॥

प्राक्काले धातुतः खणं वा, पूर्व भोज स गच्छति ॥४९॥

अन्यथैवकथमित्थम्. कृगोऽनर्थकात् ॥५॥४॥५०॥

एव मुदा व्यादाय दशपित्ति, अगमित्य याचत, पक्षे-अमानु
याचत । तुल्यकर्तृक इति हिम् । चतस्रादिनिमित्तान्ने भत्रा हसति
॥४३॥ पक्षे आस्यन भाक्नुम् । प्राक्काले इति हिम् । भुज्यते पीयत गा
॥४७॥ पक्षे भुक्त्वा याति ॥४८॥ अथ भुक्त्वा भुक्त्वा याति ॥४८॥ पक्षे
पूर्वं भुक्त्वा गच्छति, एतम् अग्रे नातम्, अग्रे भुक्त्वा, प्रथम नात्र,
प्रथम भुक्त्वा, पूर्वं भुज्यत तत्रा याति ॥४९॥ एतम् अन्यथाद्यम्,
एवहारम् दन्वहारम्, अथे अन्यथा कृत्वा । अनर्थकादिति हिम् । अन्वधा
कृत्वा शिरा भुज्यत ॥ ॥

एभ्यः परात् कृगो धातोः, स्यात्तुल्यकर्तृकार्थतः ॥

सम्बन्धेऽनर्थकात् खण वा, कथङ्कारं करोति सः ॥५०॥

यथातथादीष्योत्तरे ॥५॥४॥५१॥

गभ्यामनर्थकात्तुल्य-कर्तृकार्थात् कृगो नवा ॥

नेदुत्तरयतीर्ष्यः खण, यथाकारं करोम्यहम् ॥५१॥

शापे व्याप्यात् ॥५॥४॥५२॥

आक्रोशे कर्मणस्तुल्य-कर्तृकार्थात् कृगो नवा ॥

धातोः खणं सम्भवेच्चौर-ङ्कारमाक्रोशति क्रुधा ॥५२॥

स्वाद्वर्थाद् अदीर्घात् ५॥४॥५३॥

स्वाद्वर्थात् स्याददीर्घान्ताद्, व्याप्यात् परात् कृगो नवा ।

खणं तुल्यकर्तृकार्थात् सन्, स्वादुङ्कारं पिबेत् कदु ॥५३॥

विदुद्गम्यः कात्स्न्ये णम् ॥५॥४॥५४॥

व्याप्यात् कात्स्न्यवतो ण वा, विदुद्गम्यस्तुल्यकर्तृके ॥

प्राकाले जायते कन्या-दर्श वरयति प्रजा ॥५४॥

यावतो विन्दजीवः ॥५॥४॥५५॥

एव-यथ त्व भोक्ष्यसे ? इति पृष्ठोऽमूयया त प्रत्याह-यथाक
भोक्ष्ये, तथाकारमह भोक्ष्ये किं तमानेन । ईष्योत्तर इति किम् ? यथा कृत्वा
इह भोक्ष्ये तथा दक्षति ॥५१॥ शाप इति किम् ? चौरं कृत्वा हेतुभि
क्षपति ॥ ५॥ एव मिष्टङ्कारं भुङ्क्ते, पक्षे स्वादु कृत्वा । अदीर्घादिति किम् ।
साक्षी कृत्वा यवान् भुङ्क्ते ॥५३॥ एवम्-अतिथिवेदं भोजयति । कात्स्न्ये इति
किम् ? अनिधिं विदित्वा भोजयति ॥५४॥ एव यावदेव भुङ्क्ते ॥५५॥

व्याप्यात् कात्स्न्यवतो णं वा, यावतस्तुल्यकर्तृके ॥
भवेद्विन्दतिजीविभ्या, यावज्जीवं तपस्तपेत् ॥५५॥

चर्मोदरात् पूरः ॥५४॥५६॥

व्याप्यचर्मोदराभ्या णं, धातोः पूरयतेर्नवा ॥
स्यात्तुल्यकर्तृकार्थात्-दरप्र रमेजनः ॥५६॥

वृष्टिमान ऊलुक् चास्य वा ॥५॥४॥५७॥

व्याप्यात् पूरयतेर्ण वा, वृष्टिमानेऽस्य लुगू नवा ॥
ऊतो गोष्पदप्रं गोष्प-इपूरं वारिदोऽपतत् ॥५७॥

चेलार्थात् वनोपेः ॥५॥४॥५८॥

चेलार्थाद् व्याप्यतः वनोपे-वृष्टिमाने विभाषया ॥
णं तुल्यकर्तृकार्थात् स्या-चेलकचोपं वनोऽपतत् ॥५८॥

गात्रपुरुषात् म्नः ॥५॥४॥५९॥

णं वा स्नातेः परादाभ्या. स्यात्तुल्यकर्तृकार्थतः ॥
वृष्टिमाने वनो वृष्टो, गात्रस्नाय यथातथम् ॥५९॥

शुष्क-चूर्ण-रुन्नात् पिपस्यैव ॥५॥४॥६०॥

अथ. परात् पिपेर्ण वा, सम्प्रत्येऽस्यैव जायते ॥
शुष्कपेष पितृष्टीद, रुन्नापेणं तथैव हि ॥६०॥

एष चर्मपूरनास्त ॥५॥४॥६१॥ एष पुण्यस्नाय ष्टा
मथ ॥६१॥ एष चूर्णपथम् ॥६०॥

कृग्-ग्रहोऽकृतजीवात् ॥५॥४॥६१॥

आभ्यां पराद् यथासङ्ख्यं, कृगो ग्रहेश्च न भवेत् ॥

सम्बन्धेऽस्यैव वा जीव-ग्राह गृह्णाति कर्म सन् ॥६१॥

निमूलात् कषः ॥५॥४॥६२॥

निमूलाद् व्याप्यतो वा स्यात्, सम्बन्धेऽस्यैव न कषेः ।

जनो निमूलकाष यत्, कपति स्वर्णग्राहकः ॥६२॥

हनश्च समूलात् ॥५॥४॥६३॥

णं समूलात् कपेहन्ते, सम्बन्धेऽस्यैव वा भवेत् ॥

हन्ति समूलघात स-मूलकापं कपत्यपि ॥६३॥

करणेभ्यः ॥५॥४॥६४॥

करणार्थात् पराद् हन्तेः, सम्बन्धेऽस्यैव न नवा ॥

पाणिघान समाहन्ति. पाडघातश्च कुड्यकम् ॥६४॥

स्व-स्नेहनार्थात् पुप-पिपः ॥५॥४॥६५॥

करणार्थात् स्पर्शवार्थात्, स्नेहार्थाच्च यथाक्रमम् ॥

पुपः पिपश्च सम्बन्धे-ऽस्यैव न वा विधीयते ॥६५॥

हस्तार्थाद् ग्रहवर्तिवृत्तः ॥५॥४॥६६॥

एम् अट्टित्वा कराति ॥६१॥ एम् निमूलस्य ऋप कपति ॥६२॥

स्पष्टे ॥६३॥ ६४॥ यथा स्वपोष पुष्पाति, एम् आत्मपोषम्, उदपेप

मिश्रिष्टि, एव-क्षीरपेयम् ॥६५॥ एव हस्तवर्त वर्तयति ॥६६॥

हस्तार्थात् करणादेभ्यः, सम्बन्धेऽस्यैव ण नवा ॥
हस्नग्राह स गृह्णाति, पाणिवर्त च वर्तते ॥६६॥

बन्धे नाम्नि ॥५॥४॥६७॥

बन्धेर्नाम्न्यस्य सम्बन्धे, करणार्थात् परान्नवा ॥
णं प्रत्ययो भवेच्चौरं, क्रौञ्चबन्धं ववान सः ॥६७॥

आधारात् ॥५॥४॥६८॥

आधारार्थात् पराद् बन्धेः, सम्बन्धेऽस्यैव णं नवा ॥
मुखाब्जाच्छादकान् केशान्, चक्रबन्धं वधान सा ॥६८॥

कर्तुर्जीवि-पुरुषान्नश्वहः ॥५॥४॥६९॥

भ्यान् कर्तृभ्या परादाभ्या, नशेर्वहेश्च णं नवा ॥
क्रमादस्यैव सम्बन्धे, जीवनाञ्च स नश्यति ॥६९॥

ऊर्ध्वात् पूःशुप. ॥५॥४॥७०॥

कर्तुरुर्ध्वात् शुपः पूरः, सम्बन्धेऽस्यैव ण नवा ॥
य शुप्यत्यूर्ध्वगोप स, ऊर्ध्वपरं च पूर्यते ॥७०॥

व्याप्याच्चेवात् ॥५॥४॥७१॥

व्याप्यात् कर्तुस्तथेवार्थाद्, धातोणं वा भवेन् परः ॥
सम्बन्धेऽस्यैव नष्टः स, कारुणाञ्च भयङ्गत ॥७१॥

स्पष्टे ॥१७॥१८॥ एव पुनराह उच्यते । कर्तुर्गति द्विम् । शोभन
नश्यति ॥१९॥ स्पष्टम् ॥७०॥ एव मुक्तानिधाय निहित ॥ ७१ ॥

उपात् किरो लवने ॥५॥४॥७२॥

किनेलवनार्थस्य, सम्बन्धे णं नवा भवेत् ॥

उपपूर्वाद्द्विपस्कार, लुनन्ति मद्रकाः कुतः ॥७२॥

दंशेस्तृतीयया ॥५॥४॥७३॥

तृतीयान्तेन योगे णं, वा तुल्यकर्तृकार्थतः ॥

उपाद् दंशेहि सम्बन्धे—ऽत्ति मूलकोपदशमा ॥७३॥

हिसार्थादेकाऽऽप्यात् ॥५॥४॥७४॥

धातोर्हिसार्थाकाद् धात्वन्तरेण चैककर्मकात् ॥

तृतीयान्तेन योगे णं, वा तुल्यकर्तृकार्थतः ॥७४॥

उपपीडरुधकर्षस्तत्सप्तम्या ॥५॥४॥७५॥

तृतीया सप्तमी चापि, तदन्तेनोपपूर्वकात् ॥

णं तुल्यकर्तृकार्थात् स्यात्, पीडादित्रितयान्नवा ॥७५॥

लवन इति किम् ? उपकीर्य याति ॥७२॥ एव मूलकेनोपदशम्, मूल-
केनोपदश्य, लोकांते 'आ' इति उद्धारसूचकम् ॥७३॥ यथा दण्डेनोपघात,
दण्डेनोपहत्य च गा सादयति । एकाप्यादिति किम् ? दण्डेनोपहत्य चौरनोपा-
लको गा छेदयति ॥७४॥ यथा पार्श्वभ्यामुपपीड, पार्श्वोपपीड शेते, पार्श्व-
योऽप्यपीड, पार्श्वोपपीड शेते । त्रजेनोपरोध, त्रजोपरोधम्, त्रजोपरोध गा स्थाप-
यति । पाणिनोपकर्ष, पाणानुपकर्ष पाण्युपकर्ष गृह्णाति ॥७५॥

प्रमाणसमासत्त्योः ॥५॥४॥७६॥

स्यात् प्रमाणसमासत्त्यो-स्तृतीया चापि सप्तमी ॥

नदन्तेन च धातोर्ण, वा तुल्यकर्तृकार्थतः ॥७६॥

पञ्चम्या त्वरायाम् ॥५॥४॥७७॥

पञ्चम्यन्तेन योगे वा, ण तुल्यकर्तृकार्थतः ॥

भवेद् धातोस्त्वराया य-च्छ्रयोत्थायं स धावति ॥७७॥

द्वितीयया ॥५॥४॥७८॥

द्वितीयान्तेन योगे ण, वा तुल्यकर्तृकार्थतः ॥

धातोर्भवेच्चराया य-ल्लोष्टग्राह स युध्यति ॥७८॥

स्वाङ्गेनाऽध्रुवेण ॥५॥४॥७९॥

णं स्वाङ्गेनाध्रुवेण स्याद्, द्वितीयान्तेन वातुत ॥

वा तुल्यकर्तृकार्थाद् यद्, भ्रुविक्षेप प्रजन्पति ॥७९॥

अस्य विशदोऽर्थः, -आयाममान-प्रमाणम्, समासति-सम्भूयैव
सन्निधौ, तथोक्तम्योस्तृतीयान्तेन सप्तम्यन्तेन च याग तुल्यकर्तृकायाः धाता
सम्भवे ण वा स्यात् । द्व्यध्रुवेनोत्कर्ष द्व्यध्रुवेनोत्कर्ष द्व्यध्रुवेनोत्कर्ष द्व्यध्रुवेनोत्कर्ष
गण्डिका उच्यते, केशग्राह, केशग्राहम्, केशेषु ग्राह केशग्राह युध्यन्ते, पञ्च
द्व्यध्रुवेनोत्कर्ष गण्डिका उच्यते ॥७७॥ एव शक्याया उच्यते शक्यते ।
पक्षे शक्याया उत्थाय धावति । वरायामिति किन् । आपनादुत्थाय यति ॥७८॥
एव लोष्टान् ग्राह, लोष्टान् गृहीत्वा युध्यन्ते ॥७८॥ यस्मिन्नेति-उच्यते निन्दि
॥ प्राणी न क्षियत तदग्रम् । एव भ्रुविक्षेप, भ्रुविक्षेपेण स धावति ।
स्वाङ्गेनेति किम् । कफमुन्मूल्य धावति । भ्रुविक्षेपेण किम् । शिर उच्यते
यति ॥ ७९ ॥

परिवलेश्येन ॥५॥४॥८०॥

परिवलेश्येन स्वाङ्गेन, द्वितीयान्तेन धातुतः ॥

णं तुल्यकर्तृकार्थाद्वा, शिरच्छेद प्रयुज्यते ॥८०॥

विशपतपदस्कन्दो वीप्साऽऽभीक्ष्ण्ये ॥५॥४॥८१॥

द्वितीयान्तेन योगे णं, वा वीप्साऽऽभीक्ष्ण्ययोर्भवेत् ॥

निशादिधातुतस्तुल्य-कर्तृकार्थाद् यथोचितम् ॥८१॥

कालेन तृष्यस्वः क्रियान्तरे ॥५॥४॥८२॥

द्वितीयान्तेन कालार्थ-केन योगे क्रियान्तरे ॥

तृष्यमृभ्यां भवेद् णं वा, द्व्यहर्तर्पं पिबन्ति ते ॥८२॥

नाम्ना ग्रहाऽऽदिशः ॥५॥४॥८३॥

द्वितीयान्तेन योगे स्या-नामशब्देन णं नवा ॥

गृह्णातेरादिशेषापि, नामग्राहं ददाति स ॥८३॥

एव शिरसि छेद, शिरसि छित्त्वा युध्यन्ते ॥८०॥ यथा गेह गेहमनु प्रवेश, गेहानुप्रवेशमास्ते, गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेश, गेहानुप्रवेशमास्ते, गेह गेह मनुप्रपात, गेहानुप्रपातमास्ते, गेहमनुप्रपातमनुप्रपात, गेहानुप्रपातमास्ते, गेहगेह मनुप्रपाद, गेहानुप्रपादमास्ते, गेहमनुप्रपादमनुप्रपाद, गेहानुप्रपादमास्ते । गेह गेहमवस्कन्द, गेहमवस्कन्दमास्ते, गेहमवस्कन्दमवस्कन्दं गेहमवस्कन्दमास्ते, पत्रे गेहगेहमनुप्रविद्यास्ते, गेहमनुप्रविद्यानुप्रविद्यास्ते इत्यादि ॥८१॥ एव द्व्यहर्तर्पं, द्व्यहर्तर्पास गाव पिबन्ति । क्रियान्तर इति किम् ? अहरत्य-स्येष्टं गत ॥८२॥ एव नामानि ग्राह, नामान्यादेश, नामादेश दत्ते, पक्षे-नाम गृहीत्वा दत्ते ॥८३॥

कृगोऽव्ययेनानिष्टोक्तौ क्त्वाणमौ ॥५॥४॥८४॥

योगेऽव्ययेन कृग्धातोः, स्तस्तुल्यकर्तृकार्थतः ॥

क्त्वाणमौ यदनिष्टोक्तौ, किं नीचैःकृत्य कथ्यते ॥८४॥

तिर्यचाऽपवर्गे ॥५॥४॥८५॥

कृगः क्रियासमाप्तौ हि, स्तस्तुल्यकर्तृकार्थतः ॥

क्त्वाणमौ तिर्यचा योगे, ते तिर्यक्कारमामते ॥८५॥

स्वाङ्गतश्च्यर्थे नानाविनाधार्येन भुवश्च ॥५॥४॥८६॥

च्यर्थे नानाविनाभ्या च, धाथर्योगे कृगो भुवः ॥

क्त्वाणमौ स्वाङ्गतस्तुल्य-कर्तृकार्थाद् यथोचितम् ॥८६॥

तूष्णीमा ॥५॥४॥८७॥

तूष्णीयोगे भुवो धातोः सम्बन्धे क्त्वाणमौ परौ ॥

स्तस्तुल्यकर्तृकात् किं, तूष्णीभावे समामते ॥८७॥

आनुलोम्येऽन्वचा ॥५॥४॥८८॥

आनुलोम्येऽन्वचा योगे, भूधातोः त्वाणमौ परौ ॥
स्तस्तुल्यकर्तृकार्थाद् यत्, तेऽन्वग्भावं समासते ॥८८॥

इच्छार्थे कर्मणः सप्तमी ॥५॥४॥८९॥

इच्छार्थे कर्मभूतात् स्यात्, सप्तमी धातुतः परा ॥
सा तुल्यकर्तृकार्थाद् यद्, भुञ्जीयेति स इच्छति ॥८९॥

शक-धृष-ज्ञा-रभ-लभ-सहा-ह-ग्ला-घटा-ऽस्ति-समर्था-

ऽर्थे च तुम् ॥५॥४॥९०॥

शक्याद्यर्थेषु चेच्छार्थ-केषु वातुषु नामसु ॥
समर्थार्थेषु धातोस्तु, कर्मभूताद्विधीयते ॥९०॥

॥ इति चतुर्थः पादः ॥

॥ पञ्चमोऽध्यायः परिपूर्णतामगात् ॥

एवम् अन्वग् भूत्वा, अन्वग् भूय- । आनुलोम्य इति किम् ।
वन्धु भूत्वा विजयते, पश्चाद् भूवेत्यर्थ ॥८८॥ इच्छार्थ इति किम् ?
मात्रको याति । कर्मण इति किम् ? इच्छन् करोति ॥८९॥ यथा-शक्नोति
शरयति वा भोजयति, एव-धृष्णोति, जानाति, आरभते, लभते, सहते,
अक्षति, ग्लायति, घटते, अस्ति, समर्थ इच्छति वा भोक्तुम् ॥९०॥

॥ चतुर्थ पाद समाप्त ॥

॥ अध्याय पञ्चम पूर्ण ॥

पञ्चाध्यायात्मकः
प्रथम खण्ड
पूर्णतामगात् ॥

॥ विशुद्धीकरणम् ॥

अविशुद्धम्	विशुद्धम्	पत्राङ्क	पङ्क्ति	अविशुद्धम्	विशुद्धम्	पत्राङ्क	पङ्क्ति
वगा	वर्गा	३	१४	वजितस्य	वर्जितयो	४२	१७
उरोद्भव , उराभव		४	१० १०	मभ्रया	मुभ्रया		४
[ये ये सान्तास्त तऽद				०१११०११	०१११२११	०	२०
न्ता इतिमतमाधित्य				यम्म	यस्मै	६४	१
'उरोद्भव' इत्यायशुद्ध				१	२	६०	२
न, पर प्रसिद्धिमुदध्याव				अहारात्रा-	अहारात्रा-	१	१९
सेयम्]				-स्योत	-स्यति	६८	१९
शास्त्र	शास्त्रे	८	११	हना	ल	७३	६
ऋति	ऋति	१	६	दुभगा	दुर्भगा	७२	१
ऋकारश्च	ऋकारश्च	१०	१४	-पद	-पद	७	७
जायऽसा	जायाऽमा-	१३	१०	प्रकृ	प्रकृ	८०	३
स्वरे	स्वैर	१२	१४	माधक	माधक	८०	३
ऽनुसासिको	ऽनुनासिको	१८	८	पूवत्	पूवत्	८०	१६
मुद्वास्त	मुद्वास्त	१८	८	भूत्	भूत्	८१	२
मुद्	मुद्	१८		दव	दव	८३	१६
इदादय	इदानीय	१८	१८	पीताय	पीता	८३	१२
न्ठति	लन्धुमिन्ठति	२२	१७	चैत्रा	चैत्रा	८४	१०
स्यादा	स्यादौ	२०	६	ऽल्पाद्विषाज्जन	ऽल्पेन रमता	११	९
ऽमिम	मिम	३२	१३	मथा	मथौ	१३	३
धनाल्याम्	धनाल्यायाम	३१	१२	स्थिति	स्थिति	१३	३१
मुने	मुने	३२	१२	न्दि	न्दि	१४	६
पुमि	पुमि	४१	१४	यय	यय	१३	१०
मिद	मिद्रे	४१	१३	गानिना	गानिना	१८	३
ली	ली	४८	१	दा	दा	१९	३
न्मन्मना	न्मन्मना	४९	४				

अस्मदा	अस्मदो	९९ १५	तथव	तथैव	१३९ ४
शानो	शानो	१०३ ९	सुभ	सुभ्रु	१३९ २१
सपि	सपि	१०३ ९	कूस	कुस	१४० ८
स्यात्	प स्यात्	१०४ १८	अकुसश्च	अकुसश्च	१४० १०
भूमिष्ठे	भूमिष्ठो	१०७ ९	भवेत्	भवेत्	१४५ ५
नव	नैव	१११ १२	त्रत	त्रत	१४५ १२
सिञ्चेत	सिञ्चते	११२ ८	नित्य	नित्य	१५२ १२
श दुष्या-	प्रादुष्य	११२ ३	थाऽयं	थोऽय	१५५ १०
शोषयि	सोषयि	११२ १९	षष्ठयन्त	षष्ठयन्त	१५७ १२
पव	णत्वं	११४ ३	समस्यतेन	समस्यते	१५९ ४
नामि	नादि	११४ १९	कालिका	कालका	१५९ १२
देतु	देतु	११९ ११	उपमान	उपमान	१६१ १५
ऋचि	ऋचि	१२३ १७	कुञ्जर-	कुञ्जरै	१६३ ५
द्विगो	द्विगो	१२५ ७	सहोक्तौ	सहोक्तौ	१६५ १६
द्विपृष्ठा	द्विपृष्ठा	१२५ ११	जाता	जातौ	१६८ ८
वीर्यक्षेत्रे	वीर्यक्षेत्रे	१२५ १३	स्वैद्वन्द्व	स्वैद्वन्द्वे	१६९ ६
ऽर्थे	ऽर्थे	१२९ १७	क्तान्त	क्तान्त	१७१ ६
पूत्रेकात्	पूत्रेकात्	१३१ १७	"	"	" १२
पृथीति	पृथीति	१३१ १८	बलाच्युतो	बलाच्युतौ	१७३ ३
मूलात्	मूलात्	१३२ ५	प्रावृषिज	प्रावृषिज	१७८ १९
नानवीक्षेया	स्यान्मनावीच	१३२ १६	कटु	कटु	१७८ १९
दत्त	दत्त	१३३ ३	पुवत् कम,	पुवत् कर्म	१८३ १४
अवम्	अवम्	१३४ ०	कर्म	कर्म	१८३ १५
कपति	कपति	१३५ ८	पुन-	पुन-	१८४ १५
उत्पन्नवत्	उत्पन्नवत्	१३८ २	"	"	" १८
उत्पन्नवत्	उत्पन्नवत्	१३८ ५	कलास	कैलास	१८७ ३

आजरा	अजिरा	१८७	११	वन्म	वन्म	२६	१
दीर्घत्व	दीर्घत्व	१८७	१२	द्रेपरेद्	द्रेपयद्	२७	१
सभय	सभये	१८७	१५	जा-र्तु	जा, लु	२७१	२
दीघता	दीघता	१८९	५	खनादाना	खनादीना	२७३	११
प्राक्	प्राक्	१९०	३	हृदादेशा	हृदादशा	२७४	१५
"	"	"	१७	ता	तो	२९	७
नृन	नृनम्	१९९	२	स्वयते	स्वयन	२८	१२
शीघ्र	शीघ्र	१९०	१०	न्नरा	न्नरा	२८८	११
इग्न	ईग्न	२०३	६	शाट	शीट	२८	७
परे	परे	२०५	१०	अदेयात्	अम्वात्	२०३	२१
परा	परो	२१२	५	वाता	धाता	७	५
तिष्ठत	तिष्ठत	२१४	१८	वशाना	हशाता	३०५	२३
द्विप्र	द्विप्र	२१७	२०	छा	छा	३	१
पुत्रा	पुत्रो	२१८	३	गीत	वीत	३००	१८
अहि	अहि	२१९	१९	भशम्	नृशम्	१०	११
गुलुप	गुलुप	२२५	५	कृत	कृत	३१०	७
आन्ना	आदना	२३४	१०	विज्ञेय	विज्ञेय	३३३	१२
परस्म	परस्म	२३४	१०	मुज	मुज	३३०	१३
आस्थित	आस्थित	२३४	१०	भुगा	भुगा	३३६	२
आल्यान्	आल्यान्	२५१	१७	गाधना	गानना	१	१६
म्लुचुल्लन्	म्लुचुल्लन्	२५५	१	॥८॥	॥८॥॥८॥	३४०	२
दश	दश	२३५	१०	दभृता	दभृता	१	७
धमन	धमन	२३६	६	शोका	शोका	३५१	१०
रगधि	रगधि	२३९	१०	निश्चय	निश्चय	१०	२
प्रवम्	प्रवम्	२४०	६	मुयान्या	मुयान्या	३६०	१
ज	ज	२४०	११	परिग्राह	परिग्राह	३७६	१
मन्मना	मन्मना	२४५	१	वन्	वन्	३७६	१
—गान	गान	२५७	१७	नोदित	नोदित	३८६	१
१	१	२५७	१७				